

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 14

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
Nationa University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 14

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2017

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України з галузей науки філософські та політичні.

Наказ МОН України № 153 від 14.02.2014 р.

Друкується за ухвалою Вченої Ради

Львівського національного університету імені Івана Франка

№ 44/12 від 27.12.2017 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща).

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Марія Альчук, д-р. філос. н., доц.; Тетяна Андрущенко, д-р. політ. н., проф.; Вавжинец Конарські, д-р. габ. політ. н., проф. (Польща, Варшава); Іван Варзар, д-р. політ. наук, проф.; Ігор Вдовичин, д-р. політ. наук; Лешек Гавор, д-р. філос. н., проф. (Польща, Жешув); Оксана Гаман-Голутвіна, д-р. політ. н., проф. (РФ, Москва); Надія Гапон, д-р. філос. наук, проф.; Микола Гетьманчук, д-р. істор. наук, проф.; Василь Глухман, д-р. філос. наук, проф. (Словаччина, Пряшів); Володимир Горбатенко, д-р. політ. н., проф.; Валерій Денисенко, д-р. політ. наук, проф. (відп. ред.); Марія Кашуба, д-р. філос. н., проф.; Олена Квас, д-р. психол. н., доц.; Антоніна Колодій, д-р. філос. наук, проф.; Василь Лисий, д. філос. н., проф.; Павло Кутуєв, д-р. соц. н., проф.; Маркіян Мальський, д-р. екон. наук, проф.; Володимир Мельник, д-р. філос. наук, проф.; Ігор Мельник, д-р. політ. наук; Світлана Наумкіна, д-р. політ. наук, проф.; Юрій Пачковський, д-р. соціолог. наук, проф.; Віктор Петрушенко, д-р. філос. наук, проф.; Анатолій Романюк, д-р. політ. наук, проф. (заст. відп. ред.); Алла Сіленко, д-р. політ. наук, проф.; Олександр Старіш, д-р. політ. наук; Ярина Турчин, д-р. політ. наук; Леся Угрин, канд. політ. наук, доц.; (відп. секр.); Роман Цяпало, д-р. філософії, проф. (США, Дюбюк); Олена Шерман, д-р. політ. наук.; Леонід Шкляр, д-р. політ. н., проф.

Professor *V. Denysenko* – Editor-in-Chief
Professor *A. Romanuyk* – Assistant Editor-in-Chief
Assistant Professor *L. Uhryn* – Editorial secretary
Відповідальний за випуск – *Валерій Денисенко*

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462	Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) О. СВИДЕРСЬКА
Технічний редактор О. ЛЕГЕНЬКА
Комп'ютерний макет О. СВИДЕРСЬКА
Коректор Д. КАРПИН

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЯЮЧА:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВІДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 29,06.
Тираж 100 прим. Зам. 2712

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Іван Бредун, Лілія Компанієць</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЕСХАТОЛОГІЧНИХ ТЕМ ТА ІДЕЙ.....	11
<i>Іван Гарат</i> ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУРАЗЬКОГО.....	19
<i>Richard Gorban</i> KONCEPCJA OSOBY WSPÓLNOTOWEJ WEDŁUG CZESŁAWA STANISŁAWA BARTNIKA ORAZ JEJ ŁĄCZNOŚĆ Z KONCEPCJĄ KOMUNII OSOBOWEJ KAROLA WOJTYŁY.....	28
<i>Надія Денисенко</i> КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ РЕФЛЕКСІЯ.....	37
<i>Лариса Діденко</i> ФІЛОСОФІЯ ТА НАУКА: АНТРОПОДОЛУЧАННЯ ДО СВІТУ.....	43
<i>Ірина Ломачинська</i> МОРАЛЬНА СУТНІСТЬ ПОСТАТІ ПАСТИРЯ У СХІДНО-ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....	50
<i>Оксана Надибська</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ, ЩО РОЗРОБЛЕНІ У РАМКАХ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ, КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМУ.....	57
<i>Наталія Орищенко</i> ПОГЛЯД БЕАТРІЧЕ ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ: ТВОРЕННЯ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	64
<i>Олена Павловська</i> ЛОГІЧНІСТЬ І РАЦІОНАЛЬНІСТЬ.....	70
<i>Борис Поляруш</i> ДІАЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ВІДКРИТОСТІ.....	74
<i>Костянтин Райхерт</i> СОЦІАЛЬНА КРИТИКА В АНІМЕ НА ПРИКЛАДІ «ГАРМАТНОГО М'ЯСА» КАЦУХІРО ОТОМО.....	80
<i>Serhii Stefanov</i> PASTORAL CONSTITUTION OF "GAUDIUM ET SPES" AS THE MAIN CHURCH MESSIANIC DOCUMENT OF THE SECOND VATICAN COUNCIL IN MODERN CONDITIONS.....	85
<i>Мирослав Шевченко</i> НАВЧАННЯ 2-ГО ПОРЯДКУ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС СУСПІЛЬСТВА.....	90

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Aloyeva Kamala Tofik kyzy

COMPARATIVE ANALYSIS OF MULTIPARTY DYNAMIC SYSTEMS
IN THE MODERN WORLD ON THE EXAMPLE
OF THE POST-SOVIET COUNTRIES (RUSSIA, GEORGIA, AZERBAIJAN).....

96

Алла Бортнікова

ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЬКИХ ВЛАД ЛУЦЬКА

ЗА КОРОЛІВСЬКИМИ ПРИВІЛЕЯМИ НА МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО.....

103

Катерина Буря

ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: СПЕЦИФІКА ТРАНСФОРМАЦІЇ
У ПЕРІОД ПОСТКОМУНІЗМУ.....

110

Аліна Денисова

ВИКОРИСТАННЯ ЧОРНОГО PR У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ
КАМПАНІЯХ 2007, 2012 ТА 2014 РОКІВ В УКРАЇНІ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ.....

118

Олексій Карняк

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ
(ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....

126

Дарина Кирилко

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИМІРУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ
У КОНТЕКСТІ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ЄС ІЗ ТРЕТІМИ КРАЇНАМИ.....

134

Віталій Кольцов

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ
У СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ
КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ (1989–2017): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....

140

Ігор Кушнар'єв

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: ПОШУК МЕТОДІВ ПРОТИДІЇ.....

150

Олена Макаrchук

МЕДІА-ДИСКУРС ПОЛІТИЧНИХ СИЛ РАДИКАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ:
УКРАЇНСЬКИЙ НАРАТИВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ.....

157

Ігор Осадчук

БОНАПАРТИЗМ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ПРОТОТИП
АВТОРИТАРИЗМУ У ФРАНЦІЇ (1852–1860).....

162

Оксана Павлятенко

ІДЕОЛОГЕМИ ПРОРОСІЙСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ В УКРАЇНІ.....

169

Володимир Федоренко

ПОЛІТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ
В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
(ПЕРСПЕКТИВА МІСЦЕВИХ ГРОМАД).....

177

Борис Філатов

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ФРАНЦУЗЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ:
НАПРЯМКИ ЕВОЛЮЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ.....

184

<i>Ірина Чміль</i> ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	192
<i>Захар Чорняк</i> КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА В 1997–2008 РР.....	199
<i>Віра Явір</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОЦЕСІВ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ Й ІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	204

**МАТЕРІАЛИ ЧЕТВЕРТИХ МІЖВУЗІВСЬКИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЧИТАНЬ
«ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ПРИНЦИПИ, ФОРМИ
ТА СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ СВОБОДИ»**

<i>Тетяна Андрущенко</i> АКСІОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ФОРМИ МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ДІАЛОГУ ТА АКТУАЛЬНОГО НАПРЯМУ ГЛОБАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	211
<i>Святослава Бекар</i> ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ: СУТЬ ТА ОСНОВНІ ТИПИ.....	213
<i>Вікторія Бунь</i> МОТИВАЦІЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ УЧАСТІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ МОТИВІВ.....	216
<i>Ігор Вдовичин</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ТЕОРІЇ ПОСТМОДЕРНУ.....	217
<i>Андрій Гарбадин</i> ПОЛІТИЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	220
<i>Валерій Денисенко</i> ІДЕОЛОГІЯ ЯК ФОРМА РАЦІОНАЛЬНО-ІРРАЦІОНАЛЬНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ.....	222
<i>Галина Іленьків</i> ПРИНЦИП КОРИСНОСТІ ЯК ОСНОВА РАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УТОПІЇ ТА АНТИУТОПІЇ.....	224
<i>Василь Климончук</i> ІДЕЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В КЛАСИЧНИХ ТЕОРІЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.....	227
<i>Соломія Кривенко</i> МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ЯК ДИСКУРСИВНИЙ МЕТОД ЗМІНИ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ.....	229

<i>Святослав Мотрен</i> ПРИНЦИП ПОЛІТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ЛАНКА ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ПІЗНАННЯ.....	233
<i>Ігор Мудрікув</i> ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСІВ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ЕВОЛЮЦІЮ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	235
<i>Сергій Орлов</i> ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ» У М. ВЕБЕРА.....	237
<i>Андрій Сухарина</i> МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ЯК СПОСОБУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВЗАЄМОДІЇ З НАУКОЮ.....	239
<i>Леся Угрин</i> ТЕМПОРАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	241
<i>Ірина Харечко</i> ТЕРОРИЗМ ХХІ СТ.: КІНЕЦЬ СВОБОДИ?.....	243
<i>Наталія Хома</i> ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ У ГРУЗІЇ: ОЦІНКА ПРОГРЕСУ.....	245
<i>Ольга Шиманова-Стефанишин</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	246
<i>Геннадій Шипунов</i> ЛІБЕРАЛЬНИЙ СОЦІАЛІЗМ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ: СИНТЕЗ ІДЕЙ СВОБОДИ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ.....	248

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

<i>Ivan Bredun, Liliia Kompaniiets</i> THE CONCEPTUAL SPACE OF ESCHATOLOGICAL THEMES AND IDEAS.....	11
<i>Ivan Garat</i> RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL HERITAGE OF THE VASIL SURAZKY.....	19
<i>Richard Gorban</i> CONCEPT OF A PUBLIC-SPIRITED PERSONALITY ACCORDING TO CZESLAW STANISLAW BARTNIK AND ITS RELATION TO THE CONCEPT OF THE COMMUNE OF KAROL VOITYLA.....	28
<i>Nadiia Denysenko</i> COMMUNICATIVE-DIALOGUE COMPETENCE OF THE FUTURE SPECIALIST: PHILOSOPHY-EDUCATIONAL REFLEXIA.....	37
<i>Larysa Didenko</i> PHILOSOPHY AND SCIENCE: A HUMAN BEING'S INVOLVEMENT IN THE WORLD.....	43
<i>Irina Lomachinska</i> THE MORAL ESSENCE OF THE PASTOR IN THE EASTERN CHRISTIAN TRADITION.....	50
<i>Oksana Nadubska</i> METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCH SOCIAL PRIORITIES DEVELOPED IN THE FIELD OF PHENOMENOLOGY, COMMUNICATIVE PHILOSOPHY AND POST-STRUCTURALISM.....	57
<i>Natalia Orishchenko</i> VIEW OF BEATRICH DANTE ALIGIERI: CREATION OF NEW REALITY.....	64
<i>Olena Pavlovska</i> LOGIC AND RATIONALITY.....	70
<i>Boris Polarush</i> DIALOGICAL UNDERSTANDING OF THE OPENING	74
<i>Konstantin Rayhert</i> THE SOCIAL CRITICISM IN ANIME BY THE EXAMPLE OF KATSUHIRO OTOMO "CANNON FODDER"	80
<i>Serhii Stefanov</i> PASTORAL CONSTITUTION OF "GAUDIUM ET SPES" AS THE MAIN CHURCH MESSIANIC DOCUMENT OF THE SECOND VATICAN COUNCIL IN MODERN CONDITIONS.....	85
<i>Myroslav Shevchenko</i> LEARNING II AS A STRATEGIC RESOURCE OF SOCIETY.....	90

POLITICAL SCIENCE

<i>Aloyeva Kamala Tofik kyzy</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF MULTIPARTY DYNAMIC SYSTEMS IN THE MODERN WORLD ON THE EXAMPLE OF THE POST-SOVIET COUNTRIES (RUSSIA, GEORGIA, AZERBAIJAN).....	96
<i>Alla Bortnikova</i> THE ORGANISATION OF THE LUSK CITY AUTHORITIES AFTER KING'S PRIVILEGES FOR THE MAGDEBURG LAW.....	103
<i>Katerina Burya</i> LOCAL DEMOCRACY: SPECIFICS OF TRANSFORMATION WITHIN POST-COMMUNIST PERIOD.....	110
<i>Alina Denysova</i> USE OF BLACK PR IN PARLIAMENTARY ELECTORAL CAMPAIGNS 2007, 2012 AND 2014 IN UKRAINE: APPLIED ASPECT.....	118
<i>Oleksii Karpyak</i> CIVIL SOCIETY IN MODERN UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL PERSPECTIVE).....	126
<i>Daryna Kyrylko</i> CONCEPTUALIZATION OF THE REGIONAL DIMENSION OF EUROPEAN SECURITY IN THE CONTEXT OF THE EU – THIRD COUNTRIES BILATERAL RELATIONS.....	134
<i>Vitalii Koltsov</i> PECULIARITIES AND VALUE OF POLITICAL OPPOSITION IN STRUCTURATION AND INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL REGIMES OF THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES (1989-2017): COMPARATIVE ANALYSIS..	140
<i>Ihor Kushnarev</i> POLITICAL CORRUPTION IN UKRAINE: SEARCH OF METHODS OF ANTIDIA.....	150
<i>Olena Makarchuk</i> THE MEDIA DISCOURSE OF RADICAL POLITICAL FORCES: THE UKRAINIAN NARRATIVE IN A EUROPEAN CONTEXT.....	157
<i>Ihor Osadchuk</i> BONAPARTISM AS A HISTORICAL PROTOTYPE OF THE AUTHORITARIANISM IN FRANCE (1852–1860).....	162
<i>Oksana Pavlyatenko</i> IDEOLOGEMES OF PRO-RUSSIAN SEPARATISM IN UKRAINE.....	169
<i>Volodymyr Fedorenko</i> POLITICAL CONSOLIDATION: CONCEPTUAL JUSTIFICATION IN THE CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE (PERSPECTIVE OF LOCAL COMMUNITIES).....	177
<i>Boris Filatov</i> INSTITUTIONAL FORMS OF FRENCH PATRIOTISM, DIRECTIONS OF EVOLUTION IN THE XXI CENTURY	184

<i>Iryna Chmil</i>	
EXTERNAL FACTORS OF TRANSIT SOCIAL MOVEMENTS' CREATION IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES.....	192
<i>Zakhar Chornyak</i>	
CONCEPTUAL EVOLUTION OF UK LABOUR PARTY POLITICS IN 1997–2008.....	199
<i>Vira Yavir</i>	
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PROCESSES OF THE ETHNOPOLITICAL DISINTEGRATION AND INTEGRATION IN MODERN WORLD.....	204

**MATERIALS OF THE FOURTH INTERUNIVERSITY METHODOLOGICAL
READING “POLITICAL STUDIES AS A SCIENCE ON PRINCIPLES, FORMS,
AND WAYS OF REALIZING HUMAN FREEDOM”**

<i>Tetiana Andrushchenko</i>	
THE AXIOLOGICAL POTENTIAL OF DEMOCRACY AS A FORM OF INTER-CIVILIZATIONAL DIALOGUE AND RELEVANT TREND OF GLOBAL POLITICAL DEVELOPMENT.....	211
<i>Sviatoslava Bekar</i>	
POLITICAL MOBILIZATION: ESSENCE AND MAIN TYPES.....	213
<i>Viktoriia Bun</i>	
THE MOTIVATION OF ELECTORAL PARTICIPATION: CORRELATION OF EXTRINSIC AND INTRINSIC MOTIVES.....	216
<i>Ihor Vdovychyn</i>	
THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE POLITOLOGICAL MEANING OF POSTMODERN THEORY.....	217
<i>Andrii Harbadyn</i>	
POLITICIZATION OF ISSUES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	220
<i>Valerii Denysenko</i>	
IDEOLOGY AS A FORM OF RATIONAL-IRRATIONAL REFLECTION OF SOCIAL BEING.....	222
<i>Halyna Ilenkiv</i>	
BENEFIT PRINCIPLE AS A BASIS FOR THE RATIONAL ORGANIZATION OF UTOPIA AND ANTI-UTOPIA POLITICAL SYSTEM.....	224
<i>Vasyl Klymonchuk</i>	
THE IDEA OF POLITICAL VALUES IN CLASSICAL THEORIES OF REPRESENTATIVES OF UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT.....	227
<i>Solomiia Kryvenko</i>	
MECHANISMS OF REGULATION OF INFORMATION FLOWS AS A DISCOURSE METHOD OF CHANGING PUBLIC OPINION.....	229

<i>Sviatoslav Motren</i>	
PRINCIPLES OF POLITICAL REFLECTION AS A METHODOLOGICAL LINK OF THE GNOSEOLOGICAL STRUCTURE OF PERCEPTION.....	233
<i>Ihor Mudrikuv</i>	
FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF SOCIAL CLASSES AND THEIR INFLUENCE ON THE EVOLUTION OF POLITICAL PARTIES.....	235
<i>Serhii Orlov</i>	
THE GENESIS OF THE CONCEPT OF “RATIONALISATION” BY M. WEBER.....	237
<i>Andrii Sukharyna</i>	
POSSIBILITIES OF THE USE OF ANTHROPOLOGICAL APPROACH AS A WAY OF STUDYING POLITICAL IDEOLOGY AND ITS INTERACTION WITH SCIENCE...	239
<i>Lesia Uhryn</i>	
TEMPORAL DIMENSION OF POLITICAL IDENTITY.....	241
<i>Iryna Kharechko</i>	
TERRORISM OF XXI CENTURY: END OF FREEDOM?.....	243
<i>Nataliia Khoma</i>	
POLITICAL CORRUPTION IN GEORGIA: PROGRESS EVALUATION.....	245
<i>Olha Shymanova-Stefanyshyn</i>	
PROSPECTS OF THE USE OF MATHEMATICAL MODELS IN POLITICAL COMMUNICATION RESEARCH.....	246
<i>Hennadii Shypunov</i>	
LIBERAL SOCIALISM AND SOCIAL LIBERALISM: SYNTHESIS OF IDEAS OF FREEDOM AND JUSTICE.....	248

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 21:14

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЕСХАТОЛОГІЧНИХ ТЕМ ТА ІДЕЙ

Іван Бредун

*Харківський національний університет будівництва і архітектури,
кафедра філософії
вул. Сумська, 40, 61000, м. Харків, Україна*

Лілія Компанієць

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
кафедра теорії культури та філософії науки
пл. Свободи, 6, 61000, м. Харків, Україна*

У статті проводиться аналіз смислового простору концепту «есхатологія». Автори здійснюють вивчення проблеми його тлумачень та розуміння у релігійній та світській літературі. Дослідники звертаються до кола наявних дефініцій слова «есхатологія», виокремлюють наявні підходи у розкритті теми роботи, обґрунтовують дослідницьку стратегію в її осмисленні. У роботі автори презентують ідею Долі як матрицю есхатологічних систем світу, культивують нетрадиційний підхід до осмислення есхатологічної проблематики.

Ключові слова: есхатологія, Доля, смисли, концепт, дефініції, індивідуальна, Всесвітня, матриця.

У ході історії розвитку світової думки есхатологічні теми укорінюються у філософських, містичних, теософських, умоспоглядальних моделях (течіях та напрямках) релігійного змісту. Вони і тепер творять особистий духовний простір людського світорозуміння, світосприйняття та світовідчуття, які у своїй сукупності формують світовідношення людини. Кожна есхатологічна модель у своїх межах культивує смислові прошарки, базові есхатологічні ідеї, акценти в їх осмисленні та презентації. Як результат, формують індивідуальну матрицю мислення окремої культури, своєї епохи. Саме в епіцентрі першої відбуваються процеси «перехресного» (світського та релігійного) смислотворення та розвитку, культивування векторів втілення есхатологічних уявлень та ідей, остаточне розростання та оформлення світоглядних меж кожної окремої людини. Означене складає невичерпне джерело для наших дослідницьких роздумів у контексті виявлення есхатологічних першооснов релігійної свідомості (ідей), які вибудовують «кістяк» релігійних світів, формують множинну систему релігійних світоглядів майбутнього.

Есхатологічна проблематика пронизувала всі релігійні та філософські (світоглядні) системи людства.

Метою стає концептуальне осмислення есхатології, виокремлення дослідницьких (смислових) лакун та шляхів в їх подоланні.

Розгляд наявних дефініцій визначив необхідність звернення до виокремлення та аналізу головних концептів (ідей) феномену есхатології. З одного боку, це дозволить надалі презентувати ідею Долі як матрицю есхатологічних систем світу, надасть можливість

поглибити та розширити уявлення та знання про есхатологію (у дусі приросту академічних знань). З іншого боку, презентувати ідею Долі як культурну універсалью.

Отже, виявлення кола концептів роботи дозволить розкрити структуру есхатології як певної ідеологічної системи (системи ідей), її внутрішню форму у кожному випадку окремо (релігійної традиції), систематизувати її засадничі ідеї, які характерні для всіх релігійних спільнот. Отже, розкрити історію формування її смислового ядра, його еволюцію [2].

Раніше ми окреслили наявні визначення есхатології у літературі. Вони зводяться до наступних: 1. Есхатологія як вчення про останні речі. 2. Як вчення про подальшу долю людства. 3. Як вчення про мету космосу та історії, про вичерпаність ними свого смислу, про їх кінець та подальші події, які сліднують за ним. 4. Як вчення про долю душі за гробом, про Страшний суд (після смерті) [4; 7; 6].

Виходячи з них, ми виокремили два виміри розвитку есхатологічних уявлень в історії релігійних культур. Йде мова про індивідуальну есхатологію та Всесвітню есхатологію. Окрім цього ми розглядаємо есхатологію під кутом зору Небесної та Земної (яку обґрунтовуємо). Небесна есхатологія кружляє навколо тем та ідей про Долю людини у потойбічному світі. Надалі ми розширимо її тлумачення. Земна есхатологія експлікується у дусі загальноприйнятих дефініцій, а саме як Доля світу речей, людини (її фізичного буття), Всесвіту (Космічного світоустрою). У контексті останнього йде мова про всі форми буття на землі.

В енциклопедичній літературі есхатологію земну ототожнюють з есхатологією універсальною. З цього приводу ми визначимо свою дослідницьку позицію, зробимо спробу розширити погляд на універсальну есхатологію, надати їй авторське визначення та обґрунтування.

Виходячи з окреслених вище визначень, у поле нашого зору потрапляють терміни, які стають додатковими ключами (шляхами) до розкриття феномену есхатології. Йде мова про такі: «кінець», «людина», «світ», «людство», «життя», «Суд», «майбутнє» (друга та третя дефініція). Так, грец. «eschaton» означає кінець у часі і просторі, межа, кінцева ціль [3, с. 313]. Зазначимо, що їх аналіз надасть змогу розширити виміри розуміння та історію смислотворення есхатології. У нашому контексті закладають фундамент у вибудовуванні власної філософської позиції у тлумаченні цього феномену.

З кола наявних визначень видно, що головним концептом (який присутній у всіх джерелах) стає поняття «доля». Саме навколо нього (у межах перших) кружляє академічна та релігійна думка, тобто це зафіксовано в енциклопедичних словниках. Отже, насамперед звернемось до кола визначень концепту «доля» у літературі енциклопедичного спрямування.

В енциклопедичних джерелах термін «судьба» визначається:

1. Як нерозумна неосяжна приреченість подій та вчинків. 2. Безлика справедливість. Стародавньою грецькою мовою позначалась як Мойра та Тюхе. Остання тлумачилась як вдача, випадок. 3. Всеохоплюючий фатум (лат. *fatum* – рок, неминуче, судьба). 4. Віра у зв'язок з астрологією. 5. Ідею Долі християнство протиставило божественному провидінню. 6. У повсякденній мові виокремлюються такі контексти: участь, доля, життєвий шлях, збіг обставин [5, с. 1281].

На наш погляд, заслуговують на увагу такі тлумачення:

1. Судьба визначається як історія існування чогось або когось.
2. Доля як збіг обставин, які не залежать від волі людини.
3. Доля як хід життєвих подій.
4. Доля як майбутнє, яке здійсниться.
5. Доля як участь [4, с. 635].

Окремо зазначимо, що термін «судьба» отримав розповсюдження у філософії життя (XIX ст.).

У словнику Даля термін «доля» визначається як частина, дріб, пай, наділ. Якщо враховувати усталенні уявлення людства про людину як тілесно-духовну істоту та розповсюджені вірування в її загробне життя, тобто небесну Долю, то під цим кутом зору земна доля людини і є той самий «наділ, частина», яким її наділив Господь. А саме земна «частина» від цілісної (однієї) її Долі у масштабах Всесвіту. Цю думку ми будемо обґрунтовувати далі. Звернемось знову до академічних джерел. Так, у словнику Даля зазначається, що Доля розуміється як «жереб, рок, участь». У цьому сенсі на думку приходять платонівська картина світу та міф про воїна Ера (який бачив, як душі обирають свої долі земні у потойбічному світі). Тобто Доля мислиться як наділ богів, жереб, рок, який переслідує людину в її житті. Отже, фіксуються уявлення про Долю як те, що визначено богами, божественним провидінням. Таким чином, смислова сторона ідеї Долі охоплює все, що стосується життя (людини, світу, Всесвіту).

У своєму словнику Даль наводить приклад з повсякденних уявлень та вірувань людства. «Наша доля – Божа воля. Господня воля, наша доля. Така доля, що Божа воля. Будь-яку частку Бог посилає <...> Воля, неволя – така наша доля! Там своя воля, а тут своя доля. Ваша воля, наша доля!» [1].

Далі автор визначає термін «дольник» (чол. пайовик), який вказує на співучасника, тобто на людину, яка бере участь в «обороті». Поширюючи ці тлумачення, можна висунути припущення, що вислів в «обороті» контекстуально можливо розширити. А саме, переосмислити його у вимірі Всесвіту. З такої точки зору учасниками його долі стають всі живі істоти. У залежності від релігійних уявлень (вірувань) і людські душі. Ці тлумачення та наші інтерпретації ми розглянемо у форматі розкриття різних релігійних уявлень на ключових етапах розвитку та еволюції релігійної свідомості. Саме вірування людства стануть їх вагомим обґрунтуванням.

В іншому словнику Федора Шимкевича ми знаходимо такі тлумачення етимологічного змісту. Автор говорить про розповсюдження терміну «доля» та його значення. Слово «доля» в українській мові визначається як частка. Польською мовою іменується як «dola». Сюди ж відноситься ст.-слов'ян. слово «одолѣти», тобто «здолати». Автор звертається до етимології слова, яке пов'язано з лит. *dalià, dalis* «частина, частка», лтш. *daļa, dalis*, ст.-прус. *dellieis* і т. ін. Сміслові навантаження слова віддзеркалюється у значенні «діли». Тут ми знову стикаємось з ідеєю однієї долі людської душі. У всі часи доля душі пов'язувалась із земним буттям. З позиції релігійної свідомості доля душі сягає у фізичний світ. Отже, Долю душі, її життя, вірування людства «ділять» на два виміри її здійснення. А саме душа почергово сходить у небесний світ або повертається у земне життя, тобто мандрує вимірами універсуму. У цьому сенсі для нас цікавим стає визначення терміну «доля», яке дорівнюється до ст.-інд. «*dalam*» – шматок, частина, половина, а також «*dālati*» есплікується як тріскається, розривається. Знову контекстуально виходить на поверхню наших роздумів ідея Долі душі, яка обмежена одним життям, яким її наділив Бог, але у Всесвітніх масштабах. А саме «ділення» на шматки, частини, половини (фіксується в її земних та небесних сходженнях). Далі дослідник вказує на латинське слово *dolāre* «обтісувати, обробляти». Його значення розкриває та вказує на мету людського існування, тобто історично сформовані у релігійній свідомості цінності. Йде мова про Долю душі (земну та небесну) з акцентом на першій, про її духовне вдосконалення у просторі вселенських блукань (земного життя). Додатковим стає значення «*tol, tolle*», яке презентується у значенні гілка, дюйм. Воно стверджує нашу думку про дві гілки розгортання долі душі. Автор словника вказує,

що поступово здійснюється зміна значення слова «частина» у «частка, доля». У грецькій мові ці експлікації фіксуються у слові «μοῖρα: μέρος», а також «αἴσα» [8, с. 1526].

У наступному етимологічному словнику ми зустрічаємо інші смислові нюанси у визначенні терміну «доля». По-перше, автор вказує на українське походження цього слова та на його польське коріння («dola»). По-друге, йдеться про те, що концепт «доля» оформився від праслов'янського «dolja», яке приводить до слова «nosja» – ноша [6, с. 113]. Такий кут зору поглиблює наше розуміння долі душі, яка з давніх-давен усвідомлюється як кара небесна, від якої необхідно звільнитися, тобто сприймається як ноша.

Отже, у загальному вигляді проаналізовані тлумачення зводяться до наступних значень:

1. Окреслені контексти наштовхують нас на осмислення ідеї долі у значенні одного життя душі у Всесвіті. Вони віддзеркалюються у віруваннях людства у богів, які «ділять» її небесну Долю на частини (на Долю земну та Долю небесну). Смысловое навантаження наявних тлумачень окреслює і мету існування душі, а саме її вдосконалення (яке транслюється у терміні «обтісування»).

2. Доля розуміється як «наділ», «ноша», «фортуна», «жереб» – це те, що наділяється та сходить від богів, керується божественним провидінням.

Отже, перші спроби аналізу концепту Доля окреслюють певні пласти вірувань людства, з яких вони вийшли та оформились у певні концепти (зафіксовані у сучасних джерелах).

Таким чином, збираючи розглянуті визначення, тобто виходячи з етимологічного аналізу терміну Доля, ми розробляємо засадничі ідеї нашого дослідження та виміри його розкриття. Осмислюємо ідею Долі як одну, цілісну у Всесвіті, яка розгортається у небесному та земному вимірах. Це слідує з проаналізованих її тлумачень та наступного її значення, а саме доля – це те, що «тріскається, розривається». Під нашим кутом зору у масштабах універсуму.

Йдемо далі. У словнику Черних ми зустрічаємо такі дефініції концепту «доля». Доля – це фатальні обставини, які склались, рок. Болгарське слово «съдба». Хорватське «судба», словацьке «sudba». У перекладі з української доля визначається як приречення та вирок. Отже, з одного боку, знову закладаються значення, що доля корегується божественним світом. Це віддзеркалюється у тих обставинах та подіях (людського життя), в які людина «закинута», тобто в екзистенції її буття. З іншого боку, поступово проникає ідея кари небесної, яка переслідує людину у земному її існуванні. Ці контексти розкривають перед нами наступні словесні форми та тлумачення поняття «доля». Доля у словенській мові відбивається у слові «usoda», у чеській мові лунає у слові «osud». У староруській мові йдеться про слово «судьба». Відомості про цей термін фіксуються з XI ст. Автор словника вказує на те, що це слово використовувалось у значенні «суд», «судилище», «правосуддя», «вирок». А також у значенні «суд Божий» (це доля). Ст.-слов'ян. «судьба», «sodьba», sŏdъ (суд) у ході розвитку оформилось та використовувалось у значенні правосуддя, вирок, божий суд [7, с. 216]. Отже, у коло засадничих понять ідеї Долі входить концепт «суд».

Звернемось до терміну «суд», від якого походить російське слово «судьба», тобто доля. Словенська мова використовує слово «sodnija» (у значенні суду як процесу, а також місця його проведення). Стародавнє руське слово, яке використовується (з IX ст.) як судъ – суд, тяжба, постанова, закон, кара, смерть, судилище. Це слово походить від стародавнього слов'янського поняття, яке тлумачить суд як те, що «встановлене». За смисловим навантаженням його відносять до стародавнього індійського терміну «samdhi» – з'єднання, договір, а також світ [7, с. 216]. В іншому словнику слово суд виходить з праслов'янського «sŏdŭ

(від «sōfō»). Сформовано за аналогією від стародавнього індійського поняття «rathis» – возниця, від «rathas» – колісниця [9, с. 796].

Отже, керуючись визначеннями авторів, ми виділяємо ключові контексти:

1. Доля як суд. Доля як вирок, тобто як те, що встановлено судом. Здійснюється у певному «приміщенні» (будові), де відбувається суд. У цьому контексті долю ми можемо проінтерпретувати як життя людини у світі (у межах якого здійснюється вирок).

2. Доля як розгляд справ певним державним органом. Це визначення орієнтує на вірування та уявлення людства про волю богів, які розподіляють та «ткуть» долі людей. У розширеному вигляді вона представлена в юдейській картині світу (Старий Заповіт).

Таким чином, смислове навантаження терміну «доля» вказує на виміри її здійснення, ціль та мету земного життя, людей, людства. Доля душі окреслюється законом Вселенського буття, який діє у Всесвіті. Саме ці вірування ми зустрінемо у кожному кутку людської цивілізації протягом історії. Вони стануть нам додатковою гілкою розгортання нашої теми.

З кола визначень ми бачимо, що саме термін «доля» тримає у собі у концентрованому вигляді теми та ідеї, які з часом розвинулись та оформились у цілі системи есхатологічного змісту (релігійні карти світу). Есхатологія (як певна модель світу) розгортається саме через ті теми, які ми зустрічаємо у ході ретельного етимологічного аналізу терміну «доля».

Виокремимо засадничі теми та ідеї, які відносяться та характеризують концепт «доля». Ми розділимо їх на дві групи. Перша група визначень є результатом аналізу загальних енциклопедичних видань. Другу групу експлікацій складають результати аналізу етимологічних словників. Саме останні окреслюють історію смислового поля терміну (не є заангажованими певною релігійною ідеологією). Перші, навпаки, віддзеркалюють смислові контексти, які характерні для певної релігійної системи.

Поглянемо на них: 1. Доля як Суд у кінці часів; ідея кінця (історії, життя земного, фізичного буття); ідея Відплати (земної та небесної); концепція воскресіння мертвих; ідея загробного життя. 2. Етимологічні словники продукують такі смисли: а. Доля душі мислиться як одна (земна та небесна, людини та світу). б. Ідея Суду. Розповсюджується на земний світ та небесний. Під цим кутом зору (ідеї Долі) людство існує у всі часи. Про суд у кінці часів йдеться виключно у межах певних релігій (монотеїстичних). в. Далі йде ідея спасіння, яка полягає в ідеї отримання безсмертя. г. І нарешті, концепція життя після смерті.

Отже, концепт «доля» охоплює всі реальності (духовні та земні), а також події, які розгортаються у процесі життя людини, світу (земного та небесного). Таким чином, концепт «доля» є достатньо об'ємним та змістовним у смисловому відношенні поняттям.

Виходячи з викладених тлумачень, ми продукуємо виміри осмислення ідеї Долі у межах життєвого світу. 1. Доля як існування (історія) земного буття та його представників. Історія існування людства, людини, а також Доля всіх речей світу. У цьому сенсі у роботі ми будемо використовувати термін «Доля земна», який стає «носієм» цієї низки смислів. 2. Доля як існування (історія) душі, і не тільки за гробом, після смерті, але й у межах Вселенських просторів (земних та небесних). Ці контексти ми фіксуємо у понятті «Доля небесна».

Отже, Доля як певне місце, реальність, у просторі якої відбуваються певні події (суд, формування людських долі і т. ін.). Сюди ми відносимо: а. Історію духовних реальностей та їх представників. Життєвий шлях живих істот та вищих божественних сутностей (небесну ієрархію). б. Доля як «даність», тобто певна реальність, яка сформована вищим світом під певні форми життя. У ній відбуваються природні події, які не залежать від волі людини, тобто умови, яким підкоряється людина (світ), тобто які формують Долю земну. Сюди ми відносимо уявлення людини про життя як хід або процес «розгортання» земної поверхні,

Космосу у колообігах вселенського універсуму. У колообіги вписані всі творіння Всесвіту. Ідея однієї Долі душі. У цьому сенсі доля розгортається як така, у межах якої утворюється певна дихотомія. З одного боку, вона мислиться як те, що «роз'єднує», тобто її «ділення» на небесну долю та земну віддаляє душу від божественної її домівки буття. З іншого боку, мислиться як така, що «з'єднує». Йде мова про вірування у можливість людиною (у результаті духовної еволюції душі) повернутись до свого джерела, Бога. Це значення «фіксує» безліч шляхів (Спасіння), які породила релігійна свідомість протягом свого існування.

Таким чином, шикуються коло понять та вимірів в осмисленні есхатологічних систем світу (західної парадигми культури). Їх епіцентром здійснення стає ідея Долі. Саме вона формує смислові реальності есхатології, які у тому чи іншому вигляді актуалізують певні релігійні системи. Кожна есхатологічна картина світу культивує свою систему смислів та ідей, тобто робить світоглядні акценти на «індивідуальну» есхатологію. Під цим кутом зору нашим наміром є відстеження джерел походження, історії формування окреслених вище тем та ідей, смислів ідеї Долі у ландшафті релігійних культур. Ми прийшли до висновку (результат аналізу дефініцій), що термін «есхатологія» збіднів (до XX ст.). З одного боку, внаслідок певного кута його презентації окремою з релігійних систем (окремих акцентуацій). Це виходить з даних енциклопедичних джерел та історії есхатологічних світоглядів. З іншого боку, «результат» недостатньої уваги наукових кіл до термінологічного апарату, а саме до історії існування релігійних концептів. Осмислення есхатології у контексті ідеї Долі (навпаки) нам дає «відмички» для збагачення та відновлення у релігійній свідомості ідей есхатологічного навантаження, дає можливість їх порівняльного аналізу та виокремлення їх універсальних значень. Це культивує їх оновлення у просторі вітчизняної та загальноєвропейської культури. Окреслює шляхи до виробки теоретичних конструкцій у дусі універсальної есхатології людства, до якої, ми маємо надію, з часом наблизиться людство (як до певної істини). Окрім того, ми маємо намір обґрунтувати ідею Долі як інтегративний чинник, який об'єднує різні есхатологічні картини світу.

Зведемо до купи «герменевтичне коло» понять нашого дослідження. Смисловий ланцюг ідеї Долі охоплює наступні концепти: «світ», «життя» (життєвий шлях душі, людське буття); «існування» (історія земної та небесної реальності), «суд», («закон», «кара», «вирок»), «смерть», «виміри», «колісниця», «кінець», «безсмертя». Філологи зазначають, що концепт «життя» входить у простір смислів терміну «світ». В індоарійських мовах концепт «світ» розкривається через такі значення: місце, простір, життя, буття (та їх філософські тлумачення). Світ як те, що виникло та сталося; живе, те, що рухається [2]. Таким чином, ми виокремили та намітили засадничі ідеї есхатологічного навантаження. У свою чергу, останні входять у межі конкретних світоглядів (релігійних моделей світу). Там вони існують у формі понять: «вічність», «безсмертя», «воскресіння мертвих», «колообіги буття», «спасіння» (з орієнтацією на безсмертя) та ін. Нашою метою буде їх виокремлення та аналіз, відстеження трансформацій смислового поля. Тут доречно зазначити, що есхатологія в одному зі своїх тлумачень розуміється як спасіння, яке розгортається у часі та просторі, а також як подія, як акт (який звершився). Це значення орієнтує на те, що Спасіння звершується саме у межах земного буття.

Звернемось до огляду різних есхатологічних систем світу. Ми побачимо, що кожна з них актуалізує та вибудовує свою ідеологічну модель світу (смислові акцентуації), систему есхатологічних тем та ідей. Так, есхатологічні ідеї у зороастризмі представлені у загальному вигляді. Вони торкаються ідеї боротьби та перемоги світла над темрявою. Єгипетська есхатологія розробила ідею індивідуальної долі душі (раніше говорилося) та закон вічного повернення. Есхатологія юдеїв ґрунтується на законі (ідеї) Відплати народу

Ізраїлю (національна есхатологія). Християнська есхатологія містить поняття «смерть», «воскресіння», «Страшний Суд», «есхатологічний час» (боротьба між добром та злом), «небо і ад», «час, коли настане Міленіум». Вона формує свої уявлення про божественний світ та кінцеві долі людства. Християнська свідомість розділяє есхатологію на ту, яка здійснилась, а також «есхатологію, яка відбудеться». Частіше розуміється як кінець у просторі та часі, остання межа у ньому. На наш погляд, таке розуміння наштовхує на певні філософські міркування, до яких ми будемо весь час повертатись при роз'ясненні теми «смерті» та «ідеї кінця». Монотеїстичні релігії використовують ідею кінця через концепцію життя після смерті, або воскресіння мертвих. У монотеїзмі продукується ідея абсолютного кінця світу.

Стосовно сказаного зробимо акцент на тому, що у літературних джерелах ми знаходимо розуміння есхатології як дії, яка розгортається у часі (як «життя у часі»). Вона розуміється як певний підготовчий етап для вічного існування. З цієї точки зору саме земна реальність розгортається у просторі та часі і стає засадою Спасіння. Таким чином, ми формуємо тезу: «Світ як шанс на Спасіння». Ця ідея не є розповсюдженою, але її «фрагменти» поодинокі будуть зустрічатись нам у просторі релігійних спільнот. Саме вони стануть основою для її обґрунтування.

У літературі прийнято говорити про циклічну модель світу та лінійну модель Вселенського буття. Про циклічні моделі есхатології світових процесів нам розповідає брахманістська система світу, піфагорійська та стоїків. Вона базується на ідеї вічного повернення, світового вселенського року. Вчені зазначають, що есхатологія у межах ідеї коловертань виключає тему кінця. У просторі натуралістичної гелозоїстської картини світу Космос розглядається як біологічний організм. Тут функціонує ідея перевтілення світів, яка представлена у неоплатоніків.

Таким чином, у своїй сукупності найбільш поширені інтерпретації дають нам можливість говорити про багатогранність, множинність властивих даному слову смислових відтінків і про можливість презентації ідеї Долі як універсалії релігійної культури людства.

Список використаної літератури:

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / сост. В. Даль. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1981. – Т. 2. (И О). – 779 с.
2. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в периоды двоеверия / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин. – М. : Наука, 1993. – 158 с.
3. Протестантизм: словарь атеиста / ред. Л. Н. Митрохина. – М. : Политиздат, 1990. – 319 с.
4. Словарь русского языка / С. И. Ожегов – М. : Русский язык, 1987. – 750 с.
5. Советский энциклопедический словарь / ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.
6. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.
7. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / Г. П. Цыганенко. – М. : Рус. яз., 2002. – Т. 2: А Панцирь – ЯЩУР. – 560 с.
8. Шимкевич Ф. Корнесловъ русскаго языка, сравненнаго со всеми главнейшими славянскими наречиями и съ двадцатью четырьмя иностранными языками / Федор Шимкевич. – Санктпетербургъ. – 1842.
9. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / пер. О. Н. Трубачёва. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 3: Муза–Сят. – 832 с.

THE CONCEPTUAL SPACE OF ESCHATOLOGICAL THEMES AND IDEAS**Ivan Bredun**

*Kharkiv National University of Construction and Architecture,
Department of Philosophy
Symska str. 40, 61000, Kharkov, Ukraine*

Liliia Kompaniets

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
Svobodi sq: 6, 61000, Kharkov, Ukraine*

The article analyzes the semantic space of the concept "eschatology". The authors study the problem of his interpretations and understandings in religious and secular literature. Researchers turn to the circle of existing definitions of the word "eschatology", outline existing approaches in disclosing the topic of work, substantiate the research strategy in its comprehension. In the work, the authors present the idea of Destiny as a matrix of eschatological systems of the world, cultivating an unconventional approach to comprehension of eschatological issues.

Key words: eschatology, fate, meanings, concept, definitions, individual, world, matrix.

УДК 21:14

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУРАЗЬКОГО

Іван Гарат

*Національний університет «Острозька академія»
гуманітарний факультет, кафедра релігієзнавства і теології
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська обл., Україна*

У статті досліджено проблему релігійно-філософської спадщини Василя Суразького. З'ясовано, що Василь Суразький у своїй «Книжиці» опирався на неоплатоністичні, зокрема ісихастські, традиції, які існували у Православній Церкві. Досліджено особливості поширення його ідей на теренах України.

Ключові слова: релігійно-філософська спадщина Василя Суразького, ісихастська традиція, «Книжиця» Василя Суразького, неоплатонізм.

Особливості української богословсько-філософської думки, зокрема витокова традиція, бере свій початок у традиціях західноєвропейської містики та східних аскетичних християнських практиках. І якщо перший досвід є більш досліджений у науковій та богословській літературі, то східний традиціоналістський досвід богословського філософування, а зокрема – ісихазм, потребують більш детального теоретико-методологічного аналізу. Релігійно-філософське обґрунтування ісихазму, як основного напрямку православної традиції можна знайти у творчості отців Церкви, богословів, зокрема Василя Великого, Григорія Ниського, Псевдо-Діонісія Ареопігита, Симеона Богослова, Філіпа Пустельника, а найбільше у Григорія Палами, котрий максимально возвеличив людину та її здатність пізнати Бога в особливій молитовній практиці (т.зв. «плетіння слівес»). Поява ісихазму на Сході Христової Церкви є не випадковою, адже в знаки дались не лише специфіка богословської традиції – філософування через усамітнення, аскезу, відірваність від «мирського» світу, а й геополітичні процеси даного соціокультурного регіону – експансія арабів та турків, котрі репрезентували релігійну традицію ісламу. Відтак, ісихазм виступав і як патріотичний рух, який мав зберегти православну традицію та національно-культурну самобутність народів, котрі сповідували православ'я.

Поширення ісихазму в Україні пов'язують із частими контактами монахів-богословів із Візантією та Болгарією, зокрема через Афонський монастир. Поява на теренах України перших списків «Діоптри» («Душеспоглядалне дзеркало») візантійського митрополита Філіпа Монотропа (Пустельника) у другій половині XIV століття, на думку дослідника ісихазму Петра Кралюка, є одним із перших його проявів [5].

Проте більш предметного значення, як основна тенденція у православній традиції України, ісихазм набув на зламі XVI-XVII століть. Одним із найбільш репрезентативних представників даного напрямку був Василь Суразький, котрий належав до найбільш освічених українських полемістів кінця XVI ст. Саме він заклав парадигму релігійного філософування, яка утвердилася на українських землях наприкінці XVI – початку XVII ст. Але попри значний інтелектуальний потенціал Василя Суразького, його релігійно-філософська спадщина є не достатньою мірою вивчена та потребує детального аналізу та теоретичного осмислення. Водночас, творчий доробок його сучасників, письменників-полемістів – Івана Вишенського, Герасима і Мелетія Смотрицьких, Клірика Острозького, Стефана Зизанія, Христофора Філалета стала предметом більш детального наукового дослідження.

Однією з суттєвих причин цього була «зафілософізованість» мови основного твору Василя Суразького – «Книжиці» (у шести розділах), аналізу якої й присвячено дану статтю.

Мета й завдання нашого дослідження – релігійно-філософський аналіз «Книжиці» у контексті ісихастської традиції, окреслення її історико-філософського значення для української богословсько-філософської думки.

Для істориків Церкви, богословів, мовознавців «Книжиця» була надто затеоретизованою. Насамперед зауваження стосувалися неприйнятності стилю написання та специфіки філософування Василя Суразького: молитовне аскетичне заглиблення, усамітнення й чітко виражений антропоцентризм богословствування.

Історіографія дослідження творчості Василя Суразького не є репрезентативною, а відтак теоретико-практичне значення даного дослідження є вкрай актуальним для повного осмислення релігійно-філософської парадигми ісихазму на рубежі XVI–XVII століть. Серед досліджень спадщини Василя Суразького варто виокремити праці К. Копержинського [3], І. Мицька [8] й Б. Атаманенка [1], в яких переважно розглядалися життєвий шлях Василя Суразького й деякі аспекти його «Книжиці». Спробу розглянути релігійно-філософські погляди Василя Суразького у контексті православного традиціоналізму здійснили П. Кралюк та М. Якубович [4].

Проблема ісихастської практики, висвітленої у «Книжиці» Василя Суразького, не знайшла достатнього релігійно-філософського аналізу у наукових доробках сучасних науковців. У запропонованій статті звернута увага саме на ісихастські аспекти зазначеного твору. З'ясовано, що Василь Суразький у своїй «Книжиці» опирався на неоплатоністичні, зокрема ісихастські, традиції, які існували у Православній Церкві та їхнє втілення у молитовних практиках.

Сучасній гуманітаристиці про Василя Суразького (саме так цього письменника-полеміста називали його сучасники – Іпатій Потій, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович та Йосиф Кунцевич) відомо вкрай мало. Йому належить твір під назвою «Про єдину істинну православну віру» [2]. Проте варто зазначити, що саме таку назву має перший розділ його «Книжиці». Водночас, на нашу думку цю працю більш науково-коректно називати «Книжицею» чи «Книжкою». Подібні книжки (збірники) мали поширення у тогочасній українській літературі та були типовою відповіддю у богословській полеміці між православними та римо-католиками. Основна увага твору присвячена саме низці богословських питань, переважно тих, які стосувалися полеміки з римо-католиками. Таке видання «Книжиці» (у 10-ти розділах) було опубліковане в Острозі у 1598 році. Варто зазначити, що свою «Книжку» підготував й богослов-полеміст Іван Вишенський, котрий перебував під ідейним впливом Василя Суразького. Василь Суразький, як і Іван Вишенський, були представниками Острозького культурно-освітнього осередку й водночас репрезентували його консервативний, традиціоналістський напрям. Тому твір Василя Суразького, який складався з 6-ти розділів, варто називати «Книжицею».

Надто загадковою є власне сама персона Василя Суразького. Існує твердження, що під цим псевдонімом працював Василь Андрійович Малюшицький. Так, зокрема, дослідник І. Мицько вважає, що батько останнього, Андрій Іванович Обринський, займав посади королівського секретаря, писаря литовського і підкормія новгородського [8, с. 100], та володів Суражем, а у 1580 р. продав цю маєтність князю Василю-Костянтину Острозькому. Гіпотеза про родинний зв'язок між Андрієм Івановичем Обринським та Василем Андрійовичем Малюшицьким не видається достатньо переконливою. Вона переважно будується на тому, що Василь Андрійович певний час (орієнтовно з 1594 по 1604 рр.) був суразьким намісником князя Острозького і «старшим строїтелем і патроном острозького

шпиталя» [9]. Радше, можемо говорити, що вказаний діяч належав до дрібного шляхетського роду Малюшицьких, котрі мали свої родові корені на теренах сучасної Білорусі – у Новгородському повіті.

Інша ж гіпотеза вибудована та твердженні, що Василь Суразький народився десь у середині XVII ст. і помер між 1604 та 1606 роками. Період його життя збігся із життям князя Василя-Костянтина Острозького, коли Острозьке князівство знаходилося на вершині могутності. Сам же Василь Суразький належав до близького оточення князя, виконуючи його завдання.

Нам нічого не відомо, де навчався Василь Суразький і хто його навчав. Однак «Книжиця» (у шести розділах) свідчить про те, що її автор не лише засвоїв ази грамотності й писарського ремесла, а й був ознайомлений з різноманітною теологічною літературою. Письменник не лише досконало знав біблійні тексти, а й твори східних Отців Церкви, латинських середньовічних авторів. Орієнтувався і у сучасній йому богословській лектурі. Полемізує він з католицькими теологами Петром Скаргою та Бенедиктом Гербестом [2, с. 726]. У певному сенсі «Книжиця» Василя Суразького є відповіддю на їхні твори, передусім на твір Гербеста «Положення віри Римської Церкви», який побачив світ у Кракові у 1586 році.

На цю ж працю Гербеста дав полемічну відповідь Герасим Смотрицький. Ним у 1587 році була написана й укладена книжка, яка стала відома під назвою «Ключ царства небесного». Твір Смотрицького не став надто аргументованою відповіддю католицьким полемістам. Відтак князь В.-К. Острозький, замовив написати відповідь іншому інтелектуалу при своєму дворі. Ним став Василь Суразький, який у 1588 р. завершив свою «Книжицю».

Чи були Смотрицький і Суразький соратниками? Чи конкурентами? Нам видається більш відповідною реаліям друга відповідь. На таку думку наштовхує те, що Василь Суразький у «Книжиці» використовує не видання Острозької Біблії, редаговане Смотрицьким, а якісь інші тексти – не виключено, що це був переклад самого Василя Суразького [4, с. 23-25].

Немає ясності щодо того, чи «Ключ царства небесного» й «Книжиця» (у шести розділах) вийшли відповідно у 1587-му і 1588-му роках. Схоже, вони у той час не були опубліковані, а побачили світ аж через десять років.

Можна лише гадати, чому так сталося. Чи то В.-К. Острозький відмовився від різкого антикатолицького курсу і пішов на порозуміння з католиками, тому й не захотів видавати ці твори? Хоча це видається малоімовірним. У цей період, наскільки можна судити, він не мав підстав для дружби з католиками. Радше, навпаки. Можна припустити, що у той час В.-К. Острозький не мав фінансових можливостей для видання «Ключа царства небесного» й «Книжиці». Правда, й така версія виглядає непереконливою – князь володів величезними коштами. Тому цілком міг виділити гроші на ці видання. Можлива ще така версія. Коли з'явився згаданий твір Смотрицького, Острозький побачив його невідповідність поставленому завданню і не бажаючи такий твір видавати, доручив Суразькому написати полемічну відповідь. Той і створив більш фундаментальний і об'ємний твір. Натомість, Смотрицький, який користувався при дворі В.-К. Острозького помітним впливом, міг заблокувати видання книги Суразького.

Існує припущення, що «Ключ царства небесного» побачив світ уже після смерті Смотрицького у 1596 чи 1597 рр. – і не в Острозі, а у Вільно. Принаймні видання «Ключа...» нагадує тогочасні віленські друки. Щодо «Книжиці» Суразького, то вона побачила світ в Острозі у 1598 р., коли після укладення Берестейської унії актуальності набула полемічна боротьба з католиками та adeptами уніатства.

Складається враження, що у 90-х рр. XVI ст. Василь Суразький стає головним православним ідеологом при дворі В.-К. Острозького, відсуваючи на задній план Герасима Смотрицького. Так, є згадка про острозького богослова Василя, який близько 1590 р. вів диспут з єзуїтами. Враховуючи високу богословську освіченість письменника, можна припустити, що цим диспутантом був саме він.

Василь Суразький підготував до видання в Острозькій друкарні у 1598 р. «Псалтир з возслідуванням». Він там підписався як «многогрішний і худший в християнех убогий Василій», так само як і у «Книжиці». Ймовірно, Суразький також підготував до видання в Острозькій друкарні у 1595 р. «Маргарит». Правда, тут проставив лише свої ініціали «В А». Варто вказати, що «Маргарит» є твором Іоанна Златоуста – автора, на якого посилався Василь Суразький у своїй «Книжиці».

Можливо, за свою інтелектуальну діяльність письменник отримав багату синекуру – керівництво Суразькою фундацією. Остання була створена В.-К. Острозьким і затверджена королем Стефаном Баторієм у 1585 р. Кошти від цієї фундації, до якої входило містечко Сураж і навколишні села, офіційно йшли на потреби шпиталю та Троїцької церкви в Острозі. Але, судячи з деяких документів, частина фундаційних грошей виділялася на потреби Острозької академії.

У другій половині 80-х рр. XVI ст. Василь Суразький ще не очолював Острозьку фундацію – у документах фігурують інші особи. Керував він нею, судячи з доступних нам свідчень, у 1594–1604 рр. Хоча до керівництва він міг прийти й раніше.

Призначення автора «Книжиці» керівником Суразької фундації видається цілком логічним. В.-К. Острозький розплачувався за культурну діяльність наданням маєтностей і відповідних грошовитих посад. Так, наприклад, за таку діяльність отримали від нього маєтності Герасим Смотрицький, Христофор Філалет та інші.

У літературі можна зустріти думку, що Василь Суразький був священиком. Наприклад, у виданні «Русской исторической библиотеки», де був перевиданий його твір, він фігурує саме так [2, с. 601]. Правда, немає ніяких документів, котрі б підтверджували священицький сан Василя. Чи не єдиним доказом цього може бути висока «теологізованість» його «Книжиці».

Відомо, що Суразький був одружений (його дружина Гальшка згадується у 1594 р.). Він мав від неї дітей – трьох доньок. Тому вважати його представником чорного духовництва немає підстав. Схоже, не належав він і до білого духовництва. Принаймі у книгах Суразький не вказував на свій священицький сан. У документах він теж не згадується як священик. Немає про нього згадок і серед представників духовництва тогочасної Острожчини.

Можливо, це виглядає парадоксально, але у той час в Україні можна було знайти швидше підготовлених до теологічних дискусій людей у світському середовищі, ніж у середовищі духовництва. Саме до таких «світських теологів» і варто віднести Василя Суразького з його «Книжицею».

Характеризуючи вказаний твір, дослідники П. Кралюк та М. Якубович зазначають, що «це самобутній апологетичний проект кінця XVI ст., в якому, на відміну від багатьох творів того періоду, відчувається авторський стиль. Опираючись на найвагоміші досягнення християнського богослов'я, Василь Суразький залишався вірним головному завданню своєї книги – показати принципову єдність, зрозумілість, раціональність та незмінність православ'я, що дозволяє називати автора представником православного традиціоналізму... На відміну від багатьох інших православних та католицьких полемістів, філософський світогляд Василя Суразького відзначався ще й значною незалежністю.

Автор відстоює власну позицію з огляду на утвердженні догматичної та канонічної істини, пропонуючи при цьому високий стиль полеміки, який зазвичай був другорядним у включених до політичного протистояння міжконфесійних протиріччях» [4, с. 34-35].

«Книжиця» Василя Суразького є об'ємним твором, який має складну структуру. Окрім міркувань автора, тут зустрічаємо часті посилання на релігійних авторитетів і навіть включення окремих творів до складу «Книжиці». До таких належить «Послання Варлаама Калаврійського до якогось Франтишка, учителя Римської церкви, про першість папи» та «Скорочене сказання від літописця, сиріч від кройніки від латинян, які відступили від православних патріархів».

У «Книжиці» піднімається широке коло питань, які стосувалися полеміки між православними й католиками. На початку автор намагається утвердити думку про істинність православної віри, яка пішла з правдивого джерела – Єрусалиму. Далі велику увагу приділено основній догматичній відмінності між православними й католиками – питанню про сходження Святого Духа. Значна увага звернута на питання про першість римського папи, чистилище тощо. Окреслюється специфіка культово-обрядових практик – причастю, посту, датам християнських свят, шануванню ікон, храмів тощо. Хоча твір був зорієнтований переважно на дискусію з католиками, він мав також антиюдейські, антипротестантські і навіть антиісламські аспекти.

«Книжиця» була твором відверто традиціоналістським. Автор, захищаючи Православну Церкву, апелював до старовини та традиції. Звідси певна ісихастська спрямованість «Книжиці» Василя Суразького. Адже ісихазм набуває поширення на українських землях ще у XV ст. Як на Сході, так і на теренах України він стає «ідеологічною зброєю», яка, консервуючи православ'я та ізолюючи його від руйнівних зовнішніх впливів, дозволяє зберегти православну традицію.

Однак не варто розглядати «Книжицю» як суто ісихастський текст. Радше можна говорити про помітні ісихастські аспекти цього твору. Передусім автор, як і представники ісихазму, апелює до авторитетної християнської неоплатоністичної літератури – творів Отців Церкви Василя Великого, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна та інших. Він міг ознайомитися з ними у перекладах Максима Грека.

Особливо багато уваги серед Отців Церкви Василь Суразький приділяє Псевдо-Діонісію Ареопагіту. Судячи з тексту «Книжиці», її автор ґрунтовно опрацював твори цього християнського мислителя, який користувався значною популярністю в ісихастському середовищі. У «Книжиці» знаходимо численні посилання на Псевдо-Діонісія Ареопагіта.

Творчість цього автора була достатньо відомою як у Візантії й Західній Європі, так і на Русі. Перші переклади його творів старослов'янською мовою були зроблені на Балканах у XIV ст., а на початку XV ст. вони з'явилися на руських, зокрема сучасних українських землях. Збереглися списки того періоду, зроблені київським митрополитом Кипріяном [4, с. 19].

Звичайно, Василь Суразький вважає твори, приписувані Діонісію Ареопагіту, такими, що постали ще в апостольські часи, у I ст. Відповідно, вони мають велику цінність у християнській традиції. Правда, Василь Суразький знав про сумніви щодо авторства приписуваних Діонісію творів. Вказував, що деякі католики заперечують це авторство [2, с. 727]. Як «доведення автентичності» творів цього християнського письменника, Василь Суразький наводить таке свідчення, що Діонісій у Фрязах у Франції «костел будував» [2, с. 727]. Тут автор «Книжиці» ототожнює Діонісія Ареопагіта з Діонісієм Паризьким, який жив у III ст. Але таке ототожнення було західною традицією. Взагалі варто зазначити, що «Книжиця», попри православний традиціоналізм автора, свідчить про його непогане знайомство з інтелектуальними традиціями латинського Заходу.

До Ареопагітиків, власне корпусу творів Псевдо-Діонісія, входять чотири трактати («Про божественні імена», «Про небесну ієрархію», «Про церковну ієрархію», «Таємниче богослов'я») і десять листів. Точно не відомий час появи цих творів. Не відоме й ім'я автора. У сучасній історико-філософській літературі поширеною є думка, що Ареопагітики з'явилися у палестинсько-сирійському середовищі на рубежі V–VI ст. у зв'язку із дискусіями між православними ортодоксами й монофізитами [6, с. 74].

Ареопагітики є одним із кращих зразків християнського неоплатонізму. У цьому творі у центрі буття є Бог, від якого виходять на всі сторони, поступово спадаючи, божественні еманції (випромінювання). Останні проходять через світ ангелів, церкву і далі аж до звичайних людей і речей. Звідси своєрідний пантеїзм Ареопагітик – усе «небожественне», матеріальне ніби є часткою божественного. Звідси життєва активність християнських неоплатоніків, ісихастів зокрема. Бог в Ареопагітиках не є пізнаваним, його не можна співставити з речами тварного світу. Звідси негативне, апофатичне богослов'я Ареопагітик.

Однак, поряд з апофатичним, Псевдо-Діонісій пропонує стверджувальне, катафатичне богослов'я. Суть його у тому, що богопізнання можна здійснювати за допомогою аналогій, символів, божественних імен. Із меншою адекватністю можна виразити Бога при допомозі таких понять, як «гарне», «краса», «любов», «благо», «доброта» і т.д., котрі відносяться до реальності, яку ми освоюємо з допомогою розуму. Люди й ангели, приймаючи від Бога норму свого спільного буття, здатні піднятися до нього. Але зробити це вони можуть лише спільно. Це спільне буття має базуватися на ієрархії. Тому одним із засадничих понять у Ареопагітиках – ієрархія (від грецького слова «архе», що означає «начало», «першооснова»). Ієрархія – це відповідність всього онтологічно вторинного своєму началу. Ієрархічною має бути церква як продовження ієрархії ангелів на землі. Ієрархічним має бути й суспільство. Саме ієрархічність дає можливість наближення до Бога, до незвіданого начала. А сам процес цього наближення має містичний характер, коли мисль стає немногословною, а у перспективі – безсловесною. Звідси ідея безмовності у неоплатонізмі, яка особливо дала знати про себе в ісихазмі.

Ареопагітики стали одним із найпопулярніших творів релігійно-філософської думки епохи середньовіччя – як на сході Європи, так і на заході. Але якщо на сході, де переважав неоплатонізм, вони стають зразком для філософування й богословствування, то на заході, де в період «розвинутого» середньовіччя домінуючою стала «раціоналістична» схоластика, базована на аристотелізмі, ситуація була іншою. Тут часто Ареопагітики, зокрема у період Ренесансу, використовувалися для боротьби із схоластичною філософією. Щось подібне бачимо й у Василя Суразького. Він використовує Ареопагітики і твори східних Отців Церкви, протиставляючи їх аристотелізму, котрий трактується як «латинська» й «зовнішня» мудрість.

У цьому контексті варто зазначити, що Діонісію Ареопагіту Василь Суразький дає надзвичайно високу оцінку. Він вважав, що сам апостол Павло «таємно вчив священного Діонісія прихованого й невимовного про Всевишнє Божество» [2, с. 675]. А саме така «наука» і була притаманна ісихастам. Самого ж Діонісія Василь Суразький трактує як найвизначнішого християнського філософа, протиставляючи його «зовнішнім» філософам, тобто представникам класичної давньогрецької філософії [2, с. 679].

Взагалі у «Книжиці» автор демонструє неприйняття цієї «зовнішньої» філософії, яка широко використовується латинянами, тобто адептами католицизму. Василь Суразький пише: «Побачиш в Італійських країнах серед нинішніх потомків Аристотеля й Платона, та інших, і тих, які коло них. І ніяке вчення, ні світське, ні богословське, у них не буде прийняте, якщо воно не буде стверджене Аристотелівськими силогізмами» [2, с. 671]. Такий підхід

Василію Суразькому видається неприйнятним, оскільки божественна істина не пізнається з допомогою логіки (Аристотелівських силогізмів), а з допомогою внутрішнього чуття. Саме таке пізнання було притаманне Діонісію Ареопагіту та іншим Отцям Церкви.

Такий «антифілософізм», представлений Василем Суразьким, стає традицією в українській богословській консервативній літературі кінця XVI – початку XVII ст. Звісно, тут помітну роль відіграло неприйняття «латинської» мудрості, яка базувалася на логіці Арістотеля. «Антифілософізм» зустрічається не лише у тогочасних українських авторів консервативного спрямування, наприклад, у Івана Вишенського, але навіть в авторів, які стояли на поступових позиціях (анонімний автор «Перестороги», Мелетій Смотрицький). Лише у 20-х рр. XVII ст. деякі українські автори починають робити спроби відійти від «антифілософізму» і визнати цінність античного філософського спадку. Зокрема, це простежується у «Палінодії» Захарія Копистенського й особливо у творчості Касіяна Саковича. Остаточне ж утвердження аристотелізму як головного напрямку філософствування відбулося у Києво-Могилянській академії.

На нашу думку, «антифілософізм» українських авторів обумовлювався не лише конфесійним протистоянням між православними й католиками, хоча, безперечно, цей момент був дуже важливий. Та не менш важливою була різна методика богословствування у західній схоластиці й ісихазмі, що став поширеним у східнохристиянській традиції. Саме ісихазм робив акцент на внутрішньому, «сердечному» пізнанні, яке протистояло «раціональному», власне логічному, пізнанню.

Тут закономірно постає питання, чи викладалася філософія в Острозькій академії, до якої, схоже, мав стосунок Василь Суразький. Судячи з усього, у класичному західноєвропейському варіанті тут ця дисципліна не викладалася. «Латинське» навчання філософії в українських православних навчальних закладах остаточно утвердилося лише у Києво-Могилянській академії. Проте це не значить, що філософія існувала поза стінами Острозької академії. Якщо проаналізувати «Книжицю» Василя Суразького, то бачимо, що у ній поняття «філософія» використовується у негативному контексті лише тоді, коли мова заходить про давньогрецьку філософію, якою послуговувалися католицькі теологи. Проте Василь Суразький, як бачимо, вважає «великим філософом» Діонісія Ареопагіта. Тобто для нього, окрім давньогрецької й пов'язано з нею католицької філософії, існує інша філософія – православна.

Поява «Книжиці» Василя Суразького, творів Клірика Острозького, який звертався до теологічної проблематики, деяких інших творів богословського характеру, що так чи інакше мали стосунок до Острозької академії та Острозького культурного осередку, свідчать, що тут культивувалася певна філософська традиція. Але це була філософія неоплатоністична, співзвучна у багатьох моментах ісихазму. Саме така філософія поставала як альтернатива «латинському аристотелізму».

Складається враження, що Василь Суразький навіть намагається запозичити стиль філософування у Псевдо-Діонісія Ареопагіта. Тут немає «раціоналістичної» схоластичної аргументації, а, радше, бачимо апеляцію до «внутрішнього досвіду», який часто поєднується з посиланням на авторитет східних Отців Церкви, яким цей досвід «відкрився» і вони його висловили.

Якщо говорити про конкретне використання Василем Суразьким творів Псевдо-Діонісія, то передусім бачимо, що він, посилаючись на цього авторитета, говорить про непізнаваність із допомогою розуму Бога, котрого варто вшановувати мовчанням. Щодо знань про божество, то воно було передане Ісусом Христом і апостолами [2, с. 679]. Учень апостола Павла якраз і був Діонісій Ареопагіт.

Посилається Василь Суразький і на Ареопагітове вчення про божественні імена. Ці імена він трактує як вияв еманациї, божественні промені. Самому ж Богу у контексті неоплатоністичної теорії еманациї дається таке визначення: «Єдиним бо від суших є Бог, але він вище суших, і від нього всі суші» [2, с. 677]. Бог для Василя Суразького, як і для Псевдо-Діонісія, є «скритим і невимовним вищесуттєвим божеством» [2, с. 675]. Тому автор «Книжиці» відкидає богословствування, яке базоване на людських розмислах і є при-таманим латинянам [2, с. 690].

Василь Суразький намагається використати вчення Псевдо-Діонісія при розгляді догмату Трійці. Для нього Трійця є одним із божественних імен. Розглядаючи ж дискусію між православними й католиками вчення про сходження Святого Духа, мислитель апелює до ідеї єдності Божества. Відповідно, від Бога-Єдиного, іменем якого є Бог-Отець, і сходить Святий Дух [2, с. 674-675].

Окрім Діонісія Ареопагіта, Василь Суразький доволі часто посилається на Василя Великого. Останній намагався адаптувати неоплатонізм до християнського віровчення. Зокрема, використовуючи вчення неоплатоніків про Єдине, учив, що, попри різноманітність частин світу, всі вони поєднані нерозторгнутими законами дружби в єдину спільність і гармонію. Василій Великий приділяв чимало уваги догмату Трійці. Це ж питання було одним із центральних у «Книжиці» Василя Суразького. У цьому питанні полеміст, власне, й апелює до Василя Великого [2, с. 683]. Також у цьому питанні автор «Книжиці» звертається і до інших церковних авторитетів християнського Сходу – Іоанна Дамаскіна, Григорія Богослова тощо [2, с. 687].

Загалом можна стверджувати, що Василь Суразький, орієнтуючись на спадок східних Отців Церкви, які стояли на позиціях християнського неоплатонізму, а також філософсько-богословську традицію ісихазму намагався витворити власну парадигму філософування, автентичну філософську термінологію з елементи тогочасної української розмовної мови. У кінці XVI – на початку XVII століть така філософська модель доповнена інтерпретацією ісихастської традиції була поширеною в Україні, і у цьому велика заслуга Василя Суразького. Проте експансія на українські землі католицизму, який ніс «раціоналізовану» схоластику, базовану на аристотелізмі, похитнула позиції українських християнських неоплатоніків. Особливо сильним для них ударом стала діяльність Києво-Могилянської академії, де утвердився схоластичний аристотелізм. І все ж традиції християнського неоплатонізму, адаптовані на українському ґрунті, виявилися достатньо живучими. Пізніше вони знайшли вияв у творчості Григорія Сковороди та у т.зв. «філософії серця».

Список використаної літератури:

1. Атаманенко В. Василь Суразький / В. Атаманенко // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 98-107.
2. Василий, острожский священник. О единой вере // Русская историческая библиотека. – СПб, 1882. – Т. 7. – С. 601-938.
3. Копержинський К. Український письменник XVI ст. Василь Суразький / К. Копержинський // Науковий збірник за рік 1926. Всеукраїнська Академія Наук. – К., 1926. – С. 38-72.
4. Кралюк П. М. Василь Суразький: апологія православної традиції / П. М. Кралюк, М. М. Якубович. – Острог, 2011.
5. Кралюк Петро. Ісихазм та його поширення на теренах України / Петро Кралюк // РІСУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=studios/&name=studies_of_religions&id=66143&alias=&#_ftn4

6. Культура Византиї. IV – VII вв. – М., 1984.
7. Мицько І. З. Василій Суражський – сподвижник Івана Федорова / І. З. Мицько // Федоровские чтения, 1979. – М., 1982. – С. 18-23.
8. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І. З. Мицько. – К., 1990.
9. Острозька Академія (енциклопедичне видання). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://heritage.ua.edu.ua/assets/files/atamanenko_surazkyi1997.pdf

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL HERITAGE OF THE VASIL SURAZKY

Ivan Garat

National University of Ostroh Academy

*Faculty of Humanities, Department of Religious Studies and Theology
street Seminarsky, 2, 35800, Ostrog, Rivne region, Ukraine*

In the article the problem of religious and philosophical heritage Vasyl Surazhsky is investigated. It was discovered that Vasyl Surazky in his "Bookkeepers" relied on neoplatonic, in particular hesychast, traditions that existed in the Orthodox Church. The peculiarities of propagation of his ideas on the territory of Ukraine are investigated.

Key words: Vasily Surazhsky's religious and philosophical heritage, hesychastic tradition, Vasily Surazky's "Bookkeeper", Neoplatonism.

UDC 141.144:111.32:21:164.035

KONCEPCJA OSOBY WSPÓLNOTOWEJ WEDŁUG CZESŁAWA STANISŁAWA BARTNIKA ORAZ JEJ ŁĄCZNOŚĆ Z KONCEPCJĄ KOMUNII OSOBOWEJ KAROLA WOJTYŁY

Richard Gorban

*Instytut sztuk plastycznych w Kosowie Iwano-Frankowskim Narodowej akademii
sztuk pięknych we Lwowie
Ul. Mickiewicza, 2, 78600, Kosów, obwód Iwano-Frankowski, Ukraina*

Biorąc za punkt wyjścia koncepcję komunii osobowej Karola Wojtyły Cz. St. Bartnik wprowadza ideę osoby wspólnotowej, która łączy w subzystencję osobową poszczególne grupy społeczne oraz wspólnoty ludzkie. W ten sposób pragnie ukazać realność wspólnotowego fenomenu osoby, wychodząc poza ramy klasycznej antropologii indywidualistycznej.

Słowa kluczowe: personalizm, osoba, wspólnota osób, społeczeństwo, komunია, relacje międzyosobowe.

Aktualność niniejszego badania związana jest z dużym potencjałem myśli personalistycznej w jego nurcie filozoficzno-religijnym w kwestii wypracowania zasad współczesnej koncepcji osoby. Dzięki niej można przezwyciężyć destruktywne tendencje w kulturze początku wieku XXI-go.

Żyjący w czasach obecnych, jeden ze współzałożycieli Lubelskiej szkoły personalistycznej, naukowiec polski, filozof i teolog, Cz. St. Bartnik, biorąc za podstawę zadanie reorientacji teologii katolickiej na tworzenie całościowej filozofii osoby ludzkiej, w ciągu ostatnich kilkunastu lat opracowuje własny nurt personalistyczny, w którym szczególne miejsce wyznaczono pojęciu osoby społecznej, jako jedności wielu osób, które tworzą «osobę wspólnotową».

Celem zaproponowanego badania jest przedstawienie koncepcji osoby wspólnotowej w ujęciu Cz. St. Bartnika oraz wpływu na jej kształtowanie koncepcji komunii osób K. Wojtyły. Należy też zaznaczyć, że imię Czesława Stanisława Bartnika, znanego w polskim środowisku naukowym, pozostaje mało wiadomym na Ukrainie, poza tym jest on jednym z najbardziej konsekwentnych kontynuatorów personalizmu chrześcijańskiego Karola Wojtyły (papieża Jana Pawła II) oraz jego antropocentrycznej reorientacji filozofii neotomistycznej.

Personalistyczny pryzmat patrzenia Cz. St. Bartnika na osobę nie ogranicza się indywidualistyczną antropologią, czyli stwierdzeniem, że człowiek jest osobą. Filozof idąc dalej, w ślad myśli personalistycznej, rozpatruje w kluczu osobowym całą rzeczywistość: świat, samego człowieka, społeczeństwo, Boga. Koncepcję osoby wspólnotowej (*persona collectiva, societativa*) myśliciel katolicki rozwija konsekwentnie i całościowo. Dla niego ważnym jest podkreślenie i uwypokreślenie realności społecznego fenomenu osoby. W swojej koncepcji polski personalista opiera się na tezie K. Wojtyły stwierdzonej w artykule «Osoba: podmiot i wspólnota» (1977), która głosi, że osoba wspólnotowa jest «czymś większym, aniżeli zwykłą sumą osób lub nawet wspólnotą osób (*communio personarum*)» [11, c. 8]. Cz. St. Bartnik uważa, iż sprowadzenie społeczeństwa do sumy osób niczym się szczególnie nie różni od kolektywizmu, gdzie wspólnota postaje jako zebranie przypadkowych jednostek, połączonych abstrakcyjnie, nie będącą jednością ontologiczną.

Cz. St. Bartnik przyjmuje także zaproponowane przez K. Wojtyłę pojmowanie społeczeństwa, podane w artykule «Udział czy wyobcowanie» (1975): «... zebranie, które można nazwać

społeczeństwem, wspólnotowością, grupą wspólnotową lub w inny sposób, samo przez siebie nie otrzymuje atrybutów substancyjności, lecz jest zjawiskiem akcedyntalnym (posługując się językiem filozofii klasycznej), gdyż osadzone na pewnym systemie związków międzyludzkich» [1, c. 255]. Z tego względu Cz. St. Bartnik rozpatruje osobę w jej ukierunkowaniu na inną osobę, akcentując na pojmowaniu osoby jako relacji, gdzie osoba zawsze pozostaje w relacji międzyosobowej z inną osobą. Stąd, jeżeli człowieka uważać za byt osobowy, to i wspólnotę ludzką należy uznać *per analogiam* za byt osobowy, uznając w społeczeństwie nie tylko wspólną dla wszystkich ludzi naturę osobową, lecz także uznając go za «osobę». Wychodząc ze wspólnej dla osoby i wspólnoty natury należy wziąć do uwagi koncepcję osoby jako relacji. W przypadku odrębnego bytu społecznego relacje międzyosobowe posiadają bardziej głębsze znaczenie aniżeli zwykłe dążenie jednej osoby do innej, lub chęć łączenia się w grupy czy wspólnoty ze względu na dobro wspólne.

Tworząc pojęcie osoby wspólnotowej w dziele «Osoba i historia» (2000), Cz. St. Bartnik zaznaczył, że osoba wspólnotowa z jednej strony jest daleką analogią w stosunku do osoby indywidualnej, to jednak jej nie należy postrzegać tylko jako byt abstrakcyjny, gdyż posiada ona własny aspekt realności. Urzeczywistnienie się i realizacja osoby wspólnotowej przechodzi poprzez relacje międzyosobowe wewnątrz wspólnoty, w czym tkwi jej istota jako bytu relacyjnego. Jeżeli przyjmujemy, że każda osoba jest relacją i pozostaje w relacji do innych osób (przede wszystkim do osób, a nie rzeczy), to ona sama staje się ontyczną konsekwencją relacji, która bierze swój początek w świecie natury, a swoją postać finalną otrzymuje w osobie wspólnotowej. Osoba wspólnotowa pozostaje przy tym taką samą rzeczywistością niezgłębianą jak i osoba jednostkowa.

W osobie wspólnotowej Cz. St. Bartnik tak samo jak i w osobie indywidualnej wyróżnia jaźń i subzystencję oraz inne składniki integralne struktury osoby. Akcentując, że wspólnotę nie możemy traktować jako byt sztuczny lub przypadkowy, jak jest to, na przykład, z osobami, które razem jadą w autobusie, albo zebrani na przegląd filmu w kinie. Wspólnota osób połączonych w perspektywie ontologicznej otrzymuje własny wymiar natury oraz własny wymiar personalny. Filozof stwierdza: «Naturę wspólnoty tworzą różne wymiary osobowe: somatyczny, psychiczny i duchowy» [4, c. 38]. Pierwszy poziom tworzą ciała jednostek oraz całość ich struktury biotycznej, abiotycznej, geograficznej i ekonomicznej. Pod tym względem natura wspólnotowa to coś bardziej głębszego i złożonego, niż tylko wymiar fizyczny lub świat widzialny, gdyż tworzy żywą i integralną podstawę bytu wspólnotowego, z jego wymiarami zewnętrznymi i wewnętrznymi. W ten sposób osoba wspólnotowa utrzymuje własny związek z rzeczywistością, oraz swoistą socjogenezę świata.

O jakiegokolwiek wspólnotocie osobowej, nawet wyłącznie duchowej, religijnej, nie można traktować bez jej odniesienia do wymiaru somatycznego. Somatyczność nadaje wspólnotocie realność fizyczną, ożywia wymiar psychiczny, a także wspólnotową świadomość, rozum, intuicję, poznanie, mentalność, poglądy, przekonania, prawdę, normy. Kontynuując rozwój koncepcji polski filozof wskazuje też na wspólnotową wolę, dążenie, wybór, mechanizm podejmowania decyzji, działanie, tendencje, nastroje, postępowanie. Oprócz tego odznacza charakterystyczne rodzaje postępowania, których można dokonać tylko wtedy, gdy dążenia i działania podejmuje się wspólnie. W ten sposób tworzy się język, cywilizację, urbanizację, industrializację, megaprojekty i t.p. Cz. St. Bartnik zaznacza, że można także mówić i o wspólnotowej duszy, którą w perspektywie relacji międzyosobowych tworzą zjednoczone dusze ze względu na jedną egzystencję wspólnotową. Dzięki relacjom osoba wychodzi na nowy wyższy poziom bytowania, a osoba wspólnotowa otrzymuje swój własny byt osobowy; tworzy się wyższy stopień jedności. Kształtuje też się swoisty wspólny rdzeń, centrum, ośrodek tożsamości wspólnotowej i życia

wspólnego. Owe jednoczenie wytycza całość wymiaru duchowego wspólnoty. Zaś podstawę jaźni wspólnotowej tworzy wspólnotowa dusza, która zakłada integralną subzystencję, społeczno-osobową głębię, tworząc wspólne jestestwo, dzięki któremu członkowie wspólnoty, będąc świadomi własnej osobowości indywidualnej, mogą w pewnym momencie powiedzieć o sobie «my», a czasem i «ja», jeżeli ktoś mówi, na przykład, w imieniu narodu.

Według koncepcji Cz. St. Bartnika osoba wspólnotowa wyrasta z rzeczywistości osób jednostkowych, które posiadają prymat formalny względem wspólnoty. Ta nowa osobowość wspólnotowa staje się bezpośrednią konsekwencją oraz uwarunkowaniem osobowej struktury człowieka, gdyż wychodzi poza granice jednostki, i przekraczając je, transcenduje i sprzeczynia relacje międzypersonalne, ukazując relacyjną istotę osoby.

W interpretacji Cz. St. Bartnika osoba wspólnotowa posiada głęboką wewnętrzną strukturę dialektyczną, którą, z jednej strony cechuje aktywność, ponieważ determinuje i warunkuje świat jednostkowy, a z drugiej – biernością, gdyż podpada ona determinacji i kształtowaniu przez jednostki osobowe. Filozof ukazuje także zjawisko samorealizacji wspólnotowej: «Podobnie jak w przypadku osoby jednostkowej trwa proces stawania się osobą, czyli rozwoju, wzrastania, realizacji, kształtowania własnej osobowości, tak i w przypadku osoby wspólnotowej możemy mówić o realizacji i rozwoju osobowym» [7, c. 128]. Istotnym pozostaje tu zadanie tworzenia doskonałej wspólnoty, doskonałego społeczeństwa. Myśliciel katolicki twierdzi, że osoba wspólnotowa jak i jednostkowa, jest wewnętrznie rozdarta między dobrem i złem, bytem i nicością, światem wartości i antywartości, prozopoicznością i antypersonalnością. Traktując o pojęciu antypersonalności Cz. St. Bartnik wychodzi z założeń K. Wojtyły o wpływie antypersonalności na wspólnotę. Na owe wzajemne powiązanie poglądów w tej materii wskazuje w swoich badaniach teolog polski E. Ozorowski, który zauważa, że w ujęciu Jana Pawła II społeczeństwo antypersonalne postaje jako antyspołeczeństwo, gdyż zaprzecza samą istotę osoby ludzkiej, czyli istotę człowieka, zamieniając go w przedmiot, środek do własnych celów, narzędzie interesów [9, c. 56].

Na przekonanie Cz. St. Bartnika osoba nie posiada wyłącznie jakiś jeden wymiar, gdzie wszystko sprowadzone do świata natury, chemii organicznej oraz przejawów fizycznych. Społeczeństwo wyróżnia szczególną aksjologiczną i duchową głębią, stąd także jak i jednostka osobowa podlega ona procesom doskonalenia.

Istnienie społeczne przebywa w międzypersonalnej łączności i wzajemnym oddziaływaniu jednostek, które tworzą społeczność. Między wspólnotą i jednostką ciągle trwają relacje międzypersonalne, pozajak osoba nie może kształtować się, istnieć, rozwijać się bez innych osób, stworzonych i niestworzonych. Stąd osoba wspólnotowa stwarza warunki i środowisko dla pełnowartościowej jedności międzypersonalnej, oraz jedności między poszczególnymi grupami osób. Według Cz. St. Bartnika istnienie jednostki osobowej, także jak i osoby wspólnotowej, występuje jako podstawa relacji międzypersonalnych, w wyniku których postaje osoba wspólnotowa [4, c. 40].

W artykule «Personalizm uniwersalistyczny» (2002) Cz. St. Bartnik stwierdza, że relacyjna koncepcja osoby prowadzi do ontologicznego pojmowania społeczeństwa naturalnego, na podstawie którego filozof polski traktuje o stosunkowo konkretnej «osobie wspólnej», którą można uważać jednością ontologiczną wyższego stopnia na podstawie wspólnej natury materialnej jednostek. Wychodząc z owego stwierdzenia «każda konkretna wspólnota posiada własną substancję wspólną, własne wspólne „ja”, a raczej „my”, a oprócz tego własne zadanie historyczne» [5, c. 56]. W dziele «Słowo i czyn» (2006) Cz. St. Bartnik w osobie zbiorowej, która posiada «wspólną świadomość, wolę i działanie», już bardziej wyraźnie wyodrębia wspólne „my” [7, c. 177]. Bartnikowe pojęcie wspólnotowego „my” częściowo uwarunkowane wpływem idei K. Wojtyły, który też traktuje o stosunku typu „my”, uważając go za znacznik, który pomaga określić własny stosunek «pomiędzy wieloma i wspólnotą» oraz między «odosobieniem i udziałem» we wspólnocie. Na przekonanie

K. Wojtyły «owe „my” zawiera ogrom bogatej autentycznie ludzkiej rzeczywistości», oraz jednocząc wielu osób mieści w sobie wezwanie do tworzenia wspólnoty, stąd myśliciel katolicki nazywa go «dobrem wspólnym» i wartością osobową [1, c. 254–255].

W koncepcji Cz. St. Bartnika relacja podstawowa we wspólnocie ma charakter propozycyjny. Jej zadanie, jak udowadnia filozof, polega na uporządkowaniu i umocnieniu bytu wielu jednostek osobowych, oraz jednoczenie ich w jedną wspólnotę wyższego stopnia, która gwarantuje stanowienie, kształtowanie i realizację jednostki, daje wielu osobom jeden stopień bytowania, organizując treściowo ich egzystencję, wybudowując ich wspólny międzyosobowy powiązany w czasie i przestrzeni świat, w którym rozwijają się i funkcjonują struktury osobowe, ich relacje i związki. Ważnym w tym procesie jest też kształtowanie i uporządkowanie hierarchii wartości, a także rozwój duchowy, co «w konsekwencji stanowi zadanie Ziemi i Kosmosu w świecie istot i rzeczy» [4, c. 40].

Innym ważnym zadaniem społeczeństwa, na przekonanie personalisty katolickiego, jest kształtowanie relacji osobowych z Bogiem, innymi wspólnotami oraz z pozostałymi bytami. I chociaż osoba wspólnotowa staje się swoistym ukierunkowaniem całej rzeczywistości na człowieka, pozostaje także środowiskiem procesu zwrotnego – odkrycia prawdy o sobie i ukierunkowania człowieka na rzeczywistość, wszelki byt, w tym także i na świat bezosobowy. Wspólnota, jak i osoba, staje się tu relacją, która otwiera drogę do uniwersalności bytu i wszechświata rzeczywistości, mikro i makro świata.

W myśl polskiego personalisty społeczeństwo nie posiada tylko jakiś jeden wymiar, gdzie wszystko sprowadzono do natury fizycznej, świata widzialnego. Wspólnota, tak samo jak i osoba jednostkowa, ma swój własny wymiar wewnętrzny, strukturę duchową. Posiadając złożoną substancję egzystencjalną podlega też procesowi personalizacji, doskonalenia. W tym zakotwiczony aktywny, twórczy aspekt bytowania osoby wspólnotowej, który Cz. St. Bartnik ukazuje biorąc za podstawę ideę K. Wojtyły o komunii osobowej jako najbardziej fundamentalnej strukturze społeczeństwa ludzkiego.

Opracowując z pozycji personalizmu chrześcijańskiego problem wzajemnego uwarunkowania bytowania osoby jednostkowej i wspólnotowej K. Wojtyła stwierdził, że płaszczyzna egzystencji bytu osobowego wspólnoty przebiega w kategorii wymiaru «bycia razem», czyli wspólnego istnienia oraz samorealizacji jako «*communitas*». Płaszczyźnie owej aktywności odpowiada wspólność działań, myśli, woli, ducha, przedsięwzięć życiowych owej «*communio*», czyli jedność egzystencji i bytu. Na poziomie bytowania społecznego, w aspekcie współistnienia, kształtuje się aktywna rzeczywistość «*communio personarum*», która powstaje tam, gdzie istnieje i działa wspólnota osób, złączona jednymi ideami, celami i wartościami. W istocie owe «bytovanie wspólnie» postaje przed jednostkami osobowymi też jako zadanie realizacji i wcielenia w życie [10, c. 22].

Studiując osobę ludzką w jej wymiarach społecznym i transcendentnym, Cz. St. Bartnik zaznacza, że bytowanie wspólnotowe prowadzi do wytworzenia najwyższej personalności jako szczególnej świadomości społeczeństwa. W tym bierze udział każda jednostka osobowa w trakcie procesu swojej socjalizacji, a jednocześnie sama wzbogaca się wewnętrznie dzięki doświadczeniu praktycznemu.

Pomiędzy socjalizacją i personalizacją, które biegną równolegle, powstaje pewien dystans, który cechuje intensywność ruchu, możliwości osobiste osoby, plastyczność, oraz granice, które wytycza każda jednostka. W powiązaniu z taką ideą wynika charakterystyczna dla kultury zachodniej teza o tym, że bez stwierdzenia osobowego fundamentu oraz nadaniu mu pierwszorzędności w porównaniu z innymi wartościami ludzkimi nie ma indywidualnego i społecznego życia ludzkiego. Razem z tym nieskończona wartość osoby wyrównywuje ogromną różnicę zachodzącą

między osobą i rzeczami, ideami a realnością. Stąd obecne w społeczeństwie zło, fałsz, nieuporządkowanie, obojętność «można zatrzymać i naprawić za pomocą zdobywania pełni osobowej w trakcie procesu samorealizacji, co w swoją kolej otwiera drogę do socjalizacji i personalizacji społeczeństwa» [3, c. 133].

Strukturę somatyczną wspólnoty za pomocą świadomości zbiorowej oraz wspólnej woli i działań ożywia jej wspólnotowa dusza. Cz. St. Bartnik twierdzi także o głębi duszy wspólnotowej, na którą składa się wzajemne dopełnienie wewnętrznych dążeń, stanu i ukierunkowania poszczególnych członków wspólnoty, organizujących się w jedność wyższego stopnia, tworząc w ten sposób swoiste centrum duchowe wspólnoty. «Dusza» osoby wspólnotowej wyznacza wymiar duchowy społeczeństwa i kształtuje jego pneumatologię. W przypadku Kościoła, jako jednego z wielu osób wspólnotowych, «duszą jest Duch Święty, który ożywia Kościół i ten mówi o sobie „ja”», dając wyraz osoby wspólnotowej [6, c. 158].

Osoba wspólnotowa powstaje dzięki osobom jednostkowym, stając się bezpośrednim uzasadnieniem osobowej struktury człowieka i społeczeństwa, gdzie jednoczenie osób wieńczy istnienie jednostki. Na podstawie własnej natury każda osoba dąży do tworzenia wspólnoty osobowej, lecz społeczeństwo nie można uważać za zwykły wynik aspiracji człowieka, stanowi ono raczej wyniesienie swego bytowania na wyższy poziom, gdzie osoba i społeczeństwo nie mogą przebywać w odosobieniu, każdy sam we własnym bytowaniu i egzystencji.

Osoba wspólnotowa posiada strukturę dialektyczną: jest konstytuowana przez byty jednostkowe, ale też i sama utwierdza istnienie osób indywidualnych, i w konsekwencji może też owe byty ograniczać. W tym właśnie tkwi specyficzność realizacji bytu osobowego obu osób w płaszczyźnie ich jedności dialektycznej: jednostkowej i wspólnotowej. Osoba jednostkowa tworzy i kształtuje osobę wspólnotową, a osoba wspólnotowa wywiera wpływ i kształtuje osobę jednostkową.

Osoba wspólnotowa, tak samo jak i osoba jednostkowa podlega procesowi samorealizacji i rozwoju pod względem duchowym. Na przekonanie Cz. St. Bartnika istotnym jest tu postęp społeczeństwa w doskonałości, gdyż i ono ulega wpływom zła i dobra, pseudowartości, które destruktywnie wpływają na osobę wspólnotową. Społeczeństwo, które niweluje lub ignoruje osobę staje się antyspołeczeństwem, środowiskiem, które samo siebie niszczy, kultywując pseudowartości, przeszkadzając osobie w jej rozwoju i doskonaleniu, lub nawet niszcząc ją, poprzez wyniesienie na pierwsze miejsce korzyści, byt materialny, pozbawiając osobę naczelnego miejsca w systemie wartości. Społeczeństwo powinno pamiętać o zadaniu wewnętrznego rozwoju, podniesienia osób, które go tworzą, do jedności wyższego stopnia bytowania, gwarantować, zabezpieczyć i pomóc osobie jednostkowej w realizacji swojej pełni osobowej, poprzez proces rozwoju i doskonalenia.

Społeczeństwo daje jednostce środowisko relacji, możliwość wzrastania w swojej osobowości, kształtuje świat zainteresowań międzyosobowych, stwarza tło całościowego pojmowania rzeczywistości. Środowisko wspólnego bytowania powoduje rozwój komunikacji międzyosobowych, miłości społecznej, prowadząc do wewnętrznego rozwoju ludzkiej jaźni, bytu osobowego. W ten sposób osoba wspólnotowa otwiera przed jednostką drogę do rozwoju pełni swego bytowania osobowego, bardziej pełnego osiągnięcia istoty życia i rzeczywistości, staje się środkiem, środowiskiem i możliwością zgłębienia, poznania i osiągnięcia Wszechświata-Universe, sięgnięcia do świata transcendentnego – Królestwa Niebieskiego. Dzięki czemu osoba wspólnotowa staje mostem do jednoczenia z Osobami Bożymi.

Ponieważ społeczeństwo składa się z odrębnych jednostek, to warunkuje wzajemne oddziaływanie na siebie obu bytów osobowych: indywidualnego i wspólnotowego, aktywując proces doskonalenia osobowego, dzięki czemu personalizuje się całe społeczeństwo. Powstające

napięcia między osobą jednostkową a wspólnotą, na przekonanie Cz. St. Bartnika, «znikają poprzez wzajemny ewolucjonistyczno-postępowy ruch, który cechuje wzajemne twórcze zbliżenie, otrzymujące swoje spełnienie w punkcie Omega» [8, c. 68].

Spółeczeństwo, jako wspólnota osób, daje wyraz szczególnej realizacji bytu ludzkiego. W nim każda osoba jednostkowa, trwając we wspólnocie, włącza się wraz z innymi w proces realizacji swego bytu osobowego za pomocą socjalizacji i personalizacji. W ten sposób osoby jednostkowe nabywają cech społecznych, stają się osobami społecznymi. Poprzez oddziaływanie na jednostki osoba wspólnotowa może wywierać różne konsekwencje, wpływając pozytywnie, lub negatywnie, stąd służy personalizacji albo przeszkadza jej, staje środowiskiem, które tworzy osobę, a razem z tym i siebie, lub niszcząc załazek osobowy zamienia się w antyspołeczeństwo.

W personalistycznym filozoficzno-religijnym systemie Cz. St. Bartnika ontologia społeczeństwa postaje w analogii do ontologii osoby, stąd osobowość społeczną traktuje na podobieństwo do osobowości jednostkowej. Uważa, że pojmowanie i traktowanie społeczeństwa jako osoby wspólnotowej powinno być oparte na personalistycznej analizie rzeczywistości. Na jego przekonanie należy uwydatnić i podkreślić analogię między osobą jednostkową, jej cechami i strukturą, a osobą wspólnotową, która staje odzwierciedleniem świata osobowego człowieka. W jego interpretacji wspólnota postaje jako naturalny, organiczny związek osób, unia i jedność podmiotów osobowych.

W podejściu do rozwiązania kwestii kolektywizmu i indywidualizmu Cz. St. Bartnik wypowiada się za przyjęciem poglądów personalistów francuskich Jacquesa Maritaina oraz Emmanuela Mounier, które dokonali dokładnych rozróżnień między jednostką i osobą. Polski myśliciel proponuje dodać do tych idei personalistyczną koncepcję relacyjności osoby, żeby uwydatnić zjawiska osoby jako jednostki oraz wspólnoty osób. Na jego przekonanie człowieka należy postrzegać jako osobę podporządkowaną wspólnocie, która służy dobru społeczeństwa. Jednak ze względu na to, że osoba jest najwyższą wartością społeczeństwo powinno służyć dobru osoby jednostkowej. Chodzi tu o wspomniany już związek dialektyczny w relacjach międzyosobowych osoby jednostkowej i wspólnotowej: człowiek staje się osobą doskonałą za pośrednictwem służenia społeczeństwu (osobie wspólnotowej), a wspólnota osób ludzkich zdobywa swój byt personalny dzięki całkowitemu oddaniu na służbę osobie. W teologicznej perspektywie, która jest jedną z zasadniczych w koncepcji Cz. St. Bartnika, każda wspólnota bierze udział w kształtowaniu i tworzeniu osoby ludzkiej: «rodzi» człowieka jako członka społeczeństwa, formując go konsekwentnie pod względem wewnętrznym, psychologicznym, duchowym, materialnym i fizycznym.

Według polskiego personalisty ontologia społeczeństwa staje przedłużeniem ontologii osoby indywidualnej, zwłaszcza w aspekcie jej struktury relacyjnej. Istotę społeczeństwa nie możliwe jest ukazać bez odniesienia do osoby jako takiej. Ponieważ społeczeństwo wyrasta z tajemnicy i głębi osoby Cz. St. Bartnik nie widzi innej możliwości jak tylko wytłumaczenie społeczeństwa za pomocą kategorii personalnych. Biorąc za punkt wyjścia podstawową ideę realizmu wspólnotowego katolicki filozof-personalista przedstawia społeczeństwo w aspekcie ontologicznego związku między dwoma kategoriami osobowymi bytu ludzkiego: osobą indywidualną i osobą wspólnotową w perspektywie ich podobieństwa i odmienności. Ukazuje wspólnotę jako najbardziej realną postać personalizmu, pozajak osoba ludzka stanowi najmniejszą częśćkę abstrakcyjności socjologicznej.

Nawet sama geneza społeczeństwa wskazuje na osoby, które są załazkami i źródłami każdej wspólnoty, jako poszczególne komórki społeczne tworzą ją i dają wyraz jej istnieniu. W ujęciu personalistycznym wspólnota postaje jako uzupełnienie rzeczywistości ludzkiego bytowania, stąd istnieje nie obok osoby ludzkiej, lub nad nią, a właśnie w niej samej, oraz dzięki niej i dla niej. Osoba wspólnotowa staje się realną w swoich członkach, które ją tworzą.

To, że społeczeństwo bierze początek w osobie jako istocie społecznej oraz składa się z osób ludzkich, nie narusza integralności struktury bytu ludzkiego, gdyż ukonstytuowany na ontologicznym fundamencie prymat osoby jest zupełnie odmiennym od tego, na jakim ukonstytuowane jest społeczeństwo. Na tej podstawie Cz. St. Bartnik stwierdza, że wspólnotowość integrowana jest całościowo w świat osoby, a także akcentuje na tym, że nie ma społeczeństwa bez osoby, tak samo, jak i nie ma możliwości rozwoju i utwierdzenia osoby bez jej odniesienia i relacji do wspólnoty. Obydwaj byty osobowe wzajemnie są uwarunkowane w swoim bytowaniu. Istota społeczeństwa tkwi w świecie osoby, stąd, według myśliciela polskiego, «człowiek, w swoich wymiarach indywidualnym i wspólnotowym, posiada ten sam byt – osoba» [2, c. 463].

W realistycznym personalizmie uniwersalistycznym Cz. St. Bartnika wspólnota nabywa charakter personalności. W jego interpretacji społeczeństwo, jako rzeczywistość osób, otrzymuje ontologiczne cechy swego bytowania, natomiast wspólnota jako jedność osób posiada charakter modalny i atrybutywny. Innymi słowy społeczeństwo może stać się wspólnotą w miarę swego pozytywnego rozwoju, chociaż może dojść i do przeciwnego, negatywnego wyniku egzystencji i bytowania wspólnoty. Szczytem rozwoju społeczeństwa (*societas*) staje się szczególny stan organicznej jedności – «*communio personarum*», drogą do której jest link łączący – wspólnota (*communitas*). W owych stwierdzeniach zauważa się wpływ poglądów K. Wojtyły, który konsekwentnie rozwinął koncepcję komunii osób jako szczególnej formy jednoczenia. Komunia – to stan wspólnoty, którego istotą jest szczególna wewnętrzna, głęboka duchowa więź i jedność, która mocno i spójnie łączy osób w nierozdzielalną jedność, tworząc organiczną całość. Przyjmując, że społeczny byt człowieka stanowi niczym nie mniejszą realność aniżeli jego bytowanie naturalne lub kosmiczne, Cz. St. Bartnik rozwija ideę swoistej ludzkiej subzystentnej postaci personalistycznej – osoby wspólnotowej.

W koncepcji komunii osób w ujęciu K. Wojtyły, ideę akcydentalnego tłumaczenia grupy społecznej jako wspólnoty o szczególnych więziach wewnętrznych, Cz. St. Bartnik przedstawia w perspektywie personalistycznej, jako relację osobową, biorąc za punkt wyjścia wspólną osobową naturę jednostki i wspólnoty, wprowadzając pojęcie «osoby wspólnotowej». Istotę owej nowej formy personalności tworzą te same wymiary, co i w przypadku osoby indywidualnej: somatyczny, psychiczny i duchowy, zakładając różne płaszczyzny bytowania osoby wspólnotowej.

Personalista polski traktuje także o duszy wspólnotowej, tworzoną poprzez jednoczenie dusz w aspekcie relacji międzyosobowych wewnątrz wspólnoty. Dzięki szczególnej więzi osób postaje osoba wspólnotowa, która staje wyższą formą jedności oraz nadaje wspólnocie wymiar duchowy. Każda osoba, która należy do wspólnoty, wywiera wpływ na inne osoby, kształtuje stan i duch wspólnoty, wytyczając kierunek rozwoju i dążąc do doskonalenia. W ten sam sposób można też mówić i o wpływie osoby wspólnotowej na jednostkę, gdyż i ogół wspólnoty też wywiera wpływ na osobę jednostkową. Owa relacja międzyosobowa stanowi ważny aspekt procesu personalizacji. Taką ideę dynamiczno-twórczej egzystencji osoby wspólnotowej Cz. St. Bartnik wypracował nie bez wytorowanej wcześniej drogi przez K. Wojtyłę, w jego koncepcji komunii osobowej, gdzie bytowanie wspólnotowe ukazane jako zadanie stojące przed każdą osobą indywidualną.

Zgodnie z koncepcją Cz. St. Bartnika wspólne bytowanie sprzyczynia się do wytworzenia wyższego stopnia personalności, jako szczególnej formy świadomości społecznej, która powstaje w procesie socjalizacji osób jednostkowych. Osoba wspólnotowa stwarza warunki dla pełnowartościowego współrelacjonowania i współegzystowania zarówno jednostek między sobą, jak i wspólnot między sobą, dążąc drogą własnego wzrostu osobowego. Stąd podstawowa relacja wspólnoty posiada charakter prozopoiczny i daje możliwość innym osobom wzrastać we własnej osobowości, rozwijać się i realizować, zabezpieczając jeden byt, formując świat międzyoso-

bowy, połączony więziami osobowymi w czasie i przestrzeni. Postając na płaszczyźnie osobowej poszczególnych jednostek ludzkich osoba wspólnotowa utwierdza każdą jednostkę, jej istotę i byt osobowy, strukturę wewnętrzną. Staje się przedłużeniem wymiaru osobowego człowieka, dając możliwość rozwoju i doskonalenia, stwarzając odpowiednie warunki dla personalizacji.

Koncepcja osoby wspólnotowej Cz. St. Bartnika rozwinięta i pogłębiona o idee personalistyczne na podstawie koncepcji komunii osobowej K. Wojtyły. Należy ją uznać za odrębną od idei Jana Pawła II, chociaż nie oderwaną od niej. W tym też tkwi łączność obu koncepcji. Dzięki ideom zapożyczonym u K. Wojtyły Cz. St. Bartnik wprowadza ideę własną – subzystentnej personalności, jako wyrazu jedności osób połączonych szczególnymi więziami w spójną jedność osobową. Osoba wspólnotowa nie jest abstrakcją, bytem pozornym lub sztucznym. Organicznie związana jest z realnością bytu ludzkiego i całej rzeczywistości, będąc jej nieodłączną częścią, środowiskiem w którym egzystuje człowiek, dążąc do pełni swej osobowości, spełnienie osobowego, na równi z innymi osobami. Wymiar osobowy wspólnoty oraz wspólnotowy wymiar osoby ludzkiej wyprowadza koncepcję Cz. St. Bartnika ponad ramy podejścia indywidualistycznego, akcentowania na indywidualnym wymiarze człowieka. Podstawowym zadaniem dla polskiego personalisty oraz jego dociekań personalistycznych jest ukazanie realności bytu osobowego osoby ludzkiej, jej głębi i struktury wewnętrznej, nie ograniczając się do antropologii indywidualistycznej, lecz rozwijając pełnowartościowy system personalistyczny, biorąc do uwagi cały świat i rzeczywistość: człowieka, społeczeństwo, inne byty osobowe, Boga.

Literatura:

1. Войтила К. Участь чи відчуження? / Кароль Войтила // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. – Л.: Свічадо, 2000. – С. 245–258.
2. Bartnik Cz. St. Osoba imieniem wszelkiej rzeczywistości / Czesław Stanisław Bartnik // Bartnik Cz. St. Gromy mówiące: kazania, przemówienia, publicystyka społeczno-polityczna. – Lublin: Standruk, 1999. – S. 463–464.
3. Bartnik Cz. St. Osoba ludzka i jej wymiar społeczny i transcendentny / Czesław Stanisław Bartnik // Szkice do systemu personalizmu. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006. – S. 127–136.
4. Bartnik Cz. St. «Osoba» społeczna / Czesław Stanisław Bartnik // Bartnik Cz. St. Osoba i historia: Szkice z filozofii historii. – Lublin: Standruk, 2001. – S. 36–40.
5. Bartnik Cz. St. Personalizm uniwersalistyczny / Czesław Stanisław Bartnik. – Roczniki Teologiczne. – 2002. – № 49. – Z. 2. – S. 51–62.
6. Bartnik Cz. St. Problematyka teologii narodu / Czesław Stanisław Bartnik // Naród-Wolność-Liberalizm – Poznań: Pallottinum, 1994. – S. 151–179. – (Kolekcja Communio 9).
7. Bartnik Cz. St. Słowo i czyn / Czesław Stanisław Bartnik. – Lublin: Standruk, 2006. – 292 s.
8. Bartnik Cz. St. Teilhardowska wizja człowieka / Czesław Stanisław Bartnik // Materiały Problemowe. – № 15. – 1981. – S. 57–68.
9. Ozorowski E. «Osoba-Komunia» w nauczaniu Jana Pawła II / E. Ozorowski // Studia Teologiczne. – 2001. – № 19. – S. 43–57.
10. Person and Community. Selected Essayas by Karol Wojtyla / Karol Wojtyla. – New York: Peter Lang, 1993. – 370 pp.
11. Wojtyła K. Osoba: podmiot i wspólnota / Karol Wojtyła // Roczniki Filozoficzne. – 1977. – № 24. – Z. 2. – S. 6–39.

**CONCEPT OF A PUBLIC-SPIRITED PERSONALITY ACCORDING
TO CZESLAW STANISLAW BARTNIK AND ITS RELATION TO THE CONCEPT
OF THE COMMUNE OF KAROL VOITYLA**

Richard Gorban

*Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts
of Lviv National Academy of Arts*

№ 2 Mitskevych St., Kosiv, Ivano-Frankivsk Oblast, Ukraine, 78600

Szeslaw Stanislaw Bartnik introduces the concept of personal subsistent holism, a public-spirited personality, based on the concept of the commune of Karol Voityla. The philosopher strives to show reality of a social phenomenon of a personality, extending beyond individualistic anthropology.

Key words: Personalism, public-spirited personality, society, commune, relationships (relation).

УДК 372.8

КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ РЕФЛЕКСІЯ

Надія Денисенко

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
кафедра соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти
вул. Гетьманська, 20, 72300, м. Мелітополь, Запорізька обл., Україна*

Філософсько-освітня рефлексія уможливує досягнення комунікативно-діалогічної компетентності майбутнього фахівця як складової життєвої компетентності і мистецтва жити у нових, складних умовах мінливого світу. Філософське обґрунтування її як цілісного, багаторівневого, багатовимірного утворення, що буде імплементовано в освіту, забезпечить суб'єктам вищої освіти гармонійну інформативно-екзистенціальну взаємодію у культурно-освітньому просторі професійної підготовки та у вибудові стратегій майбутньої життєдіяльності.

Ключові слова: діалог, життєва компетентність, компетенція, комунікативна філософія, культурно-освітній простір, міждисциплінарність.

Актуальність дослідження і постановки проблеми зумовлена суттєвими соціальними змінами у світі, які змушують особистість до постійного оновлення сформованих життєвих поглядів і відносин, до пошуку нових алгоритмів і форм поведінки з урахуванням як свого життєвого досвіду, особистісного потенціалу, ціннісно-мотиваційних і смислових особливостей, так і системи сформованих установок у соціумі. Сукупність цих вимог складає систему компетенцій, які будуть відображати зобов'язання людини певного віку, соціального статусу і кваліфікації виконувати ту чи іншу діяльність, а здатність її здійснювати постає компетентністю. Постановка проблеми і дослідницьких завдань базується на визнаному постулаті: наука і освіта, що продукують, імплементують і практикують нові знання, є основними інститутами компетентнісного зростання особистості, її суб'єктно-соціального та духовного розвитку.

Аналізу запровадження компетентнісного підходу, зокрема його ролі у життєвих стратегіях і практиках, присвячено багато праць відомих дослідників філософсько-педагогічних проблем: К. Абульханова-Славська, В. Андрущенко, З. Бауман, Р. Барт, С. Гессен, Л. Горбунова, В. Кремень, В. Луговий, Т. Лукман, І. Предборська, С. Пролеєв, Л. Сохань, І. Степаненко та багато інших. Значна частина праць науковців висвітлює компетентність у контекстуальних вимогах до людини, що постають перед вищою школою в умовах інтеграційних процесів, кардинальних змін у науково-освітньому середовищі тощо. Принципово нові положення напрацьовані цих науковців стосуються осмислення викликів цивілізації до соціалізації молоді, до її мистецтва жити у мінливих умовах самореалізації і забезпечення життєздатності суспільства. Заслуговує на увагу розгляд окремих різновидів життєвої компетентності, в яких чільне місце посідає комунікативна компетентність, як здатність налагоджувати взаємини зі світом, а точніше з «трьома світами», в яких засадничим принципом стає «нова етика» (Є. Андрос, К.-О. Апелль, О. Больнов, М. Бубер, Ю. Габермас, Г. Даренський, К. Ясперс та інші).

Разом з тим, у реальному процесі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців ціннісно-смислові ознаки цієї компетентності, як різновиду життєвої,

часто у силу різних причин втрачають значущість смисложиттєвих аспектів її розвитку і перетворюються на засвоєння певних практико-орієнтованих програм та необхідних «ситуаційних» навичок. Саме тому метою статті ми визначили встановлення на основі філософсько-освітньої рефлексії місця, ролі та параметрів комунікативної компетентності у контексті культурно-освітніх змін в Україні та у функціональному полі професійної освіти майбутніх фахівців.

На різних рівнях модернізації вищої освіти існує багато комунікативних технологій, які сприяють формуванню успішної та комунікативно зрілої особистості, яка має бути соціально активною й включатись у суспільні інтеграційні процеси на сучасному етапі розвитку українського суспільства, не загубивши своєї унікальності й культурної ідентичності. Утім, аналіз свідчить, що величезний комплекс здатностей майбутнього фахівця залишається значною мірою позбавленим концептуально-сислової наповненості, принципи комунікативної філософії і науково-освітнього дискурсу не імplementовано у науково-освітній процес, етичні засади і нове знання теж здобуваються за старим сциєнтистським підходом. Аналіз літератури з обраної тематики також дає можливість стверджувати, що більшість авторів, які займаються питанням комунікативної компетентності, оминають питання комунікативного діалогу і діалогу взагалі, залишаючись у межах професійної компетентності, наголошуючи на принципах ситуативного підходу для вирішення сучасних проблем підготовки фахівця, а також розуміючи комунікативну компетентність як додаток до професійної компетентності та як момент підкріплення професійних навичок.

Деякі дослідники, виділяючи суперечності у проблематиці комунікативної компетентності, влучно вказують на розуміння комунікативної компетентності саме як освітньої компетентності. Інші дослідники ведуть пошуки у діалогічному дискурсі, в якому чітко прослідковується взаємовідношення: комунікація – діалог і певний вихід на міждисциплінарний синтез. Але у кращому випадку, зокрема у педагогічній літературі, ми зустрічаємо категорію тільки «діалогічного навчання» і аналіз проблематики комунікативної компетентності з позиції діалогічного навчання та дослідження технологій комунікативної діяльності, але вони знаходяться поза міждисциплінарним пошуком сенсів міжкультурного діалогу взагалі і комунікативно-діалогічних компетенцій студентів зокрема.

Більше того, аналіз компетентностей часто зводиться, по-перше, до величезного їх переліку, і, по-друге, усі вони спрямовані виключно у формування соціальної активності: розвиток академічної і соціальної мобільності, що забезпечує швидке пристосовування до мінливих умов життя, ціннісну орієнтацію у суспільних процесах, у соціально-культурному просторі, збереження своєї світоглядної позиції, розвиток критичного мислення, цілеспрямованості, винахідливості, прагнення до пошуку нового і здатності знаходити оптимальні рішення життєвих проблем у нестандартних ситуаціях; формування відповідальності, громадянських обов'язків особистості з розвиненим почуттям її внутрішньої свободи і власної гідності, здатності до об'єктивної самооцінки і конкуренції тощо.

На прикладі аналізу цього переліку абсолютно очевидно стає значущість комунікативної компетентності у забезпеченні не тільки формування соціабельності, але й широких життєво-професійних здатностей особистості, причому, на нашу думку, не як додаткового компонента цих здатностей, а як наскрізної властивості і конструкту життєздатності.

Саме тому ми вважаємо найбільш потужним механізмом підсилення процесу формування комунікативно-діалогічної компетентності майбутнього фахівця компетентнісний підхід. На думку С. Пролеєва та В. Шамрай «...його використання покликане вирішити низку освітніх завдань. Серед останніх одне з цільних місць займає створення спільного освітнього простору, передусім в Європі. Образно кажучи, єдині для всіх установ вищої

освіти та національних освітніх систем компетентності мають створити спільну мову опису змісту навчального процесу та уможливити взаємну конвертацію навчання у різних країнах. З компетентностями у цьому кореспондує та їх ефект посилює інший ключовий елемент освітніх стандартів – «результати навчання» [1, с. 196-212].

Дійсно, зараз на різних напрямках модернізації освіти працює багато програм, що спираються на смисловий горизонт компетентнісного підходу [2], здійснюється систематизація, узагальнення і характеристика параметрів компетентностей, зокрема комунікативно-діалогічної компетентності, розкриваються їх універсальні смисли, обґрунтовуються можливості і необхідність формування комунікативної компетентності як мети герменевтики і визнання пріоритету моральних норм комунікативної філософії і регулятивного принципу ідеальної комунікації, звернення до життєвого світу, до реконструкції історичного розвитку комунікації тощо.

Отже, по-перше, імплементація компетентнісного підходу у систему формування компетентностей майбутнього фахівця, зокрема комунікативно-діалогічної компетентності, не стільки відповідає принципу комплементарності компонентів системи, скільки наскрізний характер формування кожної компетентності у діалектичному зв'язку з іншими наповнює універсальними ціннісно-смисловими засадами, ідеями, принципами. Саме тому компетентнісний підхід як пріоритетна практика визначення змісту вищої освіти (С. Пролеєв, В. Шамрай), створюючи єдину систему компетенцій замість «знань, вмінь та навичок», уможливило формування у майбутніх фахівців найбільш загальнозначущих культурних результатів, тобто універсальних норм, регулятивів, що не є можливим без філософської рефлексії.

По-друге, до цього положення слід додати думку про контекстуальний вимір формування компетентностей, який вимагає звернути увагу на величезну роль мобільності у сучасному світі і, зокрема у культурно-освітньому просторі. Так, на перше місце серед цінностей глобалізації, на думку відомого дослідника проблем глобалізації З. Баумана, висувається мобільність, як «...свобода пересування, цей одвічно дефіцитний і нерівномірно розподілений товар швидко перетворюється у головний фактор диференціації нашої пізньосучасної або постсучасної епохи. Усі ми вільно чи не вільно, свідомо чи несвідомо знаходимось у русі... Наслідком цього нового стану є жахлива нерівність. Деякі з нас повністю перетворюються на справжніх «глобалістів»; інші залишаються прив'язаними до своєї «місцевості» – такий стан є і неприйнятним, і нестерпним у світі, де «глобалісти» задають тон і визначають правила гри у нашому житті» [3, с. 10-11].

Якщо екстраполювати це положення на культурні наслідки глобалізаційних перетворень, то слід наголосити слідом за З. Бауманом на поляризації людського досвіду, коли спільні культурні цінності підпадають під зовсім різні тлумачення і породжують різні смисли мобільності. У такий спосіб нівелюється ідея універсалізації, яка мала би слугувати, як ідея, як принцип, як стратегічна засада загальносвітових справ, загального світового порядку тощо. Як слушно зазначає З. Бауман, «...сьогодні цю ідею використовують лише філософи... і смисл глобалізації не містить нічого подібного. Новий термін пов'язаний насамперед з глобальними наслідками, абсолютно непередбаченими і не прогнозованими, а не з глобальними ініціативами та діями» [3, с. 88]. До того ж навіть використання глобальної комунікаційної мережі не надає повної свободи особистості, а лише «...висвітлюють нерівність... і далеко не всі отримують допуск до цієї царини... видовища катастроф у засобах інформації сприяють етичній байдужості і побудові санітарних кордонів» [3, с. 102, 108].

Визначення ролі комунікативної компетентності як механізму мобільності особистості не позбавляє розуміння і використання саме мобільності для створення гармонійних умов

пізнання багатозначного світу і спільної діяльності суб'єктів найбільш широкого культурно-освітнього простору (загальнонаціонального, європейського, світового). Отже, комунікативна компетентність і мобільність, за слушним висловлюванням С. Пролєєва, мають «... окреслювати основний зміст освітянських зусиль (передусім у вищій школі), задавати своєрідний смисловий горизонт, в якому має відбуватися весь освітній процес» [4, с. 88].

По-третє, усе вищезазначене свідчить не стільки про надзвичайно велику роль комунікативної компетентності як механізму мобільності, скільки як засобу установавання і організації такого спілкування, що визначає різницю у загальних нормах мислення людей та те, що їх об'єднує у тієї різниці й неповторності, відповідаючи есенційному значенню комунікації – *communicare* (радитися). Слід також наголосити на тому, що тільки завдяки комунікації людина стає собою і, знаходячи у процесі спілкування певну дисгармонію у світі і у поведінці людей, рухається до солідарності. Тому не випадково у царині компетентнісного підходу до професійної підготовки зростає кількість досліджень, в яких саме комунікативна компетентність стає предметом ґрунтовних досліджень таких науковців, як І. Бех, Г. Гелен, А. Єрмоленко, В. Кремень, Е. Левінас, С. Пролєєв, О. Пометун, Дж. Равен, Г. Халаш, А. Хуторської та інші. З'являються роботи, в яких комунікативна компетентність представлена у межах єдиного смислового поля життєвої компетентності особистості [5], пропонуються програми, проекти, інтерпретації об'єднання компетентностей з огляду на види людської діяльності в інтелектуально-знаннєву, діалого-комунікаційну (консенсусну), ціннісно-орієнтаційну, творчо-інноваційну [6].

По-четверте, визначення комунікації як інформативно-екзистенціональної взаємодії суб'єктів пізнання і діяльності, що має на меті порозуміння або взаєморозуміння і знаходження консенсусу, безумовно залучає до розуміння і тлумачення комунікативної компетентності діалогічного компонента, адже метою діалогу є розуміння, тобто діалог «працює» там, де є непорозуміння і він стає у такий спосіб атрибутом і конструктором комунікації [7].

По-п'яте, філософська рефлексія, як ціннісно-сміслові підмур'я науково-освітнього супроводу процесу формування комунікативно-діалогічної компетентності у майбутніх фахівців, висвітлює гостру потребу опрацювання наукових парадигм цього супроводу у розгортанні культурно-освітнього простору, розуміння якого виходить на метарівень, а саме на синтез об'єктивного і суб'єктивного, на інтеграцію питань і освіти, і культури у вирішенні головної проблеми формування особистості студента (або людини, яка навчається) – переходу від концепцій нагромадження властивостей, якостей і навичок, що вкупі (з точки зору синергетики) не надають позитивного і продуктивного результату, адже не мають під собою концептуального обґрунтування антропологічного розуміння людини як істоти біосоціодуховної і подальшого вицлювання з цього образу за допомогою міждисциплінарності тих якостей, які б дали змогу випрацювати концепцію діалогічної особистості.

По-шосте, необхідною умовою формування комунікативно-діалогічної компетентності студентів в умовах інтеграції до європейського культурно-освітнього простору стає філософсько-освітній і науково-дидактичний супровід, які надають можливість переосмислення категорій комунікативно-діалогічного супроводу, виходячи з актуальних питань сьогодення на основі міждисциплінарного синтезу, ґрунтового аналізу всіх аспектів діалогу і винаходження таких його конструктів, які були б універсальними для імплементації в процес формування комунікативно-діалогічних компетенцій. У цьому сенсі потребує уточнення категорія культурно-освітнього простору, розуміння якого як сукупності культурно-освітніх територій (ландшафтний підхід) тягне за собою й розуміння науково-ос-

вітнього супроводу як безпосередньо різнорівневої системи управління інституціями цих територій, функціонуванням методичних структур, створенням нових моделей мережевої взаємодії та інноваційних процесів. Проте, простір, як єднання суб'єктів культур, залишається за межами аналізу, у тому числі у площині компетентнісного підходу.

Слід погодитися з думкою О. Дольської, яка зазначає, що звернення до цієї категорії «...допоможе з'ясувати певні проблемні питання, пов'язані з переходом світової спільноти до нового рівня організації простору освіти, ...органічно поєднати традиційні аспекти опису освіти як феномена (онтологічний, гносеологічний, культурологічний, антропологічний, екзистенціальний, аксіологічний та ін.), <...> представити освіту у вигляді форми життєдіяльності людини» [8, с. 12].

Дійсно, включення людини у багатовимірний культурно-освітній простір, з одного боку, не є можливим без комунікативно-діалогічних компетентностей, з іншого боку, поза простором людина не зможе повноцінно реалізувати свої пізнавальні і діяльнісні можливості й потенціал. Цей факт стає особливо очевидним в умовах постмодерної культури, яка на всіх рівнях комунікації суттєво відійшла від смислових акцентів модерна та інших попередніх епох.

У такий спосіб, дійсно, «...прагнення перетворити Європу на єдиний освітній простір, відкритий для студента з будь-якої країни, є конструктивним і відповідає як умовам глобального світу, так і визначальному для цих умов чиннику мобільності. Можливість розпочати освіту в одному університеті (скажімо, українському), а продовжити її в університеті Франції чи Німеччини, мати диплом, що буде визнаватися у різних країнах і не потребуватиме окремого підтвердження здобутої кваліфікації, це очевидне благо» [1, с. 196].

Як було зазначено вище, у нових парадигмах пізньокapіталістичного світу чільне місце посідає парадигма комунікативної філософії, що у нашому контексті пропонує розглядати культурно-освітній простір як інтерактивний процес творення, трансляції і використання знання на ціннісно-смислових засадах (праксеологічних); як суб'єктоцентровану (інтерсуб'єктивну), культурно-орієнтовану (інтеркультурну) взаємодію інституцій і презентантів культурно-освітнього простору; як синтез філософських, наукових, релігійних, повсякденних практик утвердження інтелекту, етики, духовності.

Ці висновки ще раз підтверджують нашу думку про необхідність філософської рефлексії у пошуках нових комунікативно-діалогічних якостей особистості, зокрема студентства у процесі євроінтеграції. Подальші наукові розробки мають надати модель формування комунікативно-діалогічної компетентності студентської молоді; науково обґрунтувати систему методологічних орієнтирів та принципів формування комунікативно-діалогічної компетентності студентської молоді; розробити критерії та рівні сформованості комунікативно-діалогічної компетентності студентської молоді; створити експертну методику визначення компетентностей та експлікувати значущість філософських компетенцій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців; обґрунтувати концептуальні засади освітньо-праксеологічної технології формування комунікативно-діалогічної компетентності студентської молоді.

Список використаної літератури:

1. Пролєєв С. Компетентнісний підхід у філософії освіти: можливості і проблеми / С. Пролєєв, В. Шамрай // Філософія освіти. – 2017. – № 1 (20). – С. 196–212, 196.
2. Проект TUNING (2006) (ТЬЮНІНГ) – гармонізація освітніх структур у Європі: Внесок університетів у Болонський процес. Загальна брошура: українська версія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unideusto.org/tuningeu/documents>.

- htm.l; Tuning Educational Structures in Europe (2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unideusto.org/tuningeu/home.html>.
3. Бауман З. Глобализация .Последствия для человека и общества : пер. с англ. / З. Бауман. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.
 4. Пролеєв С. В. Філософські компетентності: якими їм бути? / С. В. Пролеєв // Філософія освіти. Philosophy of Education. – 2016. – № 2 (19). – С. 88-96, 88.
 5. Степаненко І. В. Життєва компетентність особистості: філософсько-антропологічний та соціокультурний виміри : [монографія] / І. В. Степаненко, М. Д. Степаненко. – Харків : ХДУХТ, 2011. – 220 с.
 6. Луговий В. Біла книга національної освіти України / В. Луговий ; за заг. ред. В. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.
 7. Троїцька О. М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи : [монографія] / О. М. Троїцька. – Мелітополь : Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2016. – 312 с.
 8. Дольская О. А. Человек в современном мире: на пути к новой парадигме образования : [монография] / О. А. Дольская, А. В. Голозубов, О. Н. Городыская. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2016. – 216 с. – С. 12.

COMMUNICATIVE-DIALOGUE COMPETENCE OF THE FUTURE SPECIALIST: PHILOSOPHY-EDUCATIONAL REFLEXIA

Nadiia Denysenko

*Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Department of Social Work, Social Pedagogy and Preschool Education
Hetmanska str., 20, 72300, Melitopol, Ukraine*

The analysis of works on the introduction of a competent approach on the problems of communicative philosophy indicates the lack of substantiation of communicative competence as a holistic, multilevel, multidimensional education that will be implemented in education and will provide the subjects of higher education harmonious informational and existential interaction in the space of professional training and in the formulation of strategies in future life. That is why, for the purpose of the article, we have defined the philosophical reflection of the essence and the role of communicative-dialogic competence in the context of cultural and educational changes and in the functional field of professional education of future specialists.

Key words: dialogue, life competence, competence, communicative philosophy, cultural and educational space, interdisciplinary.

УДК 1+001

ФІЛОСОФІЯ ТА НАУКА: АНТРОПОДОЛУЧАННЯ ДО СВІТУ

Лариса Діденко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра філософії гуманітарних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

На основі компаративування розглянуто феномени «філософія» та «наука» через терміни-основи «увідомлення», «пізнання», «досліджування», «гнозис», «епістеме», «когніція». За допомогою групування зазначених термінів-основ вдалося визначити демаркативи філософії та науки.

Ключові слова: світ, людина, увідомлення, пізнання, досліджування, гнозис, епістеме, когніція, філософія, наука.

Пропоноване дослідження – це розглядання активного включення антропоодиноці у світ (-и). «Активне включення» передбачає дії суб'єкта задля власного облаштування у світі.

Презентовані матеріали є частиною авторського проекту «Філософія науки та інновацій», який лекціюється здобувачам освітньо-наукового ступеня доктор філософії у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка з 2016–17 навчального року.

Актуальність обраної теми очевидна: при викладанні філософських навчальних дисциплін («Філософія», «Філософія науки», «Філософія науки та інновацій», «Актуальні проблеми філософії» тощо) студентам та здобувачам гуманітарних напрямів (усі, окрім майбутніх філософів-фахівців) не можуть чітко розрізнити параметри несхожості філософії та науки; вони дефініціюють філософію як «науку...»; очікують класично заявленої у науці «об'єктивності»; дивуються полізначеннєвості, а також загалом дезорієнтуються через наявні «начеркові тези, які необхідно аргументувати по-своєму».

Пропонована тема є новою саме у такому формулюванні. Я спираюся на відомі науковій та філософській спільноті джерела, а також по-авторському обґрунтовую складові теми. *Проблема* не тільки у необхідності оновлення розуміння вихідних феноменів – філософії та науки, але й у чіткому їх розрізненні через специфікаційність кожного.

Для формулювання *робочої гіпотези* поставлю декілька запитань: що досліджують у філософії, але залишають поза увагою у науці? Чи можливо чітко визначити специфікацію науки як комплексного утворення? Чи існують обмеження для філософії у розгляді феноменів? Яким чином (за якими параметрами) демаркувати філософію та науку?

Підхід перший: 1) термінологічно і філософія, і наука мають бути «обмеженими» дослідницькими полями, тобто не передбачають зовнішніх втручань з іншоцарин; 2) феномени міждисциплінарності та трансдисциплінарності «діятимуть» і у філософії, і у науці.

Підхід другий: 1) у філософії уможливлене формулювання запитань та тільки деякі з них отримують відповіді; 2) у науці запитання здебільшого не формулюватимуть, проте постійно шукатимуть відповіді як уточнювання даних.

Підхід третій: філософія та наука постають подібними, але не тотожними, у розгляді феноменів, хоча «проводять цей розгляд різними лініями».

Підхід четвертий: передбачена (не)перехідність тем, проблем, запитань з філософії у науку і навпаки. Якщо так, тоді це теми-проблеми-запитання помежівні, а не окремишньоцаринні/внутрішньоцаринні. Якщо ні, тоді дійсно у філософії та науці приділяють увагу різним феноменам, які більше ніде, окрім згаданих царин, не розглядатимуться.

Мета пропонованого дослідження – демаркувати феномени «філософія» та «наука» через терміни-основи «увідомлення», «пізнавання», «досліджування», «гнозис», «епістеме», «когніція». Завдання окреслю такі: розмежувати світ та людину; роз'яснити специфіку увідомлення, пізнавання, досліджування; провести розрізнення термінів «гнозис», «епістеме», «когніція»; визначити гнозисо-епістемо-когніційні демаркативи філософії та науки.

Головними методами, застосованими у дослідженні є розмірковувальний, компаративний, аналізуювальний, синтезуювальний, герменевтичний, феноменологічний, реконструювальний, моделювальний тощо.

1. Світ vs людина. З-поміж безлічі різнорідних феноменів, які потребують постійно-періодичного деталізування, неможливо оминати два вихідних – світ та людину. Світ – це передусім полізначеннева мовоодиниця, якою окреслюють середовище, простір, зовнішнє безмежжя, де відбувається упорядковування та/або убезладнення елементів (речей, явищ, процесів). Людина, з одного боку, належна світові, оскільки постає унікальним феноменом (постійно змінюваним процесом-явищем-річчю); з іншого, – має йому протиставлятися як дослідник, запитувальник, шукальник, Актор. Світ є складносегментованим через антропоаявність, адже до базового елемента «природа» (першопростір як природне середовище; первень, світопервень) людина «додає» антропоспричинені елементи – «культура», «спільнота/суспільство», «техніка», «комунікування» тощо (другопростори як світосегменти) – для власного первинного убезпечення через узнанняєвлення та для комфортизування простору власного поіснування. Світ видається складеним з антропоспричинених світовимірів. Світ та «світи» (останній є узагальненим терміном до «світовимірів»: культури, спільноти/суспільства, техніки тощо) «постачають» суб'єктові «пізнавальний матеріал».

2. Увідомлення – пізнавання – досліджування. З моменту зародження антропоодиниця налаштована на увідомлювання, тобто пізнавання. Світ для людини є суцільним невідомим. Оскільки антропоодиниця з'явлена через народження, вона має «облаштуватися» у просторі, тобто увідомити для себе частину світу через своє безпосереднє з нею зіштовхування, формулювання запитань, запитування, пошуки (варіантів можливої відповіді, додаткових даних, оптимального для явлення поєднання мовоодиниць тощо), формування відповіді, відповідеявлення. Іншими словами людина сприймає світ загалом як ворожий до неї та прагне його переоблаштувати до своїх потреб. Останнє відбувається завдяки «колу розуміння», яке практикує антропоодиниця: *зіткнулася* (власне безпосередня зустріч з невідомим) – *зрозуміла* (індивідуальне перетворення окремою антропоодиницею невідомого на відоме для неї через пояснення за допомогою узвичаєно вживаних нею понять та термінів, тобто уміле застосовування власного розуму для розтлумачування нового невідомого, або новоувідомлювання) – *долучила-до-свого-інтрасвіту* (включення новоувідомленого у світогляд, внутрішній простір, свідомість окремої антропоодиниці через досвід зіткнення та переживання, узнанняєвлення, співвідношення із вже отриманою інформацією). Таким чином, антропоз'ява спричинює гносеологічні/гнозисні та епістемологічні/епістемні практики, завдяки яким світ пізнають і отримують знання про його складові, а також застосовують знання, що здобуте іншими.

Демаркування понять «увідомлення», «пізнавання», «досліджування» уможливуватиме антроподолучання до світу. Кожне з цих понять є своєрідним етаповим роз'явленням невідомого: спершу антропоодиниця матиме справу зі «всебічним проясненням невідомого/ недостатньодослідженого задля його подальшого розуміння та пояснення через виявлення його сутності» (це «увідомлення»); згодом до попереднього («увідомлення»)

додаватиметься знанняздобування та знаннязастосування із виявлянням іншою гранею себе самої (йдеться про «пізнання»); проте деякі антропоодиночності можуть здійснювати тематичне пізнання, тобто профілізоване сходинкове знанняздобування зі світопростору загалом та/або його окремих сегментів зокрема (так називають «досліджування»). Увідомлення постає неімперативним суб'єктивним прояснюванням. Пізнання залучає кожен антропоодиночність до увідомлювання, але не імперативує узагальнене презентування результатів. Досліджування – імперативоване тематичне пізнання. «(Не)імперативність» передбачає (не)чіткість рамок, дій, операцій, обов'язкових до виконання та/або збереження. Увідомлення та пізнання не обмежені ані правилами, ані моделями, ані каркасом знаннянеотримання, тобто вони неімперативовані. Натомість досліджування здебільшого постає імперативованим, оскільки, з одного боку, тяжіє до науки, тобто має зберігати «науковий каркас» (об'єкт, предмет, методи, мету, завдання, засоби, термінологічні основи, теоретичні та практичні засновки, чіткі дефініції, обґрунтовані висновки, можливі наслідки) та тяжіти до «умовнозгодової об'єктивності» (парадигма окремої галузі знання).

Зазначене щодо понять-процесів «увідомлення», «досліджування», «пізнання» стимулюватимуть розрізнення понять «гнозис», «епістеме», «когніція» та їх дериватів.

3. Гнозис – епістеме – когніція. Терміни «гнозис» та «епістеме» мають давньо-грецьке вкорінення: «γνῶσις» – пізнання, дізнання; пізнання, знання [1, с. 274] (заувага: «γνώμη» – 1) думка, пізнавальна здатність, ум, розум, дух; 2) думка, рішення; намір; 3) висловлювання, сентенція [1, с. 274]); «ἐπιστήμη» – знання, вміння; наука [1, с. 507]). «Гнозис»/«γνῶσις» передбачає пізнання, тобто виведення, отримання, здобування знання через застосування антропоодиночності конкретних операцій, кроків, слідування формулам дотримання/утримання тощо. «Епістеме»/«ἐπιστήμη» поставатиме концентрованим знанням, вже здобутим та готовим до використання/застосування. Антропоодиночність при «зіткненні з» «гнозис»/«γνῶσις» є Актором, активним пізнавальником, який самостійно виводить знання, отримує його як власнодосвідне результувальне через зовнішні вчинення та інтрасвітлові мисленнєві практики; натомість у випадку «зіткнення з» «епістеме»/«ἐπιστήμη» суб'єкт готовий до оперування знаннями, які він сам не отримував: вони постають виключно ретрансльованими (іншодосвідними), але готовими до втілювання, застосування, використання.

Термін-феномен «гнозис»/«γνῶσις» невіддільний від «гноме»/«γνώμη»: знання-виведення/знанняздобування неможливе без залучання мисленнєвості загалом (думка, обґрунтована гадка, намір, рішення, ум, розум) та вербалізування (висловлювання), тобто намірковуване «супроводжує» презентуване – думка ілюстрована словом/терміном. Слушно наголошує український філософ Віктор Петрушенко: «Вже на термінологічному рівні виявляються відмінності в акцентах та змісті вживаних слів» [2, с. 22]; через розгляд словоряду, що включає за змістом «... слово γνῶσις (gnosis) – визнання, пізнання, впізнання, уважність ...», висновуємо – «... акценти падають на дії, що ведуть до виникнення визначеного» [2, с. 22]; «У свою чергу ἐπι-στήμη (epi-steme) – розуміння, значення, наука, – споріднене із ... ἐπιστήμων (epistemon) – розумний, вправний, досвідчений ...» [2, с. 22]; «... «гнозис» більше пов'язаний із породженням, появою визначеності, знаків, позначок, а «епістеме» – з усталеним, зафіксованим ..., з тим, що має відношення до основи. «Епістеме» є те, на що опираються, «гнозис» є те, що відзначають, розрізняють, порівнюють» [2, с. 22]; «... у гносеології йдеться про вплив на розум ззовні і про зворотню дію розуму на зовнішні явища та чинники; в епістемології ж вихідним визнається факт наявності у нас певного знання. Ми безумовно щось знаємо, бо фіксуємо у свідомості, що щось є. <...> Отже, епістемологія не лише є теорією знання, а й визнанням знання, пер-

шою даністю нашої свідомості. Гносеологія ж бере знання у контексті пізнання, дій, умов та чинників пізнавального процесу» [2, с. 22-3]; «...в епістемології, якщо вона постає як логос знання, вчення про знання, ...» повинні висуватися питання «... про те, що все, з чим ми маємо справу, і все, про що ми можемо вести розмову, надано мені лише у формі знання. <...> Тобто лише знання є формою виявлення, проблискування буття <...>. Отже, знання є формою самоосвідчення буття» [2, с. 25]; «Гносеологія розглядає знання переважно як результат процесу пізнання, хоча результатом пізнання можуть бути заблудження, гіпотеза, хиба, а то й свідоме замаскування суті справи. У гносеології у центрі уваги – процес, що веде до знання, до певних його форм, рівнів та виявлень. Тут досліджуються також загальні і специфічні умови пізнавального процесу, його форми й засоби, критерії достовірності знань» [2, с. 27].

Із грецизмами все набагато простіше, ніж видається на перший погляд: класична лінія мовоодиницевживання (слова «гнозис»/«γνῶσις» та «епістеме»/«ἐπιστήμη») трансформується у окремі галузі філософського знання (гносеологію та епістемологію), кожна з яких постає самостійною.

Інша справа із поняттям «когніція», яке має латиномовне коріння та подвійне уджерелення: 1) «cōgnitio, ōnis» [cognosco] (пізнання, упізнавання, ознайомлення; пізнання; огляд, перегляд, дослідження; (пі)знання, поняття, уявлення; розслідування, розбір справи, слідство; пізнавання, впізнавання) [3, с. 434], «cōgnōsco, nōvī, nōtum, ere» [cum+(g)nosco] (взнавати, пізнавати, осягати, знайомитися, ознайомлювати; вести розвідку, розвідувати, обстежувати; взнавати (раніше відоме); вступати в інтимний зв'язок; юр. вести слідство, розслідувати, розбирати; викликати) [3, с. 434], обидва з яких утворені від «nōsco, nōvī, nōtum, ere» (знайомитися, пізнавати, вивчати; взнавати, упізнавати; визнавати, приймати; допускати; розслідувати, досліджувати, розглядати; допитувати; випробовувати) [3, с. 432]; 2) «cōgito I, āvī, ātum, āre» [cum+agito] (мислити, роздумувати, думати, міркувати; дотримуватися думки; бути схильним; уявляти собі, уявляти; замислювати, замишляти, затівати; мати намір прибути, розраховувати вирушити) [3, с. 46], що утворене від «ago, ēgī, āctum, ere» (надавати руху, вести; поганяти, гнати, заганяти, відводити, викрадати, виносити; грабувати, розкрадати; спричиняти хвилювання, хвилювати; виганяти; ворухити; рухати; спрямовувати, проводити, метати, обертати, крутити; відкидати, (ви)пускати, забивати, вбивати, встромлювати; збуджувати, спонукати; доводити, турбувати, тривожити, непокоїти, мучити, докучати, переслідувати; робити, діяти, займатися, створювати; замишляти, задумувати, затівати, мати на увазі; старатися; говорити, обговорювати, звертатися, розмовляти, виражати; здійснювати; вести, завідувати, керувати; (про час) проводити; жити, перебувати (у тому чи іншому стані), бути; переслідувати у судовому порядку, звинувачувати, судити; юр. вести на суді, захищати; вимовляти, співати, читати, декламувати, являти, розігрувати, грати (на сцені) тощо) [3, с. 42].

Подвійність уджерелення зумовлена декількома аспектами. Когнітивістика (або когнітивна наука) виникає через необхідність прояснення людського мислення/свідомості, що уможливорює дуалізування дослідницької лінії: з одного боку, увагу привертатиме мислення/свідомість та його/її спричинювальне/уможливлене (без деталізування), тобто ми залишатимемось одночасно на позиціях «гнозис»/«γνῶσις» (знаннявиведення) та «епістеме»/«ἐπιστήμη» (знаннязастосовність); з іншого боку, дисципліна-основа – психологія – поступово розширюватиме межі власного (внутрішньодисциплінарного) дослідження через залучання інших галузей знання як допоміжних. Дослідницьке поле охоплюватиме вже не тільки думку, мислення, свідомість, пам'ять, сприйняття, уяву, але й інтроспекцію, технологію запам'ятовування, вивчення, забування, обсяг пам'яті, обґрунтування, увагу,

потік свідомості тощо. Допоміжні дисципліни розширюватимуть можливості самої психології через іншовимірність та акцентування уваги на «супутніх деталях», що поглиблюватиме вихідне дослідження: *кібернетика* та *теорія штучного інтелекту* (створення моделей мислення/свідомості подібно до схем технічних пристроїв), *антропологія* та *нейронауки* (виведення залежності між створюванням ментальних феноменів і фізіологічними процесами мозку, зв'язковість (спів)функціонування процесів тіла та мозку), *лінгвістика* (впливи мовленнєвих практик на мислення/свідомість, нейронну мережу, переживання подій, розуміння), *філософія* (загальні проблеми когніції та методологія пізнавальних процесів; комплексне охоплення феномена мислення/свідомості з усіма можливими індивідуальними спектрами варіативів) тощо. Окрім мислення/свідомості як головного феномена дослідження когнітивістики, «свої черги чекатимуть» і думка, мовлення, мова, емоційність, (по)розуміння, комунікування, лжа та ін. Лінія «*cōgito*» уможливуватиме увагу до індивідуальності, якої позбавлені всі «побудови» у межах когнітивістики. Моделювання «ідеальних» схем, під які окремі антропоодиноці неможливо ранжувати, постає на початок XXI ст. вже неперспективним. Індивідуальні особливості свідомості, мислення, мовлення, пізнання тощо потребують деталізування через свою унікальність та постійне можливе суб'єктивне амплітудне коригування як у бік розвивання можливостей, так само і у бік їх притлумлювання (див., наприклад, когнітивні стилі [4]).

Більшість словників та авторських досліджень (навчальних посібників, монографій, наукових статей) диференціюють дефініціювання дериватів від «когніція»: 1) когнітивна наука/когнітивні науки – наука/науки, що займаються людським розумом та мисленням (*mind*) і тими ментальними (психічними, мисленнєвими) процесами та станами, які з ним пов'язані; наука/науки, предметом якої/яких є когніція – пізнання та пов'язані з ним структури і процеси; дослідження феномена знання у всіх аспектах його отримання, зберігання, переробки тощо (Єлена Кубрякова) [5, с. 58-63]; 2) когнітивна наука – це нова царина, яка об'єднує відоме щодо [людського] розуму/мислення (*mind*) з багатьох навчальних дисциплін: психології, лінгвістики, антропології, філософії та комп'ютерної науки (Джордж Лакофф) [6, р. xi]; 3) когнітологія (синонім до «когнітологія») постає наукою про мовосвідомість та мовленнємислення; інтердисциплінарною наукою, яка має спиратися на інтегративніші методологічні вектори – «думка у мові» (ретроспективні знання, втілені у мовних категоріях, формах, значеннях; або мовосвідомість), «думка, базована на мові» (позначувана думка), «мовленнєдумка» (висловлювана понятійно-семантична єдність, комунікативно регламентоване мовленнємислення); має вивчати норми та особливості переходу мови у мовлення і злиття мовлення з думкою; має виявляти закономірності координування мовної та концептуальної свідомості (Александр Фефілов) [7, с. 137-158].

Таким чином, можна вивести пряму залежність-відповідність: кожне *увідомлення* є своєрідним *гнозисом* (знаннєвиведенням), яке здійснюване через просте виконання напередвизначених кроків, автоматичних для антропоодиноці; «*досліджування*» постає як «*епістеме*» (знаннєзастосування), що є, з одного боку, «сліпим слідуванням схемі науковості», а, з іншого боку, передбачає авторське комплектування аргументів для підсилення головної тези, ідеї, гіпотези; але «*пізнавання*» завжди буде індивідуальним, так само як і «когніція», задля демонстрування одночасного та/або поступового знаннєвиведення («гнозис»), знаннєзастосування («*епістеме*») та змін-коригувань інтрапростору окремої антропоодиноці, що може нею і не фіксуватися.

4. Гнозисо–епістемо–когніційні демаркатииви філософії та науки. Постає запитання: чи можливо пов'язати розглянуті раніше феномени-процеси (*увідомлення, досліджування, пізнавання, гнозис, епістеме, когніція*) і *філософію* та *науку* для окреслення

головного напрямку специфікування кожної? Так, це можливо. Раніше я вивела залежність між феноменами-процесами, тепер поясню їх зв'язок із філософією та наукою.

Увідомлення є гнозисом, що демаркує *філософію* з-поміж інших царин знання. Головна мета філософії – *узнанняєвлювання, знанняєздобування*, яке поставатиме процесуальним через свою періодично-постійну змінюваність.

Досліджування «зорієнтоване» на результат у вигляді *епістеме*, тобто найближчою буде *наука*, яка постає як *знанняєздобуття*. Головна мета науки – *здобуті знання* як результат теоретизувань та практикувань дослідника.

Пізнавання натомість неможливе без *когніції*, що проявлятиметься на помежів'ї *філософії* і *науки* (або ж: залучатиме обидві).

Висновки. Робоча гіпотеза підтверджена частково: 1) за допомогою термінів-основ («увідомлення», «пізнавання», «досліджування», «гнозис», «епістеме», «когніція») можна специфікувати і філософію, і науку через орієнтири, які задані кожній; 2) дослідницькі поля філософії і науки постають демаркованими через терміни-основи; 3) з одного боку, ці дослідницькі поля мають бути «закритими» до/від «втручання» з інших царин; з іншого боку, через пізнавання, що уможливлене когніцією, філософія і наука можуть «співпрацювати»; 4) характер цього «співпрацювання» філософії і науки наразі залишається неясним.

На основі одного дослідження, ґрунтованого на компаративуванні термінів-основ та попередніх (доволі начеркових) демаркативів, неможливо однозначно уверджувати філософію та науку як різні царини.

Перспективи подальших досліджень можуть бути окреслені або уточненням пропонувананих аспектів через залучення додаткових для розгляду елементів, або переорієнтування уваги на окремі дослідницькі поля філософії та науки, схеми розгляду досліджуваних феноменів кожною з них.

Список використаної літератури:

1. Греческо-русский словарь, составленный А. Д. Вейсманомъ, бывшимъ ординарнымъ профессоромъ Императорскаго С.-Петербургскаго историко-филологическаго института. – Изданіе пятое. – С.-Петербургъ, 1899. – 1380 с.
2. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання: [монографія] / В. Л. Петрушенко. – Львів : Львівська політехніка, 2000. – 296 с.
3. Латинсько-український словотвірний словник / Укладач Г. В. Петрова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 880 с.
4. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – 2-е изд. – СПб : Питер, 2004. – 384 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М. : Издательство Московского государственного университета, 1996. – 245 с.
6. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / G. Lakoff. – Chicago: The University of Chicago Press, 1990. – 632 p.
7. Фефилов А. И. Введение в когитологию : [учеб. пособие] / А. И. Фефилов. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 240 с.

**PHILOSOPHY AND SCIENCE:
A HUMAN BEING'S INVOLVEMENT IN THE WORLD**

Larysa Didenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Philosophy of Humanities Department
60 Volodymyrska Street, 01033, Kyiv, Ukraine*

There are a lot of different phenomena to explain. The World and the Human Being are the most complicated ones. Every human being can be knowledgeable about the world through an inquiry. As a result an inquirer gets answers with some knowledge.

'A knowing', 'a cognition' and 'a research/an investigation' can be named the basic terms for understanding the phenomena. 'A knowing' is a process of making an undefined phenomenon quite clear. 'A cognition' can be used for a description of getting the knowledge by an individual. If it is necessary to go more deeply into the subject, the human being will carry out 'a research/an investigation'.

'Gnosis', 'episteme', 'cognition' form another portion of the basic terms. With help of these ones the human being finds out more about 'a knowing', 'a cognition' and 'a research/an investigation'. 'A knowing' is close to 'gnosis' because of simple use of a scheme to get the knowledge about anything. 'A research/an investigation' connected with 'episteme' because of received knowledge as a result. 'A cognition' as a process is derived from a concept 'cognition'. 'A cognition' as a process includes 'gnosis', 'episteme' and some internal changes of the human being.

Philosophy is based on 'a knowing' and 'gnosis'. The main purpose of philosophy is to define phenomena and to understand them. Science is impossible without 'a research/an investigation' and 'episteme'. So knowledge getting is a result of theorization and practicing of human beings. 'A cognition' as a process and a concept 'cognition' involve both realms (I mean philosophy and science).

Key words: world, human being, knowing (to be knowledgeable about), cognition, research/investigation/i(e)nquiry, gnosis, episteme, cognition, philosophy, science.

УДК 253

МОРАЛЬНА СУТНІСТЬ ПОСТАТІ ПАСТИРЯ У СХІДНО-ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Ірина Ломачинська

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
історико-філософський факультет, кафедра філософії
вул. Тимошенка, 23, 04212, м. Київ, Україна*

Стаття розкриває моральну спрямованість східнохристиянської ідеї пастирства. У статті підкреслюється, що пастирство, як жертвний вид священницького служіння на благо релігійної громади, передбачає у пастиря наявність комплексу моральних чеснот, що виокремлюють його із загальної маси вірян, і роблять зразком для наслідування у сповіданні системи християнських цінностей.

Ключові слова: пастирство, священство, пастир, пастирське служіння, жертвність.

Актуальність проблеми дослідження зумовлюється тим, що кризові умови соціального буття українського суспільства посилюють роль релігійних інституцій серед інших суспільних інститутів. Статус сакрального виокремлює релігійні організації із зони суспільної критики, формуючи сприятливі умови для поширення ідей та поглядів. Відповідно, потребує особливої уваги постать священника, не лише як формального служителя культу, а духовного пастиря для конкретної релігійної спільноти, відповідального за її моральний розвиток.

Метою дослідження є виокремлення сутнісних чинників моральної спрямованості ідеї пастирства у православній традиції. Мета зумовлює наступні завдання: з'ясування сутності ідеї пастирства у старозавітній та новозавітній традиціях; дослідження моральних засад пастирства у східно християнській патристиці, виокремлення моральних основ пастирського служіння у православному богослов'ї.

Теоретичною основою дослідження стали праці представників християнської богословської думки – Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Іоанна Ліствичника, Григорія Ніського, Єфрема Сирина та представників православного богослов'я – Антонія (Храповицького), С. Булгакова, Г. Флоровського тощо.

Ідея пастирства, пропагована у всіх християнських конфесіях, не є надбанням новозавітної традиції, а постає результатом трансформації історичної зумовленості буття юдейської нації (етап єгипетського рабства), в якій скотарство вважалося почесною справою, на противагу єгиптянам, які його зневажали і віддавали перевагу землеробству. Слово «пастир» (пастух) є часто вживаним у Старому Завіті, як у прямому, так і у переносному сенсі. Але жертвність життєвої місії пастиря та богоугодність його справи окреслюється ще з перших глав книги Буття, де Авель постає «пастирем овець» (Бут. 3, 2), а Каїн – хліборобом. Жертва Авеля – «первістки його отари» виявилась більш богоугодною, ніж плоди з лану Каїна, що підштовхнуло останнього на братовбивство. Таким чином, у постаті пастиря формується його здатність до особистісної пожертви задля спасіння його пастви.

У Старозавітній традиції ідея пастирства має і переносний сенс – як ставлення Господа до свого народу: «Господь пасе мене, і нічого мені не бракуватиме» (Пс. 23, 1). У Новому Завіті образ пастиря стає загальноновживаним (притча про доброго пастиря (Ін. 10, 1-6)) і поширюється від Христа як жертви за Господа до всіх його послідовників: «Були ви

як вівці заблукалі, що не мають пастиря, але нині повернулися до Пастиря і Охоронця душ Ваших»; «Бог же миру, кий підняв із мертвих Пастиря овець великою кров'ю завіту вічного, Господа нашого Ісуса Христа».

У сучасних релігійознавчих словниках дається визначення поняття «пастир» як «служитель церкви у протестантських церквах, які заперечують інститут священства» [12, с. 234], хоча підкреслюється його поширення і у середньовічному католицизмі [18, с. 307].

Найбільш повно ідея пастирства була розкрита у посланнях апостола Павла. У 1 Кор. гл. 12 апостол Павло розвиває думку, що церква є тілом Христовим, що складається із різних членів. І хоча всі члени є рівноцінними як члени одного тіла, але вони мають між собою розбіжності за своїм місцем у тілі, тому й мають різні дари, при єдності Духа, відповідно різні служіння. Надалі пастирські настанови розвивались і закріплювались Вселенськими та помісними соборами.

У православній традиції ідея пастирства розглядається у контексті формування спадковості церковної ієрархії загалом. Зокрема, С. Булгаков зазначає, що «присутність самого Христа на Землі робила зайвим і неможливим існування будь-якої ієрархії, крім нього самого, але неможливим було б її виникнення без нього і без його веління. Апостоли, як і першоієрархи, передавали свої ієрархічні повноваження (оскільки вони мали не особистий, а загальний характер) своїм наступникам. Для церкви, яка живе єдністю священного переказу, це встановлення апостольського наступництва ієрархії має аксіоматичну очевидність» [4, с. 49].

Ідейною основою учення про основні морально-етичні принципи пастирського служіння стали твори представників східної та західної патристики. Такими серед грецьких Отців були насамперед Василій Великий, єпископ Кесарії, Григорій Богослов, Григорій Нісський та Іван Златоуст. Можливо зазначити трактат Григорія Богослова «Слово на захист своєї втечі у Понт», «Про священство» Іоанна Златоуста, «Слово до пастиря» Іоанна Лествічника тощо.

Основи систематизації ідеї пастирства розкриті у Діонісія Ареопагіта, який першим сформував цілісне уявлення про християнське богослужіння як широку систему символів і священнодій, що слугують таємничим вираженням прихованих і піднесених ідей. Діонісій Ареопагіт розглядає священну ієрархію як «знання та діяльність, яка, у міру можливості, подібна до божественної краси, при осяянні якою можливо піднятися вгору і прямувати до можливого богонаслідування» [7].

Надалі вищі церковні ієрархи при вступі на святительську кафедру зазвичай зверталися до своєї пастви зі вступним словом, в якому пояснювали духовні обов'язки пастирів. А пізніше означені послання були покладені в основу пастирського богослов'я, що обґрунтовує сутність та боговстановленість пастирського служіння, вимоги до священників як духовних наставників у церкві та поза нею.

У Е. Ренана зазначено, що «справу Ісуса було врятовано у той день, коли було визнано, що церква має пряму владу, втілення влади Ісуса. Незабаром церква <...> втілюється у старійшинах; повноваження церкви стають повноваженнями духівництва, яке володіє дарами благодаті. Натхнення переходить від особистості до общини. Церква стає всім у християнстві; ще один крок – і єпископ став всім у церкві» [13, с. 223].

Відповідно до позиції Григорія Богослова, пастирство має формуватися на основі чіткої ієрархії, і «як у тілі, в якому один член керує, а інший – підпорядковується, так і у церкві (за законом, чи по справедливості, чи за промислом) Бог постановив, щоб одні, для кого це корисно, словом і ділом направлені до свого обов'язку, залишалися керованими, а

інші, ті, які стоять вище за своєю добродійністю і близькістю до Бога, були пастирями та учителями» [5].

Г. Флоровський, аналізуючи творчу спадщину Г. Богослова, зазначає, що священство для нього – це, насамперед, пастирство, керівництво стадом: у Новому Заповіті Христос говорить про себе як про «Пастиря доброго», який, на відміну від лже-пастиря, «найманця», знає своїх овець на ім'я і піклується про них, охороняючи стадо від вовків, віддаючи своє життя заради їх порятунку, утримуючи єдність стада і навертаючи у нього нових членів. Залишаючи землю, він ввіряє своїх овець Петру, а у його особі – іншим апостолам і всім майбутнім поколінням християнських пастирів [17].

Григорій Богослов першим із християнських богословів звернув увагу на особливість формування пастирського покликання, що розкривається у суперечності між внутрішнім прагненням до служіння та божественним (церковним) покликанням, яке полягає у визначенні церквою ступеня зрілості тієї чи іншої особи до церковного служіння. Адже непереборна антиномія для пастиря, який володіє комплексом духовних чеснот, полягає у тому, що він стає людиною, яка гостро усвідомлює свою негідність і разом із тим чує божественний поклик, на який необхідно відгукнутися. Григорій Богослов зазначає, що священство «задача, що перевершує сили будь-якої людини; на землі немає нікого, хто міг би впоратися із нею своїми силами. Проте із роду у рід, із покоління у покоління Бог обирає людей і поставляє їх на служіння вівтарю, всупереч їхньої негідності і нерідко всупереч їхньої небажанню прийняти на себе тягар цього служіння» [5].

Покликання і обрання залежить від Бога, але відповідь на покликання – від ступеня моральної зрілості особистості та її соціальної відповідальності. Питання про внутрішнє та зовнішнє покликання, поставлена Григорієм Богословом надалі у західній та східній християнських церквах, вирішувалася по-різному. У католицтві внутрішній духовний поклик є необхідною передумовою церковного служіння. У сучасному православному пастирському богослов'ї домінує позиція Антонія (Храповицького) [1], згідно з якою шлях служіння зумовлюється не власним вибором, а вибором церкви.

У Григорія Нісського пастирство за ступенем своєї відповідальності порівнюється з подвижництвом, що виокремлює моральні чесноти особистості, коли влада у церкві повинна сприйматися як обов'язок та духовний тягар, а не привід до особистого звеличення: «не станемо хвалитися дарами Святого Духа і певний успіх у добродійності робити приводом до самозахоплення і гордоців, щоб не втратити своєї мети і не стати недостойним тієї досконалості, до якої прагне благодать Духа. Велика досконалість ...полягає у тому, щоб будучи великим, змиритися серцем...» [6, с. 61].

Духовна місія пастирства у християнстві – подолання суперечностей між мирською та духовною сутністю священика як людини, що живе і діє у конкретній історичній ситуації, коли, з одного боку, його духовна місія – пропагування трансцендентного, а з іншого – виконання цієї місії саме у мирському середовищі, з усіма його спокусами.

Дилема світського і духовного постає у трактаті Іоанна Златоуста «Про священство», написаного у відповідь єпископу Василю Великому на звинувачення у відмові від священницького сану. Іоанн Златоуст розкриває духовну сутність священничого служіння, його високу шану і відповідальність, священики заслуговують навіть більшої шани, ніж рідні батьки, адже ті «народжують нас із крові та тілесного бажання», а священики є «подателями нашого народження від Бога, блаженного відродження, істинної свободи і благодатного усиновлення» [9, с. 92]. Водночас, він вказує, що священство – це не лише служіння громаді, але й влада над нею, і, відповідно, воно не позбавлене всіх мирських спокус: «як тиран боїться своїх охоронців, так священик повинен боятись, передовсім,

своїх близьких і співслужителів, тому що ніхто так не жадає його влади і не знає усіх діянь його, як вони» [9, с. 102]. Тому священство – це завжди випробування моральнісних чеснот: «Як вогонь є пробою для металів, так священство – випробування для душі людини, і якщо хтось підвладний гніву, малодушний, честолюбний, гордий або має інші вади – усе виходить назовні: усе слабке не тільки робиться явним, але й стає у тому становищі ще більшим і важчим» [9, с. 146].

Іоанном Златоустом були закладені основи пастирського змісту священничого служіння, що пропагуються і у сучасному пастирському богослов'ї, а саме – сутність пастирства як боговстановленого інституту, цілі пастирської діяльності, підготовка до пастирського служіння, безпеки пастирських спокус, моральні засади ставлення пастиря до своєї пастви тощо.

Іоанн Ліствичник, як активний сповідник чернечого шляху духовного самовдосконалення, у своєму «Слові особливому до пастиря» визначає як істинного пастиря того, «хто може загнати овець словесних покарати і виправити своєю незлостивістю, прагненням і молитвою» [10, с. 428]. Водночас, пастир має бути не лише благим, але й за необхідності жорстким, щоб покарати гріховні спокуси: «нехай кидає пастир, як каменем, грізним словом на тих овець, які за лінню чи за самолюбством відстають від отари; адже це ознака доброго пастиря» [10, с. 428]. Жорсткість, пропагована Іоанном Ліствичником, вірогідно, зумовлюється тим, що його настанови спрямовані до чернечої спільноти, де кожен її член свідомо обрав духовний шлях і у духовній ієрархії стоїть вище до Бога за будь-якого найбільш праведного мирянина. Місія пастиря суперечлива, адже боротьба з гріхом не лише у собі, але й у іншому – це відхід від ідеї смирення, активно пропагованої у чернечому середовищі, яке Сфрем Сирий характеризує наступним чином: «вважати себе грішним перед Богом, прагнути до кращого, дорікати собі повсякчас, на всякому місці і за всяку справу, нікого не хулити і не знаходити на землі людини, яка була б більш грішною, ніж вона сама, але всіх завжди хвалити і прославляти, нікого ніколи не засуджувати, не зневажати...» [8, с. 139].

У православній чернечій традиції, за твердженням С. Смирнова [6, с. 22-23], ідея пастирства зароджувалась у межах інституту чернечого старецтва, своєрідного духовного наставництва, що розкривається одним з яскравих сповідників кіновійного чернецтва Теодором Студитом не лише як наслідування духовних чеснот від учня до вчителя, а як своєрідний містичний союз між ними. Означена ідея передбачає, що духовний наставник володіє такими дарами Святого Духа, яких його духовні діти не мали до союзу з ним, і які отримують лише від нього. Таким чином, наставник стає єдиним духовним батьком, що дарує високі духовні дари, які зумовлюють весь моральний порядок особистого життя ченця.

С. Смирнов ототожнює ідею старецтва у православній традиції з ідеєю чернецтва загалом, адже зародившись в анахоретстві як духовному усамітненні (прикладом може слугувати преп. Антоній, патріарх анахоретів), старецтво надалі сформувало моральний ідеал всього чернечого устрою, і було використано преп. Пахомієм, засновником кіновійного чернецтва. «Моральний ідеал старця був недосяжно високим. Окрім знання Святого Письма і пастирської досвідченості, духовний наставник, за словами Василя Великого, мав володіти комплексом чеснот: щоб у справах своїх мав свідчення любові своєї до Бога..., безмовний, боголюбивий, такий, що прагне фізичної убогості, не гнівливий, не злопам'ятний, не гордий, не зарозумілий, не улесливий» [14, с. 54]. Іоанн Ліствичник [10] називає духовного старця рівноархангельним, адже такий старець є не тільки людиною досконалих моральнісних чеснот, – він є істотою богообраною та богонатхненною.

Надалі у православному богослов'ї зосереджується увага на морально-етичному аспекті пастирського служіння, де пастирство посідає особливе місце у церковній ієрархії

і знаходиться у тісному зв'язку із церковними таїнствами, пов'язаними із впливом на душі вірян. Пастирське служіння визначається як служіння любові, адже, згідно із церковними канонами, пастирі отримують особливий дар страдницької любові, – чуже лихо і падіння вони сприйматимуть як свої власні.

Виокремлюючи високу місію чернечого пастирства щодо пастирства світського у межах православної традиції, С. Трубецької зауважував, що «християнство високо цінує зречення світу і відхід від нього; але це відхід святих і преподобних, який визнається одним із найвищих людських подвигів; це відхід від мирських благ, від егоїстичної насолоди, а не зречення від боротьби пануючим у світі злом» [15, с. 386].

С. Булгаков акцентує увагу на особливостях влади духовної щодо влади світської та на моральному змісті пастирського служіння, зазначаючи, що церковна влада «стоїть вище будь-якої світської влади, як така, що охоплює душу людини, але у силу свого духовного характеру, вона є, насамперед, служінням» [4, с. 54].

Визначаючи жертовну місію священства, митрополит Антоній (Сурожський) зазначає, що «пастирство – це не ремесло, не техніка, не керівництво, не влада, а <...> жертвенне служіння. Тому що паства – моя сім'я..., і ці ніжні, глибокі, кровні відносини визначають реальну міру пастирства» [16а, с. 16]. Пастир морально відповідальний за гріховність пастви: «якщо ми пастирі, священники у Христі, то ми маємо пройти весь шлях Христа у готовності так бути єдиними і з заблудшими вівцями і з грішниками..., щоб, якщо буде необхідність, піти на жак гефсиманської ночі, піти на жак тілесної смерті, на жак богозалишеності...» [2, с. 21].

У архієпископа Феодора завдання пастиря можна визначити словами пророка: «стереди дах дому Ізраїлевому (Іез. :17», адже у старозаповітному Ізраїлі, «пророк – страж віри і істинного богочащення, і тут, у відношенні до нового Ізраїлю, пастир – сторож нового життя у Христі в усіх його проявах» [16, с. 89].

Пасій (Святогорець) визначає священство як мету, а не засіб для спасіння, адже неможливо змусити людину до священства. «Але якщо людина від послуху зі смиренням прийме те, що йому пропонують, якщо прикладе до цього трішки благочестя і любові, то Бог віддасть усе сповна» [11, с. 317-318].

Водночас, формуючи високий ідеал пастирства, і представники патристики, і їх наступники усвідомлювали всю небезпеку тієї безмежної влади, яку отримує духовний пастир над своїми послідовниками. Г. Флоровський [17], коментуючи східно християнську патристичну традицію, зазначає, що Священнослужитель повинен не тільки утримуватися від зла, але й займатися активною добродійністю, не тільки стирати у душі негативні образи, але й наносити на неї прекрасні; він повинен не знати ніякої міри у добрі та самовдосконаленні, не стільки вважаючи прибутком придбане, скільки втратою не досягнуте, завжди роблячи пройдене відправним пунктом для сходження до більш високого. Таким чином, ідея нескінченного духовного прогресу, постійного сходження до усе більш високого ступеня досконалості – одна із ключових ідей містичного богослов'я Григорія Нісського, яку осмислює Григорій Богослов у контексті вчення про християнське пастирство. Порівняння священника із живописцем дає подвійну перспективу значення духовного наставника у житті церкви. По-перше, він працює над створенням свого власного образу, ніколи не зупиняючись на досягнутому й завжди прагнучи вищого; по-друге, він стає іконою, за зразком якої кожна людина, будучи художником власного життя, може створювати свій образ. Отже, метою служіння священника є обожнення ввірених йому членів церкви. Але для того, щоб вести інших до Бога, треба самому до нього прийти; щоб вести інших до досконалості, треба самому стати досконалим; і щоб лікувати недуги інших, необхідно вилікувати власну душу.

Досить жорстко звучить питання боротьби за владу у церковній ієрархії в Іоанна Златоуста: «Як тиран боїться своїх охоронців, так священник повинен боятись, передовсім, своїх близьких і співслужителів, тому що ніхто так не жадає його влади і не знає усіх діянь його, як вони» [9, с. 102]. Тому, вірогідно, Златоуст усвідомлював, як важко у такій ситуації дотриматись іншої настанови: «хто виходить на ниву священства, особливо повинен знехтувати славу, побороти гнів, бути повним великої розсудливості» [9, с. 146].

Ідея моральної відповідальності пастиря за наслідки своїх владних діянь є однією з основних в обґрунтуванні православного пастирського служіння, формуючи необхідність постійного пошуку шляхів вдосконалення моральності особистості, що стала на шлях пастирства, Зокрема, С. Булгаков бачить шлях для подолання властолюбства у тому, щоб єпископи у здійсненні своєї влади діяли «із церквою, але не над церквою, яка стає духовним органом любові: згода із церквою і єдність із нею утворюють безумовну передумову буття єпископа» [4, с. 54].

Таким чином, ідея пастирства у православній традиції постає як ідеал духовного подвижництва, як прагнення до постійного самовдосконалення. Пастирство визначає систему владної ієрархії у церкві, де владне домінування виступає не як примус, а як духовний стимул до моральних змін. Пастирство визначається як жертвність, адже зумовлює не лише моральну, але й моральнісну відповідальність пастиря за свою релігійну громаду.

Список використаної літератури:

1. Антоний (Храповицкий). Пастырское богословие / Антоний (Храповицкий). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.klikovo.ru/db/book/msg/4791-4795>
2. Антоний (Митрополит Сурожский). Пастирство. – Полтава : Изд.-во Полтавской епархии, 2007. – 463 с.
3. Біблія: книги Священного писання Старого та нового Завіту. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
4. Булгаков С. Н. Православие. Очерки учения православной церкви / С. Н. Булгаков. – К. : Лыбидь, 1991. – 238 с.
5. Григорий Богослов. Слово защитительное при бегстве в Понт / Григорий Богослов. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.orthlib.ru/Gregory_Nazianzen/pont.html
6. Григорий Нисский. Избранные творения / Григорий Нисский ; А. Гумеров (сост.). – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 384 с.
7. Дионисий Ареопагит. О небесной иерархии / Дионисий Ареопагит. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.book.ru/christianity/>
8. Ефрем Сирин. Избранные творения / Ефрем Сирин – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 592 с.
9. Йоан Золотоустий. Про священство / Йоан Золотоустий. – Л. : Монастир Монахів Студитського Уставу. Свічато, 2001. – 156 с.
10. Иоанн Лествичник. Лестница, возводящая на небо / Иоанн Лествичник. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 592 с.
11. Паиссий Святогорец. С болью и любовью о современном человеке / Паиссий Святогорец ; Пер. с греч. Иеромонаха Доримедонта. – К. : Луг духовный, б.г. – 374 с.
12. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
13. Ренан Э. Марк Аврелий и конец античного мира / Э. Ренан. – М. : Терра, 1991. – 349 с.
14. Смирнов С. И. Духовный отец в древней восточной церкви / С. И. Смирнов. – М. : Православный святотихоновский богословский институт, 2005. – 528 с.

15. Трубецкой Е. Смысл жизни. / Е. Трубецкой. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2003. – 396 с.
16. Феодор (архиепископ). Смысл христианского подвига / Феодор (архиепископ). – М., 1911.
17. Флоровский Г. Восточные отцы IV века (из чтений в Православном Богословском институте в Париже) / Г. Флоровский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www.krotov.info/library/f/florov/patr4_04.html](http://www.krotov.info/library/f/florov/patr4_04.html)
18. Христианство: Энциклопедический словарь : в 3 т. – т. 2. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1995. – 671 с.

THE MORAL ESSENCE OF THE PASTOR IN THE EASTERN CHRISTIAN TRADITION

Irina Lomachinska

*Borys Grinchenko Kyiv University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy
 Tymoshenka str., 23, 04212, Kyiv, Ukraine*

The article reveals the moral orientation of the Eastern Christian idea of pastoral care. The article emphasizes that pastoral care, as a sacrificial form of priestly ministry for the benefit of a religious community, implies a pastor of the existence of a complex of moral virtues, which distinguish it from the general mass of believers, and serve as a model for imitation in the practice of the system of Christian values.

Key words: pastoral care, priesthood, pastor, pastoral ministry, sacrifice.

УДК 1.000.165.6.8(081)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ, ЩО РОЗРОБЛЕНІ У РАМКАХ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ, КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМУ

Оксана Надибська

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії та соціально-гуманітарних дисциплін,
вул. Успенська, 1, 65014, м. Одеса, Україна*

У центрі уваги даної статті є вивчення методологічного підґрунтя соціально-філософського дослідження феномена соціальних пріоритетів. Проаналізовано складну та неоднозначну проблему створення комплексної методології для вивчення соціальних пріоритетів. Методологічний базис вивчення соціальних пріоритетів, запропонований автором, походить від феноменологічного поняття інтерсуб'єктивності, яке переходить до особливої фази свого розвитку, реалізуючись у комунікативній традиції.

Також методологічним тлом вивчення проблеми соціальних пріоритетів постають методологічні прийоми, розроблені у рамках структуралізму та постструктуралізму, варіантів системного аналізу та історичної соціології. Обрані методологічні підходи не є суперечливими один до одного, функціонуючи за принципом доповнення.

Ключові слова: соціальні пріоритети, методологічний інструментарій, феноменологічні та комунікативні концепти, інтерсуб'єктивність, системний аналіз.

Дослідження методології соціальних явищ та процесів, а також соціальних пріоритетів ґрунтується у цілому на понятті «соціальне пізнання».

Складний у концептуальному сенсі значення комплексний феномен, трактований як соціальний пріоритет, потребує для адекватного вивчення своєї специфіки, подання особливого методологічного інструментарію. Отже, метою даного дослідження є розробка особливого методологічного інструментарію, придатного для виконання завдань по відтворенню сутності феномену, що знаходиться у центрі нашої уваги.

Підходячи до розробки найбільш адекватного варіанту вивчення феномену соціального пріоритету, слід звернути увагу на кілька принципово важливих моментів. Очевидна складність указанного філософського феномену сприяє створенню комплексної науково-дослідницької методології. Це викликає певні побоювання, адже методологія вивчення будь-якого явища – справа дуже відповідальна.

На певній пріоритетності феномену акцентували філософи та фахівці з різних галузей гуманітарного знання. Серед сонму імен провідних мислителів вирізнямо постаті Мартіна Хайдеггера, Альфреда Шютца, Моріса Мерло-Понті, Мартіна Гайдеггера, Вільгельма Дильтея, Ганса Георга Гадамера, Карла-Отто Апеля, Ролана Барта, Мішеля Фуко, Норберта Еліаса.

Означене диктує необхідність використання феноменологічного методологічного інструментарію. Поняття інтерсуб'єктивності з'явилося у теорії Едмунда Гуссерля і видається необхідним показати, яким саме чином феноменологічний інструментарій входить до методологічної бази вивчення соціального пріоритету.

Поняття інтенційності та горизонту сприйняття, за Гуссерлем, задають ті межі, де стає можливим пізнання Іншого як *alter ego*. Пізнання Іншого стає основою формування картини соціального світу [1]. Інтерсуб'єктивність у широкому сенсі – це спільність

досвіду суб'єктів, які взаємодіють, та загальнозначущість його (спільного досвіду) результатів. У трансцендентальній феноменології Едмунда Гуссерля інтерсуб'єктивність (чи «відкрита спільність монад») виступає загальною рубрикою досліджень «вчування у досвід Іншого» та конструювання загальнозрозумілого спільного світу [1]. Метою досліджень інтерсуб'єктивності стає не доведення існування інших суб'єктів загальнозначущого світу, а проблема конструювання спільного світу. У роботах засновника феноменологічного напрямку акцент у тлумаченні світу переноситься з певних зовнішніх для людини принципів і ідей на проблему конструювання світу, що постає спільною «справою» для кожної людини, яка включена до соціального простору.

У своїй роботі «Криза європейських наук» Едмунд Гуссерль розробляє поняття життєвого світу, що стає основою всіх подальших розробок у галузі комунікативного конструювання світу [2]. Життєвий світ постає граничною основою міжсуб'єктних взаємозв'язків. Для нашої теми важливо, що саме таке бачення побудови життєвого світу дозволяє проникнути у механіку формування каркасу пріоритетів суспільства. Едмунд Гуссерль демонструє, що теоретик не тільки приходить до світу теорії зі свого життєвого світу, а й у процесі теоретичної роботи постійно використовує ті інтуїції, в яких життєвий світ уже «переданий» йому [2].

Така настанова дає нам можливість побачити істинну роль кожного актора у побудові системи пріоритетів. Вони не надаються «ззовні» чи «зверху» (збоку так званих експертів), вони формуються у ході складної взаємодії всіх акторів, які беруть участь у формуванні настанов життєвого світу (це робить кожна людина, яка належить до певної соціальної спільноти, повсякденним прикладом, виховуванням дітей тощо). Такий спосіб формування пріоритетів є насправді комунікативним.

Визнаючи досягнення Едмунда Гуссерля у розробленні проблем життєвого світу, ми у своєму дослідженні спиратимемося, насамперед, на висновки інших представників феноменологічного напрямку, а саме Мартіна Хайдеггера, Альфреда Шютца та Моріса Мерло-Понті. Справа у тому, що ці дослідники вивчали, насамперед, соціальні спільноти, які й є простором для формування системи пріоритетів. На нашу думку, концепції вказаних дослідників не можуть бути зведені одна до одної (їх автори навіть подекуди опиняються у теоретичному конфлікті), але у вивченні проблеми формування соціальних пріоритетів концепції доповнюють одна одну.

Отже, ми використовуємо розробку поняття інтерсуб'єктивності у теорії Едмунда Гуссерля скоріш як методологічну настанову, але не як конкретний інструмент вивчення пріоритетів. Інструментально ми пропонуємо використовувати висновки Мартіна Гайдеггера та Альфреда Шютца, які описують механізми соціального простору. Добре відомо, що Альфред Шютц не визнавав власну теоретичну спорідненість з Гайдеггером, тому слід з особливою чіткістю роз'яснити, в якій саме спосіб елементи їхніх концепцій поєднуються у нашій методологічній конструкції.

Треба зазначити, що більшою мірою автор спирається у даному контексті на висновки Мартіна Гайдеггера, оскільки проблематика соціального простору представлена у роботах останнього більш опукло, ніж у працях творця феноменології. У контексті даного дослідження основою трактування простору повсякденності стає гайдеггерова концепція повсякденності як сукупної системи посилення та занепокоєного спільного буття-одина з-одним, а також розробки Альфреда Шютца. Як співвіднести інаковість кожного Не-Я з уявленням про засвоєний світ? Моє буття у світі нерозривно пов'язане з уявленням про інших людей і, навіть більше того, координується існуванням інших людей. Інтерсуб'єктивність є не одним зі способів існування людини, а єдиною можливою формою її існування. Світ соці-

уму, як стверджує Альфред Шютц: «є інтерсуб'єктивним, тому що ми живемо серед інших людей, нас пов'язують спільні турботи, праця, взаєморозуміння» [7].

При цьому, говорячи про інтерсуб'єктивність, зазначимо, що розуміння неодмінності мого співіснування, співприсутності з іншими людьми формується за допомогою тих механізмів, які я використовую, конструюючи уявлення про речі. У сприйнятті інших людей працюють ті ж механізми, які беруть участь у створенні картини матеріального світу. У результаті мого сприйняття інших людей формується уявлення про зовнішній світ у цілому, причому цей зовнішній світ являє себе перед нами як «чужий щодо мене, інтерсуб'єктивний світ, що існує для кожного й є доступним для кожного у своїх об'єктах» [1].

Знаючи про чужість інтерсуб'єктивного світу, ми, водночас, сприймаємо його спільність для кожного й доступність для кожного. Як це виявляється можливим і який вплив це здійснює на сприйняття Іншого у соціальному просторі?

Характер сприйняття Іншого у соціальному просторі детермінується способом зустрічі з Іншим, який є характерним для цього простору. Ми зустрічаємось з Іншим, він взагалі стає значущим для нас завдяки спільній «стурбованості» (від – «турбота», «турбування», вирішення проблем), яка є основою формування інтерсуб'єктивного світу. Буття-один-з-іншим можливе тільки завдяки спільній стурбованості, що пов'язує нас.

На думку Мартіна Гайдеггера, кожен у тяжінні досягнення власних цілей опиняється залежним від функціонування Інших, оскільки потребує результатів їх діяльності й створює для них таку ж потребу у результатах власної праці. Спільна стурбованість неминуче перетворює наше буття на «буття-один-з-одним, тобто спів-буття» [6, с. 250]. Це спів-буття сприймається, насамперед, як можливе поле діяльності для всіх нас (Моріс Мерло-Понті). Цей аспект слід враховувати, намагаючись уявити собі характер сприйняття Іншого у соціальному світі. У спів-бутті ми націлені на те, щоб щось виробити, щось зробити, щось впорядкувати, відповідно і сприйняття Іншого виявляється сфокусованим саме на цьому боці буття людини.

Характер спів-буття такий, що «я» не повинен фактично звертатися до іншого ось-буття, сприймати його як наявне, щоб продовжувати перебувати у спільній стурбованості: Інші присутні для мене у результатах їх діяльності, яка настільки ж чітко вказує на їх присутність, як і даність людини «вживе». «Вигляд погано обробленого поля, повз яке я проїжджаю, вказує на його господаря як на об'єкт соціальної дії не гірше як вигляд особистої присутності» [6, с. 250] – зазначає Мартін Гайдеггер. Навіть якщо ми не бачимо Інших, ми сприймаємо їх присутність за результатами їх діяльності, яка вказує на занепокоєну присутність у світі. Тому ситуацію фізичної відсутності Інших у полі сприйняття даного моменту він вважає можливим позначити як «дефектність спів-буття». У цьому сенсі навіть бажання позбавитись суспільства подібних собі демонструє фундаментальну вкоріненість сприйняття буття як буття-один-з-одним. Мартін Гайдеггер зазначає із цього приводу: «Уникати один одного має сенс тільки для тих, хто існує один-з-одним, для орієнтованого, стурбованого буття-у-світі; таке уникання є лише одним з феноменів поведінки <...> у рамках буття-один-з-одним – у вищій мірі повсякденний феномен занепокоєння, здебільшого – спільного та взаємного занепокоєння на кшталт «мене його справи не обходять»» [6, с. 253].

У цьому описі для нас прихована природа формування системи пріоритетів. Щоб життєвий світ міг існувати, для нас мають бути зрозумілими результати діяльності, які прояснюють для нас те, що Альфред Шютц називав для-того-щоб-мотивами та тому-що-мотивами. Поза залежністю від можливості сприйняття Іншого «вживе» ми маємо бути здатні розтлумачити поведінку Іншого – тоді світ занепокоєного буття-один-з-одним може

існувати. Тлумачення поведінки Іншого стає можливим завдяки шкалі оцінок людської поведінки, яка (шкала) формується комунікативно.

Описана теоретична база розуміння сутності зв'язку людей у соціумі, що стає підґрунтям для формування уявлень про природу пріоритетів. Формування загально-філософського тла розуміння проблеми потребує подальшого вибудовування методологічного каркаса. Визнання поняття інтерсуб'єктивності ключовим підводить нас до методологічних позицій, що концентрують увагу на просторі «між», на проблемах природи зв'язку між людьми та відносин між людьми. Тому, визнаючи феноменологічну настанову загально-філософським підґрунтям нашого бачення пріоритету, як будматеріал ми використовуємо висновки комунікативної філософії.

Важливо підкреслити, що серед теоретичних джерел концепцій класиків комунікативної філософії ми знаходимо саме настанови історико-герменевтичної традиції (Вільгельм Дильтей, Мартін Гайдеггер, Ганс Георг Гадамер), так і традицій трансцендентальної філософії (Рене Декарт, Імануїл Кант, Едмунд Гуссерль). Отже, феноменологічний модус бачення світу постає висхідним для комунікативної філософії, що робить методологічну платформу, що її намагаємось збудувати у нашій роботі, несуперечливою у своїх засадах.

Комунікативна філософія є надто широким полем, щоб просто вказати на необхідність застосування її методів у дослідженні природи пріоритетів. Відомо, що класики комунікативної філософії подекуди знаходились у позиції непримиренного конфлікту, тому дослідникові, що вирішив працювати у річищі комунікативної методології, треба ясно усвідомити, які елементи він може запозичити таким чином, щоб його конструкція залишалася працюючою та несуперечливою. Треба визначитись, що саме та в якій формі ми використовуємо як будматеріали для методологічного каркаса вивчення пріоритетів. Комунікативній філософії присвячено окремий підрозділ нашої роботи, тому у контексті проблеми описання методологічних засад вивчення феномену соціального пріоритету ми торкнемось тільки загальнометодологічних засад комунікативності.

Як один із ключових елементів методологічного каркаса дослідження пріоритетів постає аспект теорії раціональності Карла-Отто Апеля, в якому він робить акцент на здатності людини самостійно конституювати зміст власної свідомості [5]. Згідно з цією теорією, існує багато типів раціональності, у рамках яких задається власна система координат. Розведення стратегічної та консенсуально-комунікативної раціональності надає можливість побачити різні модуси будовання системи цінностей, що є важливим методологічним елементом дослідження системи пріоритетів.

Робота комунікації зі створення «зв'язуючої сили норм», без чого хаотичність та випадковість людського спільного життя не може бути подолана, є тим елементом конструкції Карла-Отто Апеля (у цьому моменті його висновки збігаються з висновками Юргена Габермаса), який потрібний нам у будованні нашої методологічної настанови. Ця сила норм, що зв'язує людську поведінку й є рушійною для будовання системи соціальних пріоритетів. Комунікативна дія у соціумі можлива насправді тільки на основі існування розвинутої системи пріоритетів, за якими модулюється поведінка кожного конкретного члена соціуму.

Тому для нашого дослідження висновки Карла-Отто Апеля та Юрген Габермаса важливі саме у цій частині. Висновки Юргена Габермаса важливі для нас у контексті вже згаданого повороту сучасної філософії, в якому «першою філософією» визнається етика. Поняття раціональності реконструюється тут на основі децентралізації світорозуміння: інтерсуб'єктивний за своєю природою комунікативний розум не дозволяє повністю підкорити себе самозбереженню. Сфера дії розуму поширюється не на самозбереження суб'єкта,

який захищається від системи, що його обмежує у власних рамках. Дію розуму, за Юргеном Габермасом, спрямовано на символічно структурований життєвий світ, що констатується, виходячи з інтенційних успіхів його учасників, і відтворюється через комунікативну дію.

При цьому він підкреслює, що об'єднання членів суспільства відбувається на підставі спільних інтересів і додержанні системних імперативів. Саме цей момент є найбільш цікавим і продуктивним для дослідника соціальних пріоритетів, оскільки концентрує увагу як раз на інтенційних зусиллях, що у комунікаційному процесі конституують соціальну систему.

У комунікативній концепції Юргена Габермаса соціально-теоретичний аналіз пов'язаний з внутрішньою перспективою членів спільноти й передбачає герменевтичне поєднання власного розуміння теоретика з розумінням інших учасників цього життєвого світу. Те, що Юрген Габермас створює дефініцію реальності, яка не протистоїть саморозумінню учасників життєвого світу, робить методологічний підхід дослідника найбільш плідним для будування методології аналізу феномену соціального пріоритету.

У контексті будування методологічного каркаса дослідження соціального пріоритету є той момент, що центром комунікативної теорії Юргена Габермаса є розуміння істини даного життєвого світу як створеної комунікативно у процесі повсякденного існування соціальної спільноти. Істина такої спільноти є створеною та її не можна трансцендентувати. Для створення методології дослідження соціального пріоритету важливо те, що дослідник не виводиться з досліджуваного простору та не ставиться у позицію зовнішнього спостерігача, що апріорі є неможливим.

Фіксація уваги на просторі «між» людьми, настанова комунікативного формування сенсу та цінностей підводить нас до тих методологічних напрямків, що вивчають саме характер та закономірності формування та функціонування цих зв'язків. Варто, таким чином, припустити можливість використання методів дослідження, що орієнтовані на вивчення структур та систем.

Методологічний каркас вивчення соціальних пріоритетів має певною мірою включати елементи структуралістського аналізу, оскільки саме структуралізм виявив наявність певних закономірностей організації будь-якого складного комплексного середовища. Концентрація на вивченні символічних форм, створення базису для семіотичних досліджень робить структуралізм необхідним теоретичним підґрунтям для дослідження пріоритетів.

Пріоритет є частиною знакової системи культури, таким чином дослідження знакових систем становить одну з основних характеристик дослідження пріоритетів.

При цьому ми маємо зазначити, що структуралістська настанова є переважно загальнотеоретичним орієнтиром для нашого дослідницького поля, а конкретні та дуже плідні методи вивчення пріоритетів створює скоріш постструктуралістська традиція. Класичний структуралізм працює переважно у річищі етнології та лінгвістики.

Застосування структурних настанов до поля досліджень соціуму належить до так званого постструктуралістського напрямку, який робить наголос не на семіотичні архетипи, а на проблемі руху та розвитку знакових систем. Проблемне поле мови та влади стає предметом досліджень постструктуралістів, що виводить нас саме на питання про природу пріоритетів. Влада у широкому сенсі – як певний код, що дозволяє керувати поведінкою та орієнтаціями людей – як раз і створює поле формування пріоритетів.

У цьому зв'язку плідною для вивчення пріоритетів постає методологія аналізу структури міфу Ролана Барта. Міф у концепції Ролана Барта є комунікативною системою, меседжем. Бартів аналіз міфологічних структур сучасного світу створює

необхідний методологічний інструментарій аналізу сфери мас-медіа, масової культури, символіки повсякденності.

Плідним для вивчення пріоритетів постає застосоване у постструктуралізмі поняття дискурсу. Дискурс як водночас сукупність знаків, так і сукупність актів формулювання, пропозицій та суджень є тим середовищем, в якому формуються пріоритети, і через яке ми розуміємо не випадковий, а чітко структурований характер зв'язку елементів цієї складної цілісності. Аналіз дискурсу, як його бачимо у роботах Мішеля Фуко, створює працююче методологічне поле вивчення системи пріоритетів.

Поняття дискурсивної формації надає інструментарій для дослідження історичних форм репрезентації системи пріоритетів, що вкрай важливо у контексті поставленого нами завдання аналізу сучасного стану українських пріоритетів. Виконання цього завдання неможливе поза використанням поняття дискурсивної формації. Поряд з методологічним доробком теорії дискурсивних формацій знаходиться поняття епістемі, що розуміється як історично змінювана структура, що змінює можливості думок, теорій чи наук у кожен історичний період.

Одним з плідних методів дослідження пріоритетів у контексті пост-структуралістської традиції є вивчення структури цінностей суспільства через комплекс відторгнення. Цей комплекс є чимось на кшталт системи пріоритетів «навпаки», оскільки віддзеркалення «позитивного» ціннісного полюса може відкрити додаткові простори смислів, що залишаються непомітними під час звернення до найвищих цінностей суспільства. У даному контексті ми пропонуємо використовувати методологічний інструментарій, створений Мішелем Фуко та його послідовниками.

З огляду на постструктуралістський вимір методологічного доробку ми вважаємо плідним аналіз процедур «розрізнення» («différance») у процесі конструювання картини зрозумілого світу, що розроблявся Жаком Деррідою [3, с. 110].

Дослідження соціальних пріоритетів суттєво збагачуються за допомогою методологічного інструментарію історичної соціології, найяскравішим представником якої постає Норберт Еліас. Концентруючи увагу на просторі «між» людьми, працюючи у полі інтерсуб'єктивності, Норберт Еліас підкреслює подвійний ефект реалізації людських цілей. З одного боку, не існує нічого, крім діяльності конкретних людей, ніяких структур чи механізмів, що ззовні керують людською поведінкою. Але виходить так, що процес реалізації індивідуальних цілей створює ті коди та пріоритети, що реально керують життям людей. Парадоксальність творення структур соціального життя покладена в основу теорії історичної соціології, що її методологію дуже плідно застосовувати під час аналізу проблеми соціальних пріоритетів.

Окреслюючи загальну характеристику концептуальних положень даної статті, слід акцентувати на наступних диспозиціях. Вивчення соціальних пріоритетів потребує створення комплексної методології, отже, складність об'єкту дослідження тягне за собою необхідність підходити до нього різнобічно. Відповідальне дослідження має базуватись на несуперечливому теоретичному підґрунті, яким для аналізу феномену соціальних пріоритетів ми визнаємо контексти проблеми інтерсуб'єктивності. Постнекласична настанова з її акцентуацією на проблемі цінності, пом'якшення суб'єкт-об'єктного протистояння, нелінійному мисленні створює необхідне методологічне підґрунтя для вивчення сутності соціального пріоритету. Загальна настанова феноменологічної філософії, розвиток її у феноменологічній соціології, комунікативній філософії, варіантах системного аналізу створюють методологічний каркас вивчення проблеми пріоритетів.

Список використаної літератури:

1. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль. – СПб : Наука, 1998. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>). – Название с экрана..
2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: (введение в феноменологическую философию) / Э. Гуссерль. – М. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
3. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля / Ж. Деррида ; пер. с фр. С. Г. Калининой, Н. В. Сулова. – СПб : Алетейя, 1999. – 208 с. – (Серия : Gallicinium).
4. Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 320 с.
5. Назарчук А. В. Понятие рациональности в философии К.-О. Апеля / А. В. Назарчук // Вестник Моск. ун-та. – 2003. – Вып. 3. – С. 52–64. – (Серия 7 : Философия).
6. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 384 с.
7. Шюц А. Структура повседневного исследования / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 130.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCH SOCIAL PRIORITIES
DEVELOPED IN THE FIELD OF PHENOMENOLOGY, COMMUNICATIVE
PHILOSOPHY AND POST-STRUCTURALISM****Oksana Nadubka**

*Odessa State University of Internal Affairs,
Department of philosophy and social humanitarian disciplines
Uspenskaya str., 1, 65014, Odesa, Ukraine*

The principal attention of this article is focused on the study of methodological background for social philosophical research of social priorities phenomenon. There was analyzed a complex and ambiguous problem of establishing the comprehensive methodology which should be the only possible for scrutiny of social priorities. The methodological basis for the research of social priorities proposed by author originates from the phenomenological definition of intersubjectivity which turns into specific phase of its development being realized in communicative tradition.

As well, the methodological techniques elaborated within the framework of structuralism and post-structuralism, variants of system analysis and historical sociology serve as methodological background for the research of social priorities issue. Chosen methodological approaches do not contradict with each other functioning according to the principle of complementation.

Key words: social priorities, methodological tools, phenomenological and communicative concepts, intersubjectivity, system analysis.

УДК 130.2

ПОГЛЯД БЕАТРИЧЕ ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ: ТВОРЕННЯ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Наталія Орищенко

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи, 4, 61000, м. Харків, Україна*

У статті на основі філософських та культурологічних систем Ж.-П. Сартра, Ж. Лакана, Е. Левінаса, Ф. Нембріні розглянуто символічний зміст образу Беатріче у «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі. Через поняття «погляду» висвітлено значення Беатріче як Іншого, надлюдської сутності, що виступає мірилом совісті, посередником між Я – людським та трансцендентним світом.

Ключові слова: Погляд Іншого, Данте Аліг'єрі, Беатріче, межі бачення, Надлюдяність.

Місце жінки у світовому історико-культурному процесі ніколи не було однозначним: піддаючись впливам релігійної та соціальної сфери, природа жінки набувала нового змісту. Спрямованість вектору розвитку культурної моделі західного суспільства, багато у чому залежала від переваги певного жіночого образу, що слугував зразком для наслідування та ідейною основою мистецьких та соціальних змін. Прикладом такого феномену є образ Беатріче, створений Данте Аліг'єрі, котрий поєднав у собі реальність справжньої жінки та символічний конструкт, що набув функцій Іншого та увіковічив себе як певний культурний ідеал. Особливо актуальною у даному контексті є категорія Погляду, як рушійної сили самоідентифікації та пошуку шляху до трансцендентного.

Вперше у філософському дискурсі дослідження «Погляду» з'явилося у роботі «Буття і Ніщо» Ж.-П. Сартра, котрий стверджував неочевидність відчуття погляду Іншого, який людина здатна виявити виключно через відчуття сорому від того, що за нею спостерігають. Сором тут є специфічною формою страху перед судженням Іншого, що змушує мимоволі припускати у ньому суб'єктивність, тобто здатність нас бачити та осуджувати. Під Поглядом Іншого людина починає соромитись свого недосконалого образу, зовнішньої оболонки [3, с. 71].

Ж. Лакан, розвиваючи дану концепцію у рамках власної теорії, стверджує, що видимість виникає завдяки світлу, що дозволяє інтерпретувати світло як погляд, виключаючи необхідність наявності антропологічного суб'єкта. Звідси і його теза, що погляд є функцією гри між світлом і темрявою. Тобто, коли «Я» освітлений, то маю неодмінно відчувати на собі Погляд Іншого [3, с. 72]. Важливим є і поняття «стадія дзеркала», яка отримала таку назву завдяки тому, що саме у віці від 6 до 18 місяців, дитина переживає утворення наступної психічної інстанції – Символічного, і починає впізнавати себе у дзеркальному відображенні. Стадія дзеркала поєднує у собі нарцисичну любов та агресивність, адже Інший завжди водночас і притягує і відштовхує своїм образом. Разом з тим, Я – є Інший, що зумовлює відчуження від себе і включення у власну психічну структуру зовнішнього, а отже, і соціального. Захопленість образом Іншого, завдяки якій вдається оволодіти власним тілом, зумовлює розуміння Бажання іншого, через ототожнення з собою. Результатом «стадії дзеркала» є те, що суб'єкт може уявити себе, віднайшовши у просторі погляд Іншого [12, с. 24]. Крім того, «стадія дзеркала» задає певну конфігурацію бачення суб'єкта, пов'язаного з образами ідеального Я, або ж нарцисичними образами, у гонитві за якими суб'єкт віднаходить себе у нових ідентифікаціях, таким чином конструюючи своє власне Я [5; 6].

На даній стадії Нарцисизм отримує назву «ідеального Я» і пояснює причину кохання: інший вартий кохання, адже у ньому є те, чого немає у мені. Тобто, мій ідеал дивиться на мене, знаходячись поза моїми межами. Тому іще однією властивістю стадії дзеркала є поява *Погляду Іншого*, що спостерігає за мною. Проте, ми самі ніколи не можемо себе побачити, адже наше уявлення про себе залежить від погляду Іншого. Таким чином, погляд виявляється не на стороні суб'єкта, а на стороні об'єкта, а отже, *Погляд* є об'єкт акту бачення [7].

Намагаючись осмислити жіночу суб'єктивність у цілому, Ж. Лакан виокремлює специфіку феномену жіночої суб'єктивності, наголошуючи на здатності жінки знайти своє означуване в якомусь Іншому, у той час як її ім'я розуміється у цих межах як ім'я символічного Батька, без якого вона не здатна знайти свою ідентичність. Проте, більш важливою для даного дослідження є побудова Ж. Лаканом амбівалентної структури, де жінка може залежати не лише від Іншого, але й займати його місце, будучи об'єктом чоловічої фантазії [10, с. 88].

Е. Левінас окреслює «Бачення» («Видіння») – метафорику світла, як основний базис розуміння. Структура, що містить у собі «побачене» як свій об'єкт, залучається до всіх форм чуттєвого пізнання. Екстраполюючи дану структуру на сферу міжособистісних відносин, де люди «бачать один одного», Левінас говорить про тематизуючий погляд, що усвідомлює цю *іншість*. Філософ зазначає, що погляд Іншого, котрий спрямований на «мене», вибудовує етичну систему поведінки, що визначає потребу в *іншому*, задля власної самоідентифікації. Осмислення взаємин Я – Інший стало вихідним пунктом міркувань Е. Левінаса. Інший не є тим, хто приречений лишатися тільки зовні, поза непроникними стінами самості. Природа стосунків між Я та Іншим – діалогічна. Обличчя Іншого – те, що відкриває його внутрішній світ, уможливорює інтерсуб'єктивний контакт з ним. Звернене до мене, це обличчя виражає себе у своїй відкритості й «оголеності». Воно є також джерелом моральної імперативності. Його звернення означає очікування відповіді, і у цьому сенсі Я відповідальний перед Іншим [2].

Інший для Левінаса є також носієм змісту. На відміну від класичної філософії, де зміст народжується у відношенні суб'єкта до об'єкта, Левінас відсилає до духовного життя, що розуміється як досвід цінностей. Зміст створюється відносно одного суб'єкта до іншого суб'єкта, присутність котрого необхідна у культурній цілісності, адже виражає її. Поява Іншого це – феномен, який виступає по ту сторону явища. Інший – це близький, що має прямий, безпосередній зміст; спілкування з ним не вимагає ні окремих слів, ні зв'язного мовлення – воно здійснюється у вигляді чистої комунікації; ближній не тематизує, оскільки передує і пізнанню і залученості; ставлення до нього з боку Я скоріше нагадує одержимість і відповідальність [8].

Загострене почуття відповідальності за Іншого він пов'язує з кінцевістю людини, з її смертністю. Характеризуючи відношення «Я-Інший», Левінас підкреслює своєрідність цих взаємин, які будуються не за принципом підпорядкування частини цілому, без пригнічення і насильства, всупереч уніфікуючій і тоталізируючій владі логосу і порядку; це – «відношення без відносин», де немає ні відчуження, ні зверхності, а панує повага незалежності, своєрідності, унікальності кожного індивіда. Відношення «Я-Інший» Левінас формулює у вигляді своєрідної парадигми міжособистісного спілкування, в яке включені не тільки два суб'єкти, але безліч суб'єктів і де множинність виступає як сама структура буття [8].

Італійський філософ і дослідник творчості Данте Ф. Нембріні також приділяє велику увагу категорії *Погляду*, котру він характеризує як елемент творення нової реальності. Милосердний погляд – погляд Бога, котрий деконструє собою уявлення про неможливість прощення. У цьому контексті найбільш показовим є образ Беатріче, котрий

перетворюється на символічний, концептуальний конструкт, через який ретранслюється Погляд Бога, вищої сутності. Вона, втративши свою реальність, є втіленням всього Жіночного, Іншого, через яке стає можливим трансформація свідомості того, на кого буде звернений її *погляд*, котрий має змогу перетворити людину у щось значно більше, «Над-людину». На думку Ф. Нембріні, саме через погляд Іншого, людина зустрічає Бога, а отже, радикально переосмислює власну життєву модель [15].

Ф. Нембріні виокремлює три рівні бачення. Перший – це бачення любові, «*teligio*», що поєднує все існуюче. Другий рівень бачення – дозволяє відкрити власну волю і власну свободу, через спрямування бачення всередину Бога. Останній, третій рівень бачення дає змогу пере-свідчитись у тому, що в серці Бога – істинне обличчя людини, її справжня природа [14].

Кожна з цих концепцій допомагає краще зрозуміти глибинний зміст образу Беатріче, створеного Данте Аліг'єрі. У «Божественній Комедії» він акцентує увагу на тому, що саме її Погляд породжує кохання, є ключовим у кожній його зустрічі з нею. Погляд, уклін, слова привітання, посмішка символізують ступені внутрішнього очищення, що передують пробудженню кохання, виступаючи умовою можливості зародження відносин. Цим поет підкреслює особливий вплив Беатріче на оточуючих: при погляді на неї зникають всі низькі і гріховні помисли [1, с. 40]. У цьому полягає одна з основних відмінностей образу Беатріче і Прекрасної Дами, яку іноді називають прототипом ключового жіночого образу «Божественної комедії», адже описання її зовнішності займає порівняно мало місця у поетичній творчості Данте, а основна увага приділяється її внутрішній наповненості, котра стає відчутною від її Погляду.

Знову ж таки, використовуючи відмінні від куртуазних, новаторські поетичні ідеї, Данте робить умовою для написання саме Подію, котра була оформлена за прикладом візіонерського спостереження, в якому зовсім мало місця відводиться метафоричності. Всі видіння в його поемах видаються максимально реалістичними [1, с. 46].

Під час подорожі у своїх видіннях, центральне місце для поета займає момент очікування зустрічі, очікування можливості *Побачити*, або ж змоги вловити її *Погляд*, який надає подорожі значно більшої чіткості і напруги. Душа поета ніби роздвоюється, і лише кохання до Жінки, Беатріче дарує йому мудрість, піднімаючи його до сакрального рівня. Це досить знаково, адже свідчить про те, що Беатріче, жінка, кохана стоять над тілесним, наближаючи того, хто біля них, до сакрального простору. Показовим є і те, що протягом всього опису, поета супроводжує її *погляд*. Саме цей погляд творить самого Данте, його нову, інакшу Модель Всесвіту. Він починає сприймати себе через її Погляд.

Ф. Нембріні зазначає, що дивитися, віднаходячи Таємницю у всіх речах, і відновлюючи їх гідність, є основною умовою святості. Беатріче так пояснює своє рішення спуститися до Данте: «... я зійшла у Пекло із Раю, тому, що я хочу повернутися у Рай» [4]. Тобто, мається на увазі, що коли вона відчуває страждання Данте і загрозу, рай втрачає для неї властивості Раю, як місця спокою і радості. Сльози співчуття є маркером спуску, свідченням того, що поки фактор страждання і небезпеки не зникнуть, до Неї не повернеться відчуття Раю [14]. Тому, своєю присутністю, своїм всепрощальним поглядом, вона хоче допомогти йому і собі повернутись у Рай і побачити Бога. Але слід зазначити, що Беатріче не сама відчула біль Данте, а через Лючію, котрій про це повідомила Мадонна. Саме Мадонна – центр, серце, відчуття тіла Христового. Лише через Неї всі решта можуть відчути чийсь страждання [15].

Через *Погляд* поету вдається побачити і досягнути все, що відбувалось у межах вищих небесних сфер. Її погляд – визначальний, орієнтовний фактор, що скеровує його життя, його шлях уверх, до Бога, він творить новий етичний простір. Він дає снагу і право,

легітиміє причетність людського погляду до Божественного. Так, можна говорити про те, що Беатріче є водночас посередником і провідником божественного погляду. Вона є тим Іншим, що сублімує у собі Бажання: недосяжна і водночас ключова фігура. Через її погляд людина дивиться на Бога, а Бог дивиться на людину її очима і через її погляд дарує свою милість. Жіночий образ у цілому, не лише в особі Беатріче, виступає тут посередником між людиною і Богом. Велика роль тут відводиться Мадонні, адже лише вона дає можливість, дозвіл споглядати істинне обличчя Бога, представленого як безкінечно глибоке світло, що нарешті тамує у душі поета Бажання, скеровуючи його рух любові. Тому, ще більшої символічності набуває той факт, що останні сходинки шляху до Бога, допомагає здолати поетові саме Беатріче, що дозволило йому нарешті поглянути на її справжній образ, в якому перед ним предстала сама Істинна [1, с. 126].

Говорячи про образ у контексті «Божественної комедії», необхідно зазначити, що кожна людина залишається тут в усіх найменших деталях як духовних, так і тілесних аспектів. Зміни торкаються лише втілення, але не образу. Навпаки, нове втілення є ствердженням і посиленням попереднього і являє у собі істинний образ. Тих, хто знаходиться у Раю поєднає саяво, як символ блаженства і чистоти, наближеності до вищої сутності. Чуттєвий же образ слугує передачі раціонально осяжної обставини, попри те, наскільки він прекрасний. Фантазія лицезріння Бога підкорює собі те, що може бути побачене, впорядковує і перетворює його. І тоді побачене формується у справжній і кінцевий образ, що містить у собі чисельні взаємозв'язки, які покликані підтримувати порядок і долучає, впливає у загальну матерію решту допоміжних образів [1, с. 164–165]. Тобто, погляд на Бога, і його погляд у відповідь конструює справжній образ людини, а прагнення *погляду* гарантує самозаглиблені пошуки істинності власного «Я».

Межі бачення – драма людського життя як такого, ризик, котрий зазнає живий індивід, через усвідомлення безмежності власного погляду [5, с. 179]. Ця проблема породжує необхідність погляду Іншого, яким у контексті «Божественної комедії», виступає насамперед Беатріче, котра багаторазово повертає Данте цілісність, звільняє його від неправильності, розрізненості думок. Таким чином, всі її дії можна сприймати як цілеспрямовану діяльність, метою якої є приведення душі в єдність і зосередженість на єдиному акті – Баченні, і цей акт може залишати межі не лише його тілесності, але і психіки, адже пам'ять не входить у простір цього Бачення і може слідувати за розумом, що прагне долучитися до свого Бажання [9].

Споглядання Беатріче володіло силою спонукати на рух, перетворюючи її на причину дантівського руху. Тобто, вона сповіщає тому, хто її споглядає, рушійну силу. А саме рух сам по собі, і приведення до руху змушує Данте захоплюватись настільки ж сильно, як і категорія Світла. Не даремно, саме через акт руху Данте визначає Бога у перших рядках «Раю». Таким чином, Беатріче не лише вказує шлях, вона сама є цей шлях, крайнє цілеспрямоване зростання долученості до цілого, до тієї точки, де причина цілого збігається з його метою [9].

Повертаючись до концепції погляду, Ф. Нембріні наголошує на подоланні Гордині, окремоті, ілюзії незалежності, що дозволяє людині наважитись попросити допомоги і отримати її. Проводячи паралель із притчею про зіцнення сліпого Ісусом, дослідник зазначає, що «підняти нам повіки», під силу лише Таємниці, яку людина нарешті захотіла *побачити*. Оскільки Ісус змушував сліпого проговорити свої бажання, так і людина усвідомлює свої істинні потреби лише у присутності Іншого. «Відкрити очі», на думку Ф. Нембріні, і є вирішенням завдання пошуку і досягнення щастя. Проте це непростий процес, адже відразу відкрити очі і поглянути на світло – ризиковано і можна засліпнути. Тому і потрі-

бен цей поступовий перехід від темряви початку шляху і до Раю [13]. Життєвий шлях перетворюється на подорож у глибини власного серця, у пошуках свого істинного образу [13]. Тобто, пошук істинного образу закінчується проходженням пекла, і все подальше життєве завдання полягає у реінтеграції, возз'єднанні себе з ідеальним собою, у знищенні тієї межевої темряви особистості, що заважає возз'єднанню з Іншим.

Ф. Нембріні зазначає, що те, що бачить Данте, він бачить тому, що майже змушений постійно дивитися у тому ж напрямку, що і Беатріче. Тобто, він Завжди дивиться на Беатріче. Якщо згадати кінцівку «Нового життя», то там він говорить, що Рай повинен був бути можливістю дивитися на славу його Беатріче всю вічність. Тобто, тільки Беатріче вільно дивилася в обличчя Бога, а Данте лише слідував її прикладу, слідував за її поглядом. Він дивиться на Беатріче і інтенсивність, з якою вона дивиться на Інше, його водночас пригнічує, згинає, змушує кожного разу перемішувати погляд і дивитися на те, що дозволяє жити їй, а отже – і йому [14].

«Надлюдність» – поняття-неологізм, запропоноване самим Данте. У ньому максимально точно відобразилась та трансформація, яку викликає Погляд Беатріче. Тобто, коли поет дивиться на Неї, з ним відбуваються радикальні зміни, настільки глибокі, що виникає потреба створювати нове слово «Надлюдність». «Над – людина», тобто «за межами людського розуміння». Все те, що було раніше – відмирає, постає Нова людина, що народжується і живе всередині. Беатріче змінює не лише свідомість, вона своїм поглядом змінює природу людини [14].

Погляд на Бога має свою специфіку: не змінюючи об'єкт зору, Данте бачить відразу три різні речі. Він спостерігає Бога у три етапи: в іпостасях Буття, всесвіту і людини [15].

Остання ступінь бачення – це Погляд у саме серце Бога. Там же не що інше, як обличчя людини, Христа, адже природа Бога, сутність Бога і є Христос, котрий вміщує у себе любов і повагу.

Проте, розглядаючи концепт погляду, необхідно зазначити, що не лише погляд Беатріче має владу над реальністю і життєвим шляхом героя. Погляд Бога і погляд Мадонни рівнозначні за своєю силою, і якщо Бог – є останньою інстанцією, що вимагає тривалої підготовки, то Мадонна є втіленням впізнаної сили Погляду. Їй не обов'язково говорити (Ф. Нембріні з цього приводу зазначав, що у поемі дуже багато перехресних поглядів, мовчання і музики, але дуже мало слів). Її очі є певним «маркером», ідентифікуючою рисою, завдяки їхній здатності німої відповіді і милосердя поглядом.

Отже, концепція погляду Іншого, починаючи ще з моменту свого зародження, позиціювала Іншого, як такого, хто здатен конструювати навколишню та суб'єктивну реальність. Виокремивши об'єктів та суб'єктів погляду, представники даного підходу продемонстрували необхідність таких конструюючих концептів як Бажання, Інший, Зустріч, Бог. Саме у межах цих понять і розвиваються взаємини між індивідом і Іншим (наприклад, Богом). Дослідження жіночого як такого дало змогу зрозуміти, що Жінка, Беатріче концентруючи у собі нормотворчу владу та являючи собою Об'єкт бажання, наближується до отождествлення з істиною (Ж. Лакан), або ж займає місце рівноправного посередника між людьми та Богом (Ф. Нембріні).

Список використаної літератури:

1. Ауэрбах Э. Данте – поэт земного мира : пер. с нем. / Э. Ауэрбах. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 208 с. – (Серия «Книга света»).
2. Гатальская С. М. Философия культуры / С. М. Гатальская. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/19240701/filosofiya/kulturologiya_inshologiya_

- kotsept_inshogo_kulturfilosofskiy_refleksi/kulturologiya_inshologiya_kotsept_inshogo_kulturfilosofskiy_refleksiyi.
3. Гройс Б. Под подозрением. Феноменология медиа / Б. Гройс ; пер. с нем. А. Фоменко. – М. : Художественный журнал, 2006. – 200 с.
 4. Данте А. Божественная комедия / А. Данте. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://modernlib.ru/books/aligeri_dante/bozhestvennaya_komediya/read/.
 5. Лакан Ж. Семинары / Ж. Лакан. – Книга 1. Работы Фрейда по технике психоанализа (1953\1954). – М. : Гнозис/Логос, 1998. – 432 с.
 6. Лакан Ж. Семинары / Ж. Лакан. – Книга 2: «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/55). – М. : Гнозис/Логос, 1999. – 520 с.
 7. Лакан Ж. Семинары / Ж. Лакан. – Книга 7. Этика психоанализа (1959 – 1960). Ред. Жака-Алэна Миллера. – М. : Гнозис/Логос, 2006 – 416 с.
 8. Левинас Э. Тотальность и бесконечное / Э. Левинас // Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное. – СПб : Культурная инициатива ; Университетская книга, 2000. – 415 с.
 9. Седакова О. Беатриче, Лаура, Лара: прощание с проводницей / О. Седакова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.olgasedakova.com/Poetica/231>.
 10. Субъективность и гендер: гендерная теория субъекта в современной философской антропологии : [уч. пос.] / Ирина Жеребкина. – СПб : Алетейя, 2007. – 312 с.
 11. Юран А. Сокрытие взгляда / А. Юран // Лаканализ. Природа человека. – № 5. – 2011. – С 20–41.
 12. Янсен К. Л. Мария Магдалина / К. Л. Янсен. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.plam.ru/hist/marija_magdalina/p1.php#metkadoc71.
 13. Nembrini F. Inferno (El Dante) / F. Nembrini – 1 электрон, опт. диск (DVD-VIDEO).
 14. Nembrini F. Paradiso (El Dante) / F. Nembrini – 1 электрон, опт. диск (DVD-VIDEO).
 15. Nembrini F. Vita Nova (El Dante) / F. Nembrini. – 1 электрон, опт. диск (DVD-VIDEO).

VIEW OF BEATRICH DANTE ALIGIERI: CREATION OF NEW REALITY

Natalia Orishchenko

*Kharkiv National University named after V. N. Karazin,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
Svobody Square, 4, 61000, Kharkiv, Ukraine*

In the article on the basis of philosophical and culturological systems J.-P. Sartre, J. Lacan, E. Levinas, F. Nembrini, the symbolic meaning of Beatrice's image in the "Divine Comedy" by Dante Alighieri is considered. Through the notion of "look," the significance of Beatrice as the Other, the supra-human entity, serving as a measure of conscience, the mediator between the Self, the human and transcendental world, is illuminated.

Key words: The View of the Other, Dante Alighieri, Beatrice, the boundaries of vision, superhuman.

УДК 16

ЛОГІЧНІСТЬ І РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Олена Павловська

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
факультет філософської освіти і науки, кафедра філософії
вул. Тургенівська 8/14, 02000, м. Київ, Україна*

Дослідження містить аналіз питання взаємозв'язку та взаємовідношення понять логічності та раціональності. Стверджується, що критерії нового типу раціональності, які сьогодні затверджуються у науці та технологічній діяльності, значно розширюють можливості тлумачення природи логічного знання.

Ключові слова: логічність, раціональність, історичність раціональності, універсальність логічності, сучасна логіка, історичні типи раціональності, природа логічного знання.

Питання логічності і раціональності, їх взаємозв'язку та взаємовідношення неодноразово ставало предметом аналізу багатьох розвідок у межах логіки і філософії науки. Актуалізація цього питання зумовлена тим, що досі не існує єдиної виваженої позиції щодо більш або менш визначеної демаркації цих понять. Зведення ж їх один до одного суперечить, принаймні, факту існування ситуацій, так званої, «раціональної алогічності» (софізми) та «ірраціональної логічності» (парадокси).

Розгляд логічності і раціональності в їх максимальному зближенні трактує обидва поняття як деякої системи норм. Утім, більш глибокий аналіз, доводить необхідність розрізнення двох понять, у межах якого поняття логічного виступає як різновид раціональності: «раціональність – оцінка дії, що реалізує деякий стандарт поведінки, норму поведінки, схему поведінки», а «логічність треба розглядати як різновид раціональності, коли за стандарт беруть логічні схеми або те, що визначають за логічні схеми» [3, с. 346].

Поняття раціональності та логічності мають тривалу історію. У межах класичної філософії поняття раціональності не тематизувалося та отожднювалося з концептами розумності, розсудливості та логічності. Дещо іншого прочитання набуває поняття раціональності у некласичній традиції філософування, де концепт раціональності оформлюється на перетині таких галузей знання як соціологія, економіка, штучний інтелект та ін. Тут поняття раціональності постає як граничне узагальнення, зміст якого розкривається через виокремлення його історичних типів. Раціональність визначена атрибутом історичності, адже кожній епосі притаманний свій власний стиль мислення, що у свою чергу обумовлює і стиль її раціональності, який, зокрема, відрізняється і своїм відношенням до вимог логіки.

Отже, поняття раціональності – поняття історичне, поняття, що є ширшим за обсягом від поняття логічності, хоча обидва не мають строгих критеріїв щодо визначення своїх суттєвих ознак. Поняття раціональності та логічності знаходяться у певному відношенні. Втім, якщо ми навіть погодимося, що їх відношення за обсягом – це відношення підпорядкування, то все ж залишається проблематичним питання про змістовні критерії цього відношення. Тому метою даної статті є спроба розкрити змістовний аспект відношення понять раціональності та логічності та окреслити їх значущість для постановки та вирішення деяких питань, що пов'язані з обґрунтуванням логіки.

Традиційно логіка тлумачиться як дещо абсолютно «відірване» чи «очищене» від тих аспектів раціональності, які виходять за межі законів, принципів та методів ідеалізованих розмірковувань. Логічність, таким чином, розглядається як дещо позачасове. Звідси погляд на природу логічного може обмежуватися уявленнями про логіку як фрагмент математики або, принаймні, ствердженням того, що як тільки логіка вибудовує строгі формалізовані системи, вона «полишає сцену філософії». Навіть сучасна логіка, як значне розширення традиційної, залишає незмінним свій внутрішній стрижень, попри констатування нових законів у межах нових систем логік. Разом із тим, відбувається тенденція у сучасній логіці, яка реалізувалась у розведенні понять формальної та неформальної логіки, де неформальна логіка (відповідно одного зі своїх багаточислених визначень) постає як «працююча логіка» (Ст. Тулмін) або «нова риторика» (Х. Перельман). «Для Тулміна головний недолік формальної логіки полягав у тому, що міркування, які використовувались у різних ситуаціях, остання зводила до універсальних стандартів, хоча самі стандарти мають залежати від тієї галузі знання, де їх використовують. На його думку, необхідно створити нову логіку, яка б наблизилася до епістемології та тим самим розширила б свій предмет внаслідок включення аргументативних процесів, що мають місце у різних ситуаціях людської життєдіяльності...» [7, с. 86]. Як бачимо, вже у роботах британського філософа робиться акцент на значному розрізненні поняття логічності у його класичному витлумаченні («ідеальна логіка універсальних стандартів») та понятті, яке завдяки своїй ситуативності та історичності, розширюється до епістемології з претензією створити «нову логіку». Відтак неформальна логіка будує моделі, які дозволяють доповнити критерії «ідеальної логічності» критеріями «раціональності реальних індивідів». Досліджуючи питання ментальних підстав діяльності, В. В. Навроцький також вказує на необхідність такого доповнення. «Більшість існуючих підходів до перегляду переконань описують поведінку занадто ідеалізованих раціональних індивідів, які є досконалими у тому розумінні, що мають необмежені ресурси та ідеальну здатність розмірковувати. Поняття раціональності, задіяне у цих підходах, зазвичай пов'язане з класичною логікою, яка концентрувалась на формалізації «істин», що не мають винятків і зберігають цей статус у всі часи... Тому виникає потреба в інструментах моделювання свідомості менш ідеалізованих індивідів. Ці інструменти можуть бути запозичені з сучасної логіки і теорії аргументації. Їх застосування надає моделі, більш наближені до раціональності реальних індивідів» [4, с. 1].

Отже, сучасна логіка, доповнена «критеріями раціональності реальних індивідів», постає в якості системи, що переосмислює «універсальні стандарти» логіки традиційної, активно реагуючи на зміни у стилі та способі наукового мислення. Тим самим у змістовному плані поняття логічності наближується до поняття раціональності, що постійно трансформується завдяки своїй історичності.

Проблема взаємозв'язку та взаємовідношення логічності і раціональності, у свою чергу, актуалізує питання природи логічного та його сутності. Одним з фундаментальних питань філософії логіки є питання про відношення логіки та мислення. А однією зі спроб дати відповідь на це питання був логічний психологізм, який стверджує, що логіка є особливою галуззю психології, а логічні закони є законами природного мислення, встановлення яких має здійснюватися емпіричним шляхом, через індукцію та спостереження. Хоча критика психологізму у логіці доводить неможливість зведення законів і правил логіки до індивідуальних, психічних особливостей людини, однак на тлі нових тенденцій розвитку логічного знання, які, зокрема втілюються у понятті неформальної логіки, деякі ідеї психологізму можуть набувати нового прочитання. К. Штумпф пише, що «Ніщо не може бути істинним у теоретико-пізнавальному відношенні і одночасно психологічно

хибним» [8, с. 128]. Як зазначає В. М. Брюшинкин, проблема психологізму складається з двох центральних питань: питання про філософське обґрунтування онтопсихологічного статусу логіки та питання про взаємозв'язок основоположень логіки з реальною практикою мислення [2].

Варто зазначити, що можемо говорити принаймні про дві точки зору щодо природи логічного. Перша – фізикалістська точка зору ґрунтується на переконанні існування абсолютних логічних структур. Друга – інтеракціоністська – не заперечуючи положень попередньої, робить акцент на процесі розвитку логіки та уявлень про неї, апелюючи до соціального її аспекту, який знову сприяє зближенню уявлень про природу логічного із поняттям раціонального: «Хоча деякі філософи стверджують буцімто логіка – це дещо властиве співвідношенням речей у природі, інші вважали, що процеси логічного мислення розвиваються завдяки участі у соціальних групах. Логіка породжена необхідністю впливати на інших людей і переконувати їх, коли виникають суперечки, вона не містить нічого, крім правил, які встановлюють необхідні процедури для досягнення раціональних умовиводів. Це система правил, які роблять мислення більш ефективним інструментом пристосування. Людина неспроможна переконати, ані інших, ані себе, допоки вона не скористається цими стандартами. Логічні процедури формуються у спосіб ухвали чи не ухвали з боку аудиторії – коли хтось намагається абстрагувати свої міркування. Свідоме мислення є раціональним саме тому, що воно соціальне» [3, с. 159]. Так акцент вже ставиться не на індивідуальні психологічні особливості людини, але особливості соціального, що сприяють формуванню стандартів переконання.

Розвиток людини і форм її соціальної організації обумовлює постановку питання про раціональність, як оцінки дії, як відкритої системи, системи, що розвивається. У цьому сенсі показовою є позиція А. Н. Ракітова, згідно з якою «раціональність варто розглядати не як абстрактно-логічний, але як соціально-культурний, структурно складний феномен, що розвивається. Концепція раціональності має бути застосовуваною до форм та способів мислення, поведінки та діяльності. Вона також має фіксувати, відображати та оцінювати існування та існуючі форми соціальної організації» [5, с. 75]. Розвиток уявлень про способи реалізації раціональності, що був обумовлений кризою раціональності та її парадигмальним зсувом зумовив перехід до некласичної та постнекласичної науки, яка у свою чергу обумовлює рефлексію над можливістю та результативністю типологізації раціональності. Фактичне заперечення уявлень класичної науки про незалежність існування предметів від умов їх пізнання, у рамках некласичної науки, та ціннісно-цільової орієнтації, у рамках постнекласичної, не нівелюючи природу раціональності, як здатності людини до впорядкування, все ж зумовлює її інтерпретацію.

В. С. Стьопін, виокремивши три типи раціональності, звертає увагу на те, що «класичний тип раціональності концентрує увагу тільки на об'єкті і виносить за дужки те, що відноситься до суб'єкта і засобів діяльності. Для некласичної раціональності характерна ідея відносності об'єкта щодо засобів і операцій діяльності; експлікація цих засобів і операцій виступає умовою отримання істинного знання про об'єкт. Нарешті, некласична раціональність враховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, а і з ціннісно-цільовими структурами діяльності» [5, с. 75]. Таким чином, поняття постнекласичної раціональності розширює аналіз діяльності, залучуючи до його змісту ціннісно-цільовий елемент, «...причому есплікується зв'язок внутрішньонаукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями і цілями» [6, с. 635].

Таке розширення вказує на досить цікаве і не позбавлене дискусійного характеру питання про відсутність безумовного пріоритету раціонального пізнання перед дораціо-

нальними і позараціональними пізнавальними формами, що у свою чергу можна співвіднести із питанням про пріоритет логічного щодо дологічного та позалогічного. Крім того, динамічний поворот у сучасній логіці, що зумовлений направленістю на аналіз різноманітних форм діяльності, також акцентує увагу на цільових та ціннісних аспектах діяльності: «Тут, однак, суттєвим є не тільки те, що люди нам повідомляють, але ще питання чому вони це роблять. Адже, суттєвим є й те, чого бажають досягнути співбесідники, адже на цьому ґрунті будуть визначатися і мої цілі, у залежності від яких я буду знати, що говорити або про що питати» [1, с. 9-10].

Таким чином, критерії нового типу раціональності, який сьогодні затверджується у науці та технологічній діяльності, значно розширює можливості витлумачення критеріїв логічного. Пошук перетинів феноменів раціонального і логічного, витлумачення природи логічного через природу та сутність раціонального може відкрити нові горизонти у вирішенні внутрішніх проблем самої логіки.

Список використаної літератури:

1. Бентем Й. Логика в действии / Й. Бентем // Электронный философский журнал Vox. – Вып. 10. – 2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://vox-journal.org/content/Vox10-JvanBenthem2.pdf>
2. Брюшинкин В. Н. Логика, мышление, информация / В. Н. Брюшинкин. – Л. : Изд. Ленинградского университета, 1988. – 152 с.
3. Ішмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки / А. Т. Ішмуратов – К. : Відродження, 1997. – 350 с.
4. Навроцький В. В. Логіко-семантичний аналіз інформаційних і мотиваційних підстав соціальних дій : дис. ... доктора філос. наук / В. В. Навроцький ; НАН України. – К., 2010. – 32 с.
5. Ракитов А. Н. Рациональность и теоретическое познание / А. Н. Ракитов // Вопросы Философии. – 1993. – № 11. – С. 68-81.
6. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс Традиция, 2000. – 744 с.
7. Хоменко И. В. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения / И. В. Хоменко // Гуманітарні студії. – 2012. – Вип. 15. – С. 99-108.
8. Штумпф К. Психология и теория познания / К. Штумпф // Логос. – 2005. – № 2 (47). – С. 117-155.

LOGIC AND RATIONALITY

Olena Pavlovska

*National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of Philosophical Education and Science, Department of Philosophy
Turgenevskaya st., 8/14, 02000, Kyiv, Ukraine*

The research contains an analysis of the issue of interconnection and the relationship between the concepts of logic and rationality. It is argued that the criteria for a new type of rationality (that is approved today in science and technology) greatly expands the interpreting possibilities of logical knowledge nature.

Key words: logic, rationality, historicity of rationality, universality of logic, modern logic, historical types of rationality, nature of logical knowledge.

ДІАЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ВІДКРИТОСТІ

Борис Поляруш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено філософський аналіз поняття «відкритість» у філософській концепції представника філософії діалогу – Мартіна Бубера і представника комунікативної філософії – Юргена Габермаса. У контексті комунікативної традиції досліджено поняття «відкритість», яке мислиться філософом як сфера для здійснення комунікативних зв'язків між рівними членами суспільства. Із погляду діалогічної парадигми досліджене поняття відкритості як екзистенційного стану готовності до діалогу з «іншим». Розглянуто відмінність між діалогічним і комунікативним трактуванням відкритості, окреслено два рівні здійснення відкритості: приватний і публічний. Визначено, що прояв публічної відкритості на загальному рівні притаманний комунікативному розумінню цього поняття. Приватний рівень відкритості знаходить своє місце саме в трактуванні такого явища філософією діалогу.

Ключові слова: комунікація, відкритість, суспільство, свобода, діалог, приватність, публічність, спільнота, Мартін Бубер, Юрген Габермас, комунікативна філософія, «Я», «Інший».

Постановка проблеми. Актуальність комунікативної філософії та філософії діалогу в ХХІ столітті засвідчує науково-філософський дискурс, який дедалі частіше оперує комунікативними категоріями та категоріями філософії діалогу. Репрезентантом попереднього твердження є українське сьогодення, яке все більше зосереджується на відстоюванні своєї ідентичності та свободи у виборі свого шляху. Сучасне суспільство, яке здійснило вибір, будучи на межі між демократичним і тоталітарним шляхами, обрало перший, унаслідок чого в нашому сьогоденні виникають нові потреби, потреби відкритості для інших культур і інших культур. Такий тип співіснування відкриває нові можливості взаєморозуміння та взаємного обміну тим чи іншим досвідом, але внаслідок цього з'являється нова проблема – проблема збереження власної ідентичності. Дослідженням цього питання займалися представники комунікативного напрямку філософії та філософи діалогу, зокрема Юрген Габермас і Мартін Бубер. Спільним для цих обох напрямів є те, що дослідження проблематики вчені здійснювали в межах розгляду феномена спілкування між людьми внаслідок установаження між суб'єктами цього спілкування взаємної відкритості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням феномена відкритості займалися такі європейські філософи, як Мартін Бубер, Юрген Габермас, Габріель Марсель, Пауль Тіллх, Емануель Левінас, Карл Ясперс та ін. Слід також зауважити, що саме завдяки розгляду цієї проблематики став відомим такий представник комунікативної філософії, як Юрген Габермас, який у своїх роботах здійснює базисний аналітично-історичний аналіз формування відкритості в суспільстві, але саме як публічної відкритості, що здебільшого притаманне комунікативній традиції у філософії. Мартін Бубер розглядає поняття «відкритість» власне як сферу приватного міжсуб'єктного спілкування, яке знаходить своє місце в повсякденному житті особи поряд з іншими особами.

У сучасному філософському дискурсі України дослідженням цієї філософської проблематики займалися такі дослідники, як О. Єрмоленко, Д. Чумаков, А. Карась, О. Щурко та М. Тур. Слід зауважити, що здебільшого розгляд цієї теми знаходиться в межах взає-

модії, яка відображається формулою «громадянське суспільство – держава», велику роль також відіграє інформація, чи скоріше доступ до інформації, який є одним з основних регламентаторів стосунків держави та суспільства в рамках однієї країни. Д. Чумаков зазначає: «Наприклад, у працях Ю. Габермаса взаємодія держави та громадянського суспільства простежується в контексті симбіозу та співіснування особистості й офіційних структур держави, а також системного та життєвого світів» [9, с. 225]. У цьому прикладі ми можемо продемонструвати розгляд концептуальної ідеї відкритості Юргена Габермаса виключно в межах зосередження наукового погляду на взаємовідношення між державними та суспільними структурами. На противагу цьому така проблематика потребує свого пояснення в дещо іншому векторі, зокрема прослідкування розвитку та встановлення відкритості саме всередині суспільства або в рамках суб'єкт-суб'єктних відношень, не звертаючись до загальноючих абстракцій.

У сучасному українському дискурсі ця проблематика знаходиться на стадії розгляду й не набула потрібного рівня опрацьованості українськими філософами, унаслідок чого можна сказати, що вона лише набуває актуальності у вітчизняному філософському дискурсі. Саме ж поняття «відкритість» знаходить своє пояснення з погляду політологічних і психологічних досліджень, що зумовлює певну вузькість у трактуванні цього поняття. Філософський аналіз цієї проблематики може надати їй ширшої характеристики, що розкриває всю повноту проявів відкритості людини до людини або до суспільства загалом. Отже, філософські джерела із цієї проблематики потребують щораз нового дослідження, лише за наявності якого здатне відкритися нове «поле» розуміння названої проблематики.

Метою статті є філософський аналіз феномена відкритості у філософських концепціях представника комунікативної філософії – Юргена Габермаса, представника філософії діалогу – Мартіна Бубера, а також дослідження відкритості як сфери публічного та приватного міжсуб'єктного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Питання відкритості у філософії набуло свого вагомego значення й актуальності на початку ХХ століття, коли гостро постала проблема мирного співіснування різних, а подекуди й суперечливих культур, унаслідок чого відбувалося загострення в різних сферах людського існування. Слід зауважити, що саме в ХХ столітті відбувається філософський аналіз відкритості з погляду двох відмінних між собою філософських напрямів – філософії діалогу та комунікативної філософії. Також важливим фактором є те, що ці два напрями, пропри подібний категоріальний апарат й ідентичний об'єкт дослідження, також є абсолютно відмінними між собою. Представники комунікативної парадигми, зокрема Юрген Габермас, розглядають відкритість власне як сферу публічного, яка слугує певним нормативом поведінки людини в зрілому демократичному суспільстві, що знаходиться на високій стадії свого історичного розвитку. Натомість представники філософії діалогу, зокрема Мартін Бубер, зосереджують свою увагу саме на тому, що відкритість є власне проявом приватної сфери, яка знаходить своє втілення в діалогічному відношенні між двома індивідами чи власне особами, міжсуб'єктність яких (за умови відкритості) формує міжсуб'єктну сферу діалогічних відношень.

Така відмінність у розгляді проблематики відкритості з'являється внаслідок вагомoї відмінності в трактуванні людського спілкування представниками цих філософських традицій. Також слід зауважити й те, що філософи діалогу та представники комунікативної парадигми відмінні між собою й у тому, що ставлять перед собою зовсім інші завдання. Зокрема, комунікативна традиція зосереджує свою увагу на тому, як історично формувалася відкритість у рамках розвитку цілого суспільства, унаслідок чого ми можемо констатувати, що ознакою комунікативного підходу до цього питання є його загальність та історичність.

У рамках філософії діалогу відбувається аналіз формування та встановлення відкритості власне між індивідами внаслідок їх екзистенційного розвитку й усвідомлення себе як особистостей, що здійснюється під впливом не так історичного розвитку та поступу, як власне під тиском морально-етичної сфери.

Відкритість як сфера діалогічного стосунку в діалогізмі Мартіна Бубера.

Проблематика відкритості в межах власне філософії діалогу отримує нову актуальність для європейського суспільства початку ХХ століття. Розглядаючи феномен міжособистісного спілкування, філософи наголошували на тому, що акт справжнього спілкування між двома особами може відбутися за умови наявності між ними певного екзистенційного прагнення до перебування поряд із іншим і готовності прийняти цього іншого як рівного собі суб'єкта, який володіє певною сукупністю індивідуальних відмінностей. Таке екзистенційне прагнення було охарактеризоване як відкритість. Сама важливість відкритості для діалогічної парадигми прослідковується у творах Мартіна Бубера, зокрема в одному з них він написав: «Знання й не потрібне. Адже там, де між людьми встановилася відкритість, може навіть не в словах, прозвучало священне слово діалогу» [2, с. 96]. Тут прослідковується те, що відкритість є не просто складником діалогічного стосунку, а власне його умовою, адже лише будучи відкритим іншому, можна вступити в діалог. Слід також зауважити й те, що із цього погляду відкритість залишається у сфері приватності, без можливості виходу на загальний рівень, оскільки внаслідок узагальнення здійснюється її нівеляція, яка полягає в роздрібненні та певному деструктивному впливі тиску багатьох інших навколо нас. Це зауваження констатує те, що Мартіном Бубером було здійснено аналіз власне приватного духовного спілкування між особами, а не публічного комунікативного дискурсу. З одного боку, ми можемо піддати цей підхід критиці, оскільки він занадто звужує коло проблематики лише до міжособистісного діалогічного спілкування, оскільки людське існування в сучасному техногенному та комп'ютеризованому суспільстві ніяк не може бути охарактеризоване як власне приватне, адже внаслідок розвитку технологій у сфері комунікації наше комунікативне коло може розширитися настільки, що може вийти (і вже вийшло) за межі держави, у якій ми живемо, таким чином поєднуючи нас з індивідами, які є представниками суспільства, відмінного від нашого. Таким чином, сфера публічного завжди є такою, у якій ми знаходимося і в якій ми взаємодіємо з іншими індивідами. З іншого боку, ми не можемо не зауважити, що цей підхід виправдовує себе ґрунтовністю в розгляді спілкування в приватній сфері, адже незалежно від розвитку технологій людина завжди залишається людиною, а людське спілкування залишається таким, яке завжди знаходиться в межах двох сфер – публічної та приватної. Адже скільки б особа не знаходилася в межах публічної сфери, керуючись установленими нею нормативами соціальної поведінки в рамках публічності, усе рівно рано чи пізно відбувається вихід із неї у сферу приватну, під впливом емоційних чи якихось інших чинників. Особа може бути знайомою зі своїм візаві, але попри їхнє безпосереднє знайомство діалог між ними двома може й не відбутися, унаслідок чого ми можемо також зауважити, що діалогічна приватна відкритість жодним чином не може характеризуватись як певний факт знайомства й механічного переходу спілкування з публічного на приватний рівень, адже сам філософ писав: «Вони зустрічалися ще до того, як кожен із них звернувся в душі до іншого, і з цього моменту, уявляючи собі іншого, воістину говорив із ним і йому» [2, с. 98]. Вищесказане поряд із цитатою самого філософа репрезентує нам тезу про те, що діалог не може відбуватися механічно на побутовому рівні, без екзистенційного поривання до цього й екзистенційної відвертості відносно нашого іншого.

Відкритість як норматив соціальної поведінки в межах публічності в парадигмі Юргена Габермаса. На відміну від представників філософії діалогу, представники

комунікативної традиції зосереджували свою увагу не на індивідуальному духовному спілкуванні у сфері приватності, а перемістили наголос на сферу публічності, таким чином роблячи спробу характеристики суспільства в цілому, а також намагаючись окреслити комунікативні зв'язки в межах спільноти та надати їм певної схематизації. Одним із філософів комунікативної парадигми, які намагалися пролити світло на розвиток відкритості як власне соціального феномена з погляду історичного розвитку демократичного суспільства, був Юрген Габермас. У своїх творах він неодноразово здійснював історико-соціальний аналіз комунікативних зв'язків у суспільстві на прикладі комунікативних спільнот, які існували на певному етапі історії: «Громадянську відкритість можна визначити насамперед як сферу згуртованих у публіку приватних осіб» [5, с. 71]. Загалом слід одразу зауважити, що Юргена Габермаса, на відміну від Мартіна Бубера, цікавила проблема спілкування з погляду спілкування спільнот між собою чи спілкування спільноти й держави, що сигналізує нам про те, що філософ зосереджувався власне на цій проблематиці з погляду публічного. Слід також зауважити, що сама відкритість розуміється ним як певна установка, яка склалася історично й сигналізує нам про стан розвитку певного суспільства: «Ця репрезентативна відкритість виступає не як соціальний простір, сфера відкритості; якщо термін вибрано вдало, то це більше схоже на різновид ознаки статусу» [5, с. 52]. Таким чином, ми маємо право вважати, що відкритість у розумінні вченого, з одного боку, виступає певним нормативом соціальної поведінки в межах певної спільноти, а з іншого – є не чим іншим, як станом доступності інформації для суб'єкта, унаслідок чого останнє сигналізує нам про перехід від схеми розгляду комунікації «суб'єкт – суб'єкт» до схеми «суб'єкт – держава», що вже демонструє нам, що така відкритість неможлива без притаманності їй публічності. Із погляду загальності такий підхід виправдовує себе, оскільки дозволяє нам детально розглянути історичний розвиток відкритості на більш загальному рівні та створює всі потрібні умови для можливості схематизації взаємного спілкування. З іншого ж боку, цей підхід обмежує розгляд суспільства, зосереджуючись виключно на макрорівні в ході розгляду суспільства, залишаючи поза увагою нерациональні чи психологічні чинники в ході творення комунікативних зв'язків. Адже нерідко навіть на індивідуальному рівні під впливом нерациональних чинників ми можемо спостерігати низку рішень, що їх приймає індивід, які мають наслідки для всього суспільства. Таким чином, слід зауважити, що у своїй комунікативній схемі Юрген Габермас дещо перебільшує роль раціональних чинників у різних типах комунікації, що сигналізує нам про те, що нерациональні й афективні дії залишилися за межами розгляду та не були досліджені німецьким філософом. З одного боку, можна піддавати цю «білу пляму» в його концепції безкінечному потоку критики, з іншого боку, слід зауважити, що можливість здійснення загальної схематизації в основному можлива лише завдяки розгляду раціональних чинників, оскільки психологічні аспекти індивіда обов'язково наявні в кожній комунікативній дії, яку вчиняє індивід, і завжди являють собою детермінуючий фундамент для типу поведінки людини в певній ситуації. Але в цей же момент ми зменшуємо масштаб розгляду й приходимо до персонального рівня, який уже ніяк не дозволить нам вийти на більш загальний; попри ґрунтовність цього підходу з погляду індивідуалізму, він абсолютно безплідний на макрорівні. Саме тому філософ у певному сенсі слова нехтує персональними аспектами одиничного індивіда та бере собі за вихідний пункт історичну тенденцію, яка мала місце в той чи інший відрізок історії. У цьому аспекті слід сказати, що такий тип погляду цілком відповідав поставленій меті Юргена Габермаса – охарактеризувати комунікацію в межах суспільства.

Висновки. Вище було сказано, що діалог у розумінні Мартіна Бубера – це не просто обмін інформацією за допомогою вербальних або невербальних знаків, це насамперед

духовний зв'язок, який не передбачає обміну інформацією чи досягнення якоїсь певної мети, він насамперед феномен, вища стадія спілкування людини з людиною. Звичайно, унаслідок діалогічного стосунку може мати місце й обмін знаками або досягнення якоїсь прагматичної мети, але щоб уникнути неприпустимої помилки, слід поставити наголос на тому, що ці явища ні в якому разі не можуть бути основними чинниками, які змушують вступити в цей духовний зв'язок. Слід також зауважити, що у сфері людського спілкування філософ виділяв три види діалогу, зокрема діалог, комунікація та монолог. У межах цієї проблематики вважаємо за доцільне зупинитися на двох перших видах діалогу, оскільки на їх прикладі можна продемонструвати відмінність між публічною комунікацією та приватним діалогом у розумінні філософа: «Я знаю три види діалогу: справжній, який може бути виражений як у словах, так і в мовчанні; у цьому діалозі кожен із його учасників справді має на увазі іншого чи інших в їх наявному й своєрідному бутті та звертається до них, намагаючись, щоб між ним і ними встановилося живе взаємовідношення; технічний, викликаний лише необхідністю об'єктивного взаєморозуміння...» [2, с. 108]. Можемо констатувати, що філософа мало цікавить передача інформації на приватному рівні, тобто все, що виходить за межі приватності, виходить за межі діалогічного, формуючи рамки діалогічного. З іншого боку, ми повинні також наголосити й на тому, що сфера публічного ніяк не заперечується й не критикується Мартіном Бубером, навпаки, вона вважається ним одним із основних складників людської екзистенції, що нерідко позбавлена людської творчої суб'єктивності.

Якщо ж зосередитись на комунікативній схемі «держава – суспільство» в контексті відкритості, то слід зауважити, що сама схема вже сигналізує нам про те, що такий тип відкритості, який мав місце в межах розгляду діалогічної традиції в рамках комунікативної парадигми, належить або до сфери етичного, або до сфери нерационального. Таким чином, значення відкритості, яким його наділяв Мартін Бубер, повністю залишається за рамками розгляду Юргена Габермаса. Відкритість із погляду комунікативної традиції – це тип раціональної поведінки людини в межах суспільства, якому такий тип притаманний; тобто значення відкритості втрачає весь багаж метафізичності, який був наданий їй філософами-діалогістами. Слід також сказати й те, що таке позбавлення цілком виправдовує себе з погляду раціоналізації інтерсуб'єктивних комунікативних зв'язків, яку намагається здійснити Юрген Габермас. Наступним відмінним пунктом у розумінні відкритості є те, що Юрген Габермас розуміє відкритість власне буквально як відкритість, відкритість у сенсі доступності інформації в суспільстві, унаслідок чого слід констатувати відмінність у трактуванні ним цього феномена від трактування Мартіна Бубера, який надавав їй метафізичності.

Список використаної літератури:

1. Бубер М. Гог і магог / М. Бубер. – Київ : Дух і літера, 2008. – 304 с.
2. Бубер М. Диалог / М. Бубер // Два образа веры. – Москва : Республика, 1995. – С. 93–120.
3. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер // Два образа веры. – Москва : Республика, 1995. – С. 157–232.
4. Габермас Ю. Залучення Іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів, 2006. – 416 с.
5. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с.
6. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – Київ : АНОД, 2000. – 116 с.

7. Тур М. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / М. Тур. – Київ : Парапан, 2006. – 396 с.
8. Щурко О. Габермас про інституціоналізацію сфери громадської відкритості / О. Щурко // ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ. Серія журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 78–84.
9. Чумаков Д. Генеза теоретичних і концептуальних засад взаємодії громадянського суспільства та інституту держави / Д. Чумаков // Політологічні записки. – Луганськ. – 2013. – Вип. 2. – С. 218–227.
10. Ермоленко О. Этика ответственности и социальное бытие человека / О. Ермоленко. – К. : Наукова думка, 1994. – 193 с.
11. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность / Ю. Хабермас. – Москва : Academia, 1995. – 219 с.
12. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Лекции и интервью / Ю. Хабермас. – Москва : Наука, 1992. – 419 с.
13. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 137 с.
14. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас. – М. : Праксис, 2005. – 368 с.

DIALOGICAL UNDERSTANDING OF THE OPENING

Boris Polarush

*Lviv National Ivan Franko University,
Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The philosophical analysis of the phenomenon of opening has been considered in the communication philosophy of the philosopher Yurgen Gabermas and in the dialogical philosophy by Martin Buber in the article. This communication is considered as the form of the relationship of “I-Another”. The ontological character of the communication, in which “I” becomes present as “Another”, is investigated in the context philosophy of meeting. The reflection upon the categories of the relationship of “I-Another” takes place in the spirit of communication motifs. The novelty of the article consists in the synthesis of the leading ideas of philosophy of communication, which has been studied in the philosophical thought for the first time.

The primary bases of these philosophical streams are the categories of “communication” and “opening”. Opening is considered as some kind of space for communication. This article is devoted to the examination of opening for the human communication. Opening is the main aspect to understand society as a democratic society, because only in the democratic society the free horizontal communication between the members of this community can be observed. Another important aspect of the article is the presence of true information in mass media and their availability for the society.

Key words: dialog, communication, opening, society, freedom, privacy, publicity, community, Martin Buber, Yurgen Gabermas, communication philosophy, “I”, “Another”.

УДК 304.9+[(520):791.228]

СОЦІАЛЬНА КРИТИКА В АНІМЕ НА ПРИКЛАДІ «ГАРМАТНОГО М'ЯСА» КАЦУХІРО ОТОМО

Костянтин Райхерт

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
філософський факультет, кафедра філософії та методології пізнання
вул. Дворянська, 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Згідно з американським філософом М. Волцером, соціальна критика може набувати різноманітних форм. Однією з таких форм, на думку К. Райхерта, може бути японська анімація (аніме). На прикладі аніме-фільму К. Отомо «Гарматне м'ясо» показується, як здійснюється соціальна критика через аніме: К. Отомо критикує японський інститут «білих комірців» (сараріманів) через уподібнення цього інституту до тоталітаризму.

Ключові слова: анімація, сараріман, соціальна критика, технонаціоналізм, тоталітаризм, Японія.

Американський філософ Майкл Волцер припускає, що соціальна критика є однією з практик висловлення незадоволення. Соціальна критика може мати різноманітні форми прояви та різний вплив на соціальну практику: «Політичне осудження, моральне звинувачення, скептичне запитування, сатиричний коментар, сердите пророцтво, утопічні спекуляції – усі ці форми не чужі соціальній критиці» [1, с. 28]. Найбільший інтерес тут викликає подальша фраза М. Волцера про те, що «список можливих форм можна легко збільшити» [1, с. 28]. Це відкриває шлях для розгляду текстів узагалі як форм соціальної критики. Під текстами тут розуміється те, як їх визначає британський дослідник медіа Девід Хезмондалш: «У культурному аналізі цей термін <«тексти» – вставка моя. – К. Р.> використовується в спеціальному сенсі – для позначення об'єктів, артефактів або подій, які мають значення. Деякі аналітики вважають, що будь-який об'єкт, артефакт або подія потенційно відкриті для аналізу та через це репрезентуються текстами» [2, с. 426]. Д. Хезмондалш розуміє тексти «у більш вузькому, проте в той самий час достатньо широкому сенсі – як збірну назву для всіх творів, що виробляються культурними індустріями, – телепрограми, фільми, записи, книжки тощо. Термін не використовується тут у застарілому сенсі (як позначення написаного чи надрукованого тексту), хоча може позначати також друковані артефакти» [2, с. 426]

Ми припускаємо, що в якості деяких текстів як форм соціальної критики можуть виступати японські комікси, відомі під назвою «манга», і кінематографічне похідне від манги – японська анімація, відома під назвою «аніме». Вважаємо, що прикладом соціальної критики в аніме може служити анімаційний фільм японського сценариста та режисера Кацухіро Отомо «Гарматне м'ясо». Власне, розкриття того, як може функціонувати соціальна критика в аніме на прикладі «Гарматного м'яса» Кацухіро Отомо, буде метою цього дослідження.

«Гарматне м'ясо» (англ. *Cannon Fodder*; яп. 大砲の街 Тайхо но маті – буквально – «Місто гармат») є частиною аніме-антології «Спогади про майбутнє» (англ. *Memories*, яп. メモリーズ Меморідзу), яка вийшла на екрани в 1995 р. Антологія «Спогади про майбутнє» складається з трьох самостійних розповідей, кожна з яких є екранізацією певної манга-новели Кацухіро Отомо [3] під керівництвом різних режисерів (Кодзі Морімото та Тенся Окамури). Сам Отомо виступив режисером останньої оповіді – «Гарматне м'ясо».

«Гарматне м'ясо» є сатиричною антиутопією (дистопією), яка на перший погляд критикує мілітаризм у жанрі дизельпанк. При цьому сам фільм зроблений у стилі так званої «повсякденності» (*tranche de vie, slice of life*) і зображує життя хлопчика, ім'я якого глядачеві не повідомляють. Хлопчик живе в місті, існування якого цілком обертається навколо незрозумілої війни з якимось далеким ворогом. Хлопчик ходить до школи, щоб вивчати стрільбу з гармати, у той час коли його батько ходить на працю на одну з величезних гармат, яка вистрілює ядро далеко за обрій, а його мати – на фабрику, на якій виробляються гармати. Для того, щоб розкрити цю повсякденність (так би мовити, ввести у світ персонажів), Кацухіро Отото переймає кінематографічний прийом із фільму Альфреда Хічкока «Мотузка» (*Rope*, 1948). Так, наприклад, фільм «Гарматне м'ясо» відкривається сценою в дитячій кімнаті, потім – сцена на кухні, яка наповнена всілякими трубами та механічними пристроями, що виробляють пару (тим самим глядачеві дають зрозуміти, що тут в аніме йдеться про дизельпанк, або паропанк), згодом – сцена, коли хлопчик залишає хату разом із батьком і йде через усе місто (таким чином показують повсякденне життя городян). Кадри змінюють один одного повільно, плавно, так би мовити, перетікають один в одного, у результаті чого глядач має змогу поринути у світ персонажів і симпатизувати їм.

Цікаво, що вся дія аніме відбувається в місті-фортеці, в якому величезні гармати встановлені на дахах усіх будівель. Фактично місто є однією великою гарматою, або навіть гаубицею. Усе життя мешканців цього міста залежить від громадян робітничого класу, які підтримують, заряджають гармати та стріляють по ворожому місту. Уся культура міста тримається на людях робітничого класу за типом соціалістичного режиму, подібного до комуністичного СРСР (сталінського періоду). Про це свідчать, наприклад, плакати, розвішані на стінах міста-фортеці: написи на них пародіюють кирилицю. Тому зображення архітектури міста-фортеці в аніме ґрунтуються на сталінському класицизмі Алексея Щусева та конструктивізму Александра Родченка. Щоб посилити штучність індустріального міста-фортеці, Кацухіро Отото використовує творчість архітектора-авангардиста Рона Херрона та його ідею крокуючих міст (*Walking Cities*) [4, с. 50]. Більше того, Кацухіро Отото взагалі використовує в зображеннях нематеріальних предметів особливості західноєвропейської культури першої третини ХХ століття. Це стосується, зокрема, паротяга й одягу людей.

Цікавим є також вибір стилю анімації фільму «Гарматне м'ясо». Замість ретельного реалістичного (у пропорціях) дизайну персонажів у фільмі персонажі з'являються в стилізованому карикатурному вигляді, певною мірою подібного до анімаційних вставок у кінофільмі «Стіна» (*Pink Floyd The Wall*, 1982) Алана Паркера [5, с. 409]: шкіра персонажів має такий вигляд, наче її натягли на кістки, причому зробили це не дуже акуратно, а в деяких випадках ще надули зсередини, що робить персонажів іноді схожими на повітряні кулі. Усі персонажі мають жахливо вдавнені очі, що має свідчити про багато що: люди живуть у повністю індустріальному суспільстві зі знищеною екологією та постійно працюють, причому їхній труд дуже важкий (якоюсь мірою такий вигляд персонажів має викликати в глядача асоціації із зомбі чи роботами). У цілому все зображене в фільмі «Гарматне м'ясо» виконане в грубій техніці пензля, як і тло. Це надає додаткового сенсу розумінню фільму: стиль анімації налаштовує погляд на зміст аніме як на сатиричну військову пропаганду, яка може бути зображена в дитячій книжці. Цей момент підсилюється в сцені, в якій хлопчик із фільму малює олівцем малюнок, що в уяві дитини перетворюється на анімаційну розповідь про те, що хлопчик – головнокомандувач, який веде армію на війну. Візуальний ефект від сцени посилюється завдяки надмірним червоним і зеленим кольорам [6–7].

Отже, в аніме-фільмі Кацухіро Отото «Гарматне м'ясо» зображується суспільство, яке повністю побудоване на реалізації однієї мети: забезпечити стрільняння по іншому місту,

а більш узагальнено – вести війну з іншим містом, причому у свідомості персонажів фільму це інше місто насправді має невизначений характер. Певною мірою фільм Кацухіро Отомо є алюзією на твір Джорджа Оруелла «1984», але у версії Отомо немає людини, що стомила та має певні сумніви, тут усі персонажі підпорядковуються казармено-бюрократичному (у дійсності – тоталітарному) режиму міста. Про тоталітарність режиму, зображеного у фільмі, можна судити хоча б із того, що для цього режиму (тоталітарного суспільства) надметою є стріляння по ворогу, а як відомо з деяких останніх досліджень тоталітаризму [8–10], тоталітаризм характеризується надметою для суспільства. Важливо також указати, що тоталітаризм є результатом модернізму та властивий передусім індустріальним суспільствам [8–10].

Проте необхідно зрозуміти й усвідомити, що насправді Кацухіро Отомо цікавиться більшою мірою не соціальною критикою тоталітаризму, а соціальною критикою, умовно кажучи, «інституту сарарімана». Сарарімени – це «білі комірці», «які ранжуються від високоставлених менеджерів до скромних офісних клерків, від впливової еліти до офісних хлопців, що рабствують. Проте, незважаючи на їхню різноманітність, усі вони прагнуть жити впорядкованим життям, що стає можливим завдяки довгостроковому членству у великій і стабільній бюрократичній організації. Сараріман отримує заробітну платню регулярно та може передбачити свою посаду та свій оклад у найближчі п'ять, десять, п'ятнадцять, а то й двадцять років» [11, с. 33]. Більше того, «бізнес-коливання впливають на розмір його бонусу, але не на його зарплатню, тому що компанія продовжує виконувати свої зобов'язання перед ним навіть у часи економічних труднощів. Типовий сараріман ніколи не отримує пропозицію від іншої фірми, але навіть якщо б і отримав привабливу пропозицію від інших, його довготривалі інтереси краще за все обслуговуються, якщо він залишається в тій самій фірмі, тому що його заробітна плата та соціальні привілеї різко зростають із кількістю років служби, і він знає, що може бути звільнений із власної компанії лише через грубу некомпетентність або негідну поведінку. Крім того, він знає, що в разі захворювання, нещасного випадку або виходу на пенсію він, без сумніву, отримає соціальну допомогу» [11, с. 33–34]. Специфіка інституту сараріманів пояснюється специфічною культурою управління, основою якої є практика довічного найму (яп. 終身雇用 сюсін койо). Також треба відзначити, що інститут сарарімана почав домінувати після Другої світової війни у зв'язку з переорієнтуванням японського технаціоналізму з військового, який призвів до Тихоокеанської війни в 1930-х рр., на комерційний. При цьому, незважаючи на спрямованість інституту сарарімана на мирну економіку, він зберіг дух військового інституту самураїв. Тому часто-густо сараріманів порівнюють із самураями та солдатами [12].

Кацухіро Отомо здійснює критику інституту сарарімана в низці своїх робіт. Так, наприклад, в аніме-фільмі 1987 р. «Наказ щодо припинення будівництва» (яп. 工事中止命令 Кодзі Чусі Мейрей; англ. The Order to Stop Construction) Отомо уподібнює сараріманів роботам, які мають зробити свою роботу за всяку ціну. А в аніме-фільмі 1995 р. «Смердюча бомба» (яп. 最臭兵器 Сайсю хейкі), який був поставлений режисером Тенсаєм Окамурую за сценарієм Кацухіро Отомо та ввійшов до аніме-антології «Спогади про майбутнє», показується, що беззаперечне підпорядкування наказам, яке характерне сараріманам, може призвести до біологічної війни.

В аніме-фільмі «Гарматне м'ясо» сарарімени вже уподібнюються робітникам, котрі в умовах тоталітарного режиму працюють лише на війну. Таким чином, Кацухіро Отомо намагається продемонструвати, що інститут сараріманів із його комерційним технаціоналізмом і культурою управління – це метафоричною мовою тоталітаризм, який характеризується єдиною надметою – працювати заради праці.

Висновки. Соціальна критика може набувати форм японських анімаційних фільмів (аніме). Прикладом цього може бути аніме-фільм японського режисера Кацухіро Отомо «Гарматне м'ясо» (1995 р.). У цьому фільмі К. Отомо здійснює соціальну критику розповсюдженого в сучасній Японії (і більше того, домінуючого) інституту сарарімана («білих комірців»), який наслідує військовий інститут самураїв і символізує комерційний технаціоналізм сучасної Японії через уподібнення бюрократичної спільноти сараріманів казармено-бюрократичному тоталітаризму, тим самим розкриваючи репресивну та милітаристську сутність комерційного технаціоналізму Японії, який є насправді трансформованим військовим технаціоналізмом, що в 1930-х рр. призвів до Тихоокеанської війни.

Список використаної літератури:

1. Уолцер М. Компания критиков: социальная критика и политические пристрастия XX века / М. Уолцер [пер. с англ.]. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 360 с.
2. Хезмондалш Д. Культурные индустрии / Д. Хезмондалш [пер. с англ.]. – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2014. – 456 с.
3. Otomo K. Memories – The Collection / K. Otomo. – Sydney : Random House Australia, 1995. – 256 p.
4. Hanson M. Building Sci-fi Moviescapes: The Science behind the Fiction / M. Hanson. – New York : Focal Press, 2005. – 176 p.
5. Clements J. The Anime Encyclopedia. A Guide to Japanese Animation since 1917 / J. Clements, H. McCarthy. – Berkeley : Stone Bridge Press, 2006. – 898 p.
6. Fang G. Research on the Cartoon Film Art Characteristics of Katsuhiro Ōtomo: Master's Thesis / G. Fang. – Changsha : Hunan University, 2009. – 66 p.
7. Yan L. Research on Katsuhiro Ōtomo and His Animation Works: Master's Thesis / L. Yan. – Shanghai : East China Normal University, 2012. – 48 p.
8. Гриффин Р. Палингенетическое политическое сообщество: переосмысление легитимации тоталитарных режимов в межвоенной Европе / Р. Гриффин ; пер. с англ. А. Шеховцева // Вопросы философии, 2006. – № 12. – С. 51–63.
9. Райхерт К. Палингенетична політична спільнота Р. Гріффіна як уявлена спільнота Б. Андерсона (досвід концептуалізації) / К. Райхерт // Проблеми гуманітарних наук. – 2015. – № 35. – С. 118–127.
10. Platt G. Thoughts on a Theory of Collective Action: Language, Affect, and Ideology in Revolution / G. Platt // International Fascism : Theories, Causes and the New Consensus / ed. R. Griffin. London : Arnold, 1988. – P. 204–216.
11. Vogel E. Japan's New Middle Class: the Salary Man and His Family in a Tokyo Suburb / E. Vogel. – 2nd ed. – Oakland : University of California Press, 1971. – 313 p.
12. Dasgupta R. Creating Corporate Warriors: The “Salaryman” and Masculinity in Japan / R. Dasgupta // Asian Masculinities: The Meaning and Practice of Manhood in China and Japan / ed. K. Louie and M. Low. – London : Routledge, 2005. – P. 118–134.

THE SOCIAL CRITICISM IN ANIME BY THE EXAMPLE OF KATSUHIRO ŌTOMO “CANNON FODDER”

Konstantin Rayhert

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of Philosophy and Methodology of Knowledge
Dvoryanskaya str., 2, Odessa, Ukraine, 65082*

The study develops the possibility of the Japanese animation (anime) as a form of social criticism by the example of Katsuhiro Ōtomo anime “Cannon Fodder” (1995). In anime “Cannon Fodder” K. Ōtomo criticizes the social institute of Salarymen (“White Collars”) which is a legacy of the military institute of Samurai and an agent of the commercial techno-nationalism of contemporary Japan. K. Ōtomo likens the institute of Salarymen to a military barrack bureaucratic totalitarianism in order to reveal a repressive and militant essence of the Japanese commercial techno-nationalism which actually is a transformed Japanese military techno-nationalism which caused the Pacific War in 1930s.

Key words: animation, Japan, Salaryman, social criticism, techno-nationalism, totalitarianism.

UDK 272/273

**PASTORAL CONSTITUTION OF “GAUDIUM ET SPES”
AS THE MAIN CHURCH MESSIANIC DOCUMENT OF THE SECOND
VATICAN COUNCIL IN MODERN CONDITIONS**

Serhii Stefanov

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Philosophical Faculty, Department of Religious Studies
60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01033*

This article is dedicated to the role of II Vatican Council in the life of Catholic Church. The exact documents of the Council and their impact on Christianity were examined in general. The Constitution “Gaudium et Spes” is being examined more carefully as one of the most important documents of the Council. Also the religious studies and social aspects of the impact of the Constitution “Gaudium et Spes” in modern conditions were examined.

Key words: Christianity, the Council, the Church, the Constitution, Aggiornamento.

The value of the II Vatican Council as an important event not only in the life of the Roman Catholic Church, but Christianity as a whole, is recognized by almost everyone. The history of the Council, the results of the sessions, the impact on the future life of the Church – all of this was becoming many times as a subject of study in Russian and Western theological literature. As it appears, at the present stage the special attention should be paid not for finding flaws in the study of activities and the significance of the II Vatican Council but the historiography of the topic and the analysis of the influence of the most important documents adopted by the II Vatican Council on the present time. The Constitution about the Church in modern world “Gaudium et Spes” can be called among all these documents as one of the key document. Pastoral Constitution about the Church in the modern world – “Joy and Hope” – is the last of four Constitution of the Second Vatican Council. The special importance of this document is that it summarizes, integrates and takes a practical level of the fundamental consular idea “Aggiornamento”, nominated by Pope John XXIII, outlining the challenges and prospects of Church teaching about its relationship with society on attitude of the Church to the economy, poverty, social justice, politics, culture, science and technology, ecumenism and international relations. The Constitution was adopted in 2307 votes, 75 fathers of Council were against and it was approved by Pope Paul VI on December 7th in 1965 on the penultimate day of the Council that was also a powerful final accord of XXI Ecumenical Council. The Council actually completed the work that was begun by the First Vatican Council in 1869–1870 years by this document that tried to protect the Church in an increasingly growing influence of the world on it. First of all the Church’s position on the main important requirements of today was cleared up in the document and outlined the main components of the concept of the dialogue of the Church with the world and outlined the opportunities for such dialogue in the future - status of man and the Church in the modern world; dignity of the human person and its calling in the context of humanism; the role and objectives of the community of mankind and the Church in the modern world; urgent problems of our time; the dignity of marriage and the family; principles of proper culture development; problems of social and economic life and political community. Predictive relevance of these issues, which a Constitution is examining, were confirmed by recent decades after the Council – the intensification and

globalization of terrorism; religious intolerance; the gap in wealth and living standards between East and West; all-increasing wave of immigrants to Europe and a perceptible decreasing of childbirth in many regions of this continent. This all allows to see the parallel between the decadence and fall of the Roman Empire in the IV–V centuries and today's Europe civilization the heart of which was the Catholic Church during centuries. The Constitution "Gaudium et Spes" was warning about such unfavorable prospects for world and the strong voice for its support the Pope John Paul II gave at the time of his pontificate [1, p. 115].

In the second part of the Constitution the attention is focused on the issues of marriage and family culture; socio-economical and political life; peace in the international community. Despite the wealth of studies on these topics, the Council objectively states that it never aimed and did not chase for completed solution of the raised issues. The Constitution recognized by itself that the solution of issues that are changing and developing in various forms for Christians is not an end in itself because they have universal principles to address the solution of these issues in the Gospel. Emphasizing on that fact that the interest in the Christian faith is not reducing, the Council nevertheless notes that the acceleration of the movement of history is such that one can hardly keep up with it. Today the fate of themselves the human race examines as a one unit and not as a history of different nations. Now this story merges into a single one and therefore the mankind has changed the static concept of being to more dynamic and more evolutionary, and the result of this was the appearance of a huge number of new problems that require new efforts of analysis and synthesis. One of the further sections of the Constitution noted that the Council predicted the dramatic social changes that are happening at the beginning of the Third Millennium. And the forecast of Council about the end of the Second Millennium was also correct. The people more and more increasingly rely on themselves and do not trust any institution in an effort for bigger and bigger autonomy. And this was caused to widespread instability and the loss of solidarity with others. On the other hand the selfishness and arrogance of mankind had led to the appearance of practical materialism and to strengthening of criticism of the state and society, and therefore the role of the Church and the role of Christian community, but the time after the Council refuted this mistrust and confirmed the prophetic power of ideas of Constitution.

The second power of document is in that that its ideas and content were discussed in detail during whole Council and were approved by the largest Council in the history of Christianity which expressed the concern about the world and each person in particular. The Church was announcing that it intends to respond to the challenges of the modern world and talk with it in one language. Though The Church has extramundane nature and purpose, but it lives in this world and shares the fate of the world. Ecumenical Council appealed to all people and established dialogue with them, herewith the Church clearly revealed the intention to use only their own means in its activity without the help of state and not giving a clear advantage to any ideology or system of government. It is specifically emphasized in the Constitution that the Church does not mix itself with the political community and the Catholic Church also refused of declared anti-communism which was natural for predecessors of John XXIII switching to dialogue with all secular forces. The Constitution "Gaudium et Spes" emphasized on that that the dignity of the human person appears firstly in the fact that it is created by God in His likeness though because of sin a man is inclinable to evil. The Christian faith is a worthy response to the idea of human's death in the man's appointment for eternity. Where in Council emphasizes on the fundamental role of conscience in human nature which is the source of human dignity. The presence and activity of the Church in the modern world and its interaction with society is also examining in the Constitution in the prism of the family which it set in the first place because the benefit of the individuality of a human and Christian society are closely connected with fortunate position of conjugal and family

communities. Furthermore the married love is often humiliated by selfishness and hedonism, and contemporary economic, socio-psychological and social conditions lead to serious complications in the family. Due to Council beliefs the family should become the main place of development of ecumenism and interreligious dialogue. Furthermore this document recalls that all humanity is called to be the “new people of God”, in which forcefully the love of God is revealing [2, p. 211].

The Constitution demands that each person and each family were provided by the standard of living that is worthy of the human person which owns respect and love. Love and ability to love are related to a human in general and do not tolerate any dualism or division and that the love is the most important basis of human society - the family. Teaching about the sanctity of marriage and family and its continuity, the Council emphasizes that married love that is blessed by sacrament of marriage requires indissoluble loyalty. The understanding and cooperation of parents in the upbringing of children in the family is needed to attain harmony in it. Then the document makes important comment about the respect of women's rights and their role in the family. It is necessary to keep the presence of women in the home environment without neglecting her social rights. First of all the parents are overimposed by responsibility to educate children to choose the way of life including calling for spiritual condition. At the end the Council calls to all those who have influence in society to cooperate in providing family values. Man perceives a certain level of life culture. The Council fathers are emphasizing that the culture must strive to cherishing human dignity. It should be accessible for everyone. As Pope John Paul II accentuated, the Evangelization is also consists in the meeting with the culture of each era. Without culture the faith would remain disembodied, opened to the speculation and politicization. Therefore the Council notes that the Church, especially in our time when the conditions are changing very quickly, peculiarly needs the help of those who are living in the world perfectly knows the different institutions and disciplines and understands their inner meaning. However, culture also requires faith. Without openness to the divine culture turns into esotericism or into pseudo culture that is aimed only at material profit. But immediately after the Second Vatican Council a cultural revolution started that was called “Cultural Revolution” of 1968, which was later supplemented by “Sexual revolution”, entrenched as the dominant ones in the public consciousness. However, these changes and the computer revolution of the past decades do not make conclusions of II Vatican Council about the connection of faith and culture less actual [3, p. 94].

Socio-economic problems as the previous public calls also got the status of important public dominants in the Constitution and they are examined in it in the angle of view of preserving human dignity, because all people are equal in human dignity, so all demonstrations of discrimination – either economical, racial or religious – they are the injustice and violence against human dignity. Economic and social inequalities offend human dignity. The human increasingly spreads its rule over the world by its technical inventions. And thus human activity should be guided in favor of benefit of a human being and preservation of its environment – the living environment. The respect for human dignity in political life also contributes to bigger respect for human rights. The respect for the rights of minorities and for those people who have other ideas or religious beliefs is rising too, so the Council condemns those political structures that trample these human freedoms. According to human nature all the citizens should participate in public life caring for the common good; they have to combine love to their Motherland with the spirit of love for all mankind. The Constitution emphasizes that the Church stands above all political systems, protects the transcendental nature of man and has the right for the Christian faith and accomplish its mission. At the same time the state and the Church are at the service of man, but together they are independent and they must follow the principles that were formulated in “*Gaudium et Spes*”, in particular the paragraph 76 points onto that that the Church does not mix itself with the political

community in any way and does not bound itself to any political system [4, p. 56]. Humanity cannot build up the world without real peace, so the Council condemning the inhumanity of war, stimulates everyone to the cooperation for the purpose that the peace, that is leaned on justice, will prevail among the people. As the definition in the Constitution, the peace is the fetus of God's order that was committed people because it emerged from honor. However, the Council expresses the regrets about those things that despite the recent wars that brought the world the enormous material and moral losses the war continues the ruin by such actions that exceed the brutality of past centuries in some countries of the world. In such circumstances the document draws attention to the unchangeable importance of the natural rights of nations and its universal principles. The actions that do not obey the law are unjustified crimes. At a time when there the war exists and there is no competent international authority that would ensure peace, there must be the right for fair defense, but the one thing is to defend the rights of peoples using arms, and the other is to impose their domination to other people. The new tools of war could have brought mutual destruction, and therefore the Council repeating its condemnation of a total war emphasizes that any military action that destroys the city or the whole territory is a crime against humanity. The Constitution calls for caring for the overall security through the mutual trust, disarmament and sharing relevant mutual agreements [5, p. 101].

Summing up the achievements and significance of the Second Vatican Council, it should be emphasized that there hasn't already been any important problem, either Church or human problems that Council would not take into account. Though the different opinions and views were appearing, the fathers of Council reached consensus after long discussions. Thus, using the Council the Catholic Church has proved that it creates one big monolith. The greatest achievement of the Second Vatican Council is a new spirit "Aggiornamento" which prevailed in the Church and in that spirit it has strengthened its structure, deepened its science and revived its activities. The available evidences of that are the constitutions, decrees and declarations taken by the Council. The next historic achievement of the Council was his ecumenism which revealed not only in the developed concept of ecumenism and in ecumenical documents but also in the implementation of ecumenism in the act of reconciliation of the Catholic and Constantinople Churches. At the end of the Council Pope Paul VI and Athenagoras I removed the memory of the conflict in 1054 which began the split between Christians of East and West. This act had a deep socio-religious and even psychological importance in the solemn mutual canonical manifestation of brotherly love which opens up the opportunities to the full Church unity. Though the Council did not approved any new dogmas of faith, it still left a deep impression in history, because it found the ways and means to talk about the fundamental positions of Catholic teaching in the language that not only believers but also the entire world could have heard and understand it and understand it above all as how that teaching is organically and creatively working with the present day and remains actual. The Council found the reasons to open the Catholic Church towards other confessions and religions without contradicting any dogmas. The Council testified that the Catholic Church is ready to talk about the current problems of the world. The proof of this was that what happened after the Council – the active involvement of the laity in the life of the Church. In the era of globalization and the crisis of state institutions, the structure that consists of individual centers with a strong civil asset, which is also able to form an opinion about the problems and participate in their solving, probably appears more popular.

In the last twenty years of internal and external circumstances of the Church have changed increasingly and have become much more complicated. The changes in the third world and in the young Catholic units are characterized by the fact that the center of the Church gravity is increasingly shifting from Europe to the national divisions of the Catholic Church in the southern hem-

isphere. Before the face of enormous social problems of these regions as a conceptual basement for the development of the Church in the poor regions the theoretical and practical achievements of Vatican II do not stop to be relevant that is also confirmed by numerous encyclicals of Pope John Paul II, Benedict XVI and Francis.

References:

1. Віра і розум – двоє крил людського духу : матеріали наукового колоквиуму по енцикліці Папи Римського Івана Павла II / гол. ред. А. Колодний. – К. : Світ знань, 2001. – 256 с.
2. Кияк С. Другий Ватиканський Собор і релігійно-суспільні проблеми сучасності : [навчальний посібник] / С. Кияк. – Жовква : Місіонер, 2011. – 304 с.
3. Рацінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів / Йосиф Рацінгер ; пер. з нім. О. Конкевича. – Львів : Місіонер, 2006. – 168 с.
4. Риккарди А. Удивляющий папа Франциск / А. Риккарди. – М. : ББИ, 2015. – 275 с.
5. Alberigo G. Historia del Concilio Vaticano II / G. Alberigo. – Ed. Sígueme. Salamanca 2008. – 607 p.

ДУШПАСТИРСЬКА КОНСТИТУЦІЯ «GAUDIUM ET SPES» ЯК ГОЛОВНИЙ ЦЕРКОВНО-МЕСІАНСЬКИЙ ДОКУМЕНТ II ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Сергій Стефанов

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра релігієзнавства
вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна*

Метою цієї статті є дослідження ролі II Ватиканського собору в житті католицької церкви. Розглянуті конкретні документи собору та їх вплив на християнство в цілому. Більш детально розглядається конституція «Gaudium et Spes» як один із найважливіших документів собору. Також розглянуті релігієзнавчі та соціальні аспекти впливу конституції «Gaudium et Spes» в умовах сучасності.

Ключові слова: християнство, собор, церква, конституція, Aggiornamento.

УДК 37:008

НАВЧАННЯ 2-ГО ПОРЯДКУ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС СУСПІЛЬСТВА

Мирослав Шевченко

*Київський національний університет культури і мистецтв,
кафедра філософії
вул. Коновальця, 36, 02000, м. Київ, Україна*

У статті розглянуто взаємозв'язок між логічними типами навчання, сократичним діалогом і соціальною системою. Сучасна освітня система побудована в такий спосіб, щоб реалізувати навчання 1-го порядку – це найелементарніший логічний тип навчання, який ґрунтується на простому заучуванні й відтворенні інформації. Постійне відтворення такого типу навчання призводить до того, що внаслідок економічних криз держави змушені витрачати кошти на допомогу безробітним і на їх перекваліфікацію. По суті, держави займаються інвестиціями в безробіття, тоді як ці кошти можна інвестувати в навчання 2-го порядку. Це такий тип навчання, за якого ми можемо переносити знання з однієї предметної галузі в іншу або з однієї науки в іншу. Одним з ефективних інструментів, який дозволяє трансформувати навчання 1-го порядку в навчання 2-го порядку, є сократичний діалог. Цей діалог являє собою індуктивний підхід, в якому через задавання питань можна перейти від конкретних прикладів до законів, понять, принципів. У поєднанні з дедукцією й абдукцією ефективність сократичного діалогу зростатиме.

Ключові слова: навчання, навчання 0-го порядку, навчання 1-го порядку, навчання 2-го порядку, навчання 3-го порядку, навчання 4-го порядку, сократичний діалог, індукція, дедукція, абдукція.

Завдання статті полягає в тому, щоб показати важливість унесення змін у навчальний процес, що позначиться на всіх аспектах соціальної системи. В умовах економічних криз країни витрачають десятки мільярдів доларів на соціальну допомогу безробітним, на їх перекваліфікацію тощо. Фактично всі ті програми, які розробляються економічно розвиненими країнами щодо безробіття, є не чим іншим, як інвестиціями в безробіття. Доки кінцевою метою навчання буде статус дипломів і «необхідний» багаж знань, доти уряди країн будуть продовжувати інвестувати в безробіття. Кінцева мета навчання полягає в тому, щоб навчитися думати.

Вернор Віндж у романі «Кінець райдугам» писав: «У вісімдесятих – дев'яностих роках правителі сучасних держав збагнули, що успіх визначається не наявністю великих армій, не сприятливими податками, не природними ресурсами й навіть не передовою індустрією. У сучасному світі ключ до успіху – мати найбільш можливу популяцію освічених людей і надавати цим сотням мільйонів творчих особистостей розумну свободу» [5, с. 10].

Розглянемо кілька визначень навчання, узятих із різних галузей:

1) навчання за т. зв. екологічним підходом Бейтсона представляє собою зміни певного роду, і ці зміни супроводжуються певним типом реакції людини, живої істоти на певні стимули, зміна типу реакції на стимул буде визначати й логічний тип навчання (про це нижче) [4, с. 175];

2) у психології навчання – процес цілеспрямованої передачі суспільно-історичного досвіду, організація формування знань, умінь, навичок [7];

3) у програмуванні – побудова алгоритмів, які можуть вивчатися, що дозволяє їм (випадок навчання за прецедентами) у сукупності даних виявляти загальні залежності, закономірності, які є притаманними не лише цій вибірці [2].

Крім поняття «навчання» є ще й поняття «ефективність навчання». Ефективність навчання зображується у вигляді піраміди Едгара Дейла [8]. Цю піраміду можна розглядати з позиції ефективності навчальних практик (наприклад, читання забезпечує запам'ятовування 10% інформації, тоді як виконання реальної дії забезпечує 90% запам'ятовування інформації). З іншого боку, те ж саме читання забезпечує найвищий рівень абстракції, тоді як виконання реальної дії забезпечує найнижчий рівень абстракції. Тому під **ефективністю навчання** ми будемо розуміти вироблення в того, хто навчається, здатності переходити від абстрактного мислення до конкретного й навпаки. Нам здається, що найкращим навчальним інструментом, який би розвивав як практичне, так і абстрактне мислення, є сократичний діалог.

Сократичний діалог – це комбінація питань, що індуктивно приводять до формування якогось загального правила, закону, поняття чи іншого типу знання. Вважається дуже ефективним навчальним інструментом, який розвиває мислення [1; 3].

Навчання є одним із базових процесів соціальної системи. Дж. Гарасдагі виділяє п'ять таких процесів: політика, навчання (знання), економіка, етика, естетика [6, с. 151]. Порушення хоча б одного з процесів призводить до дисбалансу всієї системи взаємовідносин між ними, соціальна система стає неефективною, конфліктною. Однією з причин такої неефективності соціальної системи є проблеми в навчальному процесі, які існують досить давно. У зв'язку з цим навчальний процес тривалий час описується метафорою «заплічного мішка». Кажуть, що знання за плечима не носити, але ми їх носимо через незнання того, як ними користуватися. Тому є необхідність зміни навчального процесу. Базою для такої зміни є теорія логічних типів, розроблена А. Уайтхедом і Б. Расселом і адаптована для теорії систем Г. Бейтсоном [4, с. 175–205]. У Г. Бейтсона ми знаходимо таку класифікацію навчання, яку подамо у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Логічні рівні навчання за Г. Бейтсоном

	Логічний тип навчання	Опис логічного типу навчання
5.	Навчання 4-го порядку	Тип навчання, який виходить за межі індивідуального життя. Бейтсон пише: «Комбінація філогенезу й онтогенезу фактично досягає 4-го рівня навчання» [4, с. 187]. Це, по суті, реалізація закону Геккеля-Мюллера в навчальному процесі. Прикладами таких успішних реалізацій навчання 4-го порядку був рід Бернуллі, який у кількох поколіннях дав видатних математиків і фізиків, і родина Бахів, яка теж у кількох поколіннях дала видатних музикантів. Очевидно, що сімейний контекст у них був організований у такий спосіб, що діти могли реалізувати свої вроджені нахили. Тому природа не відпочиває на дітях геніїв – це генії просто відпочивають від своїх дітей.
4.	Навчання 3-го порядку	Тип навчання, який передбачає внесення змін у навчання 2-го порядку. Цей тип навчання важко уявити, «однак стверджують, що щось подібне відбувається під час психотерапії, релігійного навернення і в інших ситуаціях, де має місце глибока реорганізація характеру» [4, с. 197].
3.	Навчання 2-го порядку	Тип навчання, за якого ми можемо переносити знання з однієї предметної галузі в іншу або з однієї науки в іншу. Цей тип навчання може називатися трансдисциплінарним підходом.
2.	Навчання 1-го порядку	Це знання, які отримує людина внаслідок багаторазового повторення, заучування й відтворення таких знань. Це фактично рівень сучасної шкільної й університетської освіти.
1.	Навчання 0-го порядку	Це ті знання, які ми отримуємо через гени від батьків; безумовні рефлекси; умовні рефлекси, які були сформовані ще в дитинстві.

Виходячи з таблиці, можна сказати, що проблеми з навчанням насамперед пов'язані з тим, що навчальні програми намагаються реалізувати навчання 1-го порядку, тобто навчання, яке передбачає заучування й відтворення знань. За такого типу навчання людина готова діяти лише в стандартному наборі ситуацій, поза якими вона стає безпорадною не лише на уроках чи лекціях, але й у житті й на виробничому процесі. Тому в умовах економічних криз, коли з'являються безробітні з навчанням 1-го порядку, держава підвищує податки задля того, щоб можна було сплачувати їм допомогу по безробіттю й витратити кошти на їх перекваліфікацію. Держава може зекономити, зробивши інвестиції в навчальний процес із метою перевести його з навчання 1-го порядку на навчання 2-го порядку. Мінімальною умовою для цього є використання сократичного діалогу та системного підходу на уроках, лекціях, практичних чи лабораторних заняттях. Людина, яка володіє навичками навчання 2-го порядку, може сама переносити знання й навички з однієї галузі в іншу.

Рис. 1. Показує взаємовідносини між навчанням 2-го порядку й соціальною системою

Розглянемо приклади сократичного діалогу в навчанні. За допомогою питань учні, студенти не лише конструюють терміни, але й наукові закони. Відмінність від традиційного навчального підходу полягає в тому, що учням чи студентам не дають готових знань, теорій, правил або законів, їх підводять до них. Наприклад, можна одразу сформулювати закон необхідної різноманітності Ешбі, що системи з більшою різноманітністю витісняють із середовища системи з меншою різноманітністю. І після цього навести приклади на цей закон. А можна зробити навпаки: через приклади і запитання вивести студентів на цей закон.

Схема сократичного діалогу 1.

Запитання 1. Чому комп'ютерів і телефонів більше, ніж калькуляторів? Відповідь: тому що вони мають більше функцій, ніж калькулятор. **Запитання 2.** Які компанії довше тримаються на ринку: ті, що випускають більший асортимент продукції чи менший? Відповідь: компанії, які випускають більший асортимент продукції. **Запитання 3.** У кого більше шан-

сів пройти співбесіду на роботу: у того, хто має більше вмінь і навичок для неї, чи в того, хто має їх менше? Відповідь: у людини з більшою кількістю навичок. **Запитання 4.** Що об'єднує попередні три запитання? Відповідь: щось більше перемагає менше. **Запитання 5.** Придумайте синонім до слова «більший». Відповідь: різноманітний або багатофункціональний. **Запитання 6.** Можете ще раз сформулювати цю закономірність, використовуючи слово «різноманітний»? Відповідь: щось більш різноманітне перемагає щось менш різноманітне. **Запитання 7.** Наскільки загальною є ця закономірність? Придумайте ще приклади і т. д. Зрештою, був сконструйований закон необхідної різноманітності Ешбі. По суті, це схема індуктивного умовиводу, де від причини й наслідку переходять до формулювання загального правила чи закономірності шляхом постановки запитань.

1. Індуктивні умовиводи реалізуються за такою схемою: причина → результат → правило.

Система А має більшу різноманітність.

Система А витісняє систему В із середовища.

Отже, імовірно, є правило (закономірність), відповідно до якого якщо система А має більшу різноманітність, то вона витіснить із середовища систему В, яка має меншу різноманітність.

2. Далі можна перейти до дедуктивних умовиводів за такою схемою: правило → причина → результат.

Якщо система А має більшу різноманітність, то вона витіснить із середовища систему В із меншою різноманітністю.

Система А має більшу різноманітність.

Отже, система В має меншу різноманітність і буде витіснена із середовища.

3. Третій крок полягає у використанні абдуктивних умовиводів за такою схемою: результат → правило → причина.

Система А витісняє із середовища систему В.

Системи з більшою різноманітністю витісняють із середовища системи з меншою різноманітністю.

Отже, імовірно, система А має більшу різноманітність.

Схема сократичного діалогу 2 на формулювання закону мінімуму Ю. Лібіха.

Запитання 1. З якою швидкістю буде рухатися колона автомобілів? Відповідь: зі швидкістю найповільнішого. **Запитання 2.** З якою швидкістю рухається зграя вовків? Відповідь: зі швидкістю найповільнішого. **Запитання 3.** В якому місці розривається ланцюг? Відповідь: у найслабшому. **Запитання 4.** Де ламається лід? Відповідь: там, де найтонше місце. **Запитання 5.** Якщо в бочку з нерівними краями наливати воду, де зупиниться вода? Відповідь: там, де найкоротший край. **Запитання 6.** Що об'єднує всі ці випадки? Є якась закономірність? Відповідь: найслабший, найповільніший усіх затримує. **Запитання 7.** На скільки загальною є ця закономірність? **Запитання 8.** Де вона ще може зустрічатися? І т. д.

1. Індуктивний умовивід (причина → результат → правило).

Підсистема А є найслабшою.

Підсистема А затримує розвиток системи.

Отже, імовірно, є правило, відповідно до якого найслабша підсистема буде затримувати розвиток усієї системи

2. Дедуктивний умовивід (правило → причина → результат).

Якщо підсистема А є найслабшою в системі, то вона затримує розвиток усієї системи.

Підсистема А є найслабшою в системі.

Отже, підсистема А затримуватиме розвиток усієї системи.

3. Абдуктивний умовивід (результат → правило → причина).

Підсистема А затримує розвиток усієї системи.

Якщо підсистема А є найслабшою в системі, то вона затримуватиме розвиток усієї системи.

Отже, імовірно, підсистема А є найслабшою в системі.

Таким чином, навчання 2-го порядку як практика перенесення знань з одного контексту в інший може бути реалізована за допомогою такого інструмента, як сократичний діалог. Сократичний діалог є унікальним підходом, який дозволяє виробляти здатність як до абстрактного, так і до конкретного мислення. Взаємодія сократичного підходу з такими логічними умовиводами, як дедукція і абдукція, значно оптимізує його, забезпечуючи розвиток мислення. Побудова нової освітньої системи на базі цього підходу призведе до змін не лише в навчальному процесі, але й матиме позитивні наслідки для інших процесів соціальної системи.

Список використаної літератури:

1. How to Use the Socratic Method [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.socraticmethod.net/how_to_use_the_socratic_method/using_the_socratic_method.html.
2. Machine learning [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Machine_learning.
3. Socratic Teaching [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.criticalthinking.org/pages/socratic-teaching/606>.
4. Бейтсон Г. Шаги в направлении экологии раз ума. Избранные статьи по психиатрии / Г. Бейтсон. – М. : КомКнига, 2010. – 248 с.
5. Вернор Виндж. Конец радуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://royallib.com/book/vindg_vernor/konets_radug.html.
6. Гараедаги Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж. Гараедаги. – Минск : Гревцов Паблицер, 2007. – 480 с.
7. Обучение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=579>.
8. Дейл Э. Как эффективно изучить и запомнить какую-либо тему [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://econet.ru/articles/89086-edgar-deyl-kak-effektivno-izuchit-i-zapomnit-kakuyu-libo-temu>.

LEARNING II AS A STRATEGIC RESOURCE OF SOCIETY

Myroslav Shevchenko

Kiev National University of Culture and Arts,

Department of Philosophy

Konovalets str., 36, 02000, Kyiv, Ukraine

The article research the relationship between logical types of learning, Socratic Method and social system. The modern educational system is constructed in such way that to realize the learning I is the most elementary logical type of learning, which is based on simple memorization and reproduction of information. "Learning I is change in specificity of response by correction of errors of choice within a set of alternatives"

[4, p. 187]. Constant reproduction of this type of training leads to the fact that, due to economic crises, states should spend money to help the unemployed and to retrain them. In fact, states are engaged in investing in unemployment, whereas this money can be invested in learning II. This is a type of learning in which we can transfer knowledge from one subject area to another or from one science to another. "Learning II is change in the process of Learning I, e.g., a corrective change in the set of alternatives from which choice is made, or it is a change in how the sequence of experience is punctuated" [4, p. 187]. One of the effective tools that allow to transform the learning I in the learning II is the Socratic Method. This Method is an inductive approach, in which through asking questions it is possible to move from concrete examples to laws, concepts and principles. In combination of deductive reasoning and abductive reasoning, the effectiveness of the Socratic Method will increase.

Key words: learning, zero learning, learning I, learning II, learning III, learning IV, Socratic Method, Inductive reasoning, Deductive reasoning, Abductive reasoning.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

UDC 340.11:32

**COMPARATIVE ANALYSIS OF MULTIPARTY DYNAMIC SYSTEMS IN THE
MODERN WORLD ON THE EXAMPLE OF THE POST-SOVIET COUNTRIES
(RUSSIA, GEORGIA, AZERBAIJAN)**

Aloyeva Kamala Tofik kyzy

*Baku State University
Chair of Sociology and Political Science,
Baku, Azerbaijan*

Experience shows that the party system dominated by a single party emerged in countries that faced problems of socio-economic modernization, the construction of the modern state, the formation of civil society and the incorporation of the masses into political life. This allows to assert that in the twentieth century, the emergence of the party dominant party systems occur in countries with a "catch-up modernization". Most of these countries have traditional level of development and the structures of civil society are still very weak. In these circumstances, the government undertakes the strengthened measures for the formation of civil society, but at the same time strives to control this process. And one of the main elements of such control is usually dominant party, because, it is the ruling party. It should be noted that, regardless the form of domination, all the dominant party systems have similarities. This is because; these party systems decide essence common challenges. One of the features is the spread of patronage and orientations of cash bonds. The second feature is that the dominant parties often act as a center party. The third difference is that, in predominant party and dominant systems parties are usually used for the modernization political relationships. In authoritarian systems the dominant ruling party often uses non-democratic practices and procedures to maintain the dominance of the ruling group.

Key words: multiparty system, post-Soviet countries, dynamics of a multiparty system.

Introduction. Giovanni Sartori identifies 3 modifications of a multiparty system with a dominant party. He writes about the pre-dominant party system, the dominant party system and the authoritarian dominant system.

Statement of the task. The purpose of the work is to analyze the legal status. According to J. Sartori significantly different from each other, however, Sartori was able to identify and similarities.

Results of the study. Experience shows that party systems with the dominance of a single party arose in states faced with the tasks of social and economic modernization, the construction of a modern state, the formation of civil society and the inclusion of the broad masses in political life. We paid so much attention to the multi-party system with the dominant party because the party systems functioning in the post-Soviet space are often dominant party systems of various modifications.

Analysis of research and publications. A comparative analysis of multi-party dynamic systems in the modern world on the example of post-Soviet countries was studied by scientists: Sartori J. "Parties and party systems", Huntington S. "Political Order in Changing Societies", Blondel J. "Political Parties and Government Models in Western Democracies". The parties and party systems that are formed after the collapse of the USSR have both common features and specifics conditioned by social, economic, political and cultural conditions. "

Dynamics of multi-party system in Russia

According to researchers, the Russian model of a multiparty system with a dominant party can be attributed to dominant authoritarian systems [1, p. 55].

The authoritarian nature of the dominance of one party is determined by the following factors: First, to ensure the dominant position in the "United Russia" used a variety of non-democratic means – the restriction of media freedom, unfair elections, not quite a democratic law on parties, etc.

Secondly, United Russia has a very unique role in the system of state power, it serves as an appendage of the mechanism of public administration to ensure the process of making legislative decisions.

Thirdly, analysts believe that the inner-party life of United Russia is not so diverse and free in terms of factional struggle [1, p. 56].

In connection with the above, the question arises: "Will United Russia, the ruling party in Russia, contribute to democratization?". The forecasts for this issue are very cautious and cause it to have certain conditions. To this end, either presidential election is to be held on a party basis, or on the path to the practice of forming a government on the basis of the Duma party majority. In other words, ensuring access to power by other political parties will create the necessary incentives for the further development of party democracy. At the same time, it is stressed that this path, although probable, but very long.

The dynamics of the multi-party system in Georgia

Until very recently, party building in Georgia bore the imprint of the nomenclature model, and despite the change of generations, some of the past behavioral stereotypes of political elites have not yet been overcome. Shevardnadze's orientation toward socially close post-Soviet elites was motivated by a desire to compensate for both the lack of a clear vision of the future and the lack of internal support necessary to maintain power.

The first political parties of the perestroika period, with the exception of a few small socialist-oriented associations, mainly focused on achieving Georgia's state sovereignty and fighting the communist legacy. Nationalism was seen as the most effective alternative to communist ideology.

In the political arena of Georgia, after the fall of Soviet power, there was an extremely diverse system of political parties and organizations. The long dominance of the one-party system ended, and the politically active social strata fell to the other extreme, forming an impressive number of parties and movements, which, however, is characteristic of societies in the transition period [2].

The multi-party system, which has acquired several hypertrophied forms in Georgia, is gradually beginning to enter a rational (quantitatively) channel: today there are four relatively influential parties in the political sphere. However, as it was said, the party alignment of forces is difficult to call balanced in conditions of obvious domination of the ruling party.

The functioning of political parties in Georgia is also determined by a number of internal factors, from which several key ones can be identified. First of all, this absence, or the secondary nature of a clearly formulated ideology, a system of values, programs – and, accordingly, inconsistency and lack of principle of behavior directed only at participation in elections, achievement and retention of power.

In a certain sense, there is a division of parties into right-wing and left-wing parties, but this division is very arbitrary. All more or less influential parties lean to the left, to some extent support the idea of a strong and paternalistic state.

Such opportunism leads to the fact that parties and society in general are guided first and foremost by leaders and their personal qualities or past achievements, slogans and promises,

and not by a consistent program of actions, an attractive system of values or political principles [3, p. 82] At present, the period of formation of parties cannot be considered passed, because at the early stage of the emergence of modern parties there is a significant personification, i.e. unification around a popular personality and pragmatic goals without a clear distinction of programs.

It is also interesting that the ruling party of Georgia came to power as a result of the emergence of opposition from the ruling elite, in the conditions of weakness of the traditional opposition and incorporating a significant number of politicians who have shifted to the side of the new government [4, p. 11-12]. Such a model seems to be quite typical in conditions of semi-authoritarian regimes. It is the split of the ruling party that is the main factor of political dynamics, when the political opposition is weak, has no popular leader and, naturally, does not develop.

In this situation, the question arises whether the Georgian society (and, in general, the transitional post-Soviet society) is capable of creating a mass political party of the Western type that unites people with similar views on state building, the same values and a constructive, positive orientation. There is a certain crisis and de-ideologization of parties around the world, but in the transition societies this process develops differently. The authors suggest that the excessive dynamism of political life does not allow parties to ripen and form, and it is hardly possible to expect a radical change in the situation in the near future.

The dynamics of the multi-party system in Azerbaijan

According to European ideas of democracy, building a clear party system of two, three or more major political organizations that compete among themselves in elections is considered a sign of the development of civil society institutions. Unlike the general European tendencies in the development of party systems, Azerbaijan, while retaining the exclusively majority principle of parliamentary elections, while, in fact, is moving along the path of creating a large number of parties, with the domination of one party, and, accordingly, in the absence of a system of real party rivalry. This explains the primacy of personal, not ideological, struggle, the minimal difference in political platforms of parties. However, the initial stage of formation of political parties in Azerbaijan can be considered completed.

Formation of political parties and organizations of Azerbaijan began parallel to the processes of "perestroika" and reflected the structure of society, the prevailing public moods, views and ideas of public figures and intellectuals. Since 1988, the formation of political organizations of Azerbaijan has occurred under the significant influence of the problem of Nagorno-Karabakh. This problem was a surprise for the Azerbaijani society, but played a leading role in public and political dynamics. Practically speaking of the Armenian population in Nagorno-Karabakh was a catalyst for the development of socio-political processes in Azerbaijan. The circumstances of the late 80's and early 90's have an impact on the party building of Azerbaijan and at the present time. If there is a "classical" European pattern of arrangement of political forces in Georgia – "left-right", and in Armenia – somewhat peculiar scheme "traditionalists-liberals", then in Azerbaijan there was a "blending" of these two schemes, which led to great uncertainty in ideological orientations. Most of the parties of Azerbaijan declared their social ideology, defining the spectrum to which they belong.

The beginnings of the multiparty system began to be formed at the end of 1988 in the form of so-called alternative social movements, people's fronts, which mainly represent movements for national revival in the republics, and other informal associations. The legal point of reference on this path was the abrogation by the Third Congress of People's Deputies of the USSR of a constitutional provision on the leading role of the CPSU and the legalization of the principle of political pluralism. This was a very difficult decision for the country.

From the standpoint of the modern mentality, which has already adapted to life under the conditions of extremely short historical time, it seems strange that the problem of the total monop-

oly of the CPSU, the most urgent for perestroika Soviet society, became the subject of broad public discussions only at the peak of glasnost – in the late 1980s. But even at that time the attitude towards it was very ambiguous. Speaking about the dynamics of parties and party systems in Azerbaijan, it is necessary to take into account two very important from a methodological point of view.

The first moment was formulated by the famous American researcher T. Svyatokhovsky, who noted that a specific feature of the political sphere of Azerbaijan is that political parties are formed around the personality of the leader, and not around ideas, programs, and ideologies [5, p. 32].

The second point, which in our opinion should be taken into account, is a tangible consolidation trend in the regions – in other words, this is regionalism, including in the political sphere. This becomes obvious if one observes the regional composition of individual political parties.

At a time when the flywheel of historical events in the post-Soviet space was just beginning to develop, the chances of a democratic movement to noticeable success in its confrontation with the CPSU seemed small. The Communists are clearly well prepared for change. While one part of the party, with an unexpected entrepreneurial spirit, joined the processes of denationalization of socialist property that it initiated (even managed to convince certain circles in the West and part of the domestic democratic public that the transformation of property into the USSR is possible only through nomenclatural privatization), its other a part took the position of criticizing any privatization and was preparing to use again the unjustified discontent of the broad masses with the injustices of privatization act as a defender of the disadvantaged and create a powerful social base for the revival of the communist movement.

However, in the mass consciousness, the defeat of the Communist Party was at that time not so obvious. Although, according to the ISPR of the RAS, more than half of the population fully agreed with the decisions to suspend the activities of the CPSU and believed that this party should not resume its activities, 28% of respondents, on the contrary, were convinced that the Communist Party should be reborn, and almost half of the communists surveyed (46%) were ready to resume their membership in the party [6, p. 1024]. At that, only every fourth respondent was sure that after the CPSU's ban, the country would follow the path of democratic development, and simultaneously, as much as it believed, that in this case the dictatorship of the new government awaits the country. It is significant that half of the respondents could not definitely speak on this issue. Thus, in society, unlike the higher echelons of power, there was clearly no euphoria of victory.

It, according to observers, "split and hid."

After the collapse of the CPSU, the process of establishing a multi-party system in Azerbaijan entered a qualitatively new stage. If earlier the political activity of parties and movements of different orientations was mainly directed against the CPSU and the allied center identified with it, now they were forced to seek a new basis for self-expression and self-identification (this primarily concerned the so-called democratic movement, which in fact business has always been just a union of "against", not "for"). I say "so-called" because "democrat", "democratic movement", etc., is just a demagogic name acceptable to the people's ears, all anti-communist.

At the same time, it is somehow forgotten that Communists also stand for democracy, but proletarian democracy, that is, non-legal, using the masses as a means of suppressing the individual. An anti-communist democracy is a bourgeois democracy; legal, liberal, based on the principles of protection of minority rights, individual freedom. And for bourgeois democracies (i.e., democracy in a positive and not simply anti-communist sense), there are still no conditions in Azerbaijan, since there is no civil society and there is no middle social stratum that could be a real bearer of the basic values of bourgeois democracy-freedom, property and law.

The main political parties of Azerbaijan

The party "New Azerbaijan" is the ruling pro-presidential political party of Azerbaijan, numbering in its ranks at the beginning of 2005, according to official data, about 360 thousand members and playing a dominant role in the political life of the country.

The PNA was established on November 21, 1992 by Heydar Aliyev's supporters in the Nakhichevan Autonomous Republic. After the overthrow of the late President Abulfaz Yelchibey in June 1993, Colonel Suret Huseynov, the PNA came to power, and its leader Heydar Aliyev was elected president. According to PNA secretary Ali Ahmedov, since the first congress (December 1999) the number of party members have increased from 160 to 230 thousand, and the number of primary organizations – from 4300 to 5400.

The organizing committee of the party was established in September 1992, formally – on the initiative of the so-called. "Group 91" – representatives of the scientific and creative intelligentsia of Azerbaijan, as well as economic leaders who addressed the chairman of the Supreme Mejlis (Council) of the Nakhichevan Autonomous Republic (NAR) Heydar Aliyev with the request to head a new party.

The party's chairman in late March 2005 was the country's President Ilham Aliyev, who replaced his father – Heydar Aliyev. Observers point out that the law "On Political Parties" of 1992 was violated, according to which the head of state has no right to head the political party [7].

In the 2000 and 2005 parliamentary elections, the party received an overwhelming majority of votes. In particular, in 2000 the party received 62.3% of the vote and 75 out of 125 seats in the parliament. Representatives of opposition parties, however, declare large-scale fraud and falsification during the parliamentary elections.

The party enjoys the maximum support of state bodies in conducting its election campaigns. As the main tasks, the ruling party sees strengthening the country's economy, preserving social and political stability, and resolving the Karabakh problem.

The New Azerbaijan Party has an absolute majority of deputy mandates in the Milli Majlis, it has become a solid and reliable political base for the current regime. The party is formed according to the regional principle, here the representatives of the Nakhichevan-Irevan region predominate, the main purpose of which is to be in power and create favorable conditions for the party leaders economically and politically. The ideological profile is closer to the liberal-democratic; at least, this orientation is officially declared by the party.

The Musavat party is the oldest party in Azerbaijan. It was created at the beginning of the last century by the leader of the national movement Mammad Emin Rasulzade. In 1918-1920, during the first republic, this party having a majority in the parliament formed the government. During the years of the establishment of Soviet power, many members were subjected to repression; many immigrated to Turkey, where they continued their activities. After the fall of the Soviet regime, in 1992 the Musavat Party congress was held, restoring the activity of the party in the territory of Azerbaijan. The basis of "Musavat" is composed of the most famous functionaries of the Popular Front of Azerbaijan and patriotic representatives of the intelligentsia. The then speaker of the Milli Mejlis, Isa Gambar, was elected chairman of Musavat, who has been chairing him for more than 10 years.

Today Musavat is the largest opposition party in the country. The number of the party is quite high: it unites about 30 thousand people in its ranks. To date, members of the party are many representatives of the creative intelligentsia, university circles, politicians and public figures. In the 2000 parliamentary elections, the party received 4.9% of the vote and 2 out of 125 seats in the parliament. In 2003, her candidacy Isa Gambar in the presidential election, according to official figures, received 12.2% of the vote.

The party "Popular Front of Azerbaijan" (PFPA) was transformed in 1995 from the mass organization of the same name. Her leader, until his death in 2000, was ex-President of Azerbaijan Abulfas Elchibey – organizer and first chairman of the People's Movement of Azerbaijan. Many parties in the country are chipped away from the NFA or formed by leaders who left the ranks of the NFA. In 2000, the PFPA underwent the deepest crisis in its history, split into two roughly equal wings: "Classical", headed by Mirmahmud Miralioglu (Fattayev) and "jurist" headed by Ali Kerimli. However, the disintegration processes did not end there. From both wings of the PFPA, separate individuals, groups and even whole district and city organizations continue to depart, claiming to unite the party on their own base.

As a result, it is difficult to judge the actual number of PFPA today. Nevertheless, at the mass events, the official wing of the Popular Front, led by A. Kerimli, recently displays about the same number of supporters as other leading opposition parties. The authorities, considering the PFPA weakened by the schisms that occurred, allowed six of its representatives to the parliament. The leader of the "classical" wing of the Popular Front Party, M. Miralioglu, showed solidarity, with protesters against the falsification of the authorities by the opposition parties, and refused the deputy mandate. Having violated the plans of the authorities, who proposed to create a "constructive" opposition from the PFPA, Kerimli severely criticized the ruling regime, and to strive not only to preserve, but also to consolidate his party's place in the camp of national democratic forces. He became one of the initiators and organizers of the Coordinating Center for Opposition (KOC). PFPA has developed international relations. It is supported by the well-known daily newspaper of the republic "Azadlig".

I would like to emphasize that the above parties are the most influential in the political sense. However, this is far from all political parties functioning in the Republic of Azerbaijan today. In addition to these parties, 54 parties are currently registered with the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan [8, p. 136].

Our cursory review of the formation of a multi-party system in a number of post-Soviet countries confirmed the almost axiomatic conclusion that parties and party systems formed after the collapse of the USSR have both common features and specificity conditioned by social, economic, political and cultural conditions.

References:

1. Meleshkina E.Yu. Domination in Russian or the World Phenomenon / E.Yu. Meleshkina // Political Science № 1. – M., 2006. – 226 p.
2. International Center for Civil Culture "Political Parties of Georgia", T. 1998.
3. Tarkhan-Muravi G. Political parties in Georgia. Strengthened formation / G. Tarkhan-Muravi. – M., 2006.
4. Nodia G. Political parties in Georgia. Building democracy in Georgia / G. Nodia. – T., 2003.
5. Svyatokhovskiy T. Russia and Azerbaijan. Border region in the transitional period / T. Svyatokhovskiy. – B., 2000. – 373 p.
6. Gazette of the Congress of People's Deputies of the USSR and the Supreme Soviet of the USSR. – M., 1991. – № 35. – 1300 p.
7. On Political Parties : The Law of the Republic of Azerbaijan. – 1992.
8. Mamedov F. Political parties of Azerbaijan: from one election to another / F. Mamedov, T. Allahyarova. – B., 2010. – 136 p.

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ БАГАТОПАРТІЙНИХ ДИНАМІЧНИХ СИСТЕМ
У СУЧАСНОМУ СВІТІ НА ПРИКЛАДІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН
(РОСІЯ, ГРУЗІЯ, АЗЕРБАЙДЖАН)**

Алойєва Кямаля Тофик кизи

*Бакинський державний університет,
кафедра соціології і політології
м. Баку, Азербайджанська Республіка*

Досвід показує, що партійні системи з домінуванням однієї партії виникали у державах, перед якими стояли завдання соціально-економічної модернізації, будівництва сучасної держави, формування громадянського суспільства та включення широких мас до політичного життя. У більшості цих країн рівень розвитку традиційний, а структури громадянського суспільства ще дуже слабкі. У цих умовах держава проводить посилені заходи для формування громадянського суспільства, проте прагне при цьому контролювати цей процес. І одним з елементів такого контролю зазвичай є домінуюча, вона ж правляча партія. Всі домінантні партійні системи, незалежно від форми домінування, мають особливості. Одна з таких – це поширення патронату і орієнтацій наявних зв'язків. Другою особливістю є те, що домінантні партії часто виступають як партії центру – центристські партії. Третя особливість у тому, що у преддомінантних і домінантних системах партії використовуються у певній мірі для модернізації політичних відносин. У домінантних авторитарних системах панівні партії часто використовують недемократичні практики і процедури для підтримки панування правлячої групи.

Ключові слова: багатопартійність, пострадянські країни, динаміка багатопартійності у сучасному світі.

ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЬКИХ ВЛАД ЛУЦЬКА ЗА КОРОЛІВСЬКИМИ ПРИВІЛЕЯМИ НА МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

Алла Бортнікова

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра всесвітньої історії,
проспект Волі 13, 43000, Луцьк, Україна*

Здійснено аналіз політичних умов надання місту Луцьку магдебурзького права. Розглянуто привілеї 1432 і 1497 рр. на магдебурзьке право місту та їх підтвердження у контексті з'ясування організації, структури і функцій інститутів міського управління на засадах магдебурзького права: війта, ради і лави. Акцентовано увагу на розмежуванні юрисдикції міста і замку, системи заходів щодо організації торгівлі у місті. Розглянуто питання повноважень війта у сфері адміністрування і суду, фінансового забезпечення уряду війта.

Ключові слова: Волинь, Луцьк, місто, місцеве самоврядування, магдебурзьке право, привілеї, війт, рада, лава.

Питання ретроспективного аналізу організації міського самоврядування на теренах Волині набуває особливої актуальності у сучасний період – час інтенсивної інтелектуальної й практичної роботи у напрямі реалізації адміністративно-територіальної реформи, де одним з її ключових завдань є забезпечення децентралізації міського самоврядування, позбавлення центру не притаманних для нього функцій з точки зору ефективності реалізації місцевих проблем і практичного втілення принципів субсидіарності й демократії. Безцінні частки історичного досвіду можна знайти не лише у формах організації міської влади, що безпосередньо передують рокам незалежності України, а й у віддаленій ретроспективі, зокрема у практиці функціонування органів міської влади на засадах магдебурзького права. Таким чином підтверджується тяглість історичної традиції демократичної організації міського самоврядування в Україні загалом і на теренах Волині зокрема, яка була штучно загальмована у часи панування тоталітарних й авторитарних політичних режимів.

Метою статті є аналіз нормативно-правової бази функціонування органів міської влади Луцька за комплексом джерел на магдебурзьке право місту Луцьку: постановами установчих привілеїв польського короля Владислава Ягеллона 1432 р. і великого князя Олександра 1497 р. та їх підтверджень.

Аналіз джерел і літератури. Зі здобуттям незалежності України відбулася принципова зміна парадигми досліджень з історії українських міст. Особливий інтерес має монографія А. Заяця, присвячена аналізу проблеми міської мережі регіону, проведення локацій та її складових частин, основ міського управління та самоврядування у містах Волині [1]. Серед праць з історії поширення та функціонування магдебурзького права у містах Волині слід відзначити доробок київської дослідниці Н. Білоус [2]. Сучасна українська історіографія наприкінці XX – на початку XXI ст. збагатилася дослідженнями діяльності місцевих урядників на Волині у XV – XVIII ст., серед яких інтерес викликають розвідки українського дослідника В. В. Поліщука [3]. Важливу інформацію щодо взаємовідносин між великокнязівською владою і міським населенням Волині містить праця Д. П. Ващука [4]. Визначити особливості управління у містах Волині у порівняльній перспективі допо-

магають дослідження сучасного білоруського історика М. Макарова [5]. Значно збагатило джерельну базу дослідження вихід у світ видання стародавніх документів з історії Полоцької землі XIII – початку XVI ст., підготовлене російськими і білоруськими вченими під керівництвом А. Хорошкевич. Представлені у публікації пам'ятники писемної культури (джерела) висвітлюють широке коло питань економіки, політики, суспільного життя, культурних, зокрема і конфесійних, зав'язків і, головне – засвідчують багатовіковий досвід взаємовідносин полочан з їх сусідами [6].

Отже, вивчення проблеми організації міського управління на теренах Волині періоду надання привілеїв на магдебурзьке право мало свою специфіку, зумовлену потребами часу. Водночас міське управління у Луцьку як комплексна проблема, ще не стала надбанням вітчизняної історичної науки. Саме ці причини спонукали автора дослідити порядок управління у великокнязівському місті Луцьку.

Питання організації і функціонування міських влад Луцька у зазначений період залишались актуальними упродовж усього магдебурзького періоду його історії. Причиною цього було збереження старовинних порядків, що існували тут до надання німецького міського права. Неможливість радикальної ліквідації старовинного ладу після надання магдебурзького права 1432 р. зумовлена як позицією місцевої громади (насамперед заможних кіл суспільства), так і непослідовною політикою верховних влад у цьому питанні.

Магдебурзьке право у містах Волині поширювалось під впливом Польщі, однак це був оригінальний, самостійний процес, що відбувався із запізненням у порівнянні з Західною Європою. Норми магдебурзького права закріплювали юрисдикцію і свободи жителів міст, їхнє право на самоврядування, започатковували діяльність органів влади і управління у містах. Вони регулювали соціально-економічні і суспільно-політичні відносини, порядок суду і судочинства, визначали внутрішню структуру ремісничих цехів і торгівлю. Надання містам магдебурзького права започаткували листи/привілеї верховних правителів, що мали законодавчий характер. Кожне місто після отримання такого привілею одержувало, як правило, низку підтверджувальних привілеїв. Згідно з настановами привілеїв на магдебурзьке право у великокнязівських містах Луцьку (1432, 1497), Кременці (1438), Володимирі (середина XV ст.) встановлено уряди міського («местского») управління і сформовано їх правовий статус.

Луцьк, як центр удільної землі, отримав магдебурзьке право від польського короля Владислава Ягеллона 30 жовтня 1432 р. Привілей мав важливе політичне значення – намагання залучити Луцьку землю до Польського королівства. Привілей зрівняв права князів, прелатів, бояр, воїнів, шляхтичів та інших мешканців Луцької землі з правами, якими користувалися прелати, барони і шляхта Польського королівства, а жителям Луцької землі (полякам, тевтонам, русинам) жалував магдебурзьке право [7, № I, с. 2]. Магдебурзьке (німецьке) право надавалося не місту, а всім жителям Луцької землі, що вказує на міцні зв'язки міста з його землею. Вочевидь місто ще не виділилося зі складу землі. Для міст Луцьку, Кременця та Володимира XIV–XV ст. однією з характерних ознак була «єдність землі» з її центром [6, с. 358–362]. У привілеї не піднімалося питання організації влади в місті Луцьку. Польський дослідник Ю. Бардах зазначав, що не завжди магдебурзьке право, особливо у XV ст., приживалося, як це відбулося у Луцьку 1432 р., де воно занепало «внаслідок опору господарських урядників». У результаті його надання неодноразово повторювалося [8, с. 89].

Практична реалізація права луцької міської громади на самоврядування, заснованих на німецьких правових зразках, відбулася через 65 років після першого привілею. Привілей безпосередньо місту Луцьку надано 31 липня 1497 р. великим князем Олександром [7, № IV, с. 13–15]. Наступність правової традиції і практики функціонування магдебурзь-

кого права у Луцьку була засвідчена зверненням великого князя вже до «бурмистрів, радців і всього нашого луцького поспільства», що підтверджувало факт діяльності там інститутів міських влад. За привілеєм місто й замок перетворилися на дві юридично самостійні одиниці, оскільки правитель звільнив жителів міста від замкових судів та їх влади і передав право суду над ними війту і органам міської влади. В умовах дії магдебурзького права визначено й порядок управління у місті, статус і надходження війта, виборність міських урядників, організацію міського суду. Привілей надано з метою покращення стану міста: «щоб його мешканці, відповідно до свого становища, могли робити більше для його устрою» [7, № IV, с. 14].

Згідно з постановами привілею від 31 липня 1497 р. у Луцьку відновлювалася влада війта (*adocatiā de novo instituimus et prasentibus dotamus*), що підтверджувало факт існування цього уряду у попередні роки. Першим виявленим нами луцьким війтом був Вацюта (22.12.1461) [9, № LVI, s. 53–54]. 1490 г. луцький війт Труш представляв луцьких міщан під час продажу дому у Луцьку Онішком Вітонізьким княгині Марії Ровенській [9, № XCVII, s. 92]. Наступним війтом був Ян Сигнатор (09.07.1501) [10, № 357, р. 230].

Війт був ключовою фігурою «местского» управління у містах ВКЛ і Волині. Призначення війта у Луцьку було у компетенції великого князя. Уряд війта, як правило, поєднував у своїх руках адміністративну і судову владу. У його підпорядкуванні знаходилися відповідний адміністративний апарат, до якого входили війтівський писар і слуги.

Головною функцією війта була судова. Війт очолював колегію лавників. За привілеєм війт отримав у кримінальних справах та справах управління містом «повну свободу дій як встановлено за магдебурзьким правом». Міщани звільнялися від присуду замкового уряду і його влади і зобов'язані були за посередництвом цього права, без жодного винятку, в усьому, що постановляє право, підпорядковуватися війту і радцям, «які будуть у свій час». Отже, луцькому війтові належало право суду у кримінальних злочинах, як це практикувалося у Вільно (Вільнюс), а також в інших містах, які користувалися магдебурзьким правом. Жителі Луцька звільнялися від гродських судів та їх влади, а також від урядників старости, так «щоб перед нами не відповідали викликані до суду як у серйозних, так і незначних справах, і не повинні були відбувати якісь покарання», а зобов'язані були підкорятися лише своєму війту «згідно з формою права». За привілеєм 1497 р. у Луцьку відбулося чітке розмежування юрисдикції міста і замку. Населення міста передавалося під юрисдикцію війта і міської влади (ради), але реальна влада належала війту. Радцям наказувалося вирішувати усі питання разом з війтом, їм дозволялося апелювати лише до нього. Від війта не повинно було слідувати жодної апеляції. Розгляд апеляції дозволявся лише у присутності короля. Апеляція на рішення війта і радців могла бути оскаржена лише перед господарем: «Якщо війт і радці міста будуть здаватися комусь недостатньо справедливими, будуть змушені відповідати перед нами, викликані нашим листом» [7, № IV, с. 14].

Фінансове забезпечення уряду війта у Луцьку складалося з чверті денарія з усіх податків, подарунків, судових платежів, грошових покарань і будь-яких випадкових прибутків, встановлених попередниками у Вільні, а також інших містах, які користувалися магдебурзьким правом; з прибутків, «виділяючи заради цього дві корчми», вільні від великокнязівських податків. Ці доходи йшли до кишені війта. Право держання корчом та прибуткові операції у Луцьку, як і в інших містах ВКЛ, належали великому князю, який розподіляв їх самостійно. Це характеризувало фінансову політику великого князя, частково рівень економічного і соціального розвитку міста.

Місто отримало і «право складу». Привілей передбачив систему заходів з організації торгівлі: дозволялося мати свою вагу (важницю), біля якої належало спорудити

воскобійню. На відливках-кругах виробники отримали право ставити свій знак для засвідчення якості воску, «з цього не потрібно нічого оплачувати вїту». Отже, воскобійню у Луцьку вїтові не підпорядковано. Вїт відповідав за дотриманням у Луцьку «єдиної і точної» вагової міри. Одна міра була визначена для овочів (ємністю в одну чверть), інша – для меду. Цими мірами користувалися усі, хто працював і торгував у місті, а також вїт «для себе цією ж мірою буде вимірювати за звичаєм нашого міста Вільна». Вїт відповідав за дотримання шинкарями Луцька «певної і правильної міри» з тією метою, щоб «хтось з шинкарів, спійманий на тому, що використовує меншу міру, був покараний вїтом відповідно до того, наскільки він відступив від прийнятої міри» [7, № IV, с. 14].

Одночасно з урядом вїта у Луцьку розпочала діяльність міська рада (радецький уряд, у майбутньому магістрат) на чолі із бурмистами. Особовий склад ради комплектувався наступним чином. Вїту наказано обирати щороку половину радців, іншу половину обирало міське поспільство. Однак у привілеї 1497 р. не вказано, яку саме кількість радців мали обирати вїт і міщани. Надалі рада Луцька складалася із чотирьох радців. Вірогідно радці разом із вїтом щороку обирали бурмистрів з-поміж радників, які щоквартально керували цією колегією. У Луцьку рада в основному займалася благоустроєм міста, приватними справами міщан, виконувала адміністративно-поліційні функції. Привілей 1497 р. вказує, що за волею і дозволом радців, бурмистрів і старост (малися на увазі купецькі старости) мешканці міста мали право заселити «усі незайняті і незаселені місця у місті і біля нього» [7, № IV, с. 14]. Зі змісту привілею випливає, що бурмистри керували новоствореною установою (радою), виносили вироки і ухвалювали важливі рішення. Тому привілей виділяє як головну функцію ради її судову діяльність, яка здійснювалася разом із вїтом.

За привілеєм 1497 р. усі жителі міста за посередництвом магдебурзького права, в усьому, що постановляє право, мали підкорятися вїту і радцям. Луцьк отримав право на проведення трьох тижневих щорічних ярмарків: два – на православні свята (за тиждень до Вознесіння Господнього і днем святого Михайла) і одна – перед католицьким (днем святої Агнеси). Без згоди радців ніхто з купців, прибулих на ярмарки міста, не мав права торгувати і продавати у місті, за винятком мешканців Вільна і Троцька, які мали це право «з особливого дозволу наших попередників» [7, № IV, с. 14]. Це була характерна для магдебурзького права заборона роздрібної торгівлі для іноземців – на користь власного купецтва. У такий спосіб верховна влада підтримувала місцевих купців. Встановлювався також одноразовий обсяг купівлі воску (не менше 4 каменів воску) для іноземців.

Привілей не виділяв лави як органу міського управління. Утім з інших джерел відомо, що у Луцьку лавничий суд складався із **чотирьох**-семи лавників (присяжних) на чолі з вїтом/лентвїтом. Свідченням того, що лавничий суд діяв у Луцьку – запис у Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр. від 22(23) травня 1561 р. У контексті викладення сутності справи про вбивство луцькими міщанами боярина Васковича, підлеглого кн. Матвія Четвертинського, сказано: «коли лантвоить луцкии з лавники луцкими на том праве засели...» [11, № 170, с. 304].

Однак чіткого поділу на раду і лаву у Луцьку ще не було. Розгляд судових справ, як правило, здійснювалося на спільних зібраннях обох колегій під керівництвом вїта або лентвїта. Як зауважував М. С. Грушевський, попри свою специфіку і коло повноважень, рада і лави у містах ВКЛ часто сприймаються як одне ціле і у фундаційних привілеях уряду, і у міській практиці, і у поглядах сучасників [12, с. 344]. Зокрема, у привілеї м. Кременця сказано: «...обивателі м. Кременця теперішні й прийдешні повинні будуть судитися тільки магдебурзьким правом <...> перед бурмистром і райцями, а більше перед ніким» [7, № IX, с. 40–41].

Специфіка привілею 1497 р. Луцьку полягає у тому, що головне місце у ньому займали постанови про війта і війтівство, зокрема організацію війтом судової і господарської діяльності, визначення його повноважень і надходжень. Насамперед війтівсько-лавничий суд виконував у Луцьку роль органу міського самоврядування. Положення про раду, її формування, склад, діяльність на чолі з бурмистрами не випадково розміщені у пунктах наприкінці привілею і висвітлені менш детально. Однак адміністративні повноваження луцької громади з часом посилювались і переходили до міської ради. За лавничим судом залишилася судова влада і деякі адміністративні функції (завіряти угоди), що не заважало судові займати надзвичайно важливе місце у міському житті.

Значну допомогу у з'ясуванні цих питань надає термінологія, використана у привілеях. Привілей 1432 р. називає серед представників правлячих кіл Луцької землі «мешканців Луцької землі», яким надавалося тевтонське (магдебурзьке) право. Акт виявляє нерозділеність жителів міста на окремі прошарки і засвідчує беззаперечний архаїзм соціальних уявлень верхівки луцького суспільства, з одного боку, і міцні зв'язки міста з його землею, з іншого. Не варто забувати обставини, можливо і вирішальної, що привілей 1432 р. видано в умовах боротьби Польського королівства і Великого князівства Литовського за перерозподіл сфер впливу, що відобразилася у війні 1432–1439 рр., яка прискорила розвиток соціальної самосвідомості.

Привілей Олександра 1497 р. жителів Луцька називав «мешканці нашого міста Луцька», «мешканці міста». Звернення Олександра 1503 р. адресовано до «війта, бурмистрів і радців, всього поспільства і всіх мешканців Луцька». Зі складу населення міста ще не виділено міське населення (міщани), яке наближалось до становища інших прошарків суспільства. Термін «мещаны» у Луцьку використовувався й раніше, прикладом слугує лист Казимира Ягеллона другої половини XV ст. про стягнення мита: «смотрели есмо князей, и панов, и бояр, и землян Волыньское земли з мещаны луцькими» [13, № 151, с. 222]. Термін «поспільство», вочевидь як і «міщани», зобов'язаний своїм походженням польському впливу, він призначений був цементувати розділені на окремі групи суспільства «мешканців нашого луцького міського поспільства». Не даремно цей новий термін вказано наприкінці зазначення адресата: «бурмистра, радців і всього нашого поспільства міста Луцька» [7, № IV, с. 12]. Термін «поспільство» підкреслював неоформленість соціальних уявлень і самосвідомості луцького суспільства наприкінці XV–початку XVI ст. Листом 1560 р. Жигимонт Август підтвердив звернення вже до луцьких «мещан». Стефан Баторій 1576 р. повторив стару формулу адресата, однак його звернення направлялося «міщанам нашого міста Луцька». Термінологія привілеїв опосередковано вказує на склад і структуру міських урядів Луцька, сферу повноважень урядників, адже кожен з них адресовано «війту, бурмистрам, радцям і нашого луцького міського посольства», а розпорядження надавалися переважно війту і радцям.

Загалом термінологія привілеїв XV ст. засвідчує беззаперечний архаїзм соціальних уявлень тогочасної верхівки місцевого суспільства і міцний зв'язок міста з волостю (землею). Зазначимо, що в уставних і підтверджувальних привілеях на магдебурзьке право не відображено наявності соціального розшарування у середовищі мешканців міста, що позначалося на складі і структурі міських влад. Проте інші джерела вказують на процес формування соціальних прошарків населення у містах Волині.

У XVI ст. місту підтверджувалися «права і вольності», даровані великими князями і польськими королями. Їх самоназва – «лист», «привілей», «потверженъе». Вони, разом з основними привілеями, складають комплекс джерел на магдебурзьке право місту Луцьку. Після коронації у Польщі 23 лютого 1503 р. Олександр підтвердив привілей (1497), виданий

ним, «перебуваючи на князівському престолі». 1560 р. Жигимонт Август і 1576 р. Стефан Баторій підтвердили усі попередні привілеї місту Луцьку [7, № IV, с. 12–17, № V, с. 25–27].

У підтверджувальних привілеях питання особового складу міських урядів (ради і лави), умови обрання, організації роботи у Луцьку не піднімалися. Привілеї підтвердили основні положення, пункти, артикули і клаузули попередніх привілеїв місту на магдебурзьке право, постановляючи, щоб це мало «обов'язкову і вічну силу». Лише привілеї Стефана Баторія значно розширив економічні права луцьких міщан: у сфері торгівлі сіллю у місті і сплати соляного; користування суконницями і солодовнями; тримання міських яток (лавок); права користування вількюрами. Війту і його урядникам наказано не перешкоджати «цим їхнім порядкам». Стефан Баторій додав до Вільна місто Київ в якості зразка управління за магдебурзьким правом. Міський уряд згадано у зв'язку з юридичним підпорядкуванням міщан магдебурзькому праву: «якщо комусь від будь-якого міщанина у його особистих інтересах буде завдана кривда..., тоді перед міським урядом поряд із звичаєвим правом вживати і магдебурзьке, згідно його привілеїв і вольностей» [7, № V, с. 25].

Характерною є заключна частина підтверджувальних актів. Привілеї Олександра 1503 р. засвідчувався підвішеною королівською печаткою, записаний був у Вільні, вказана дата його складання і зазначено, що це був «другий рік нашого королівського правління». Для підсилення ваги записаного акту залучалася значна кількість свідків його складання, а також вказано писаря Еразма Вітелія, «урядника віленського, першого писаря апостольської столиці, каноніка вратиславської, познанської та владиславської церков», королівського секретаря. Привілеї Жигимонта Августа і Стефана Баторія не потребували залучення свідків, вони скріплювалися власноручними підписами правителів, королівськими печатками, вказували дати їх написання і затвердження на вальних сеймах.

Висновки. Отже, уставні магдебурзькі привілеї та їх підтвердження містять відомості щодо прав і повноважень міських урядників, складу і структури міських влад Луцька. Привілеї 1432 і 1497 рр. стисло характеризують організацію міських влад Луцька і не торкаються переважної кількості питань, пов'язаних з їх діяльністю. Перевірити як реалізовувалися на практиці постанови цих актів не завжди можливо у зв'язку із незадовільним збереженням місцевих актових джерел. Перша книга магістрату м. Луцька Волинського воєводства датується 1638–1640 рр. Погано збережено й місцеві урядові книги великокнязівських урядників (маршалків, старост, намісників), що велися на Волині у господарських замках (Луцьк, Володимир, Кременець). Фрагменти першої збереженої луцької замкової книги датуються 1558 р.

Список використаної літератури:

1. Заяць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині у XVI – першій половині XVII століття / А. Є. Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.
2. Білоус Н. О. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування / Н. О. Білоус. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 358 с.
3. Поліщук В. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр. / В. Поліщук // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 3–13; Поліщук В. Урядницький клан луцького старости Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду, 1561–1567 роки) / В. Поліщук // Укр. археограф. щорічник. – Вип. 8/9. – К. : [б. в.], 2004. – С. 266–298.
4. Вашук Д. «Абыхмо деръжали ихъ подле права ихъ земъли» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.) : [монографія] / Д. Вашук. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 320 с.

5. Макароў М. Дз. Местскія ўлады Полацка (1580 – 1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад / Максім Дзмітрыевіч Макароў. – Смаленск : Інбелкульт, 2014. – 198 с.
6. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в. : в 2 т. – Том I. – Том II. – М. : Русский Фонд Содействия Образования и Науке, 2015. – 864 с.; 522 с.
7. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. V. – Т. I : Акты о городах (1432–1798). – К. : Университет. тип., 1869. – 636 с.
8. Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkiem Księstwie Litewskiem do połowy XVII wieku / J. Bardach // Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie / J. Bardach. – Poznań, 1988. – S. 72–119.
9. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wydanie nakładem właściciela / Pod kier. Z. L. Radziwińskiego. – T. I : 1366–1506. – Lwów, 1887. – 204 s.
10. Lietuvos Metrika (1494–1506). Kn. Nr. 6 : Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Balulis. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 477 p.
11. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / Підгот. до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк. : [б. в.], 2013. – 733 с.
12. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – Т. V : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII ст. – Львів : [б. в.], 1905. – 687 с.
13. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга № 30 (1480–1546 гг.) : Кніга запісаў № 30 (копія канца XVI ст.) / падрыхт. В. С. Мянжынскі. – Мн. : Беларус. навука, 2008. – 386 с.

THE ORGANISATION OF THE LUSK CITY AUTHORITIES AFTER KING'S PRIVILEGES FOR THE MAGDEBURG LAW

Alla Bortnikova

*Lesya Ukrainka Eastern-European National University,
Department of World History
Voli av., 13, 43000, Lutsk, Ukraine*

The analysis of the political conditions of granting the city of Lutsk the Magdeburg Law has been carried out. The privileges for the Magdeburg Law in 1432 and 1497 and their confirmation in the context of finding out of the organization, structure and functions of the institutions of city administration on the principles of the Magdeburg Law have been considered: ward, council and lava. The attention has been focused to the division of the jurisdiction of the city and the castle, the system of measures as to the organization of trade in the city. The Issues of the Vogt's authority in the sphere of administration and court, financial support of the Vogt's government have been considered.

Key words: Volyn, Lutsk, city, local self-government, the Magdeburg Law, privilege, ward, council, lava (judicial body).

УДК 323.22.28

ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: СПЕЦИФІКА ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРІОД ПОСТКОМУНІЗМУ

Катерина Буря

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології
пр. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

У статті розглядається специфіка розвитку локальної демократії у країнах Центральної та Східної Європи у посткомуністичний період. Виокремлюються етапи інституційного будівництва та нормативного регулювання процесів політичної презентації та процеси демократичного врядування у локальних спільнотах. Визначається специфіка окремих субрегіонів Центральної та Східної Європи у контексті локальної демократизації. Локальна демократія розглядається як чинник загальної політичної модернізації країн Центральної та Східної Європи. Підкреслюється, що установчий етап реформ щодо формування локальної демократії у країнах ЦСЄ не був формалізований повною мірою. Доводиться, що даний етап пов'язується із початком адміністративно-територіальних реформ. Надано увагу аспектам розвитку країн ЦСЄ для сучасної України. Вивчено вплив вимог євроінтеграції на процеси розбудови локальної демократії.

Ключові слова: локальна демократія, політична модернізація, громадянське суспільство, локальний політичний простір, відкрита політика.

Демократичні перетворення у країнах Центральної та Східної Європи виступають джерелом прикладів та орієнтирами для розвитку для сучасної України. Набуття статусу стабільних та збалансованих демократій країнами Вишеградської групи, а також низкою Балканських країн, свідчить про можливості розбудови демократичних інститутів протягом досить короткого часу. Невіддільним компонентом розбудови демократичних структур у посткомуністичних країнах Європи стала розбудова спроможних інституцій локальної демократії, які, на відміну від загальнодержавних демократичних установ, не були представлені в умовах авторитарних і тоталітарних режимів. Попри істотний зв'язок із правовими та адміністративними чинниками, проблема розбудови локальної демократії у ЦСЄ не розглядалася у межах політичних чинників розгортання цього явища. Шлях від установчих реформ (адміністративно-територіальних та конституційних) до повноцінних локальних самоврядних спільнот був індивідуальним для кожної окремої країни. Водночас орієнтири та вимоги європейської інтеграції дещо стандартизували цей процес. На сучасному етапі локальна демократія у посткомуністичних країнах Європи є не лише засобом репрезентації локальних інтересів, але й одним із потужних системотворчих чинників для демократичних політичних систем.

Проблему специфіки розвитку локальної демократії на посткомуністичних теренах плідно досліджували зарубіжні науковці. Зокрема, слід виокремити узагальнюючу працю Г. Бальдерсхайма, М. Іллнера, Х. Воллмана «Локальна демократія у посткомуністичній Європі» [13], роботу П. Познера, присвячену трансформацію локальної демократії у країнах Латинської Америки [14], К. Према, в якій розглянуті напівпрямі демократичні процедури у Франції та Німеччині [15], Р. Салмінітті, де було надано кейс щодо розвитку локальної демократії у Фінляндії [16]. Поряд з цим, особливості трансформації локальної демократії у посткомуністичних країнах потребують подальшого вивчення у контексті

завершення інституційних реформ й становлення дієвих (політично спроможних) локальних спільнот.

Метою статті є встановлення специфіки та передумов розвитку локальних демократій у країнах Центральної та Східної Європи у посткомуністичний період. Завданням є вивчення інституційної локальної демократії та визначення передумов подолання наслідків комуністичного періоду.

Реалізація реформ щодо демократизації у країнах Центральної та Східної Європи мала характер безпрецедентного за масштабом та обсягом політичного експерименту. Разом з тим, наявні результати свідчать про реалістичність висунутих цілей та застосованих засобів. Основні компоненти локальної демократії: інститути репрезентації населення, колегіальне колективне управління, прозорість та публічність ухвалення рішень, а також цілісність політичного порядку денного локальної спільноти, набували актуальності як на основі нормативно-правових дій, так і у результаті зміни поточної політичної ситуації. Процес формування локальної демократії та забезпечення її дієздатності відбувався згідно з національними умовами кожної з країн. Однак, на період їх вступу до ЄС локальна демократія перетворилася на цілком функційну та врівноважену систему. На думку вітчизняного науковця В. Бебика, «успішний досвід імплементації всіх демократичних процедур та вкорінення основних демократичних принципів у суспільну свідомість громадян Вишеградської четвірки (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та «потьомкінські» шати демократії у Російській Федерації мають слугувати «дорожньою картою» для України на її власному шляху. Проте шлях Вишеграду не був вимуруваний «жовтим камінням», а скоріше нагадував латинське прислів'я «тернистим шляхом – до зірок» [2].

Установчий етап реформ щодо формування локальної демократії у країнах ЦСЄ не був формалізований повною мірою. Його пов'язують із початком адміністративно-територіальних реформ, однак, насправді, ініціювання перетворень локальної демократії, розгортання процесів будівництва громадянського суспільства, розширення політичного плюралізму, проведення кількох конкурентних електоральних циклів на місцевому рівні, забезпечили передумови для формування самодостатніх локальних демократій. Однією з істотних перешкод для забезпечення функціональності локальних демократичних інституцій та практик стали особливості перехідного політичного процесу, який відзначався непублічністю та суттєвим обмеженням повноти політичної репрезентації. Також на першому етапі реформ давалася взнаки недосконала система відносин між населеними пунктами, адміністративно-територіальними одиницями і регіонами. Ініціюванню політичних реформ щодо локальної демократії послугувала наявність політичної волі правлячих політичних сил у країнах ЦСЄ на початку 1990-х років. Як вважає В. Бебик, якщо демократизація центральних владних інститутів розпочалася вже у 1989 році, то завдання реформування місцевої адміністрації було значно складнішим, враховуючи величезну різноманітність муніципалітетів у країнах Центральної і Східної Європи (далі – ЦСЄ), небажання старих «апаратників» враховувати політичні зміни, неформальні політичні практики, відповідно до яких доступ до влади був обмеженим [2].

На установчому етапі реформ щодо демократизації локального рівня політичної системи у країнах ЦСЄ розгорнулися процеси якісних змін, що зумовили появу базових засад громадсько-політичної участі, що надало їм незворотній, самодостатній та самоорганізований характер. Надалі наявність повноцінного громадянського суспільства забезпечувала їм широку соціальну базу локальної демократії та підвищила ефективність формування її інститутів.

Істотною передумовою швидкого формування локальної демократії у посткомуністичних країнах Європи та подолання наслідків соціального минулого став технологічний прорив,

який збігся з періодом трансформації. Нові інформаційні технології забезпечували поширення інформації та удосконалення способів управління локальними спільнотами. Технологічні новації електронного врядування зумовили швидку модернізацію процесів управління та електорального вибору у таких країнах як Естонія, Словенія, у східних землях Німеччини. Тому швидкість трансформаційних перетворень дозволила порівняно швидко досягти базового рівня функціонування локальних демократичних установ. Поряд з цим, вже на сучасному етапі серед східноєвропейських учених існує думка про загрозу новітніх технологій демократичним процесам. Польський науковець А. Зібертович зазначив, що однією із загроз демократії є нездатність відрізнити правду від брехні через використання сучасних технологій. Також існування нещодавно створених технологій, які дозволяють читати наші емоції і навіть думки. Це може дати інструменти для розвитку нового покоління авторитаризму [8].

Основним знаковим свідченням перетворень та успіху реформ локальної демократії, демократизації у країнах Східної Європи стало формування ефективного політичного простору локального рівня. Він, своєю чергою, визначив можливість просування пропозицій до порядку денного локальних спільнот, реалізацію управлінських політик. Відповідно до високих стандартів прозорості, безпосередньою передумовою цього процесу стало пряме включення громадян до процесів політичного урядування на локальному рівні. Як вважає С. Байрак, «залучення громадян до справ держави та суспільства є не лише інструментом подолання спадщини соціалістичного минулого, а й вимогою проведення сучасних демократичних реформ» [1].

Реалізація реформ щодо формування локальної демократії відбувалася в умовах одночасної розбудови демократичних інститутів на національному і регіональному рівнях. Значна підтримка реформ у суспільстві, попри їх високу соціальну ціну, призвела до можливостей ухвалення радикальних рішень щодо подолання наслідків посткомуністичного періоду. У цілому, можна сказати, що у країнах ЦСЄ відбулося об'єднання зусиль нових політичних еліт і політизованої частини громадськості щодо формування інституційної структури локальної демократії.

Важливим етапом реалізації програми демократизації посткомуністичних суспільств на локальному рівні стало законодавче впровадження принципів справедливого представництва та політичної конкуренції. Ці вимоги були закріплені у вимогах щодо електорального законодавства. У різних країнах ЦСЄ законодавці забезпечили різні формули електорального представництва залежно від рівня розвитку територіальних самоврядних колективів. Зокрема, у республіці Польща це втілилося у впровадженні різних принципів виборчої системи у залежності від розміру територіальних одиниць. На відміну від періоду реального соціалізму, врегулювання місцевих питань не пішли шляхом централізації та уніфікації, а забезпечили дисперсний та прагматичний підхід. На думку С. Байрака, «у гмінах, де проживало не більше 40 тис. осіб, було запроваджено мажоритарну виборчу систему, де електоральна конкуренція між персоніфікованими кандидатами розгорталася в одномандатних округах за принципом відносної більшості. Відповідно, факту партійної приналежності відводилося другорядне місце» [1].

Специфічною рисою імплементації реформ щодо реформування локальної демократії стало встановлення бар'єрів для нечесної політичної конкуренції та відвертих маніпулятивних дій. З цієї метою в окремих країнах впроваджувалися інституційні запобіжники у вигляді особливих структур для участі у виборчому процесі на прозорих і рівних засадах. Це істотно зменшило кількість «технологічних» політичних сил.

Особливою новацією, яка підкреслила самоврядний та незалежний характер локальних політичних спільнот у країнах ЦСЄ стало впровадження механізмів місцевих референдумів як форм прямого волевиявлення та народовладдя. Через порівняно невелику кіль-

кість членів місцевих громад локальна демократія у більшості випадків є плебісцитарною. Це вимагає якнайчастішого застосування методу прямого волевиявлення для вирішення багатьох питань місцевої громади. Місцеві референдуми стали політичною видовою ознакою, яка відрізняла місцевий політичний простір дореформеного періоду та періоду посиленої політичної модернізації у країнах ЦСЄ.

Розбудова системи локальної демократії у країнах Вишеградської групи, а згодом у країнах Балтії і Балканських країнах спричинила не лише зміцнення загальних продемократичних настроїв та їх інституційну стабілізацію, але також визначила вектор політичного розвитку територій. Вона сприяла зниженню залежності від центру та переходу до самоврядних і самостійних дій відповідно до місцевих умов і потреб. Локальна демократія у посткомуністичних країнах у період свого інституційного оформлення та нормативного впровадження стала основою для глибинних демократичних перетворень. Вони були забезпечені комплексною модернізацією політичних систем від політичної участі на індивідуальному рівні до функціонування політичних еліт. У цілому, інституалізація локальної демократії у посткомуністичних країнах забезпечила незворотність демократичних реформ у цьому регіоні світу. На думку С. Були, «локальна демократія відіграє важливу роль у стабілізації політичної системи. Становлення дієвої громадянської самоорганізації спроможне забезпечити легітимність владних інститутів і представництво суспільних інтересів, що сприятиме подальшому демократичному розвитку держави» [4].

Третім значущим етапом розвитку локальної демократії у країнах Центральної та Східної Європи стало фактичне застосування нового законодавства, а також дії політичних і громадських сил у нових політичних умовах. Попри тривалий період комуністичного правління, місцеві спільноти за досить короткий період навчилися формувати локальний порядок денний, співпрацювати з урядовими та адміністративними структурами. Разом з тим, тенденцією розвитку локальних демократій у посткомуністичних країнах, яка об'єднує ці країни з Україною стало домінування центральних політичних сил у локальних політиках і принесення загальнонаціональних та навіть міжнародних питань на локальний рівень.

Деполітизація та деідеологізація процесу впровадження управлінських політик та репрезентації локальних політичних інтересів стала реалізуватися через можливості і повноваження, надані локальним спільнотам, наданим у рамках стратегії децентралізації, останні зумовлені вимогами інтеграції до ЄС. На цій основі навіть порівняно повільний розвиток Балканських країн засвідчив можливість деполітизації й деідеологізації розвитку локальних спільнот та підпорядкування їх демократичних інституцій інтересам місцевого розвитку. Значну роль у цьому відіграли місцеві референдуми, які дали можливість ухвалювати значущі рішення на місцях, не звертаючись на вищі рівні. Як свідчить досвід нових членів ЄС, зокрема Болгарії, місцеві референдуми проводяться щодо цілого ряду фінансових питань (позики у банках чи інших фінансових установах; продажі, знижки, орендні договори чи рентні доходи; взагалі, муніципальні активи, що мають значну важливість та вартість; інвестиції, будівництво приміщень, розбудова робітничої інфраструктури та інші засоби для задоволення потреб муніципалітету) [11].

Надання локальним демократіям широких можливостей у контексті економічної та соціальної автономії стало викликом, який визначав спроможність конкретних локальних спільнот реалізовувати власні стратегії та вирішувати проблемні питання. У зв'язку з цим, пряме народовладдя стало одним з основних знарядь утвердження легітимності прийнятих рішень, балансування інтересів у суперечливих питаннях. Як слушно зазначає О. Скрипнюк, «демократія загалом і основні її форми відрізняються своєю багатоманітністю, оскільки народовладдя є, насамперед, нескінченним процесом розвитку» [12, с. 38].

Процес інституалізації локальних демократій не на формальному, а на партисипаторному й соціальному рівнях у країнах Центральної та Східної Європи знайшов свій відгук у розвинених країнах ЄС. Розбудова дієвих локальних демократій у низці посткомуністичних країн стала своєрідним індикатором для колективного ухвалення рішень щодо розширення членства в ЄС. Цю індикацію зафіксувала експертна спільнота багатьох європейських країн.

Вагома консультативна й фінансова допомога щодо розбудови інститутів локальної демократії у країнах ЄС стала чинником, який дозволив надати локальним демократичним інститутам країн ЦСЄ завершеного вигляду. В окремих випадках програми ЄС акцентували увагу на безпосередньому інституційному будівництві та ознайомленні політичного загалу трансформаційних країн з досвідом розвинених демократій. Вагомою підставою для широкої співпраці у рамках розбудови локальної демократії у посткомуністичних країнах стало розуміння у країнах ЄС необхідності забезпечення якомога більш стійкого характеру демократичних трансформацій та їх закріплення у короткий період часу. «Західні вчені вже у початковий період демократичних перетворень зробили висновок про слабкість громадянського суспільства у регіоні ЦСЄ, зокрема про домінування держави у відносинах з громадянами, брак взаємодії між лідерами та рядовими членами неурядових структур, формальну інституалізацію учасницької демократії, який не був змінений і через півтора десятиліття, коли ця сфера почала аналізуватися у контексті процесів європеїзації», стверджує М. Лендєл [9].

Колізійний характер локальної демократії країн Центральної та Східної Європи почав проявлятися одразу з реальним перерозподілом повноважень та можливостей владного впливу на розподіл ресурсів місцевих громад. У зв'язку з цим, колізії полягають у постійному розширенні свободи дій політичних акторів локальних спільнот та одночасно зі зменшенням можливостей у реалізації безпосередніх інтересів локальних спільнот. Звідси, у законодавстві багатьох країн Центральної та Східної Європи встановлені граничні можливості використання публічних коштів, цей досвід є вкрай актуальним для України, в якій на основі процесів децентралізації відбувається зростання доходів та видатків окремих громад. Згідно з даними вітчизняної вченої О. Бориславської, «законодавство Словацької Республіки передбачає власні позабюджетні фонди місцевого самоврядування. Джерелами формування таких фондів є: залишки коштів фонду минулих років; профіцит бюджету; надходження від господарської діяльності після сплати податків і зборів. Рішення про їх використання приймає представницький орган місцевого самоврядування за участі представницького органу місцевого самоврядування вищого рівня, а саме використання відбувається через відповідний бюджет» [3, с.86].

Колізійність локальної демократії посилюється у зв'язку з розбіжністю предметів відання державних і самоврядних громадських інституцій та наявності їх протилежних інтересів. Можливості політичного регулювання конфліктних питань у межах локальних спільнот демократичним шляхом потребують великої кількості прецедентів, які поступово апробувалися у країнах ЦСЄ протягом 2000-х років після адміністративно-територіальних реформ 1990-х років. За даними О. Бориславської, «конституція Чеської Республіки дуже стисло окреслює питання місцевого самоврядування та його фінансового забезпечення. У Чехії одиниці місцевого самоврядування є установами публічного урядування, що володіють правом власності і здійснюють господарську діяльність на підставі власного бюджету» [3, с. 86].

Важливим джерелом забезпечення функціонального та нормативного рівноправ'я інститутів локальної демократії є наявність посередницьких та апеляційних структур, які

дають можливість оскаржувати рішення окремих інститутів управління. Крім того, контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування підзвітних політичній громаді населених пунктів побудований на фаховій та незалежній основі.

Завершальним етапом реформ щодо впровадження інституцій локальної демократії у країнах ЦСЄ та інших посткомуністичних країнах стала деталізація юридичних положень, політичних взаємодій на місцевому рівні. І це стосувалося не лише електоральних процедур та діяльності обраних органів влади, але також діяльності неурядових організацій, можливостей індивідуальної політичної самопрезентації, захист інтересів меншості груп, широкого впровадження принципів сталого розвитку на рівні локальних спільнот.

Колізійний досвід локальної демократії пострадянських держав засвідчив, що адміністративний тиск з боку центральних органів влади втілювався не лише у формулюваннях старих законодавчих актів радянського часу, але й у прихованому опорі процесу децентралізації з боку центральних відомчих груп інтересів. Реальне подолання наслідків посткомуністичного розвитку відзначалося значними масштабними макрополітичними подіями та зміною внутрішньополітичного курсу, однак, як свідчить приклад сучасної Грузії, навіть наявність проліберального курсу основних правлячих політичних сил не забезпечувала автоматичного впровадження принципів і систем локальної демократії. Вони стали реальністю у результаті зацікавленості у подібних реформах основного масиву територіальних громад. Законодавчу базу для нинішньої реформи створив новий закон – Кодекс місцевого самоврядування Грузії, підготовлений у тісній співпраці з неурядовими організаціями. Його розробку було покладено на Міністерство Регіонального Розвитку та Інфраструктури, Громадської Ради при міністрі [7].

Створення дієвих засад локальної демократії у посткомуністичних суспільствах тісно пов'язано із формуванням сприятливого тла легітимності. Як свідчить приклад пострадянської Грузії, тривалий період суперечливої підготовки до реформи місцевого самоврядування та адміністративного поділу врешті завершився досить продуктивною згодою. Умовами перетворення локальної демократії на діючу постійну передумову реформ і чинних трансформацій стало визнання політичної суб'єктності місцевих громад, створення дієвих механізмів розгляду петицій та пропозицій локальних спільнот на регіональному і національному рівні, налагодження горизонтальної взаємодії між представницькими та виконавчими органами влади та адміністративно-територіальними одиницями. Згідно з грузинським досвідом, «за останні 25 років незалежності жоден законопроект не був підготовлений такою кількістю представників суспільства – у робочих групах Ради було представлено до 60 неурядових організацій та експертів різних областей. Обговорення законопроекту проводились у всіх регіонах, було проведено більше тисячі зустрічей з населенням» [7].

Дієвим чинником забезпечення реформ локальної демократизації стала обрання вдалої форми нормативно-правового регулювання і оформлення процесів локального політичного представництва і політичної участі. Досвід пострадянської Грузії для сучасної України, полягає у плідних можливостях кодифікації норм, спрямованих на об'єднання низки документів, що стосувалися виборчих розподільчих та управлінських процесів на рівні локальних демократій, що забезпечило більш гнучке управління та можливості цілісної адаптації локальних спільнот до реформ. Також кодифікація підвищила політичний статус відзначення процесів, які відбуваються на рівні локальної демократії.

Таким чином, трансформація локальної демократії на дієвий чинник до зміни політичної системи посткомуністичних країн забезпечувалася як нормативними засобами, так і концентрацією політичної волі із забезпеченням широкої підтримки з боку актив-

ної громадськості і зацікавлених локальних спільнот. Передумовою успіху реформ щодо демократизації на локальному рівні стало усвідомлення громадянами прагматичних вигід і забезпечення інтересів внаслідок реформ. У сучасній Україні процеси локальної демократизації лише розпочалися і процеси децентралізації лише створюють для цього рамкові умови, попереду досить тривалі і значущі події у вигляді інституалізації місцевих громад, вироблення механізмів політичної взаємодії всередині представницьких органів влади та послідовної реалізації курсу реформ.

Розглянутий матеріал свідчить про можливість визначення кількох етапів розвитку локальної демократії у країнах Центральної та Східної Європи у посткомуністичний період. Першим є просування реформ щодо локальної декомунізації у політичний порядок денний на загальнодержавному рівні, цей період потребував концептуального утвердження основних напрямків і термінів та засобів реформ. Другий етап пов'язаний із загальними адміністративно-територіальними реформами, творенням нових адміністративно-територіальних одиниць та оптимізацією старих і закріпленням повноважень місцевих громад у нормативно-правових актах. Третім етапом є розвиток локальної демократії у перший електоральний цикл нових органів влади, в який відбувалася безпосередньо формування політичної інфраструктури локальної демократії, локальних політичних сил, груп тиску, структур громадянського суспільства, системи консультативного управління. Реформи локальної демократії у посткомуністичний період засвідчили подолання негативних явищ централізації та ідеологізації політичного управління та політичного представництва на локальному рівні, яке забезпечується на основі створення простору для конструктивного політичного змагання та незмінних правил гри, можливості апеляції до судової системи. Слід зазначити, що демократичні перетворення на локальному рівні в окремих посткомуністичних країнах Європи мали досить уповільнений характер та були значно пов'язані із центральним політичним порядком денним, що є характерним і для сучасної України. Основним наслідком розбудови локальної демократії у країнах Центральної та Східної Європи стало формування локальних демократичних політичних інститутів, які поступово вийшли з під контроль економічних гравців та забезпечили нову якість ухвалення політичних рішень і розвитку самоврядних територіальних колективів. На основі орієнтирів європейської інтеграції перспектива подальшого вивчення проблеми, розглянутої у даній статті, є визначення специфіки розвитку громадянського суспільства як компоненту реформ локальної демократизації.

Список використаної літератури:

1. Байрак С. Політична участь громадян республіки Польща на рівні місцевого самоврядування / С. Байрак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1100>.
2. Бебик В. Феномен місцевої демократії [Електронний ресурс] / В. Бебик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_48/bebyk_fenomen.pdf
3. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін.] ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : Софія, 2012. – 128 с.
4. Була С. Неоінституційні механізми реалізації детермінант локальної демократії в Україні /С. Була. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/794>
5. Врегулювання місцевих референдумів: закордонний та вітчизняний досвід. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2013/vrehulyuvannya-mistsevyh-referendumiv-zakordonnyj-ta-vitchyznyanyj-dosvid/>

6. Гаращук І. В. До проблеми формування комітетів (комісій) муніципальних органів зарубіжних країн / І. В. Гаращук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7652/1/Garashchuk_92.pdf
7. Грузія на шляху розвитку місцевої демократії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/reform/item/id/104>
8. Інтернет та локальна демократія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://e-demlab.org.ua/internet-ta-lokalna-demokratiya-profesor-andzhej-zibertovich.html>
9. Лендбель М. Аналіз місцевої політики у постсоціалістичних суспільствах Центральної та Східної Європи у західній науці / М. Лендбель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Dspace.Uzhnu.Edu.Ua/Jspui/Bitstream/Lib/8032/1/Аналіз%20місцевої%20політики%20у%20постсоціалістичних%20суспільствах.pdf>
10. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / Під ред. В. В. Толкованова. – Київ : Крамар, 2011. – 199 с.
11. Референдуми в Європейському Союзі / О. Чебаненко, О. Гришук, Н. Колодяжна, А. Євгенєва ; За ред. Д. С. Ковриженка. – К. : ФАДА, ЛТД, 2007. – 186 с.
12. Скрипнюк О. Місцевий референдум як форма забезпечення реального народовладдя / О. Скрипнюк. // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – №1. – С. 37–44.
13. Baldersheim H. Local Democracy in Post-Communist Europe / H. Baldersheim, M. Illner, H. Wollmann., 2003. – 338 с.
14. Posner Paul W. Local Democracy and the Transformation of Popular Participation in Chile/ P. Posner //Latin American Politics and Society. – 2004. – № 46. – P. 55–81.
15. Premat Christophe. The transformation of local democracy through the use of semi-direct democracy procedures in France and Germany / Premat Christophe. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00156904>
16. Local democracy in the process of transformation: Has the call for citizen participation reached city councilors? The case study of Turku in Finland [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://spa.gu.se/digitalAssets/1552/1552416_salminiitty--norkom2015.pdf

LOCAL DEMOCRACY: SPECIFICS OF TRANSFORMATION WITHIN POST-COMMUNIST PERIOD

Katerina Burya

*Oles Gonchar Dniprovsky National University
Department at the Political Science
72 Gagarin Ave., 49010, Dnipro, Ukraine*

The paper studied the phenomenon of local democracy development in Central and Eastern Europe in the post-communist period. Stages of forming of institutions, normative regulation processes in democratic governance in local communities are revealed. It is determined the specificity of subregions of Central and Eastern Europe in the context of local democracy. Local democratization is seen as a factor of political modernization process in Central and Eastern Europe. It is emphasized that the founding stage of reforms on formation of local democracy in CEE countries has not been formalized in full. Attention is paid to different aspects of CEE countries development. Considered that influence of European integration processes demands the development of local democracy. Democratic changes in Central and Eastern Europe are the source of examples and guidelines for the development of contemporary Ukraine.

Key words: local democracy, political modernization, civil society, local political space, open policy.

УДК 324

ВИКОРИСТАННЯ ЧОРНОГО PR У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 2007, 2012 ТА 2014 РОКІВ В УКРАЇНІ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Аліна Денисова

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
історичний факультет, кафедра політології та державного управління
вул. 600-річчя, 21, 21000, м. Вінниця, Україна*

В Україні з'явилась загальна тенденція порушення основних принципів проведення виборів, що ставить під сумнів їх роль у формуванні демократичних інститутів влади. У статті автор ставить за мету визначити особливості використання чорного PR у виборчих кампаніях 2007, 2012 та 2014 рр. в Україні.

Ключові слова: чорний PR, місцеві вибори 2015, передвиборча кампанія, скандали та провокації.

Перехід до змішаної системи виборів міняє виборчу систему України у бік розширення асортименту політичного ринку мажоритарними кандидатами. Тепер виборцям будуть пропонуватися не тільки персоніфіковані іміджі політичних партій, але й іміджі окремих кандидатів, їхні ідеологічні програми та політичні програми. Як показує політична практика, у ході всіх виборчих кампаній політики, політичні партії та рухи все більш активно звертаються до технологій політичного маркетингу, що закономірно підвищує їх роль у сучасному політичному процесі. В умовах модернізації українського суспільства, розвитку системи демократичних виборів попит технологій політичного маркетингу на сучасному політичному ринку є беззаперечним. В останні роки почали активно впроваджуватись «чорні» технології у процес передвиборчої агітації. І вже сьогодні можна говорити про те, що вітчизняні піарники взяли на озброєння всі професійні технології більш просунутого Заходу, де і зародився чорний PR, адаптувавши його до місцевих реалій. На початку необхідно зазначити, що під чорним піаром автор розуміє дії, спрямовані на те, щоб зганьбити ім'я іншої людини в очах громадськості, хоча у деяких випадках він може діяти на користь кандидата. Існує також точка зору, що чорний піар – інформація, націлена на дискредитацію конкурента, причому способи дискредитації можуть бути як законними, так і незаконними, але саме дискредитація є основним показником чорного піару, незалежно від того, наскільки інформація, яка приводиться у ній, відповідає істині. Відповідно до іншого погляду, до чорного піару слід відносити надання завідомо неправдивої інформації або розповсюдження інтимних подробиць про приватне життя людини і його особистих психосоматичних особливостей.

Проблемами чорного піару займалися С. Блек [1, с. 45], Ф. Джефкінск, Д. Доті, С. Девіс. Російські дослідники І. В. Альошин [2, с. 98], І. В. Душин [3], Д. В. Ольшанський [4, с. 134], український науковець В. М. Бебик [5, с. 88] дали уявлення про застосування піару у політичній сфері. Доктор філологічних наук та журналіст Р. А. Борецький [6, с. 54], а також В. В. Остроухов, К. В. Антипов, Ю. К. Баженов аналізують явище чорного піару у контексті політичних маніпуляцій свідомістю. Також розробкою проблеми маніпуляції займається вітчизняний автор Я. Підстригач. Цінними здаються розробки з приводу аналізу комунікативних технологій Г. Почепцова «Як стають президентами. Виборчі технології

двадцятого сторіччя». [20, с. 128] і В. Бебика «PR в органах державної влади» [19, с. 88] – дали уявлення про загальні стратегії використання піару та його застосування у політичній сфері. Проте, у наявній літературі не розглянуті особливості використання чорного PR у парламентських виборчих кампаніях 2007, 2012 та 2014 років в Україні, і саме ця проблема стала метою статті.

В Україні масовий прихід чорного піару був помічений під час Помаранчевої революції. З кожною наступною передвиборчою кампанією його кількість тільки зростала, але якщо у 2004 році «чорні» технології зводились до того, щоб пошкодити чуже майно клейкими листівками конкурентів, згодом кандидати почали вдаватися до більш витончених методів.

Восени 2007 року найбільша кількість випадків поширення чорного PR була зафіксована у Харківській і Львівській областях. Так, у Львівській області часто роздавалися листівки, спрямовані проти Блоку Ю. Тимошенко, і в яких схвально оцінювалися дії В. Ющенка. Крім того, в області поширювалася й книга про Ю. Тимошенко з негативною інформацією про неї. Тоді ж у Харківській області без вихідних даних поширювалася газета «ТАК» провокаційно-націоналістичного напрямку, а також листівки з портретами Ю. Луценка і Ю. Тимошенко з написом «Кати Кушнарьова». Ці листівки і книги мали реквізити неіснуючої друкарні [8].

У Житомирській області роздавали спідню білизну із символікою БЮТ від імені блоку. Інформації про поширення таких речей у БЮТ не підтвердили. У Чернігові напередодні приїзду Ю. Луценка значним тиражем поширювався плакат із зображенням зірки Давида і підписом «Моя передвиборна програма – Давид Жванія». На цьому плакаті був зображений лідер блоку НУ – НС, що показує непристойний жест [9].

А у Тернопільській області, також напередодні приїзду Ю. Луценка, поширювався плакат з написом «Народний самообман» із зображенням стиснутого кулака, що показує виборцям дулю. У Миколаївській області поширювалася листівка-карикатура з віршем «Клятва Януковича братві».

Парламентські вибори в Україні 2012 не стали виключенням. За даними громадської організації «Опора», під час передвиборчої кампанії було зафіксовано 457 випадків чорного піару [10].

Першою згадаємо Тетяну Чорновіл. Це кандидат-мажоритарник у м. Львів на той час. У газетах періодично з'являлись статті, які демонстрували довідки про те, що Чорновіл є психічно хворою. Вулицями розповсюджувались листівки з молитвою: «...що вбереже нас від нечистого, який вселився у Тетяну Чорновіл».

У Київській області Олег Кищук зняв свою кандидатуру на користь єдиного кандидата від опозиції Павла Різаненка. Але начебто від імені Кищука весь час з'являлись білборди, в яких Кищук закликав не голосувати за Різаненка. У газетах з'являлись статті, що Різаненко – шпигун ФСБ. В Одесі розповсюджували листівки, які наряду перегукувались з популярним телесеріалом «Бригада»: «Бодэлан рвётся к власти». На Житомирщині влаштовували акції, приносили під штаб НУ-НС багнюку і вигукували: «Житомирщина без багнюки». По Львову були розміщені білборди: «Жодного голосу Партії Регіонів». У Луцьку розповсюджувались чутки, що кандидат у депутати Голева насправді чоловік. А про Петра Симоненка писали у газетах, що для нього на спеціальних машинах возять дівчат легкої поведінки [11].

Парламентські вибори 2014 року виглядали інакше з огляду на те, що рекламна кампанія проходила на тлі драматичних для країни подій, адже після Майдану та під час АТО будь-яке порушення моральних норм розглядається емоційніше. У Києві начебто від пред-

ставника ВО «Свобода» Ю. Левченка був розповсюджений білборд, напис на якому був таким: «Росія має стати цвинтарем». Сам «свободівець» спростовував свою причетність до таких радикальних заяв. Часто у різних регіонах траплялись випадки, де кандидатів звинувачували у тому, що вони дуже розкішно живуть, а у країні війна. Дуже модним стало звинувачувати кандидатів у причетності до Партії Регіонів та Віктора Януковича [13].

Представники ENEMO оцінили парламентську виборчу кампанію 2014 року як відносно спокійну, але зауваження зробили. Наприклад, у Житомирській області міжнародними спостерігачами не зафіксовані випадки зловживання адмінресурсом, використання реклами на громадському транспорті для агітації, політичного тиску, насильства проти кандидатів, але був підкуп виборців та чисельний «чорний піар» проти кандидатів у самому м. Житомир [13].

Спостерігачі місії ENEMO проінформували і стосовно інших областей України: «Зафіксовано велику кількість випадків надання виборцям товарів та послуг. Багато новостворених благодійних організацій, що названі на честь зареєстрованого кандидата або його сім'ї, зараз використовуються для підкупу виборців. Крім того, під час проведення свят та різних заходів кандидати та партії займаються благодійністю, в основному для уразливих груп чи армії, щоб прорекламувати себе. Випадки хабарництва виборців були помічені у Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Кіровоградській, Чернігівській, Київській, Черкаській, Житомирській, Волинській областях та місті Києві... Спостерігачі повідомили про використання так званого «чорного піару» та «джинси» (прихованої реклами) проти кандидатів. Наприклад, були зафіксовані чисельні випадки «чорного піару» проти кандидатів у Вінниці, Чернівцях, Тернополі, Сумах, Житомирі, Хмельницьку, Івано-Франківську, Львові, Києві, Запоріжжі. «Джинса» була помічена у ЗМІ у Сумах, Києві, Тернополі, Волині, Запоріжжі і т.д.» [13]. Ці два абзаци потрібно переписати, бо в одному говориться про Житомирщину, а в інших – про інші області, немає пояснення, що таке джинса і питання, чи джинса входить у чорний піар?

Мешканці Оржицького району, що на Полтавщині, по 148 виборчому округу отримували друковані видання з елементами чорного піару проти кандидата у народні депутати Володимира Пилипенка.

По поштовим скринькам розходила газета «Новий вісник», начебто надрукована у Києві. Там закликали не голосувати за кандидата-самовисуванця по 148 виборчому округу Володимира Пилипенка. Назва провокаційної статті була надзвичайно красномовною: «Кат українського суспільства». Спостерігачі мережі ОПОРА вирішили зв'язатись з друкарнею, котра вказана на звороті газети та дізнатись, хто є замовником. Реквізити, що були зазначені на газеті ніколи не існували у дійсності, отже, знайти замовників не вдалось [15].

За тиждень до виборів у Приірпінні з'явилися листівки, на яких нібито Наталія Королевська пише листа про підтримку кандидата від блоку Петра Порошенка – Олександра Тигова. У тексті говориться про те, що Королевська йде від «Опозиційного блоку» й зараз підтримує чомусь Тигова, який колись балотувався на Дніпропетровщині від її партії. Це при тому, що від «Опозиційного блоку» йшов інший кандидат – Юлія Кульчицька. Кандидат у нардепи Олександр Тигов стверджує, що це – провокація, і він до того не причетний. Його штаб вночі полював на тих, хто клеїть ці листівки, і їм вдалось спіймати винуватців, які у міліції стверджували, що їх просто попросили невідомі порозкидати листівки за 200 гривень [13].

Але Тигов не єдиний, хто зацікавив конкурентів. Якщо йому пригадали те, що він балотувався кілька років тому від Королевської, то невідомі особи нагадали виборцям, що

екс-регіонал Анатолій Федорук не вийшов з ПР після розстрілів на Майдані. З'явилась ще одна листівка, де нібито Тигон паплюжить ім'я відомого козака Гаврилюка, над яким на морозі знущались беркутівці [15].

На Оболоні конкуренти взяли за Білецького, розгорнувши кампанію, аби виставити його нацистом. Спосіб найпоширеніший: листівки. На них зображений «вовчий гак» з герба батальйону «Азов» (командиром якого і є Білецький) поруч з закликами «Смерть кацапам», «Мати, відпусти сина на війну», або свастикою. З його ж зображенням розповсюджували листівки, в яких було написано: «Не пустите фашиста в Верховну Раду України». Але далі жодного доказу фашизму Білецького, наприклад, жодної його відповідної цитати, а лише загальні слова про «нацизм» Правого сектору, Соціал-Національної Асамблеї та Патріота України, знов-таки, практично без доказів, зате чимало пересмикувань щодо подій Зимової революції і нинішньої війни, а то й відвертої брехні, про те, що Патріот України виступає за входження України у «руський мир», а упор робиться на те, що наче у всьому винен Аваков, котрий, за версією конкурентів, є ставлеником Кремля [16].

Також, у 2014 році відзначилась і Кіровоградщина.

Виборча кампанія до ВР у виборчому окрузі №102 запам'яталась значними порушеннями. Зокрема, у газеті «Свобода Кіровоградщини» №1(5) жовтень 2014 розміщено матеріали з негативною інформацією на одного з кандидатів по округу Олеся Довгого: «Нашестя» довгоносіків «у 102-му окрузі», «Від зустрічей за зачиненими дверима до виборів без виборців» та «Кандидат-свободівець зустрівся зі своїми однодумцями». Інший потік негативу на цього ж кандидата розміщено у газеті «Надніпрянська Зоря» № 4: «Бандити йдуть...київські?» та «Хочеться вірити».

Також у матеріалі газети «Світловодськ Інформ» № 40 від 02.10.2014 року розміщена негативна інформація про партію «Свобода» та кандидата від цієї партії Руслана Степуру: «Вадим Бондар: «Свобода» робить все, як того хоче Путін». Вадим Бондар – кандидат у народні депутати від Блоку Петра Порошенка. Останнє покликане очорнити обох кандидатів, бо Свободу звинувачують у співпраці з країною агресором, а кандидат від БПП – виглядає, як людина, що займається наклепом. Таким чином, така «чорна» реклама може бути вигідна третьому конкуренту, на якого не впала тінь [18].

У виборчому окрузі № 101 (центр – смт. Голованівськ, межі – Гайворонський, Голованівський, Маловисківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Ульяновський райони) також поширювалися листівки з ознаками «чорного піару». Велику кількість таких листівок з інформацією про кандидата у народні депутати від Блоку Петра Порошенка Олега Голімбієвського спостерігачі ОПОРИ зафіксували на території смт Голованівськ та Новоархангельськ. Наклад листівок 120 000 примірників, інших вихідних даних не вказано. У листівці використовуються такі епітети як «п'яниця», «бидло», «хамло», «рейдер», «брехло», «кровопивця», «злодій». Спостерігачу ОПОРИ кандидат у народні депутати Олег Голімбієвський повідомив, що листівки розповсюджують невідомі вночі з машин [16].

У порівнянні з попередніми парламентськими виборами на Івано-Франківщині було зафіксовано мало випадків чорного піару. Станом на початок травня 2014 р. ОПОРА зафіксувала з десятків прикладів «чорного піару», найяскравіші – проти Петра Порошенка та свободівця Василя Поповича, який балотувався до Верховної Ради по округу № 83.

Прикладом першого стала поява газети проти Петра Порошенка, яку розкидали у під'їздах напередодні візиту кандидата до Івано-Франківська. На першій шпальті газети розміщено матеріал «Вибори – боротьба олігархів за повернення влади» та подано фотографію із підписом «Віденський альянс: Фірташ-Кличко-Порошенко». Майже

у кожному матеріалі йдеться про те, що Порошенко – кандидат від олігархів, засновник Партії Регіонів. У матеріалах без підпису розповідається також про те, що Порошенко збагатився за Президента Януковича і що кандидат – ставленик Путіна, бо жодного разу не засудив його агресії. Наостанок газета повідомляє, що Порошенко отримав сан у російській православній церкві.

Ще один зразок чорного піару проти Порошенка – листівка «Не зраджу ваш голос!» без вихідних даних, яка розповідає виборцям, що Порошенко заснував Партію Регіонів, був членом фракції СДПУ(о), депутатом від «Нашої України» та працював в уряді Азарова.

Якщо говорити про кандидата у нардепи по 83-му округу – свободівця Василя Поповича, то після того, як в Івано-Франківську невідомі заляпали його білборди зеленою, в Інтернеті з'явилася серія віртуальних білбордів, які псують імідж Поповичу та ображають честь і гідність кандидата [18].

Отже, «чорний» піар – свідомо неправдива інформація, що подається з метою очорнення опонента. У більшості західних країн законодавчо регулюються питання, щодо діяльності ЗМІ під час передвиборчих кампаній. В Україні відсутня правова база з таких питань. Це і пояснює широкий розгул чорного піару в українському політичному просторі. Правове регулювання роботи ЗМІ в електоральний період здійснюється у тому чи іншому обсязі і формах у більшості розвинених демократичних країн світу. Об'єктом регулювання є серед іншого PR-діяльність суб'єктів політики у ході інформаційного забезпечення виборів. Універсального механізму і методів подібного регулювання не існує. Кожна держава спирається на національні реалії та досвід суспільного життя. Однак, у кожному разі головною метою регулювання має бути забезпечення умов для реальної конкурентної боротьби політичних суб'єктів у ході виборів. В українській сфері законодавства, що регулює використання різних форм політичних маніпуляцій, головним чином, агітації та реклами, необхідні уточнення ключових понять, закріплення відповідальності за деякі види недобросовісної агітаційної діяльності, чітке регламентування порядку створення та розповсюдження політичної реклами, закріплення гарантій запобігання психологічного впливу, що позбавляє громадянина права осмисленого вибору.

Так званий чорний PR (тобто підрив довіри громадськості до тієї чи іншої особи або організації) давно і міцно увійшов у наше життя – політику, економіку, культуру. Інше питання – ставлення суспільства до messages «Чорного PR» і вплив результатів застосування подібних технологій на електоральні переваги. Уміння «крутитися» на межі фолу (тобто межі правового і неправового поля), все ще сприймається суспільством як чеснота. А благодійні проекти – як спроба відкупитися і лицемірство. Часи «дикого» капіталізму виховали у наших людях толерантність до правопорушників, недовіру до політиків як касти, якій апіорно притаманна недоброчесність. До того ж, з урахуванням кількості вилитою за останні роки компромату і індиферентності суспільства, більшість не боїться нічого. За роки незалежності попит на Чорний PR в Україні зростає. Навіть в умовах економічної кризи, розвивається ринок громадських комунікацій, оскільки, з одного боку, в умови відсутності достатніх для досягнення відчутних результатів рекламних бюджетів, компанії звертаються до менш капіталомістких методів просування – тобто до PR. А, з іншого боку, криза серйозно прорідила ряди операторів ринку. Український же Чорний піар, відрізняється від іноземного не лише своїми масштабами, а і низькою якістю. Якщо у західних країнах чорний піар – це продумана до дрібниць операція, то в Україні більшість Чорного піару зводиться до листівок з вигаданими фактами про конкурентів. У країнах, де регулюються у правовому полі різноманітні наклепи та відносини політиків, ЗМІ та електорату – Чорний піар існує, але не є таким помітним та комічним. Бо якісний Чорний

піар – це мистецтво, його не повинно бути помітно. Не слід забувати, що будь-які маніпулятивні технології направлені на електоральне «болото», людей, що досі не визначились з кандидатом, якого оберуть. Тому будь-яка «темна історія» про депутата, що побачила світ саме перед виборами – може стати вагомим недоліком у його біографії, адже середньостатистичний український виборець – має не достатньо високий рівень політичної культури, тому часто довірливо сприймає негативну інформацію, хоч рівень політичної культури громадян України і почав суттєво рости.

На відміну від попередніх років, сьогоднішній Чорний піар зазнав деяких змін. І президентські, і парламентські вибори відбувались на тлі воєнних подій, необґрунтованих звинувачень з боку Росії та надзвичайного героїзму українських солдатів. Велика кількість смертей, що сталася напередодні, не могла не вплинути на відношення українців до використання Чорного піару. Воно було вкрай негативним. Тому і використовувати його треба було дуже обережно, бо маніпулювати доводилось вже не зневіреною у політиці натовпом, а людьми, котрі повірили у той факт, що об'єднавшись можна переломити хід історії. Чорні технології використовувались відповідні і актуальні. Деякі ідеї були запозичені у російського телебачення. Мажоритарники залюбки писали один на одного листівки, де змальовували конкурента як: «расиста», «терориста», «спільника режиму Януковича», «олігарха, що живе не по прибуткам» тощо. Засоби голослівних звинувачень – не нові. Тематика – свіжа. Зовсім новим вважався піар з фронту. Кандидати депутатів їздили у зону АТО, фотографувались із солдатами, а потім, поширювали ці фотографії всіма доступними їм засобами. Подібний піар будувався і на «допомозі» фронтовикам. Самі фронтовики не дуже помічали реальну допомогу, але на фотосесію погоджувались. Такий «воєнний піар» додавав «бали» кандидату в очах електорату. У цьому році у політичних війнах активно приймають участь і телеканали. Звісно, що телеканали ніколи не були незалежними. А їх власник, найчастіше, є причетними до котроїсь з партій та має свої політичні орієнтації та симпатії. Одними з головних каналів, котрі грішать замовленими односторонніми матеріалами – це Інтер та ТРК Україна, котрі схвально ставляться до Опозиційного блоку та не запрошують дві сторони, для надання збалансованих коментарів. Така одіозна особа, як Ігор Коломойський – була наражена на низку замовлених матеріалів на телеканалі Інтер, у котрих намагаються пояснити його патріотичну позицію елементарним бажанням наживи. Причому, можливості відповісти йому надано не було.

Одним з найголовніших висновків можна зробити той, що суттєві зміни у використанні Чорного піару та ставленні до нього українців сталися після 2014 року. Адже до загальної тенденції зростання вибагливості до явища «маніпулятивної інформації» додалась і певна емоційність. Після трагічних подій на Майдані та Сході України, а головне, масового явища брудної агітаційної пропаганди з боку Російської Федерації, громадяни України стали більш уважними до політичної реклами та більш нетерпимими до тих, хто користується нею нечесно. Тож будь-який Чорний піар під час парламентських виборів 2014 року – сприймався агресивно та не суттєво впливав на результати голосування, на відміну від попередніх років.

Список використаної літератури:

1. Блэк С. PR. Что это такое? / С. Блэк. – М. : ДОВГАНЬ, 1997. – 580 с.
2. Алешин И. В. Связи с общественностью / И. В. Алешин. – М. : ЭСКМОС, 2002. – 480 с.
3. Душин И. В. Выборы: технологии избирательных кампаний / И. В. Душин, А. Сусун, Б. Ложкин. – Харьков, 1998. – 344 с.
4. Ольшанский Д. В. Политический PR / Д. В. Ольшанский. – М. : 2003. – 624 с.

5. Бебик В. М. PR в органах государственной власти и местного самоуправления / В. М. Бебик, С. В. Куницын. – М. : МАУП, 2003. – 128 с.
6. Борецкий Р. А. Осторожно, телевидение! / Р. А. Борецкий. – М. : ИКАР, 2002. – 320 с.
7. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2001. – 324 с.
8. Українська Правда «Тимошенко у Харкові зустріли, як «ката Кушнарьова». Вона заявляє про провокації». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2007/08/30/3276481/?attempt=1>
9. Митранюк Р. І. Чорний піар: сутність і зміст / Р. І. Митранюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Politologia/1_88136.doc.htm
10. Громадська мережа ОПОРА « Підсумковий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oporaua.org/novyny/3573-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhenja-za-parlamentskymy-vyboramy-2012>
11. Сибирцев Александр. Черный пиар на выборах: антиреклама и лжебои кандидатов / Александр Сибирцев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/chernaja-kukhnja-vyborov-provokatsionnye-ricunki-na-avto-i-lzhepoboi-kandidata.html>
12. Хоменко Святослав. Избирательные нарушения 2014: подкуп, джинса, чёрный пиар / Святослав Хоменко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prportal.com.ua/Peredovitsa/izbiratelnye-naruszeniya-2014-podkup-dzhinsa-i-chemnyy-piar>.
13. Звіт місії спостереження ENEMO. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zhitomir.info/news_140334.html
14. Черкашина Дар'я. Полтавщина: «Чорний піар» проти кандидата-самовисування Володимира Пилипенко / Дар'я Черкашина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oporaua.org/osbb/article/6816-poltavshchyna-lchornyj-piarr-proty-kandydata-samovysuvancja-volodymyra-pylypenko>
15. Звіт громадської організації ОПОРА. «Чорний піар: 95-й округ закидали листівками». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kotsubynske.com.ua/2014/10/23>
16. Десятерик Дмитро. Дуже Чорний піар / Дмитро Десятерик. [Електронний ресурс «UAINFO»]. – Режим доступу: <http://uainfo.org/blognews/422738-duzhe-chorniy-par-na-obolon-ostann-dn-htos-seryozno-vzyavsy-za-bleckogo.html>
17. Патруль Євгеній. Кіровоградщину заповнив Чорний піар / Патруль Євгеній. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gre4ka.info/suspilstvo/13736-kirovohradshchynu-zapolonyv-perevyborchyi-chorniy-piar>
18. Звіт громадської організації ОПОРА «ЧОРНИЙ ПІАР ПО – ФРАНКІВСЬКІ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zl.if.ua/>
19. Бебик В. М. PR в органах государственной власти и местного самоуправления / В. М. Бебик, С. В. Куницын. – М. : МАУП, 2003. – 128 с.
20. Почепцов Г. Г. Как становятся президентами. Избирательные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – Киев, 1999. – 264 с.

USE OF BLACK PR IN PARLIAMENTARY ELECTORAL CAMPAIGNS 2007, 2012 AND 2014 IN UKRAINE: APPLIED ASPECT

Alina Denysova

*Donetsk National University named after Vasyl Stus,
Faculty of History, Department of Political Science and Public Administration
600th Anniversary St., 21, 21000, Vinnytsya, Ukraine*

In Ukraine, there was a general trend of violation of fundamental principles of elections, calling into question their decisive role in the formation of democratic institutions.

Using of PR instruments, instruments, «clean and transparent» technologies, at the political market considerably will heave up probability of receipt of power exactly those leaders which are capable professionally and effectively realize a folk trust by the practical political activity. Using of black PR during Ukrainian parliamentary elections 2007, 2012 and 2014 – forced out «transparent» technologies of the political advertising.

Key words: black PR, elections 2017, 2012, 2014, election campaign, scandals, and provocation.

УДК 323:213

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Олексій Карп'як

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
кафедра політології та права
вулиця Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна*

Досліджуються проблеми формування та функціонування громадянського суспільства в Україні. Охарактеризовано політико-правове середовище функціонування громадянського суспільства, негативні та позитивні фактори впливу інститутів влади, політичних партій на суспільно-політичне життя.

Визначена роль політичного лідерства, провладних політичних сил, зокрема «партії-влади», у формуванні певного типу моделей суспільного управління, залежно від наявного політичного режиму, у сфері взаємовідносин інститутів політичної влади і громадянського суспільства. З'ясовано, що втрата суспільної довіри до інститутів влади, зокрема інститутів представницької, виконавчої влади, зумовила активізацію діяльності громадських об'єднань щодо захисту прав і свобод громадян.

Виявлені роль і значення інститутів політичної влади у підвищенні ефективності взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави в умовах соціально-політичної кризи.

Ключові слова: інституціоналізація громадянського суспільства, соціальне партнерство, партія-влада, політичний режим, політичний лідер, адміністративний протекціонізм, громадський контроль, волонтерський рух.

Актуальність дослідження зумовлена об'єктивними причинами, вираженими, насамперед у практичній площині, а саме потребою формування й затвердження на рівні інститутів політичної влади традицій громадянського самоврядування.

Інституціоналізація громадянського суспільства у сучасній Україні як політична проблема є об'єктом дослідження досить широкого кола науковців-суспільствознавців. Вивчаються проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні у контексті європейських цінностей, механізми взаємодії інститутів політичної влади і громадянського суспільства, розробляється методологія оцінки стану розвитку громадянського суспільства, що знайшло відображення у наукових роботах В. Андрущенка, М. Банчука, В. Баранівського, Г. Зеленько, Ю. Левенця, М. Михальченка, В. Пазенко, Ф. Рудича, І. Санжаревського, В. Селіванова, В. Співака, В. Табачковського, М. Лациби, В. Гесця, П. Вознюк, В. Яблонський, Д. Горєлов та ін.

Проблема формування громадянського суспільства в Україні у вітчизняній політичній науці розглядається у контексті правової формалізації зазначеного процесу, на наш погляд, це здебільшого формальний підхід, що відображає кількісні показники процесу інституціоналізації громадянського суспільства, але не якісну, соціально значущу, реальну, потенційну його складову.

Метою статті є визначення ролі і значення інститутів влади у процесах взаємодії громадянського суспільства і держави.

У сучасній Україні держава повинна забезпечувати розвиток інститутів громадянського суспільства (політичні партії, громадські організації, об'єднання, рухи, конфесії), орієнтованих у своїй діяльності на реалізацію інтересів і потреб громадян, насамперед пра-

вовий захист людини на законодавчому рівні. Прийняття низки нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток громадських ініціатив щодо участі у процесі прийняття рішень органами державної влади, формально, у цілому сприяють налагодженню відносин особистості з інститутами влади. Основний Закон України гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ГО). Для реалізації цих прав, а також для впорядкування процесу формалізації та інституціоналізації громадянського суспільства в Україні прийняті такі закони: «Про об'єднання громадян» (1992 р.), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.), «Про органи самоорганізації населення» (2001 р.), «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), «Про громадські об'єднання» (22.03.2012 р.), а також Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (№996 від 3.11.2010 р.), «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9.12.2010 р.; «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25.01.2012 р. та ін., які регламентують процедуру взаємовідносин громадськості з державою з питань формування та реалізації соціальної політики. У 2014 році внесено зміни до Закону України «Про громадські об'єднання» (щодо забезпечення діяльності всеукраїнських громадських об'єднань), що визначають статус ГО на національному та міжнародному рівнях.

Стрімке зростання темпів інституціоналізації громадянського суспільства зумовлено не тільки високою громадською активністю у відстоюванні політичних прав і свобод, особливо після прийняття у 1992 р. Закону України «Про об'єднання громадян», але й намаганнями влади, політичної еліти створити додатковий, резервний механізм для легітимації власного статусу серед громадськості України. Згідно з даними Державного комітету статистики, у 1991 р. було зареєстровано 319 громадських організацій, у 1992 р. – 1356, у 1993 – 3257, у 1996 – 15 000 організацій, у 1998 – 17 781, у 2000 – 21 180, у 2006 – 46 682 громадських організацій, у 2007 р. – 50 706 організацій, станом на 1 січня 2010 р. – 63 899 організацій [1, с. 75; 2, с. 110].

Український соціолог В. Геєць, досліджуючи тенденції розвитку інститутів соціалізації в Україні, наводить інші дані щодо кількості громадських організацій: станом на 1 січня 2010 р. зареєстровано 71 850 об'єднань [3, с. 12].

Динаміка зростання громадських організацій зберігається до 2015 року. Згідно з даними Єдиного держреєстру, установ і організацій України у 2011 р. зареєстровано 67 696 організацій, 2012 р. – 71 767, 2013 р. – 74 500, 2014 р. – 77 286, у 2015 р. – 65 080 організацій. Зниження рівня розвитку громадських організацій у 2015 році зумовлено зовнішньополітичними чинниками, непідконтрольністю українській владі території Криму і частини сходу України, що, відповідно, обмежило можливості проведення об'єктивного статистичного обліку та аналізу кількісних показників ГО [4, с. 8].

Чинна в Україні багаторівнева система реєстрації громадських організацій за загальнонаціональним і місцевим статусом, а також наявність різних методик, критеріїв їх легалізації ускладнюють їх статистичний облік, що призводить до невідповідності даним офіційних статистичних джерел, причому різниця у показниках може становити 20-45% [1]. Не вдаючись до аналізу методики, які використовують автори або офіційні установи при визначенні кількісних показників громадських організацій, ми можемо зазначити, що, наведені показники розвитку громадянського суспільства ще не свідчать про їхню високу соціально-політичну ефективність щодо забезпечення участі громадян у формуванні державної політики. Як показують результати опитування українського населення, лише 3% респондентів визначилися як активні члени громадських організацій [1]. Незадовільна оцінка стану розвитку громадянського суспільства в Україні підтверджуються також

результатами досліджень, проведених міжнародною Лігою ресурсних центрів та творчим центром «Каунтерпарт» у 2004 р. Україна характеризується середнім рівнем розвитку громадянського суспільства, тільки приблизно 55% від загальної кількості організацій, реально залучених до суспільного життя [5, с. 75]. Подібна тенденція зберігається і у 2016 році.

Згідно з даними опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у березні 2015 р., встановлено середній рівень довіри громадян до ГО на рівні 45,7% і недовіри на рівні – 40,3% [4, с. 9].

Неефективність впливу громадських організацій на суспільно-політичне життя зумовлена низкою факторів: відсутністю механізмів звітності перед населенням, недостатнім рівнем розвитку комунікативних зв'язків з державними інститутами влади; відсутністю координації у діяльності громадських організацій на національному і регіональному рівнях; слабкістю зв'язків із зарубіжними громадськими організаціями. За таких умов ефективність їхньої діяльності, впливу на соціально-політичні процеси обмежена [6, с. 8].

Нормативні законодавчі заходи держави щодо формування механізмів співпраці громадян і влади у реалізації державної політики формально можуть сприяти залученню особистості до політики як процесу солідаризації та оптимізації інтересів і потреб особистості, суспільства і держави. Але, як показує сучасна політична практика, недостатній контроль над виконанням законів з боку державних інститутів у сфері регулювання взаємовідносин особистості з інститутами влади негативним чином вплинув на можливості особистості щодо участі у прийнятті політичних рішень, у державному управлінні.

Необхідно зазначити, що в Україні визначальну роль, вагому у процесах взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави, відігравали політичні лідери країни. Йдеться про намагання кожного президента особисто впливати на способи і методи формування системи політичних відносин взагалі, і у сфері взаємодії інститутів політичної влади і громадянського суспільства зокрема. Протягом двадцяти років для більшості моделей громадянського управління була характерна наявність елементів авторитаризму. Визначальну роль у суспільно-політичних відносинах відігравав інститут «партії-влади». Особливим періодом розвитку інститутів громадянського суспільства був період правління так званих «помаранчевих» демократів за президентства В. Ющенка. Основна проблема полягала у відсутності взаєморозуміння у демократичному таборі щодо перерозподілу владних повноважень між гілками влади, напрямків розвитку внутрішньої та зовнішньої політики країни, механізмів реалізації соціальних програм, що природним чином негативно позначилося на стабільності соціально-політичної ситуації у країні, а, відповідно, й на характері суспільно-політичних відносин. Протиборство, конфлікти між виконавчою, президентською і представницькою владами на всіх рівнях – міністерства, губернатори, голови адміністрацій, обласні ради депутатів, підпорядкування їх різним гілкам державної влади породжували дуалізм влади. Орієнтація у своїй діяльності окремих інститутів влади, тільки на визнаного, обраного ними окремого політичного лідера – президента В. Ющенко або прем'єра Ю. Тимошенко, породжували дисбаланс у системі виконавчої влади. Призначені безпосередньо указом президента країни глави обласних адміністрацій – губернатори, ігнорували рішення і розпорядження прем'єр-міністра. Формувався політичний корпоративізм на державному рівні у поділі і здійсненні влади, з властивими йому авторитаризмом, вождізмом, особистою відданістю політичному лідерові. Громадянське суспільство за подібних умов було розколоте, фрагментовано за регіональними, іміджевими (політичних лідерів) особистісними ознаками. Інституціональна орієнтація суспільства на цінності клієнтелістської політичної культури формувала стереотипи соціально обмеженої суспільної свідомості та поведінки громадськості, таким чином продукуючи кон'юнктуру ціннісну

складову солідаризації суспільства – залежність від «партії влади», що характерно більшою мірою для Центрального та Східного регіонів України. На заході України головними факторами у формуванні концепції громадянського суспільства і моделі її реалізації у політичній практиці мали значення історико-культурні, символічні архетипи політичної свідомості, націонал-патріотичні ідеї та демократичні цінності Європи, що уособлювали у своїй діяльності регіональні політичні лідери.

Характер взаємодії інститутів громадянського суспільства і державної влади змінюється у 2012 році, з приходом до влади Партії Регіонів. Державна влада вступила у конфлікт з проголошеними провідними принципами демократії, на рівні національного правового поля мала ознаки політичного корпоративізму, авторитаризму. Політичне переслідування громадських і політичних лідерів, вибірковий характер використання, застосування права щодо політичних опонентів ставив під сумнів існування і реалізацію в Україні основоположного принципу демократії – верховенства права.

Законодавчі ініціативи від партії-влади значно звужували свободу слова для опозиційних сил, що обмежувало розвиток демократії у країні. До таких інновацій можна віднести законопроекти про засади державної мови, про наклеп, що обмежував діяльність ЗМІ, про заборону на мирні зібрання громадян та ін.

Інновації парламентської більшості, Партії Регіонів (ПР) у Верховній Раді України у сфері мовної політики, прийняття закону «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року, що надавав офіційний статус російській мові у ряді регіонів не сприяв консолідації українського суспільства, формуванню й розвитку громадянського суспільства. Спроба виконати передвиборні обіцянки, не враховуючи громадську думку з цього питання, призвели до ескалації соціально-політичної напруженості, по суті, розкололо українське суспільство на дві частини. Протистояння відбувалося також і на інституційному рівні влади. Регіональні представницькі органи влади на заході України, зокрема Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Рівненська облради вважали подібний законопроект антиконституційним, по суті, йому був проголошений бойкот на місцевому рівні.

Протестні акції громадськості на захист державної мови відповідно до Конституції України сприймалися владою досить агресивно. Неадекватне застосування сили у спробі силою заборонити акції громадської непокори на підтримку української мови, ігнорування думки міжнародної спільноти з цього питання, призвели до самоізоляції влади. Екстремні методи прийняття рішень у подібних питаннях на догоду внутрішньої або зовнішньої політичної кон'юнктури, особливо у таких чутливих сферах, як світоглядні, ментальні або ціннісно-культурні, як показує міжнародна практика, завжди призводить до провокування конфліктних ситуацій у суспільстві. У резонансних суспільно-значущих питаннях, таких як мовна політика, влада, повинна використовувати цивілізовані підходи у розв'язанні зазначеної проблеми. Подібні питання необхідно виносити на широке публічне обговорення або на рівень місцевого плебіситу, а також реалізовувати за допомогою проведення консультацій з політичними експертами, представниками культурної та наукової еліти, державними діячами, громадськими організаціями, таким чином, забезпечуючи легітимність прийняття політичних рішень. Практика вольового прийняття політичних рішень в Україні ставить перед фактом здійсненого громадськості, що звичайно, не сприяє формуванню публічної політики. Подібну політику можна охарактеризувати як «партійний макіавеллізм», мета правлячої партії досягається за будь-яку ціну.

Крім цього, реалізація мовного законопроекту мала організаційні недоліки. Виникало питання, яким чином забезпечити його виконання на державному рівні, права всіх національних меншин у сфері освіти, у діяльності органів місцевого самоврядування,

культурній, релігійній сферах, діловодстві, юридично-правовій сфері. Механізми реалізації і ресурси його забезпечення як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях були відсутні.

У тогочасних умовах можна констатувати наявність формування і затвердження на українській території «соціально-дистанційної політики», яка не сприяла продуктивній взаємодії, консолідації та партнерству між громадянським суспільством і владою, а отже, ставиться під сумнів соціально-політична відповідальність правлячої політичної еліти. Забезпечення стабільного і довгострокового розвитку держави і громадянського суспільства за таких умов проблематичні.

Кількісні показники легалізації громадських організацій того часу свідчили про екстенсивний характер формалізації зазначеного процесу. Зростання чисельності громадських організацій і суспільно-політичної активності населення України більшою мірою відображали протестні настрої громадян, незадоволених соціальною політикою влади, обмеженням програм соціального захисту. З поширенням адміністративного тиску на діяльність громадських організацій, обмеженням їх права на проведення акцій щодо захисту громадських інтересів, згортанням демократії, їхня впливовість у соціально-політичному житті була обмежена. Партія влади (ПР) стимулювала процес політизації громадських організацій, лояльних до чинного політичного режиму. Для посилення своєї ролі ПР створювала «дочірні» молодіжні суспільно-політичні об'єднання, громадські формування на зразок комсомолу за радянських часів. У 2012 році це явище було поширено у державних навчальних закладах. Але відповідно до закону України про політичні партії, діяльність партій у межах державних установ була заборонена. Громадські об'єднання і організації, які є, по суті, структурними підрозділами політичних партій, користуючись правовими колізіями в українському законодавстві і підтримкою місцевих адміністрацій, всупереч зазначеним законом здійснювали свою діяльність у державних установах. Так, молодіжна громадська організація «Молоді регіони» була кадровим резервом та структурним підрозділом «Партії регіонів», але завдяки правовим прогалинам закону України про громадські об'єднання, де не визначена легалізація їх місцезнаходження, а також провладному статусу «материнської» партії (ПР), монополюючи, «одноосібно» функціонувала у студентському середовищі, особливо на сході України. Політична географія подібної практики партійного структурування збігається з основним ареалом діяльності домінуючої партії за регіональною ознакою Схід – Захід України. Звичайно, політичні конкуренти на заході України також активно впроваджували подібну практику у молодіжне середовище. Штучно створені політичні анклавні для домінування політичної партії у певному соціальному середовищі порушують першочергові, основоположні принципи демократії – верховенства права та політичного плюралізму, тобто рівність всіх перед законом і створення рівноцінних можливостей для участі у громадській діяльності всіх без винятку суб'єктів політики. Інші, нечисленні, опозиційні політичні партії і громадські об'єднання перебували у нерівноправних позиціях з партією-влади щодо доступу та можливостей впливу на молодіжне середовище. Подібна вибіркова політизація масової свідомості шляхом використання адміністративних важелів не сприяла впровадженню у політичну практику демократичних методів і засобів з реалізації цивілізаційних цінностей і норм у сфері суспільно-політичних відносин, формування гуманістичного типу політичної культури як особистості, так і суспільства у цілому. З огляду на вищезазначене, виникає питання про легалізацію діяльності громадських об'єднань у державних установах, які позиціюють себе з певною політичною партією, що вимагає свого юридично-правового урегулювання.

На якісно новий рівень розвиток ГО виходить у 2013-14 роках, що пов'язано з захистом державного суверенітету від агресії РФ. Вказані роки стали не тільки часом відстоювання ідеалів демократії, державної незалежності України, а й роками трансформації ГО, оновлення механізмів взаємодії громадських об'єднань з інститутами політичної влади. Перехід від авторитарної стратегії державної політики в управлінні суспільством, адміністративно-командної моделі стосунків державної влади з громадським суспільством визначався радикальними змінами характеру відносин з владою, всупереч владі, за ініціативи громадськості формуються організаційні засади громадянської активності та самоорганізації населення, виникають інноваційні інститути ГО – волонтерський рух, благодійні фонди, гуманітарні проекти національно-патріотичного спрямування.

Головним каталізатором, чинником трансформації системи відносин «громадськість – суспільство – держава» виступили громадські організації, рухи, зокрема волонтерський рух. «Одна з основних функцій, яку виконують сьогодні волонтери, лежить саме у площині політичної взаємодії держави і суспільства, адже, на думку багатьох експертів, **саме волонтери змусили владу розпочати соціальний діалог із суспільством**» [7, с. 19].

Основними напрямками діяльності волонтерського руху є такі: допомога військовим частинам у матеріальному забезпеченні; діяльність так званої «картографічної сотні» – створення волонтерами сучасних мап для військових; у високотехнологічній сфері: розробка програмістами-волонтерами для ВСУ спеціального софту; у медичній та реабілітаційній; ремонтне волонтерство (ремонтні роботи з відновлення військової техніки); забезпечення військовослужбовців якісним харчуванням; переселенський напрям – матеріальна допомога переселенцям; залучення волонтерів до виконання державних функцій митного контролю; проведення благодійних волонтерських ярмарків, спортивних та мистецьких акцій; пошук, ексгумація та вивезення тіл українських військовослужбовців, загиблих у зоні АТО [7, с. 11-12].

«Фактично волонтери заповнюють інформаційну і загалом комунікаційну порожнечу, яка існує у форматі стосунків «влада/ громадянин», особливо у випадку, коли влада значною мірою самоусунулася з комунікаційного поля» [7, с. 20].

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження з проблем формування та функціонування громадянського суспільства в Україні, можливо зробити висновок, що політико-правові основи сучасної української держави на практиці не гарантують повною мірою реалізацію демократичних принципів взаємодії інститутів громадянського суспільства і політичної влади, а саме:

- відкритість публічної політики та державного управління;
- підконтрольність прийнятих політичних рішень громадськості;
- забезпечення обов'язкової імплементації громадських ініціатив у практичну

діяльність державних органів влади, насамперед щодо захисту прав громадян з актуальних питань, проблем повсякденного життя, у тому числі і щодо прямої участі громадян у прийнятті рішень державного рівня.

На рівні місцевої влади дестабілізуючими факторами процесу суспільно-політичної взаємодії є нездатність місцевих органів влади у налагодженні конструктивних взаємин з громадськістю, формалізм і пасивність влади у вирішенні більшості життєвих питань громадян і проблем окремої людини, внаслідок чого сформувалася недовіра суспільства до цих інститутів.

Це свідчить про необхідність реформування системи політичних відносин, створення ефективних інститутів громадянського контролю щодо діяльності органів влади. Становлення громадянського суспільства в Україні фактично є ідеалом розвитку демокра-

тичної правової держави. Побудова громадянського суспільства вимагає від держави не тільки достатніх зусиль у вдосконаленні системи управління, а й широкої всебічної участі громадян в якісному перетворенні політичної та інших систем відносин. Саме за таких умов особистість, суспільство спрямують свою діяльність на засвоєння цінностей більш високого порядку. Щодо ролі і значення інститутів влади у процесах взаємодії громадянського суспільства і держави необхідно зазначити, що існуючі мотиваційні механізми стимулюють розвиток громадянського суспільства вибірково, насамперед, лояльні до партії влади громадські організації мають здебільшого доступ до соціальних, духовно-інформаційних, фінансових ресурсів.

Отже, для підвищення ефективності взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави в умовах соціально-політичної кризи необхідно:

- затвердження загальнодемократичних цивілізаційних норм у суспільно-політичному житті на основі таких принципів: широкого самоврядування, повної гласності, соціальної підконтрольності прийнятих політичних рішень.

- у сучасній політичній практиці України, простежується тенденція посилення ролі держави і домінування у суспільно-політичному житті партії-влади, що повинно нівелюватися, врівноважуватися зростанням контролюючих функцій громадянського суспільства за діяльністю органів влади;

- відмова від широко використовуваної практики застосування силових методів у врегулюванні суперечностей між громадянським суспільством та інститутами влади;

- недопущення адміністративного протекціонізму у стимулюванні «обраних» громадських організацій, лояльних до партії-влади і створення паритетних умов у суспільно-політичній діяльності для всіх суб'єктів громадянського суспільства;

- відмова від адміністративного тиску на суб'єкти громадського самоврядування, на мас-медіа щодо формування громадської думки, особливо у сфері захисту прав людини;

- забезпечення відповідними ресурсами і засобами (матеріально-технічні, фінансові) реалізацію політико-правових механізмів щодо взаємодії інститутів громадянського суспільства і політичної влади. За сучасних умов відсутності матеріального забезпечення вони переважно мають декларативний, формальний характер. Функціонування і діяльність інститутів громадянського суспільства у сучасних українських політичних реаліях певною мірою обмежені, особливо на місцевому рівні, у силу монополізації суспільно-політичного життя державними структурами або провладними партіями, а також через відсутність реальних можливостей у громадських об'єднань впливати на політику інститутів влади. Внаслідок цього формування й розвиток громадянського суспільства у сучасній Україні є складним і суперечливим процесом.

Список використаної літератури:

1. Вінніков О. Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика / О. Вінніков // Громадянське суспільство. – № 2(16). – 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua>
2. Москаленко С. О. Функціонування громадських організацій як суб'єктів соціальної політики: регіональний аспект / С. О. Москаленко // Статистика України. – 2007. – № 4. – С. 109–112.
3. Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЕС : тенденції розвитку та ключові відмінності / В. М. Геєць // Український соціум. – 2011. – № 3(38). – С. 12–15.
4. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / [В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов та ін.] ; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. – К. : НІСД, 2015. – 60 с. – (Сер. «Громадянське суспільство», вип. 2).

5. Нижник Н. Р. Неурядові організації як визначальна ознака демократичності суспільства / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, Л. А. Пашко, В. В. Новак // Статистика України. – 2005. – № 3(30). – С. 73–75.
6. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2 (29). – С. 3–15.
7. Мандебура О. Волонтерський рух в Україні як нова форма взаємодії влади і громадянського суспільства / О. Мандебура. [Електронний ресурс] – Режим доступу :
8. http://www.ipiend.gov.ua/?mid=12&action=article_detail&article_id=8

CIVIL SOCIETY IN MODERN UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL PERSPECTIVE)

Oleksii Karpyak

Nizhyn State Mykola Gogol University,

Chair of Political Science and Laws

street Grafskaya, 2. 16600, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine

The article deals with the problem of formation and functioning of civil society in Ukraine. The political and legal environment for functioning of civil society, as well as the negative and positive factors of the influence of government institutions and political parties on the social and political life are characterized.

The study defines the role the political leadership and pro-government political forces, particularly the "party of power", play in the formation of certain types of public administration models, depending on the political regime in the sphere of relations between institutions of political power and civil society.

The tendencies of growth in the number of public associations in Ukraine created by the initiative of political leaders, people's deputies as PR projects, technologies for support and ensuring the legitimization of their own status among the public are revealed. The article proves that the loss of public trust in the government institutions, particularly those belonging to the representative and executive branches, caused the activation of non-government organizations protecting the rights and freedoms of citizens.

The role and importance of political institutions in increasing the effectiveness of interaction between civil society and state institutions in conditions of social and political crisis are determined.

Key words: institutionalization of civil society, social partnership, party of power, political regime, political leader, administrative protectionism, public control, volunteering.

УДК 327.58:351.861-049.5(4-6ЄС:4-87)(045)

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИМІРУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ЄС ІЗ ТРЕТІМИ КРАЇНАМИ

Дарина Кирилко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин, кафедра міжнародної інформації,
вул. Мельникова, 36/1, 04119, м. Київ, Україна*

Ураховуючи ключові зміни системи міжнародних відносин на початку ХХІ століття та появу нових викликів та загроз глобальній безпеці, розглянуто питання активізації формування регіональних безпекових режимів на прикладі Європейського континенту. Визначено, що сьогодні безпековий режим в Європі, що вибудовується за участю ЄС та його країн-партнерів, може трактуватися як система кооперативної безпеки, матриця якої має транзитивний характер.

Ключові слова: ЄС, кооперативна безпека, Європейський регіон, треті країни, безпекові відносини, безпековий режим.

Після падіння «залізної завіси», розпаду Радянського Союзу і руйнування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин світ зазнав цілої низки кардинальних змін. Перша половина 90-х років ХХ століття позначилася формуванням «нової реальності», означеної процесами глобалізації, форсованим утворенням нових інституцій політичної співпраці, змінами принципів світового порядку. Такі трансформації прискорили інтеграцію капіталів, інформації, технологій, ідей, а також інтенсифікували взаємовідносини між населенням держав, котре розділяли нові кордони. Дані зрушення суттєвим чином вплинули на глобальну безпеку, адже фактично закріпили як постійно діючі виклики низці загроз, котрі раніше знівельовувалися під впливом двох наддержав біполярного періоду. На початку ХХІ століття людство зіткнулося з транскордонними викликами, спродуктованими міжнародним тероризмом, поширенням зброї масового знищення різного ґатунку, зростанням економічного розриву між розвинутими державами та країнами так званого «третього світу», нелегальною міграцією і торгівлею людьми. Тобто, до традиційного «збройно-силового» наповнення поняття «безпека» додалися вагомі у наш час політичний, економічний, екологічний, культурний та інформаційний фактори.

Така ситуація стала каталізатором процесу суттєвих політичних змін у відносинах між Сходом та Заходом. Протягом 1990-х років міжнародні взаємини переживали період так званого «декларативного партнерства», вступаючи в яке колишні супротивники запевняли один одного у готовності до співробітництва в інтересах повного подолання наслідків «холодної війни». Способи ефективної підтримки міжнародного миру й безпеки безпосередньо залежали від особливостей глобального та регіонального безпекового середовища. Характер актуальних викликів і загроз визначав формат і напрями міжнародного безпекового співробітництва. Відтак, уже на початку ХХІ століття стало зрозумілим, що світ переживав суттєві зміни у концептуальних підходах до безпеки, спричинені складністю міжнародного безпекового середовища, котрі, у свою чергу, впливали на цілі та засоби діяльності безпекових структур [1, с. 109].

Як результат, сучасний етап розвитку міжнародних відносин вважається перехідною ланкою формування нової системи світових політичних та безпекових взаємодій. Сьогодні

доволі важко чітко визначити її основні характеристики. Тим часом, уже цілком очевидно, що нинішній рівень організації міжнародної системи, на відміну від попереднього, має набагато вищий ступінь взаємодії і незрівнянно вищий рівень складності. Нова система не вкладається у традиційні державоцентристські рамки Вестфальського світу, сформованого 1648 року. У даний час діяльність на світовій політичній арені – не тільки результат активності держав, що борються за свої цілі, а й наслідок активності нових акторів (наддержавних інституцій, різних транснаціональних корпорацій, неурядових організацій, громадських рухів тощо), зайнятих проблемами, що виходять за межі національних кордонів. Іншими словами, міжнародна система на початку нового тисячоліття набуває нової форми – глобальних меж і, разом із цим, нового змісту.

Наддержавні структури прагнуть шляхом подолання національних кордонів прямо впливати на систему світової безпеки. Проте на глобальному рівні гостро відчувається відсутність єдиної міжнародної організації, яка могла б приймати закони і здійснювати практичні заходи щодо всього спектру людської діяльності у цій галузі, – від контролю за ядерними озброєннями до поширення смертоносних вірусів, від відмивання грошей до катастрофічної зміни клімату. У зв'язку з цим, Б. Бузан і О. Вівер акцентують увагу на перевагах регіоналістського підходу до вивчення світової системи безпеки, котрий дозволяє розглядати регіональні безпекові комплекси у глобальній перспективі [2, с. 26-30].

Дана позиція активно відстоюється у рамках європейського підходу до «м'якої безпеки», згідно з яким роль держави знижується і зростає роль міждержавних регіональних об'єднань, у центрі уваги яких постає людина з усіма її проблемами, тобто безпека держави досягається через безпеку її окремих громадян [3, с. 26] і громадян держав, що належать до прикордонних соціальних ареалів.

Відтак, на теренах окремого регіону ключем до встановлення безпекових відносин постають зовнішньополітичні взаємини між окремими країнами. Регіональна система безпеки у цьому сенсі є формою існування каузальних і функціональних зв'язків між суб'єктами міжнародних відносин у певному регіоні. Це означає, що регіональна система безпеки будь-якого ієрархічного рівня є залежною від динаміки тенденцій розвитку міжнародних відносин та загальних умов співпраці або конфронтації. Тому систему регіональної безпеки можна вибудувати на засадах міждержавної довіри, зокрема щодо заходів контролю за виконанням зобов'язань та балансу інтересів, або на фундаменті політичного реалізму, тобто динамічному співвідношенні військово-політичних сил [4, с. 8].

З іншої точки зору, система відносин між країнами тих чи інших регіонів світу, при якій держави мають можливість суверенного визначення форм і шляхів свого економічного, політичного і культурного розвитку, вільні від загрози воєн, економічних і політичних диверсій, а також втручання в їх внутрішні справи, трактується як прояв «регіональної безпеки». Однак, у рамках окремих досліджень регіональної безпеки акцент робиться на її розумінні як стану міжнародних відносин у конкретному регіоні світового співтовариства, вільного від військових загроз, економічних небезпек тощо, а також від вторгнень і втручань ззовні, пов'язаних із нанесенням шкоди і зазіхань на суверенітет і незалежність держав регіону. У цьому ключі дана категорія напряму співвідноситься з концептом «міжнародної безпеки» (що традиційно підкреслював, насамперед, а іноді і виключно, відносини у сфері безпеки між державами) та феноменом «колективної безпеки» (який передбачав, що безпека держав досягається не внаслідок безпеки інших країн, а шляхом взаємовигідного співробітництва, наприклад, у сфері скорочення озброєнь) [5, с. 232-235].

Проте перед сучасними викликами та загрозами глобалізованого світу жодна держава не тільки не спроможна забезпечити власну безпеку виключно своїми зусиллями, а

й визначає міру своєї участі у тих або інших міждержавних заходах у сфері міжнародної безпеки виключно самостійно. Таким чином, різноманітні форми міжнародної співпраці та співробітництва у галузі безпеки формуються відповідно до уявлень країн про спільні загрози та власні національні інтереси [1, с. 109]. З огляду на той факт, що в умовах сьогодишньої глобальної і регіональної взаємодії та взаємозалежності країни діють у сфері забезпечення власних життєво важливих інтересів у сукупності, сфера міжнародної безпеки для держав Європейського континенту має розглядатися ширше й включати країни, котрі сповідують спільні безпекові цінності, проте перебувають на різних етапах ствердження основних політичних пріоритетів, що дозволили б їм сформувати засноване на єдиних цінностях безпекове середовище, – *de facto* держави-члени Європейського Союзу та пострадянські країни Європи.

У цьому контексті на перший план виходить концепція «кооперативної безпеки», згідно з якою більшість розвинутих демократичних держав або ті, які знаходяться на шляху до демократії, підтримують відносини, які характеризуються певною стабільністю. Після закінчення «холодної війни» основні загрози виходять із регіонів або країн, що не входять до цієї групи [6, с. 78-79]. Відтак, актори, які сповідують передові постулати політичного розвитку, мають залучати до безпекової співпраці суб'єктів, котрі все ще перебувають на етапі становлення спільних безпекових демократичних цінностей, і, як наслідок, сприяти ствердженню останніх у рамках нових ареалів.

Первинно базуючись на постулатах ліберально-ідеалістської парадигми, концепція кооперативної безпеки сьогодні тлумачиться у рамках «гроціанської» та «кантіанської традицій». Перша апелює до міжнародних інститутів і правових норм, друга, навпаки, наполягає на універсальності моральних принципів і дотриманні прав людини як основних критеріїв безпеки.

«Гроціанська» концепція кооперативної безпеки з'являється наприкінці 1980-х років у США. Згідно з постулатами адептів даного напрямку досліджень, кооперативна безпека може розглядатися як механізм стримування агресії через створення зустрічних загроз і нанесення поразки тому, від кого вона виходить. Заходи, спрямовані на досягнення кооперативної безпеки, повинні формуватися за наявності згоди, а не нав'язуватися силою, а сама система кооперативної безпеки має виходити з таких передумов, які могли б сприйматися широким загалом як легітимні. Такі заходи повинні бути інклюзивними у тому сенсі, що всі країни мають право на приєднання до них. Ці країни повинні, у свою чергу, відповідати духу кооперативної безпеки і брати участь у встановленні її правил. На думку вчених, кооперативна безпека не повинна набувати форми окремого всеосяжного політичного режиму, угоди з контролю над озброєннями чи міжнародного уряду, адже вона дає міжнародному співтовариству основу, необхідну для організації відповідей на цивільне насильство [7, с. 489].

У свою чергу, прихильники «кантіанської» концепції кооперативної безпеки апелюють до неефективності ООН в умовах змін середовища безпеки, в якому наразі потрібно діяти не на основі наявних міжнародних норм і принципів, а виходячи із захисту гуманітарних цінностей та ідеалів. Крім того, адепти даної концепції обґрунтовують право країн-членів системи кооперативної безпеки на «гуманітарні інтервенції», тобто на застосування військової сили за межами цієї системи. У принципі, більшість дослідників цього напрямку головним інструментом досягнення безпеки вважають НАТО, адже «кантіанська» система кооперативної безпеки – по суті, безпека для певного кола держав, об'єднаних спільною ідеологією. Такі держави мають право застосовувати силу щодо країн, котрі не входять до системи кооперативної безпеки [7, с. 490-491].

Відповідно, кооперативна безпека «кантіанського» типу обмежує безпекове співробітництво, зводячи кількість учасників потенційної спільноти безпеки до досить вузького кола членів. Натомість, «гроціанська» кооперативна безпека передбачає необхідність створення широкої спільноти безпеки, в якій могли б взяти участь усі зацікавлені країни. Зважаючи на це, останній різновид кооперативної безпеки почав набувати все більшого поширення наприкінці ХХ століття, а на зорі нового тисячоліття став трактуватися вченими як «партисипативна безпека».

Так, Д. Коляр зазначає, що «партисипативна безпека» робить акцент на запобіганні конфліктам, на розумній достатності, на стабільності і заходах транспарентності, довіри і контролю [8, с. 197]. На думку Д. Дьюїтта, головною характеристикою для системи кооперативної безпеки є наявність трьох елементів: по-перше, спрямованості не на залякування агресора, а на створення твердих гарантій попередження агресії; по-друге, альтернативності політиці співтовариств або, як крайній випадок, співіснування поряд із ними; і, по-третє, прогресу у сфері не тільки військової, а й невійськової безпеки. Дослідник вважає, що система кооперативної безпеки повинна охоплювати не тільки державних, але й недержавних, транснаціональних акторів, а ті суб'єкти, котрі беруть у ній участь, «обов'язково повинні приділяти увагу поліпшенню своєї внутрішньої ситуації» [9, с. 8].

Відносини сторін, установлені на основі застосування концепту кооперативної безпеки, найкращим чином характеризуються у разі їх виокремлення у рамках специфічних ареалів, що визначаються на основі окремих політичних, економічних, соціальних, культурних або навіть військових чи конфліктогенних маркерів взаємодії, – практично окремих регіонів їхньої зовнішньополітичної діяльності. З точки зору конструктивістського підходу, система безпеки в Європі може розглядатися на основі її відокремленості і унікальності у рамках глобальної безпекової системи – окремого суб'єкта, що діє поряд з акторами іншої природи, наприклад, такими як глобальні держави [10, с. 87].

Установлення принципів кооперативної безпеки напряму залежить від наповнення порядку денного взаємодії включених до неї елементів та відповідної «виконавчої координації», тобто чітко артикульованої системи регулярних формальних та неформальних зустрічей представників ключових чи значущих для даного регіону держав [11, с. 17]. Виконавча координація необхідна у сенсі фокусування на питанні рольової різноманітності акторів та забезпечення гармонійної взаємодії між ними у рамках визначеної регіональної системи відносин [11, с. 18]. Даний підхід можна визначити як провідний для відносин між державами Європи по завершенню «холодної війни», адже сучасний світовий порядок представлений свого роду плюралістичним форматом взаємодії між окремими суб'єктами. Отже, становлення кооперативного режиму безпеки додає до мультиполярних регіональних безпекових відносин Європейського континенту елементи комунікації та координації дій між контрагентами. У цьому ключі, Дж. Е. Нолан презюмує, що кооперативна безпека може бути визначена як модель міждержавних відносин, у межах якої передбачено можливість виникнення дискусій, проте вважається, що дані суперечності вирішуватимуться на основі узгоджених норм та затверджених усіма учасниками процедур [12, с. 5].

На думку Е. Адлера, кооперативна безпека є набором безпекових практик, які, в основному, затверджуються багатосторонніми інституціями безпекових спільнот, і передбачають, що загрози, котрі можуть виникнути, найкраще усувати шляхом вибудовування довіри й діалогу між сторонами, визначення кооперативних меж якісних показників життєдіяльності та просування регіональних ідентичностей (завдяки, зокрема, залученню сусідніх для спільноти держав як її членів чи партнерів) [13, с. 207]. Тобто, пропонуючи сусіднім державам різноманітні партнерські відносини, Європейський Союз залучає до

співпраці та схиляє нових партнерів до впровадження ключових стандартів та практик цієї структури, завдяки чому стверджується стратегічна стабільність та безпекові зміни. Подібне партнерство з європейськими країнами пострадянського простору переформатує їхні ідентичності та ціннісні орієнтири, дозволяючи їм користуватися безпековими, економічним й культурними дивідендами, котрі пропонує Євросоюз, зокрема, у рамках Європейської політики сусідства.

Як наслідок, система кооперативної безпеки на теренах Європейського континенту, що формується по осі ЄС – треті країни, постає як стратегічна матриця, що вибудовується навколо ядра держав ліберальної демократії, об'єднаних мережею відповідних інституцій, котрі поділяють спільні цінності та практично взаємодіють в економічній, політичній та оборонній сферах та основі цілковитої транспарентності [14, с. 10]. У системі такої безпеки чітко прослідковується ієрархія національних безпекових інтересів окремих держав, пов'язаних у межах чотирьох «кіл безпеки», які взаємно підсилюють одне одного і, як наслідок, сприяють стабілізації всієї безпекової системи. У центрі «кооперативного безпекового ядра» перебуває індивідуальна безпека, що передбачає підтримку та захист прав людини з боку держави як у межах її власних кордонів, так і у сусідніх з її територією ареалах. Друге концентричне коло включає всі заходи колективної безпеки, що мають слугувати завданням підтримки миру й стабільності у рамках держав Європейського регіону. Третє коло передбачає можливість колективної оборони – спільного захисту країн від зовнішньої агресії. І, зрештою, четверте «коло безпеки» може характеризуватися як «просування стабільності»: під час даного процесу держави, об'єднані у рамках Європейського регіону, активно працюють задля забезпечення стабільного розвитку інших ареалів (конфлікти на теренах яких можуть потенційно загрожувати їхній власній безпеці), застосовуючи політичні, інформаційні, економічні й, за необхідності, військові засоби [14, с. 10].

Однак, зважаючи на наявні військові, економічні й політичні загрози безпеці в Європі, ЄС спрямовує свою діяльність виключно на ствердження двох перших концентричних кіл, не беручи відповідальності ані за оборону, ані за стабілізацію країн-партнерів. Тим не менш, намагання ЄС долучитися до врегулювання «заморожених конфліктів» у випадку Придністров'я чи введення санкційного режиму щодо Росії внаслідок її агресії на території України свідчать про транзитивний стан системи кооперативної безпеки на теренах Європейського континенту: наразі залучення до її матриці третього й четвертого концентричного кіл напряду залежать від поглиблення відносин між сторонами та виконання третіми країнами умов внутрішньополітичного реформування, котре має наблизити рівні їхнього розвитку й ціннісний потенціал до норм та правил Європейського Союзу.

Список використаної літератури:

1. Парахонський Б. О. Роль ОБСЄ у формуванні європейського середовища безпеки / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3. – С. 109-114.
2. Buzan B. Regions and Powers: The Structure of International Security / B. Buzan, O. Wæver. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 564 p.
3. Горный М. Б. Место введения / М. Б. Горный // Публичная политика: проблемы мягкой безопасности в Балтийском регионе [под ред. М. Б. Горного]. – СПб : Норма, 2004. – С. 3-51.
4. Горобець І. В. Процеси формування системи регіональної безпеки у Південній Азії (початок 1990-х – середина 2010-х років) : [монографія] / І. В. Горобець. – К. : Міленіум, 2017. – 418 с.
5. Kacala J. European Union as a System of Collective Regional Security During the Economic Crisis. Influence of Austerity Measures on the Defence Spending of France, Germany, Italy,

- Spain and the United Kingdom / J. Kacała // *Kwartalnik Naukowy OAP UW «e-Politikon»*. – 2013. – № 6. – P. 231-248.
6. Hodge C. C. *Redefining European Security* / C. C. Hodge. – London : Routledge, 2002. – 300 p.
 7. Gallagher N. W. *Re-thinking the Unthinkable: Arms Control in the Twenty-First Century* / N. W. Gallagher // *The Nonproliferation Review*. – 2015. – Vol. 22, Issue 3-4. – P. 469-498.
 8. Colard D. *La société internationale après la guerre froide* / D. Colard. – Paris : Masson & Armand Colin Éditeurs, 1996. – 414 p.
 9. Dewitt D. *Common, Comprehensive and Cooperative Security* / D. Dewitt // *The Pacific Review*. – 1994. – Vol. 7, № 1. – P. 1-15.
 10. Швечикова Я. П. Європейський регіональний комплекс безпеки в сучасній безпековій структурі світу / Я. П. Швечикова // *Грані*. – 2014. – № 9 (113). – С. 86-91.
 11. *Cooperative Security: Reducing Third World Wars* / I. W. Zartman, V. A. Kremeniuk (eds.). – Syracuse : Syracuse University Press, 1995. – 376 p.
 12. Nolan J. E. *The Concept of Cooperative Security* / J. E. Nolan // In J. E. Nolan (ed.) *Global Engagement: Cooperation and Security in the 21st Century*. – Washington, DC : The Brookings Institution. – P. 3-18.
 13. Adler E. *The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation* / E. Adler // *European Journal of International Relations*. – 2008. – Vol. 14 (22). – P. 195-230.
 14. Cohen R. *Cooperative Security: From Individual Security to International Stability in Cooperative Security: New Horizons for International Order* / R. Cohen, M. Mihalka // George C. Marshall European Center for Security Studies Papers. – 2001. – № 3. – 80 p.

CONCEPTUALIZATION OF THE REGIONAL DIMENSION OF EUROPEAN SECURITY IN THE CONTEXT OF THE EU – THIRD COUNTRIES BILATERAL RELATIONS

Daryna Kyrylko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of International Relations, Chair of International Information,
Melnykova St., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine*

Taking into account the key changes took place in the system of international relations in the beginning of the 21st century and the emergence of new challenges and threats to global security, activating of the formation of regional security regimes on the example of the European continent is considered. The security regime in Europe to be built up with the participation of the EU and its partner countries is interpreted as the system of cooperative security which matrix has a transitive nature.

Key words: EU, cooperative security, European region, third countries, security relations, security regime.

УДК 32.019 + 321.02 + 321.64 + 323.22 + 323.25 + 323.26 + 323.28

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ У СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ (1989–2017): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Віталій Кольцов

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського,
кафедри політичних наук і права
вул. Старопортофранківська, 26, 65000, м. Одеса, Україна*

У статті проаналізовано особливості та значення політичної опозиції у процесах структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи впродовж 1989–2017 рр. Аргументовано, що завдяки впливу політичної опозиції та протестності країни Вишеградської групи спочатку перестали бути автократичними, згодом, трансформувались у гібридні, демократизувались. Зафіксовано, що одне з ключових значень у цьому процесі мало перетворення опозиції з доінституційного явища (у формі суспільно-політичного протесту) в інституційне явище (у формі політичного інституту). Відтак доведено, що умовою становлення консолідованої демократії є процес конструктивізації політичної опозиції.

Ключові слова: політична опозиція, політичний режим, автократія, демократія.

Впродовж 1989–1990 рр. (щоправда, з різною національною специфікою) країни Вишеградської групи перестали бути автократичними політичними режимами «реального соціалізму», а натомість суттєво політично та соціально-економічно трансформувались, спершу у гібридні, а згодом і у демократичні політичні режими і практики. У цьому процесі важливе значення відіграла політична опозиція, яка суттєво інструментально і механічно «підганяла» процеси суспільно-політичного та цивілізаційного поступу країн регіону. Однак навіть після завершення «ранньої» демократизації країни Вишеградської групи автоматично не стали консолідованими чи напівконсолідованими демократіями, якими вони є тепер, а натомість продовжили апробовувати дистинктивні інституційно-процесуальні та політично-поведінкові практики, до котрих по-різному була залучена чи навіть «вмонтована» політична опозиція. Відтак порівняльний аналіз особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи є важливим та актуальним – як теоретико-методологічно, так і емпірично, – адже він може допомогти відповісти на низку питань, які пов'язані з розумінням демократичного транзиту та якості демократії. Причому не тільки на прикладі досліджуваних країн, але й за їхніми межами. Відтак запропоноване дослідження є теоретично та прогностично орієнтованим.

Значною мірою проблематика особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи досліджена у працях таких учених, як В. Бусленко [1], А. Дулеба [8], Й. Елстер, К. Оффе та У. Преусс [9], Г. Кітчелт, Я. Мансфелдова, Р. Марковскі та Г. Тока [13; 14], Т. Костелецькі [15], В. Меркель [16], Дж. Прідхем [17], А. Пшеворський [5], А. Романюк, В. Литвин та Н. Панчак-Бялоблоцка [4], А. Степан [18], Дж. Хайлі, Я. Пакульські та В. Веселовські [11], К. Херпфер, П. Бернхаген, Р. Інглхарт і К. Вельцель [2], Ф. Шіммельфеннінг [7], А. Янош

[12] тощо. Крім того, означена проблематика є субпредметом проектних досліджень, які проводять під егідою таких організацій, як Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, «Systemic Peace» (Проект «Політія»), «Freedom House» (проект «Свобода у світі»), Гельсінський університет (проект «Індекс демократизації»), а також «The Economist Intelligence Unit» (проект «Індекс демократії»). Тим не менше, у них сумарно з'ясовано лише загальні особливості кореляції політичної опозиції й специфіки політичних режимів у країнах Вишеградської групи. Натомість, вони значною мірою не є синтезованими і генералізованими, тому потребують перегляду та систематизації. Відтак метою представленої наукової розвідки є з'ясування особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи одразу після того, як вони стартово/початково демократизувались.

Політичній науці відома теоретизація, за якою лінії поділу між типами та моделями процесів демократизації у країнах Вишеградської групи були надмірно розмитими, однак чітко проявилися дві тенденції: по-перше, Польща та Угорщина демократизувались ендогенно та зважаючи на те, що розвиток опозиції й груп протестності уможлиблювався завдяки політиці лібералізації, здійснюваної свого часу режимами «реального соціалізму»; по-друге, Чехословаччина (зокрема, Чехія і Словаччина) демократизувалась спонтанно й екзогенно, адже опозиція та групи протестності у ній були фрагментованими та радше ситуативними, а політичний режим порівняно більш репресивним [3, с. 346]. Також важливою є теоретизація, за якою у процесі демократичного транзиту політична опозиція у країнах регіону пройшла два етапи становлення і розвитку – доінституційний (у формі суспільно-політичного протесту) та інституційний (у формі політичного інституту).

Доінституційний етап становлення та розвитку політичної опозиції (який був власний країнам регіону тоді, коли вони ще були комуністичними) припав на період лібералізації і окреслювався організаційним, хоч і внутрішньо структурно-фрагментованим (а інколи й антидемократичним [5, с. 645]) оформленням політсил (суспільно-політичних рухів і партій), які (щоправда, в умовах здебільшого певного балансу сил між владою і протестністю/опозицією) опиралися правлячій комуністичній партії та прямо чи опосередковано вели проти неї боротьбу за державну владу [1]. Політична опозиція у цей період розумілась і позиціювалась як досить організована, громадянсько- і масово-мобілізована, але, на противагу, доволі ідеологічно і програмно фракціоналізована, внаслідок чого вона спочатку більше відповідала принципам прямої, а згодом представницької демократії. Безпосереднім свідченням цього слугує зауваження А. Степана про те, що демократична/антикомуністична опозиція, передусім в Польщі та Угорщині і дещо меншою мірою у Чехословаччині, виконувала функції «опору» інтеграції у рамках авторитарного політичного режиму, захисту «зон автономії» проти політичного режиму, підризу легітимності політичного режиму, збільшення політичної ціни авторитарного політичного режиму, а також створення сприйнятливої альтернативи у формі демократії та демократичного політичного режиму [18, с. 45]. Відповідно, опозиція у формі суспільно-політичного протесту у цей час була якщо не повною мірою, то доволі суттєво антисистемною.

У свою чергу, інституційний етап розвитку політичної опозиції у регіоні був детермінований трансформацією суспільно-політичних рухів/організацій і колишніх комуністичних політичних сил у нові політичні партії, відновленням «історичних» і формуванням зовсім «нових» політичних партій, особливо у той час, коли вони змогли конкурувати між собою у ході проведення виборів до органів влади. Більше того, «інституціонального сліду» політичній опозиції надало те, що політичні партії і рухи (у ролі партій) почали використовувати легальні форми політичного суперництва, створювати власні програмні

та персональні альтернативи, а влада для них стала об'єктом, на який спрямовувався спільний політичний інтерес [6, с. 4]. Річ у тім, що боротьба за владу значною мірою скоригувала характер, форми й методи діяльності політичної, передусім парламентської, опозиції, через що вона конструктивізувалась і трансформувалась у невіддільний політичний інститут представницької демократії у регіоні. Суплементарним наслідком стало те, що у країнах Вишеградської групи інституціоналізована політична опозиція сьогодні вже звикло розуміється передусім як парламентська або партійно-парламентська опозиція, яка потенційована своїми претензіями та перспективами з приводу набуття статусу суб'єкта влади. Водночас, це не означає, що лише парламентська опозиція є виявом політичної опозиції у регіоні, адже до останньої входять і різноманітні суспільно-політичні групи, рухи, організації, а також позапарламентські партії, котрі основним або допоміжним інструментом оспорування влади вважають суспільний або суспільно-політичний протест тощо і які традиційно не потенційовані набуттям статусу суб'єкта влади.

Помітний виняток у цьому зрізі становить Словаччина, в якій після колапсу авторитарного режиму «реального соціалізму» спершу відбулась демократизація, а згодом знову авторитаризація політичного режиму [19], внаслідок чого у середовищі науковців аналізована держава впродовж значного періоду часу позиціювалась як «складний випадок» [14, с. 453] чи «специфічна країна регіону» [10], особливо на тлі її чеського гомолога [9, с. 290; 13, с. 42]. Річ у тому, що у Словаччині, на думку дослідників, було встановлено якщо не авторитарний, то принаймні гібридний режим В. Мечіяра, через що держава виявилась девіантним випадком на тлі інших країн не лише Вишеградської групи, а загалом Центрально-Східної Європи [17, с. 1228]. Однак це було не випадково, адже Словаччина до 1993 р. фактично не мала досвіду державності, позначалась серйозними проблемами етнокультурної гетерогенності, субкультурними конфліктами, неструктурованістю відносин політичної влади й політичної опозиції, а також відсутності єдиної консолідованої політичної еліти, яка бачила б певну бажану мету розвитку країни, а тому часто просто «симулювала» демократичні реформи і була сценарієм «аномальності» та нестабільності [12, с. 386, 398; 19]. З огляду на це, очевидно, що Словаччина пройшла не один етап транзиту до демократії, а два: від комунізму (режиму «реального соціалізму») до антикомунізму й основ демократії з відкатом до гібридного чи авторитарного режиму В. Мечіяра; а також від режиму В. Мечіяра до консолідованої демократії. Відмінність між цими стадіями транзиту полягала у тому факті, що у Словаччині спочатку (після першої стадії транзиту) заперечувались принципи конституціоналізму, відчувались тенденції до централізації виконавчої влади і створення потужного олігархічного політичного класу, а згодом (після другої стадії транзиту) – ці тенденції відійшли на маргінес [8, с. 224]. Окрім того, відмінність у тому, що спочатку Словаччина практикувала демократію персоналістсько та як популістський тип правління «неперевіреної більшості» і тільки згодом почала розуміти її більш процедурно та консенсусно [9, с. 302]. Це сумарно означає, що транзит від комунізму до демократії у Словаччині йшов у декілька переломних моментів, якими були вільні, але «критичні» вибори 1990, 1992, 1994 і 1998 рр. Річ у тому, що тільки парламентські вибори 2002 р. перестали генерувати відчуття «страху» перед ймовірною зміною політичного режиму й можливістю відкату до політичної практики періоду «реального соціалізму». Відповідно, саме у цей період, на відміну від інших країн Вишеградської групи, у Словаччині було інституціоналізовано конструктивну політичну опозицію.

Як наслідок, саме наявність конструктивної політичної опозиції у формі її перетворення з суспільного протесту у політичний інститут/протоінститут виявилась результатом передусім договірного типу політичного транзиту, що заклав передумови для формування

спочатку правил процедурного консенсусу щодо основоположних політичних інститутів, а згодом й самого процесу досягнення процедурного консенсусу демократії у країнах Вишеградської групи, зокрема через такі правила, як: регулярне проведення чесних і змагальних (загалом справедливих) виборів (передусім легіслатур); можливість громадян претендувати на заняття виборних посад; відсутність репресій до політичної опозиції; право громадян створювати незалежні асоціації і організації; вільний доступ громадян до джерел альтернативної інформації; наділення вибраних посадових осіб конституційним правом контролю за урядовими рішеннями [3, с. 342; 16]. Ці правила заклали фундамент договірних відносин, які лягли в основу формування нових політичних інститутів і ознак/принципів процедурної демократії (особливо «невизначеності результатів при визначеності процедур») – форми і системи державного правління, структури та повноважень органів державної влади, партій і виборів, політичної, зокрема парламентської, опозиції, – хоча б унаслідок впровадження нових конституційних положень (через прийняття нових конституцій або внесення змін до чинних «соціалістичних» конституцій) і їх імплементації та інституціоналізації у повсякденній політичній практиці [4, с. 11–20].

Відповідно, підсумком демократизації країн Вишеградської групи стало те, що вони, принаймні станом на середину 2000-х рр., напередодні або після вступу в Європейський союз, почали позиціонуватись як консолідовані чи ліберальні демократії, в яких задовольнялись принципи верховенства права, чіткого розподілу влади, конституціоналізму, плюралізму політичних акторів та інститутів, дотримання прав і свобод людини та громадянина, свободи ЗМІ і політичних асоціацій [2, с. 528]. Крім того, однією з ознак транзиту країн Вишеградської групи до консолідованої демократії був перехід влади від правлячих політичних сил (політичних еліт) до опозиційних (політичних контроліт) як мінімум двічі у рамках однієї виборчої системи [3, с. 342–343]. Це важливо з огляду на те, що оскільки опозиція в умовах демократизації була (і має бути) носієм й виразником суспільного незадоволення, її роль у політичній системі й конструюванні міжінституційних відносин стала фактором, який легітимізував створені у країнах Вишеградської групи правила гри і тим самим засвідчив, що сформовані в їх межах політичні інститути можуть детермінувати цивілізоване вирішення політичних/міжінституційних криз. Це особливо очевидно з огляду на статистику успіхів демократизації та консолідації демократії в країнах Вишеградської групи (зокрема впродовж 1989–2017 рр., детально див. табл. 1).

Сумарно це означає, що за період після колапсу режимів «реального соціалізму» та демократичного транзиту у країнах Вишеградської групи в основному відбулася інституціоналізація і політичної влади, і політичної опозиції. При цьому, як політичний інститут, політична опозиція у країнах регіону у своєму розвитку пройшла декілька етапів: перший (друга половина 80-х рр. XX ст. – до 1989 р. включно) – період функціонування у формі протоінституту й політичного/суспільно-політичного протесту, що закінчився проведенням «круглих столів»/переговорів і розпадом автократичних політичних режимів; другий (із 90-х рр. XX ст. до початку 2000-х рр.) – період правового проектування та регулювання політичної (передусім парламентської) опозиції як політичного інституту; третій (з початку 2000-х рр.) – період формування політичних практик з реальною політичною конкуренцією, заснованою на політичному консенсусі щодо основних політичних проблем і соціополітичних поділів, наявних у країнах аналізованого регіону.

З іншої сторони, така періодизація дещо умовна і у кожній з аналізованих країн виділені етапи розвитку політичної опозиції розгорталися у різні хронологічні періоди (найтриваліше у Словаччині). У реальності ж усі етапи були взаємопідпорядкованими, адже перша фаза була необхідною, а друга – достатньою умовою для формування

Таблиця 1

Наслідки транзиту від автократії до демократії у країнах Вишеградської групи: результати різних порівняльних проектів, 1989–2017 рр.¹

Країна	Різні етапи підрахунків	Проект «Політія» (Systemic Peace)	Проект «Свобода у світі» («Freedom House»)	Індекс демократизації (Гельсінський університет)	Індекс демократії («The Economist Intelligence Unit»)
Польща	1	1988 р.: -6, автократія	1989 р.: 3,5, частково вільна країна	1988 р.: 0,3	–
	2	1993 р.: +8, демократія	1993 р.: 2,0, вільна країна	1993 р.: 19,3	–
	3	1999 р.: +9, демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 23,6	2006 р.: 7,30 неповна демократія
	4	2009 р.: +10, повна демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 21,6	2010 р.: 7,05 неповна демократія
	5	2015 р.: +10, повна демократія	2016 р.: 1,5, вільна країна	2014 р.: 24,3	2016 р.: 6,83 неповна демократія
Угорщина	1	1988 р.: -2, закрыта анократія	1989 р.: 3,5, частково вільна країна	1988 р.: 0,0	–
	2	1993 р.: +10, повна демократія	1993 р.: 1,5, вільна країна	1993 р.: 33,5	–
	3	1999 р.: +10, повна демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 25,4	2006 р.: 7,53 неповна демократія
	4	2009 р.: +10, повна демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 27,0	2010 р.: 7,21 неповна демократія
	5	2015 р.: +10, повна демократія	2016 р.: 2,5, вільна країна	2014 р.: 28,6	2016 р.: 6,72 неповна демократія
Чехословаччина	1	1988 р.: -7, автократія	1989 р.: 6,0, не вільна країна	1988 р.: 0,1	–
	1	–	–	–	–
	2	1993 р.: +10, повна демократія	1993 р.: 1,5, вільна країна	1993 р.: 37,8	–
	3	1999 р.: +10, повна демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 36,5	2006 р.: 8,17, повна демократія
	4	2009 р.: +9, демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 33,9	2010 р.: 8,19, повна демократія
Словаччина	5	2015 р.: +9, демократія	2016 р.: 1,0, вільна країна	2014 р.: 34,4	2016 р.: 7,82 неповна демократія
	1	–	–	–	–
	2	1993 р.: +7, демократія	1993 р.: 3,5, частково вільна країна	1993 р.: 27,4	–
	3	1999 р.: +9, демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 33,3	2006 р.: 7,40 неповна демократія
	4	2009 р.: +10, повна демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 24,1	2010 р.: 7,35 неповна демократія
	5	2015 р.: +10, повна демократія	2016 р.: 1,0, вільна країна	2014 р.: 28,6	2016 р.: 7,29 неповна демократія

¹ Таблиця складена на підставі даних різних компаративних проектів, які можна отримати на їхніх офіційних веб-сторінках.

конструктивної політичної опозиції, що можливо тільки тоді, коли інституціональні умови зберігають свою консенсусну основу впродовж усього «життєвого циклу». Більше того, у деяких країнах регіону, передусім в Угорщині після 2010 р., а також у Польщі після 2015 р. (це частково продемонстровано у табл. 1), розпочались (як і усереднено у Вишеградській групі) процеси «ерозії демократії», внаслідок чого було доволі суттєво «понижено» політико-правовий статус політичної, передусім парламентської, опозиції. Зумовлено це було тим, що у перерахованих країнах, а також меншою мірою у Словаччині було сформовано якщо не однопартійні уряди більшості, то принаймні урядові кабінети, які опирались на домінуючі парламентські партії, що раніше було не властиво чи майже не властиво для регіону. Крім того, у цілому по регіону впродовж 2004–2017, але особливо після 2008–2009 рр. дещо погіршилось сприйняття демократії, адже зріс відсоток «незадоволених» її ідеями та наслідками людей. Часто це було зумовлено тим, що слабкими були зв'язки між соціальними групами і прошарками населення та політичними партіями, які репрезентували владу й опозицію, чи, іншими словами, ще доволі значною була електоральна мінливість партійних систем країн Вишеградської групи.

Ключова причина окреслених явищ і тенденцій похідна та прослідковується у тому факті, що впродовж 1989–2017 рр. у країнах Вишеградської групи так і не було завершально впорядковано міжпартійних та міжінституційних відносин, та як наслідок – відносин між політичною владою (передусім урядом) та політичною опозицією (передусім у парламенті). Це найперше очевидно на прикладі транзитного і посттранзитного періоду політичного розвитку країн регіону, оскільки саме у цей час (зокрема до 2004 р.) до уваги брались ключові інституційні та неінституційні параметри політичного поступу. Причому, одна із ключових дилем, яка не повною мірою була вирішена у посттранзитний період, – це логіка розуміння конкуренції.

Відомо, що, з однієї сторони, демократія вимагає конкурентних політичних еліт, прихильних до справедливих і відкритих процесів ліберального управління. З іншої сторони, «сильна держава» потребує кваліфікованих еліт. Однак, якщо вони надто антагоністичні, то можуть «підірвати» демократію, а якщо вони надто консенсусні, то можуть призвести до автократії [11, с. 1–7]. Зважаючи на це, очевидно, що еліти у країнах Вишеградської групи розвивались поетапно, а конкурували з різною інтенсивністю. Зумовлено це було передусім тим фактом, що партії і партійні системи у країнах регіону формувались на підставі антагонізму й історичної логіки протистояння колишніх комуністів/посткомуністів й антикомуністів. Було зрозуміло, що історично більш репресивні чи конфліктні відносини у періоди режимів «реального соціалізму» (особливо незадовго до краху комунізму) проводили значно «глибші» політичні поділи між політичною владою та політичною опозицією у період посткомунізму (зокрема між «спадкоємцями» комуністичних партій і антикомуністичних суспільно-політичних рухів). Натомість, більш «м'які» відносини між комуністичною партією та групами протестності гарантували більш демократичні тенденції співпраці поміж владою та опозицією [13]. Відповідно, це генерувало і спадкоємність політичного процесу, і політичний клієнтелізм, адже за такої логіки міжпартійної конкуренції формувались як формальні, так і неформальні мережі, які гарантували преференції деяким акторам політики незалежно від їх компетентності і/чи електоральних переваг. Це вилилось у той факт, що політсили, які були при владі, доволі часто зловживали важелями та інструментами управління, а політсили, які були в опозиції, нерідко заперечували демократичні інститути, висуваючи їм «примарні» політичні альтернативи. Доповнював ситуацію той факт, що у країнах Вишеградської групи

вже на початку 90-х рр. XX ст. було сформовано принаймні два різновиди партій – програмні та клієнтелістські. Конкуруючи між собою, вони суттєво деструктували патерни взаємодії влади/уряду й опозиції.

Ситуація, на думку Т. Костелецькі [15, с. 157], почала змінюватись, а опозиція та влада почали конструктивізуватись тільки тоді, коли політичні партії почали ставати більш програмно-орієнтованими, бо наголос вони почали ставити на соціальні інтереси та відносини з громадянським суспільством. Відповідно, й більш відповідальною та ефективною почала ставати політична опозиція як така, адже, навіть не будучи при владі, її почали трактувати як таку, що здатна управляти та ефективно впливати на прийняття політичних і управлінських рішень. Навіть попри те, що політична опозиція могла ефективно моніторити і критикувати владу/уряд (у тому числі і через державою керовані засоби масової інформації). Це було усвідомлено як міцна та відповідальна міжпартійна конкуренція, яка «підвищила» демократичну легітимність і підзвітність у країнах Вишеградської групи. Це збіглося або навіть було зумовлено процесами європейської інтеграції, адже саме у цей час, а зокрема з кінця 90-х рр. XX ст., партійні системи країн регіону почали ставати значно стабільнішими.

Водночас, поряд з об'єктивними причинами, котрі супроводжували процеси формування конструктивної опозиції у країнах Вишеградської групи, на ці процеси безпосередньо вплинули процедурні і структурні фактори. Річ у тім, що у країнах регіону формування процедурних факторів демократії відбувалося в умовах вкрай розбалансованих політичних систем, які, як продемонструвала політична практика, супроводжувались «правовим вакуумом», коли різні політичні актори були змушені приймати політичні рішення з метою зниження рівня ризиків, які надходили від політичної системи, зокрема системи міжінституційних відносин. Таким чином впорядковувався «політичний хаос», який був неминучим після зламу попередньої системи та режиму «реального соціалізму». На цьому етапі головну роль відіграли персональні якості політичних лідерів, причому тих із них, що представляли правлячі (комуністичні) та опозиційні (антикомуністичні) політичні сили, оскільки саме вони змогли елементарно втримати ситуацію, стримуючи політичне свавілля, джерелом якого були передусім радикали з середовища політичної еліти та контреліти. Тобто для транзитних країн Вишеградської групи напевно найважливішим моментом був вихід з невизначеності. У свою ж чергу, саме динаміка та характер розвитку інституціональних умов визначили динаміку та характер еволюції власне політичної опозиції. Зрештою, динаміка співвідношення сил між політичною владою і політичною опозицією, жодна з яких не була монолітною і містила у собі як поміркованих, так і радикально налаштованих представників, урешті-решт й визначила подальший тип політичної взаємодії у країнах регіону.

Позитивну роль у цьому контексті, а також у ході інституціоналізації політичної опозиції у країнах Вишеградської групи відіграла політика консолідації, яка виявилась можливою на підставі створення відповідної конфігурації політичних інститутів, а саме: типу партійної та виборчої системи і форм політичної участі, посередництвом яких реалізується залучення громадян до вироблення суспільно і політично значущих рішень; способів формування та відповідальності урядів й рівня їхньої легітимності; рівня консолідованості політичного класу стосовно національних інтересів держав та наявності груп вето (вето-акторів), які спроможні заблокувати захист або підтримку забезпечення відповідних національних інтересів; рівня соціальної та політичної активності, який має релевантні форми, та відповідно співвідношення релевантних і нерелевантних форм політичної участі; якості державної бюрократії тощо [3, с. 351].

З огляду на це, зазначимо, що у країнах Вишеградської групи політика консолідації розроблялась і генерувалась через: по-перше, зміни у національних конституціях, а зокрема створення адекватної конфігурації політико-правових інститутів, прийняття необхідних процесуальних законів, які забезпечують повноцінність затверджених на конституційному рівні політико-правових процедур; по-друге, підтримання досить високого (хоча й мінливого) рівня політичної довіри до органів державної влади; по-третє, підтримання високого рівня консолідації стратегічних політичних пріоритетів, а саме підтримки вектора суспільно-політичних трансформацій (демократія і ринкова економіка) й зовнішньополітичних орієнтацій (євроатлантична інтеграція), які не були або майже не були (зокрема, на прикладі Чехії) предметом політичного протистояння (адже політичні актори сперечалися переважно щодо тактичних кроків у реалізації цієї політики); по-четверте, створення умов для розвитку релевантних форм політичної участі, завдяки чому підтримувалась висока легітимність механізмів й інструментів демократії, урядових партій та, відповідно, політичних рішень, відчуття особистої причетності до реалізації державної політики; по-п'яте, розробку і реалізацію євроатлантичного вектора у зовнішній політиці та набуття країнами регіону статусу ініціаторів апробації так званої «моделі зовнішніх стимулів», завдяки чому аналізовані країни отримали всебічну підтримку ЄС при реалізації модернізаційних проектів [7, с. 15; 16]. Важливість останнього фактору додатково зумовлюється тим, що саме ЄС створив позитивне «зовнішнє тло» реалізації консолідаційної політики. Зокрема, рішення Копенгагенського саміту (червень 1993 р.) і визначення політичних критеріїв членства в Європейському союзі (так звані «копенгагенські критерії») стали каталізатором для розвитку новостворених інститутів політичної опозиції і використання демократичних процедур, насамперед виборів, як способу ротації політичного класу, політичної конкуренції та впорядкування «правил гри» політичних акторів тощо. Вагомою була також економічна підтримка, насамперед через значні обсяги західних інвестицій та зростання товарообігу. Більше того, вагомий вплив Заходу дав підстави стверджувати про реалізацію «екзогенно-ендогенної» моделі модернізації [3, с. 352]. Ситуацію було ускладнено тим фактом, що у деяких країнах регіону (передусім у Польщі й Угорщині) було «продовжено» час прийняття нових національних конституцій, які остаточно мали детермінувати роль політичних інститутів та статус політичної опозиції. Часто це було зумовлено «конфліктом» з приводу типу конституціоналізму, зокрема між тенденціями демократизації (як влади більшості) та лібералізації (як гарантій прав особистості). З іншої сторони, це дало можливість узгодити найбільш важливі конституційні положення, потрібні для проведення консолідаційної політики, а також детермінувати політико-правовий статус і параметри структуризації політичної опозиції у країнах Вишеградської групи (що, звісно, потребують окремого розгляду).

Список використаної літератури:

1. Бусленко В. Політична опозиція в перехідних демократіях: категоріальний аналіз феномену / Василь Бусленко // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2013. – Вип. 3. – С. 311–317.
2. Демократизация : [учеб. пособие] / сост. и науч. ред. К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2015. – 708 с.
3. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : [монографія] / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – 488 с.

4. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. С. Романюк, В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцка. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2014. – 462 с.
5. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія : Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 605–648.
6. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації: Інформаційно-аналітичне дослідження. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2006. – 34 с.
7. Шіммельфеннінг Ф. Європеїзація Центральної та Східної Європи / Франк Шіммельфеннінг, Ульріх Зедельмаєр. – К. : Юніверс, 2010. – 288 с.
8. Duleba A. Democratic Consolidation and the Conflict over Slovak International Alignment / A. Duleba // Slovakia : Problems of Democratic Consolidation and the Struggle over the Rules of the Game. – Bratislava : Slovak Political Science Association and Friedrich Ebert Foundation, 1997. – P. 209–230.
9. Elster J. Institutional Design in Post-Communist Societies / J. Elster, C. Offe, U. Preuss. – Cambridge : Cambridge university Press, 1998. – 364 p.
10. Heinrich H. Institution Building in the New Democracies : Interim report on a project conducted by a research group at the Collegium / H. Heinrich. – Budapest, 1999.
11. Higley J. Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe / John Higley, Jan Pakulski, Włodzimierz Wesolowski. – London : Macmillan Press Ltd, 1998. – 301 p.
12. Janos A. East Central Europe in the Modern World : The Politics of Borderland from Pre – to Post Communism / A. C. Janos. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2000. – 488 p.
13. Kitschelt H. Post-Communist Party Systems : Competition, Representation and Inter-Party Cooperation / H. Kitschelt, Z. Mansfeldova, R. Markowski, G. Toka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 457 p.
14. Kitschelt H. The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies : Theoretical Propositions / H. Kitschelt // Party Politics. – 1995. – Vol. 1. – № 4. – P. 447–472.
15. Kostecky T. Political Parties after Communism : Development in East-Central Europe / Tomas Kostecky. – Washington DC : Woodrow Wilson Center Press, 2002. – 213 p.
16. Merkel W. Institutions and Democratic Consolidation in East Central Europe / Wolfgang Merkel // Estudio Working Paper. – 1996. – No. 86. – 55 p.
17. Pridham G. Complying with the European Union's Democratic Conditionality : Transnational Party Linkages and Regime Change in Slovakia, 1993–1998 / Geoffrey Pridham // Europa-Asia Studies. – 1999. – Vol. 51. – No. 7. – P. 1221–1244.
18. Stepan A. On the Task of a democratic Opposition / Alfred Stepan // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 2. – P. 41–49.
19. Szomolanyi S. Slovakia : From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy / Sona Szomolanyi // Hayashi T. Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe : Are New Institutions Being Consolidated? / T. Hayashi. – Hokkaido University, 2004. – P. 149–188.

**PECULIARITIES AND VALUE OF POLITICAL OPPOSITION IN STRUCTURATION
AND INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL REGIMES OF THE VISEGRAD
GROUP COUNTRIES (1989-2017): COMPARATIVE ANALYSIS**

Vitalii Koltsov

Southern Ukrainian National Pedagogical University

named after K. D. Ushinsky,

Department of Political Science and Law

street Staroportofrankovskaya, 26, 65000, Odesa, Ukraine

The article analyzes the peculiarities and significance of the political opposition in the processes of structuring and institutionalizing the political regimes of the Visegrad group countries in 1989–2017. It was argued that due to the influence of the political opposition and protest movements in the Visegrad countries, they initially ceased to be autocratic, later transformed into hybrid and even later into democratic ones. The researcher recorded that the transformation of the opposition from the pre-institutional phenomenon (in the form of sociopolitical protest) into an institutional phenomenon (in the form of a political institution) was one of the key values in this process. It has thus been proved that the process of the political opposition becoming more constructive is the condition for the establishment of a consolidated democracy.

Key words: political opposition, political regime, autocracy, democracy.

УДК 324+328.185]:303.446

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: ПОШУК МЕТОДІВ ПРОТИДІЇ

Ігор Кушнар'юв

*Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
відділ правових проблем політології
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, м. Київ, Україна*

Розглянемо особливості прояву політичної корупції в Україні. Визначено основні методи протидії їй. Вказано на основні напрямки антикорупційної протидії у політиці сучасної України. Підкреслено значення запровадження державного фінансування партій. Акцентовано на потребі впровадження пропорційної системи з відкритими списками. Наголошено на доцільності скасування політичної реклами на телебаченні. Звернено увагу на роль державного та незалежного громадського контролю за прозорістю фінансової діяльності політичних партій і за іншими сферами прояву політичної корупції. Підкреслено необхідність створення спеціалізованого антикорупційного суду.

Ключові слова: політична корупція, антикорупційна політика, партійне фінансування.

Політична корупція є одним із найнебезпечніших видів корупційних практик. Попри її завуальований характер, який не настільки очевидний, як побутова, бюрократична корупція, її вплив проявляється у руйнації всієї політичної системи, підриві національної безпеки держави. Масштабність політичної корупції в Україні неминуче зумовлює пошук шляхів запобігання таким деструктивним практикам у політиці. Найперше йдеться про цілісний механізм як систему способів протидії проявам політичної корупції у таких сферах як партійне фінансування, виборча кампанія, лобіювання та ін. Дослідити форми політичної корупції, характерні для України, та можливі шляхи запобігання їй є нашим дослідницьким завданням.

Загалом корупційна проблематика доволі широко представлена у розвідках різних галузей наукового знання (політологія, державне управління, юриспруденція, політична психологія тощо). Виокремлення у структурі системи корупції власне політичної корупції як окремого різновиду корупційних практик, зумовлює увагу дослідників до цього явища. В останні роки розмах політичної корупції визнаний на найвищому рівні, що викликало наукову дискусію щодо можливих методів протидії їй (І. Валюшко, Н. Задирака, Г. Кохан, М. Мельник, В. Таран, А. Тіньков, С. Серьогін, І. Чемерис та ін.). Але цілісної політологічної концепції протидії політичній корупції поки що не випрацьовано, законодавчо лише закладено старт формуванню механізму запобігання їй. Це актуалізує дослідження теми.

Безумовним кроком України вперед є запровадження державного фінансування партій і процедури контролю за їх фінансовими та іншими матеріальними активами (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», 2015). Такий нормативно-правовий механізм покликаний нівелювати вплив олігархічних груп на формування партійних списків, коли залежність політичних партій від приватних інвесторів перетворювала, за слушним означенням С. Кустової [2, с. 106], ці партії на «античні клієнти», які обслуговують інтереси спонсора. Так, право на державне фінансування мають партії, які на останніх парламентських

виборах отримали не менше 2%¹ голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Визначений в Україні розмір державного фінансування партій становить 0,02% мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня року, що передуює року виділення коштів державного бюджету, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх чергових або позачергових парламентських виборах. Державна підтримка політичних партій полягає й у їх праві на відшкодування витрат на передвиборчу агітацію на парламентських виборах за умови подолання прохідного бар'єру. Контролюючим механізмом є встановлення контролю Рахунковою палатою та Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК) за законністю та цільовим використанням партіями коштів державного бюджету.

Водночас із закріпленням державної підтримки унормовано й запровадження фінансової звітності партій. Це уможливило доступ до інформації про фінансовий стан, матеріальні активи всіх (не лише парламентських) політичних партій, інформації про основних спонсорів політичних партій. Урегульовано питання відповідальності за порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії, державного фінансування статутної діяльності політичної партії, фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації або агітації зі всеукраїнського або місцевого референдуму; унормовуються питання подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру. Частиною такого механізму є визначення, зокрема, максимального розміру внеску на підтримку партії від громадянина України упродовж одного року.

Складовою антикорупційного механізму також є поява вимоги проведення аудиту: внутрішнього (для усіх партій) та зовнішнього (для учасників виборів і партій, які отримують державне фінансування). Для запобігання можливим зловживанням партія має право укладати договір на проведення аудиту з тією самою аудиторською фірмою не більш як три роки поспіль. Передбачене щоквартальне оприлюднення звітів партією на своєму сайті на доповнення звітування перед НАЗК.

Отже, з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» розпочалася реформа прозорості та підзвітності фінансів політичних партій. Але внесенням змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії політичній корупції охоплене далеко не все коло корупційних проблем у політиці. Навіть у межах партій, яким приділено найбільше уваги, залишилося багато корупційних пасток.

Таким чином провідні українські партії, котрі здебільшого є проектами власників великого капіталу, з 2016 р. змушені враховувати нові вимоги антикорупційного законодавства. Внутрішній спротив цьому був помітним уже при обговоренні можливих законодавчих змін: тоді чинилася протидія появі цього антикорупційного механізму – представниками чотирьох парламентських фракцій пропонувалися альтернативні законопроекти.

На жаль, більшість українців не знають про запровадження державного фінансу-

¹ У європейських державах цей відсоток коливається у межах 1–2,5. Діють Єдині правила проти корупції у сфері фінансування політичних партій і виборчих кампаній, затверджені Рекомендацією 2003 (4), Комітету Міністрів Ради Європи, державам-членам Ради Європи запропоновано законодавчо визначати внесок на користь партії як «усвідомлену дію, спрямовану на надання партії економічної та іншої переваги». У 2003 р. в Україні вже робилася спроба запровадження державного фінансування партій, але рішенням (2007 р.) Конституційного Суду України це нововведення було визнано неконституційним, чим було простимульовано партії до залучення тіньових коштів.

вання партій; вочевидь, проблема лежить у площині недостатньої інформаційної кампанії щодо нововведень. Обізнана ж частина громадськості засвідчує, що головна причина нестачі підтримки ідеї державного фінансування – недовіра до політичних партій. Більшість українців переконані: діяльність вітчизняних політичних партій не відповідає демократичним стандартам і вони обстоюють не інтереси людей, а інтереси їхніх лідерів та фінансово-промислових груп. Як наслідок, домінує думка, що фінансуватися ці об'єднання громадян мають коштом членів і прихильників-спонсорів партій.

2016-й звітний для партій рік виявив тривожну тенденцію: з 352 зареєстрованих партій понад 100 не прозвітували, а серед тих, які зробили це, понад 75% подали так звані «нульові» звіти. Можна припустити, що причиною є несуттєві за розміром для порушників санкції за неподання звіту, тому актуалізується питання перегляду цих санкцій, аби стимулювати політичні партії дотримуватися вимог законодавства щодо фінансової звітності. Неактивність політичних партій ще й унеможлиблює протоколювання порушення законодавчих вимог щодо фінансової звітності – необхідна присутність представника політичної партії. Видається у цій ситуації за доцільне запровадження градації санкцій за неподання фінансової звітності аж до можливості анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії.

Можемо констатувати: 1) з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» розпочалася реформа прозорості та підзвітності фінансів політичних партій; 2) водночас уже за короткий час дії нововведень зафіксовані спроби нівелювання, невиконання норм антикорупційного законодавства партіями, адже в Україні склалася стійка непрозора система фінансування політичних партій і виборчих кампаній, коли більшість доходів і видатків партій йшли «чорною готівкою». У результаті цього більшість партій та їх кандидатів стали залежними не від виборців, а від олігархів.

Видаються назрілими такі реформи:

1) впровадження пропорційної системи з відкритими списками на зміну змішаній системі з корупційною мажоритарною компонентою. Вибори з використанням мажоритарної системи показали великий спектр корупційних зловживань (адміністративний ресурс, підкуп виборців тощо);

2) скасування фінансово витратної політичної реклами на телебаченні, запровадивши натомість дебати між кандидатами. На користь такої заборони свідчить і зарубіжний досвід: переважна більшість європейських країн заборонила платну передвиборну агітацію на телебаченні. В Україні назріла потреба прийняття окремого закону про медіапрозорість і заборону політичної реклами (навіть саме поняття «політична реклама» в Україні не унормоване), адже партії або мають можливість доступу до телеефірів за тіньові кошти або не мають її. Саме тіньовим коштом партії підтримують свою конкурентоздатність. Вихід – заборонити політичну рекламу на телебаченні, попри опір рекламного ринку. Але видається, що тут необхідна чітка позиція держави та громадянського суспільства: інтереси медіа-бізнесу не можна ставити вище загальнодержавних інтересів у вибудовуванні транспарентної політики;

3) здійснення ефективного державного та незалежного громадського контролю за прозорістю фінансової діяльності політичних партій і за іншими сферами прояву політичної корупції. Можливими формами залучення інститутів громадянського суспільства до протидії політичній корупції є: участь громадськості у нормотворчій діяльності (розробка, громадське обговорення законопроектів); громадський контроль за дотриманням законів; інформування та просвіта населення, спрямовані на формування антикорупційної культури; антикорупційна експертиза законопроектів; проведення аналітичних досліджень із питань запобігання

і протидії корупції з подальшим оприлюдненням пропозицій; контроль та аналіз фінансової звітності політичних партій; протидія електоральній корупції завдяки організації незалежного спостереження за перебігом виборчого процесу; залучення громадськості до формування керівного складу спеціалізованих антикорупційних органів тощо;

4) створення гарантій невідворотності покарання за корупційні злочини у політиці, бо сьогодні незначна кількість фігурантів корупційних справ притягаються до відповідальності, а також м'якість покарань, дисонує з наявним суспільним запитом. Необхідне ухвалення закону та створення спеціалізованого антикорупційного суду, який завершуватиме справи проти топ-чиновників. Наразі більшість справ, які передаються до українських судів загальної юрисдикції, на цьому рівні гальмуються. Починаючи з травня 2016 р. це питання постійно піднімається. Альтернативою є створення антикорупційних палат у судах загальної юрисдикції, але видається, що це не змінить ситуацію з огляду хоча б на те, що суддями новостворених палат будуть усе ті ж судді судів загальної юрисдикції. Постає питання не лише ухвалення рішення про створення антикорупційного суду, який буде розглядати справи, підслідні НАБУ, але й про відбір доброчесних суддів до нього;

5) формування антикорупційної культури населення, яка передбачала б абсолютне нетолерування усіх форм корупції. Наприклад, одним із напрямків формування такої культури є формування стійкого переконання у необхідності державного фінансування партій як запоруки їх фінансової незалежності, а значить побудови цивілізованої політичної системи. Поки що маємо абсолютну непідтримку українцями ідеї державного фінансування партій, навіть не дивлячись на те, що це коштує кожному українському виборцю близько 13 гривень на рік [1]. Лише 10% українців за даними соціологічного опитування, проведеного влітку 2017 р. Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та Центром Разумкова, підтримують державне фінансування політичних партій [4]. Як показало це ж опитування, менше третини опитаних узагалі не знали, що парламентські партії України почали з 01.07.2016 р. отримувати державне фінансування². Вбачаємо проблему у рівні політичної культури громадян, яка не передбачає, що державне фінансування політичних партій є необхідністю.

Видається, що прийнятого Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», який найперше стосується політичних партій, є недостатньо. Назріла потреба прийняття окремого комплексного закону щодо запобігання та протидії політичній корупції, в якому був би унормований увесь комплекс можливих протиправних дій корупційного характеру у політиці та шляхи запобігання їм, прописані можливості громадського контролю за впровадженням цього закону.

Зауважимо, що поняття «політична корупція» в Україні не є визначене на законодавчому рівні, що призводить до розмитості розуміння її суб'єктів, видів протиправних дій тощо. Видається, що в Україні розуміння політичної корупції охоплює доволі звужену кількість протиправних дій, як-от продаж місць у виборчих списках чи продаж свого голосу народними обранцями за якусь законодавчу ініціативу, порушення порядку фінансування політичної партії тощо. Водночас, є чимало інших дій у політиці, які можуть кваліфікуватися як корупційні. Наприклад, використання прем'єр-міністром інформації, яка є йому відома завдяки перебуванню на посаді, в інтересах партії, до якої він належить. Натомість згадуваний Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

² За 2017 р. цей сумарний розмір державної підтримки становитиме понад 440 млн грн. Водночас за оцінками експертів Центру «Ейдос» [5], кожного місяця для утримання та розвитку партії, що має розгалужену організаційну систему управління, потрібно не менше 1 млн амер. дол.

запобігання та протидії політичній корупції» стосується найперше політичних партій, тобто дуже багато можливих проявів політичної корупції цим актом не є врегульовані. Та й навіть щодо політичних партій врегульовані лише окремі прояви корупційних дій, пов'язаних насамперед з непрозорим фінансуванням.

Прикладом таких корупційних сфер у політиці є зловживання, пов'язані з недієвістю механізмів внутрішньопартійної демократії: пересічні партійці не можуть впливати на рішення, позиції об'єднання громадян, до якого вони належать. Існує таке явище як «партійна франшиза» – «продаж» керівництвом партії місцевих партійних організацій локальним олігархам. Принципові рішення приймаються партійними очільниками без обговорення з партійцями, які можуть аж постфактум із новин дізнатися про рішення своєї партії. Для того, щоб мінімізувати внутрішньопартійну корупцію видається недостатнім лише оприлюднювати фінансову звітність. Щоб запрацювали інструменти партійної демократії, відкритою для громади має бути не лише фінансова інформація, але персональна інформація про партійців, аби уникнути маніпуляцій із членами партій при призначенні партійного керівництва осередків. Необхідне відкрите проведення партійних заходів (збори, засідання керівних органів): зазвичай, усе зводиться до партійних конференцій як постановочних вистав, де партійці не можуть вплинути на результати заходів. Маємо ситуацію, коли партійці не повідомлені заздалегідь про місце та час проведення, порядок денний тощо. Важливо публічно фіксувати та зробити відкритим доступ до рішень партійних органів, наприклад, у межах партійного сайту.

Ми вибірково перевірили за Єдиним реєстром громадських формувань наявність у зареєстрованих політичних партій власних сайтів (352 партії). До списку ми застосували крок вибірки й обрали для вивчення випадкових двадцять партій. З них лише чотири мають працюючий сайт, п'ять – представлені у соціальних мережах (Facebook), причому сторінки двох із цих партій фактично «мертві», позаяк їх наповнення відбувалося дуже давно, і лише три оновлюються. Це свідчить про неготовність вітчизняних партій до транспарентної політики.

Поширеною корупційною практикою є «вибивання» грошей для свого округу із державного бюджету народними депутатами [3] як спосіб заручитися лояльністю виборців. Виникає питання ціни отримання цих бюджетних коштів, а також прозорості самої процедури. Ця «ціна» може проявлятися у зміні фракції («тушкування»), вибіркового голосуванні за принципові законопроекти чи рішення без «тушкування», завищення вартості об'єктів інвестування задля подальшого «освоєння» цих коштів «своїми» підрядниками та отримання «відкату», фіксування численних фактів, коли ті, хто отримував кошти були або спонсорами виборчої кампанії, або бізнес-партнерами, або родичами тощо.

Корупційний ризик проявляється у намірі народного депутата неправомірно використати свої повноваження з метою отримання ресурсів державного бюджету для підкупу чи маніпуляцій позицією виборців свого округу задля наступного переобрання. Можливими, зокрема, є такі прояви політичної корупції у діяльності народного обранця:

1) *завищення вартості вирішення проблеми* задля подальшого лобіювання «своїх» підрядників, які згодом мають «подякувати» шляхом «відкату»;

2) *конфлікт інтересів*, коли об'єкт лобіювання пов'язаний із підприємницькою діяльністю депутата або пов'язаних із ним осіб, як то бізнес-партнерів, родичів чи спонсорів його передвиборчої кампанії;

3) *тіньове або непрозоре лобіювання*, коли виборців ставлять перед фактом, що гроші на вирішення певного питання з'явилися завдяки діяльності народного депутата. У такій ситуації виборців інформують, що гроші знайдені, але залишається питання: чи є

цей об'єкт пріоритетним у суспільному порядку денному та чи справді немає інших альтернатив вирішень проблеми? Отже, ситуація, коли виборцям пропонується вирішити проблему через фінансування певного об'єкта, який до цього не було включено до суспільного порядку денного, та саме таке вирішення проблеми не обговорювалося із виборцями у рамках публічних консультацій, оцінюється як ознака політичної корупції [3];

4) *лобіювання, пов'язане із «тушкуванням»* – перехід в іншу фракцію задля отримання фінансування на об'єкти, які є на території виборчого округу;

5) *лобіювання без «тушкування»* – «правильне» голосування попри рішення фракції та обіцянки виборцям задля отримання надалі фінансування на об'єкти, які знаходяться на території виборчого округу;

6) *ігнорування та бездіяльність щодо проблем, які є на суспільному порядку денному* – невжиття заходів у рамках депутатських повноважень для вирішення проблем, які є на порядку денному. Причини ігнорування проблеми часто мають корупційну природу (досягнення домовленості про невтручання).

За збереження мажоритарної компоненти у сучасній виборчій системі подекуди зберігається практика «підгодовування» виборчих округів коштом державного бюджету. Вона особливого розмаху набула за правління В. Януковича, коли окремі народні депутати за «правильну» позицію отримували із державного бюджету до 100 млн грн. на «свій» мажоритарний виборчий округ (у той час такі переваги отримували окремі депутати з тих областей України, які збігалися з електоральною базою Партії регіонів). Отже, платою за надходження коштів із державного бюджету часто були та й подекуди залишаються ризики політичної корупції, з яким стикається народний депутат.

Про намір боротьби з політичною корупцією в Україні свідчить уже доволі розгалужена система органів, інституцій антикорупційної спрямованості, а саме:

– антикорупційні органи: НАЗК, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) і Спеціалізована антикорупційна прокуратура. У складі НАЗК діє Департамент з питань запобігання політичній корупції, який контролює дотримання законодавства щодо фінансування політичних партій, дотримання встановленого порядку надходження та використання коштів виборчих фондів, вжиття заходів щодо осіб, у діях яких є ознаки правопорушень у цій сфері;

– у 2017 р. у парламентському комітеті з питань запобігання і протидії корупції створено підкомітет із питань запобігання і протидії політичній корупції. Його завданням є моніторинг діяльності державних органів у частині їх повноважень у сфері запобігання та протидії політичній корупції, аналіз практики застосування законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції»;

– діє низка громадських ініціатив, інституцій, які спрямовують свою діяльність на протидію політичній корупції: Transparency International Україна, Всеукраїнський рух проти політичної корупції «Під контролем», аналітично-ресурсна організація «Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», антикорупційна громадська організація Центр протидії корупції, Центр політико-правових реформ, громадська організація «Комітет виборців України», Громадський рух «Чесно» та ін.

Список використаної літератури:

1. Драбок М. Державні гроші у партійних касах – чому українці проти? / М. Драбок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p.dw.com/p/2hYxv>
2. Кустова С. М. Фінансування політичних партій як структурна складова інтеграційного процесу України до ЄС / С. М. Кустова // Вісник Національної академії держав-

- ного управління при Президентів України. – Сер.: «Держ. управл». – 2015. – № 3. – С. 105–109.
3. Пандир С. Методика, що має упинити практику «ручного підгодовування» виборчих округів та політичну корупцію / С. Пандир, Л. Шевченко, І. Сікора. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osf.org.ua/policy-analysisparlament/view/637>
 4. Прес-реліз опитування «Ставлення громадян до політичної ситуації, виборів і партій». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/11837777675979e41751cad8.18422987.pdf>
 5. Таран В. В. Опитування виконавців Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії політичній корупції» з метою виявлення основних недоліків, котрі стають на заваді його повноцінній імплементації на центральному та місцевому рівнях / В. В. Таран, С. І. Карелін. – К.: Центр політ. студій та аналітики «Ейдос», 2016. – 26 с.

POLITICAL CORRUPTION IN UKRAINE: SEARCH OF METHODS OF ANTIDIA

Ihor Kushnarev

*V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences of Ukraine
Department at the Legal Problems of Political Science
Tryokhsviatitelska str., 4, 01601, Kyiv, Ukraine*

Features of the manifestation of political corruption in Ukraine are considered. The basic methods of counteraction to it are determined. It is indicated on the main directions of anti-corruption counteraction in the policy of contemporary Ukraine. The importance of introducing state financing of parties is emphasized. Focus on the need to introduce a proportional system with open lists It is emphasized the expediency of abolishing political advertising on television. The attention was paid to the role of state and independent public control over the transparency of financial activities of political parties and in other areas of manifestation of political corruption. The necessity of creating a specialized anti-corruption court was emphasized.

Key words: political corruption, anti-corruption policy, party financing.

УДК 94:351(47783/86)“18/19”

МЕДІА-ДИСКУРС ПОЛІТИЧНИХ СИЛ РАДИКАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ НАРАТИВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Олена Макарчук

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут права та психології,
кафедра журналістики та засобів масової комунікації
вул. Князя Романа 3, 79000, м. Львів, Україна*

Під кутом оцінки європейського досвіду розвитку політичного соціуму розглянуто спільне і відмінне у партійній риториці та організації агітаційної і пропагандистської роботи українських радикальних партій двох історичних періодів – австро-угорського та сучасного. Робиться висновок про постійну наявність у суспільстві певного сегмента електорату, що дотримується радикальних поглядів і переконань.

Ключові слова: політичні партії Європи, партійна преса, західноукраїнські партійні видання.

У статті під «радикальними» розуміємо ті політичні сили, яких повністю не влаштовує політична система власної країни, яку вони готові змінювати кардинально, не гребуючи подекуди й найжорсткішими методами.

20–21 жовтня 2017 р. у Чеській Республіці відбулися парламентські вибори. У них брали участь 7500 кандидатів, що представляли 31 партію і рух – рекордний показник за всю історію незалежної держави. У п'ятірку партій, що стали переможцями виборчого змагання, увійшли рух ANO (Акція незадоволених громадян), Громадянсько-демократична партія, Піратська партія та партія «Свобода та пряма демократія». Деякі з цих партій, зокрема «Свобода та пряма демократія» (SPD – Svoboda a přímá demokracie), відкрито називають себе радикальними. «Ми радикальний рух, – зазначає один з лідерів SPD Радим Фіала, – та хочемо визначати радикальні цілі» [5]. «Financial Times» схарактеризувала ці вибори як «землетрус» та «повстання» проти традиційних партій та рухів, перегони «змінити політичний ландшафт». «Результат є останнім у хвилі успіхів для європейських популістів цього року, – зазначив оглядач «Financial Times» Milan Níc, – після сильного виступу Національного фронту на президентських виборах у Франції, AfD у бундестаг Німеччини та завоювань «Австрійської партії свободи» [6].

Разом з тим, можемо говорити про глибокі корені сьогоднішніх перемог популістських та радикальних партій. Не останню роль у цьому відіграла преса.

Події, що відбувалися, припустимо, у XIX – на поч. XX століття можуть повторитися й у новітній час, зрозуміло, з поправкою на епоху. Цікаво пошукати спільне у діяльності однойменних політичних партій та їхньої преси, – тих, що діяли у кінці XIX – на поч. XX ст. в європейських країнах і на теренах Західної України як складової Австро-Угорщини, та сьогодні.

У 60-70-х рр. XIX століття у багатьох європейських країнах завершується багатодесятилітній етап національно-визвольних рухів та революцій. На початок 80-х рр. створюються та утверджуються буржуазні національні держави у формі конституційних монархій або республік (Франція, Швейцарія та Сан-Марино), превалює еволюційний характер соціально-політичного розвитку, формується парламентська система на дво- або багато-

партійній основі. Парламентська трибуна давала можливість заявити про вимоги та запити широких верств населення. У політичному житті зростає роль нових, раніше не активних, прошарків чи класів населення – промислової буржуазії, фінансової аристократії, інтелігенції, робітничого класу, сільськогосподарських працівників тощо. Кожен з цих сегментів європейського суспільства намагалися представляти політичні партії, які, у свою чергу, можна розділити на три великих групи: реакційні (намагалися повернути суспільство, як правило, до старих, віджилих своє форм), консервативні (прагнули зберегти статус-кво) та прогресивні (налаштовані на будівництво нового суспільства). У різних країнах умови для виникнення та існування політичних партій були відмінними, але загальною тенденцією стало прагнення мати власні друковані органи – газети як центральний орган агітації та пропаганди партійних ідей та журнали для розвитку теоретичних положень, що обґрунтували необхідність приходу до влади тієї чи іншої партії.

Економічні зміни у кінці XIX – на початку XX століття привели до того, що найбільшим класом тогочасного суспільства стали наймані робітники. В умовах, коли вони були позбавлені власних засобів виробництва, природним стало прагнення до забезпечення відносних гарантій своєї соціальної стабільності. Це прагнення породило масовий робітничий та соціалістичний рух, що проявився у створенні різноманітних партій лівого спрямування. Ці партії, як правило, не мали спільного тактичного бачення вирішення назрілих проблем, але були єдині у вирішенні стратегії – побудові демократичного суспільства на декларативних засадах рівності, братерства, свободи тощо.

Робітничий рух у другій половині XIX ст. став в Європі основною силою у боротьбі за демократію. Насамперед це проявилось у боротьбі за загальне виборче право та якомога ширше представництво різних соціальних груп у виборних органах, включаючи й раніше політично дискриміновані. Боротьба за демократичні права громадян привела до проголошення у найбільш передових країнах того часу виборчого права (яке поширювалося у більшості випадків на дорослу чоловічу частину населення). Сформувався масовий електорат, здатний суттєво вплинути на результати виборів. Це підвищило зацікавленість політичної та економічної еліти у здійсненні впливу на поведінку нових шарів електорату, зокрема засобами друку. Участь робітників у профспілках, різноманітних громадських організаціях, соціалістичному русі, що лише народжувався, стимулювало розвиток інтересу не тільки до політичних акцій, але й до визначення контенту періодичних видань.

Одним з передвісників робітничого руху в Європі став чартизм в Англії. Чартизм ставив за мету демократизацію суспільного устрою Англії шляхом введення загального виборчого права (для чоловіків), щорічне переобрання парламенту, таємне голосування, поділ країни на рівні виборчі округи для забезпечення рівномірного представництва, скасування майнового цензу та запровадження платні депутатам. Велику роль у пропаганді цих ідей відіграла газета «Northern star», що виходила у середині XIX століття накладом 36 тисяч примірників і стала рупором чартизму.

Перші робітничі спілки та організації Німеччини у 1875 р. об'єдналися у Соціалістичну партію Німеччини (з 1890 року – Соціал-демократична партія Німеччини). На сторінках робітничих органів соціалістичного спрямування «Die Volks-Zustand» (Народна держава), «Vorwärts!» (Вперед!), «Leipziger Volkszeitung» (Лейпцизька народна газета) активно пропагувалися ідеї соціал-демократії та участь партійних сил їхніх симпатиків у виборах до рейхстагу. Наскільки успішною була ця агітація, засвідчили парламентські вибори 1877 р., де соціал-демократів підтримали понад 500 тисяч виборців.

У наш час засноване у 1894 р. «Leipziger Volkszeitung», як одне з провідних соціал-демократичних видань Німеччини, є єдиною регіональною щоденною газетою німецького міста

Лейпциг і має наклад близько 182 000 екземплярів. Соціал-демократичний спектр друкованих видань Німеччини сьогодні представляє і «Frankfurter Rundschau» («Франкфуртський огляд»), що виходить накладом 160 000 екземплярів [1, с. 118].

Політичне життя Франції кінця XIX – поч. XX ст. характеризувалося існуванням великої кількості політичних партій. На тлі особливого характеру робітничого руху (сильні французькі синдикати (профспілки), створення об'єднань працівників окремих галузей – федерацій, «бірж праці») не було створено єдиної робітничої партії. Разом з тим, існували різноманітні партії соціалістичного спрямування (французька робітничка партія, «посібілісти», гедисти тощо) зі своїми програмами і партійними друкованими органами, що намагалися перебрати на себе керівництво робітничим рухом Франції.

Однією з найстаріших партій лівого спрямування Франції є Радикальна партія. Офіційна програма партії, прийнята на 7-му партійному з'їзді у 1907 р., передбачала недоторканість загального виборчого права та демократичних свобод, світськість та відокремлення церкви від держави, створення єдиної системи народної освіти, соціальне забезпечення робітників, націоналізацію монополій тощо. Політику радикальної партії частково підтримувала Французька секція Робітничого інтернаціоналу – соціалістична партія, що утворилася у 1905 р. і стала попередницею французької Соціалістичної партії.

Однією з перших французьких партійних газет (виходила з 1904 р.), що висвітлювала питання робітничого та соціалістичного руху стала «L'Humanité» (Людство). Засновник цієї щоденної соціалістичної газети Жан Жорес у першій редакційній статті визначив правила роботи видання: фінансова незалежність і пошук обширної та точної інформації. Газета брала участь у боротьбі за світський характер суспільства та ставила за мету боротьбу за права робітничого класу.

На початок 2016 р. у Франції нараховується понад 40 партій та партійних об'єднань. Частина з них сповідує соціалістичні та соціал-демократичні погляди. Найбільшими лівими партіями сучасної Франції є Французька соціалістична партія (ФСП) та Французька комуністична партія (ФКП). ФСП виступає за реалізацію державних соціальних програм, вирішення проблем безробіття, ця партія – прихильник плюралістичної демократії. Її лідер у 80–90-х рр. XX ст. Ф. Міттеран два терміни поспіль обирався Президентом Республіки.

ФКП, прихильники якої становлять близько 10% виборчого корпусу країни, у наші дні виступає на політичній арені у коаліції з ФСП.

Також праві та ліві радикали Франції, попри те, що належать до різних партій, засідають у французькому Сенаті у складі єдиної фракції «Європейське демократичне та соціальне зібрання».

Одним з найпотужніших партійних органів у Франції початку XXI ст. є історична «L'Humanité». Згідно зі статутом, ФКП є видавцем газети, а саме видання виступає від імені рухів, об'єднань та партій, що вважають себе «лівими антиліберальними».

Австро-Угорщина кінця XIX ст. була країною контрастів. В імперії не було загального виборчого права, оскільки право голосу мали лише власники певного нерухомого майна. Проте у районах компактного проживання деяких національностей діяли власні конституції, існували місцеві парламенти (17 по всій імперії) й органи самоврядування.

Західноукраїнські землі, що входили до складу Австро-Угорщини наприкінці XIX ст., переживали складний етап свого розвитку, пов'язаний з відцентровими тенденціями, утвердженням національної еліти та зародженням демократичних і робітничих рухів.

У той час на ґрунті наявних суспільно-політичних течій утворилися перші політичні партії, були сформульовані їхні програми та політичні гасла, розраховані на залучення широких суспільних верств. Завдяки цьому національна ідея почала оволодівати

народними умами, а національний рух, що набував політичного змісту, став масовим. У Галичині першою такою партією стала заснована 1890 р. Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша легальна українська політична партія європейського типу і водночас перша у Центральній Європі селянська партія соціальної орієнтації. В основу програми РУРП покладено етичний і науковий соціалізм на демократичній і кооперативній базі, людську гідність для всіх і всеукраїнську єдність (соборність всіх українських земель). Проголошувалася головна мета: пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з вимогами якої мусила б рахуватися влада.

Русько-українська радикальна партія на початках заснувала два партійних органи, що виходили двічі на місяць: «Народ» для більш освічених читачів та «Хлібороб» для селян і робітників.

На сторінках цих партійних органів далеко не останнє місце займали питання підготовки та участі у виборах кандидатів, які повинні були представляти інтереси руської громади. Пізніше лінію партії продовжили видання «Радикал» і «Громадський голос».

Газета «Радикал» (на відміну від журналу «Народ», що призначався передусім для молоді) адресувалася інтелігенції Австро-Угорської і Наддніпрянської України, де мала стати пропагандистом радикальних ідей. Вже у першому номері «Радикала», що вийшов 5 жовтня 1895 р., проведений аналіз передвиборчої боротьби і результатів виборів до Галицького сейму з точки зору РУРП. Редакційна стаття оцінює результат радикалів як «тріумф». В умовах зловживань владних структур і брутальних оборудок політичних конкурентів, кандидати радикальної партії не були обрані у парламент, але переконлива підтримка її кандидатів на місцях (наприклад, у Жидачеві представник РУРП отримав 47 голосів членів колегії виборщиків (вибори були двоступеневими. – О. М.) проти 59 в опонента, у Тернополі «радикал-холоп» (тобто селянин. – О. М.) П. Думка 76 голосів проти 98 [2, с. 2], привела до висновку про необхідність організаційного укріплення партії на тлі зростаючої популярності радикальних ідей серед народу. Дописувачі газети на основі розгляду передвиборчої агітації підсумовують, що «у справах політичних не належить у ніякі компроміси входити, але треба триматися консеквентно програми (РУРП. – О. М.) хочай-би і на смерть ішлося» [2, с. 8].

Надалі РУРП входить у різного роду «компроміси», але не з українськими політичними партіями і рухами (як народовського, так і москвофільського характеру), а з єврейськими лівими політиками, активними на той час у Східній Галичині.

Радикальні цінності новітнього часу уособлює заснована 18 серпня 2010 р. Українська Радикально-Демократична (з серпня 2011 р. – Радикальна) партія Олега Ляшка. Метою своєї діяльності вона визначила сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, участь у виробленні й реалізації державної політики, сприяння побудові в Україні демократичної правової держави з ефективною, соціально-орієнтованою ринковою економікою, утвердження принципів відкритого громадянського суспільства на засадах свободи і парламентської демократії. Радикальна Партія О. Ляшка несподівано стала одним з фаворитів виборчої кампанії на парламентських виборах 2014 р., отримавши 7,44% (1 173 131 голос) українців. Друкованими органами партії первісно були інформаційний бюлетень «Радикальна Правда» та газета «Боротьба». З літа 2015 р. «як послідовники ідей УРП (РУРП. – О. М.) Радикальна Партія О. Ляшка відновлює друк газети «Радикал» [3, с. 4].

У першому номері новітнього «Радикалу» проводиться аналіз попередніх виборчих кампаній, викладена програма дій на місцеві вибори. Звісно, прямі аналогії з «Радикалом» XIX ст. відшукати неможливо (різні соціально-політичні, економічні умови), але загальна лінія, треба визнати, тогочасних та нинішніх радикалів багато у чому збігається.

РПЛ, подібно до своїх історичних попередників, відкидає співробітництво з угодовськими чи відверто антидемократичними силами, розраховуючи на привабливість власних ідей у виборця. Подібними є й політичні лозунги РУРП та РПЛ, партійна риторика.

Зокрема, ставиться завдання «розбудити у народі інтерес і змагання познакомитися з цілим законодавчим апаратом, зі способом его функціонування» [3, с. 4], тоді і процес партійного навчання, що його започаткувала сучасна РПЛ, проводячи тренінги для кандидатів у депутати до місцевих рад з метою планування виборчої кампанії, обговорення закону про вибори і виборчу стратегію [4, с. 3].

Одне із завжди актуальних питань – про землю, активно обговорювалося як тоді, так і сьогодні. Зокрема, на сторінках першого номеру «Радикалу» 1895 р. одним з головних завдань оголошувалося проведення «реформи, котра з коренем би змінила економічне положення мужика. Тою реформою буде націоналізація землі і рільної продукції» [3, с. 4]. Газета новочасна також заявляє, що «українська земля є безцінною» і «радикальна партія не допустить зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель» [4, с. 3].

Приклади такого роду можна множити. Втім, не викликає сумніву, що у будь-якому суспільстві існує протестний сегмент електорального поля, який може бути використаний безкомпромісними політиками з певними навичками роботи безпосередньо у народній масі.

Список використаної літератури:

1. Зарубежная печать: Краткий справочник. Газеты. Журналы. Информационные агентства / [С. А. Лосев, А. А. Красиков, И. Н. Лобашева, И. Д. Масленников и др.] ; под. ред. С. А. Лосева. – М. : Политиздат, 1986. – 526 с.
2. Історія української дожовтневої журналістики / [О. І. Дей, І. Л. Моторнюк, М. Ф. Нечитайлюк та ін.] ; під ред. Й. Т. Цюха. – Львів : Вища школа, 1983. – 511 с.
3. Радикал. – 1895, Рік 1. – 5 жовтня.
4. Радикал – 2015, Рік 1. – серпень.
5. <http://420on.cz/news/politics/48641-svoboda-i-pryamaya-demokratiya-novaya-partiya-tomio-okamury>
6. <https://www.ft.com/content/93c5802a-b661-11e7-8c12-5661783e5589>.

THE MEDIA DISCOURSE OF RADICAL POLITICAL FORCES: THE UKRAINIAN NARRATIVE IN A EUROPEAN CONTEXT

Olena Makarchuk

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law and Psychology,
Department at the Journalism and Mass Communication
Knyazya Romana str., 3, 79000, Lviv, Ukraine*

Common and different in the party rhetoric and in the organization of campaigning and outreach of Ukrainian radical parties of two historical periods – the Austro-Hungarian and modern – is reviewed under the angle of European experience of the political society development. The conclusion of a permanent presence of a certain segment of the electorate in society that adheres to the radical beliefs is made.

Key words: European political parties, party press, party editions of Western Ukraine.

УДК 94:321.6](44)"1852/1860"

БОНАПАРТИЗМ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ПРОТОТИП АВТОРИТАРИЗМУ У ФРАНЦІЇ (1852–1860)

Ігор Осадчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Проаналізовано основні підходи до визначення бонапартизму. З'ясовано особливості формування та функціонування політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. Бонапартизм у Франції у 1852–1860 рр. визначено як історичний прототип авторитаризму.

Ключові слова: політичний режим, Наполеон III Бонапарт, бонапартизм, авторитаризм, плебісцит, сенатус-консульт, Франція.

Важливим елементом аналізу сучасних політичних режимів є визначення чинників формування та дослідження історичних прототипів цих режимів. Це зумовлює актуальність дослідження такого історичного типу політичного режиму як бонапартизм, який функціонував у Франції у 1799–1814/1815 рр. (правління Наполеона I Бонапарта) та 1848–1870 рр. (правління Шарля Луї Наполеона/ Наполеона III Бонапарта).

В українській політичній науці феномен бонапартизму є недостатньо вивченим. Теоретичний аспект бонапартизму як типу політичного режиму досліджував О. Биков [1]. Серед зарубіжних дослідників, які аналізують бонапартизм варто виділити таких: Ф. Дваєр [2], С. Газарісінг [3; 4], К. Емслі [5], С. Інглунд [6], А. Медушевський [7], Я. Шимов [8]. У межах цього дослідження ми аналізуємо бонапартизм як тип політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. (за часів правління Шарля Луї Наполеона/ Наполеона III Бонапарта). Метою дослідження є аналіз особливостей формування та функціонування бонапартизму як типу політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. та встановлення того, наскільки цей режим можна визначати як історичний прототип авторитаризму.

Проаналізуємо основні підходи до визначення бонапартизму. С. Газарісінг розглядає бонапартизм як авторитарний режим, що встановлюється «популярним національним лідером, який затверджений всенародним голосуванням, стоїть над політичними партіями, пропагує рівність, прогрес і соціальні зміни, розглядає релігію як один із засобів державної політики, вірить у здатність центральної влади перетворити суспільство, утверджує культ «нації», її слави та загальну віру у національну єдність [4, с. 11]. На думку Я. Шимова, бонапартизм – це авторитарна влада меншості, часто мінімально можливої меншості: однієї людини, хоча насправді лідер такого режиму не завжди володіє дійсно абсолютними повноваженнями при прийнятті ключових політичних рішень. Проте така влада існує з волі більшості і легітимізується за допомогою інститутів прямої демократії, найчастіше плебісцитів. З точки зору соціальної структури, бонапартизм зазвичай підносить себе як «загальнонаціональний», надкласовий режим, хоча у дійсності спирається на ті соціальні групи, чиїм інтересам насамперед відповідає його існування. Суттєвою рисою такого режиму є те, що він зазвичай виникає після бурхливого періоду революційних змін і суспільної нестабільності, забезпечуючи в очах більшості громадян додаткову легітимність. У той же час бонапартистський режим є спадкоємцем і продовженням справи революції [8].

А. Медушевський розглядає бонапартизм у трьох аспектах: 1) як модель або ідеальний тип конкретної політичної системи, що має тенденцію до повторення за певних обставин; 2) як політичну ідеологію постреволюційного періоду, спрямовану на реалізацію принципів централізму; 3) як систему інститутів і процедур управління, що дає можливість практичної реалізації вищезазначеної ідеології в умовах розділеного суспільства [7].

Визначимо особливості формування та функціонування політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. Президентське правління Шарля Луї Наполеона у період Другої республіки характеризувалося прагненням глави держави збільшити термін своїх повноважень. Конституція 1848 р. забороняла переобрання його на другий термін поспіль. Внаслідок невдалої спроби легального продовження повноважень 2 грудня 1851 р. Шарль Луї Наполеон здійснив державний переворот, оголосивши про розпуск парламенту [9]. Значна частина громадян вважала, що переворот був спрямований, насамперед проти партії («Партії порядку»/монархістів), яка мала більшість у парламенті та дискредитувала себе прийняттям закону про вибори 1850 р. [9; 10, с. 261].

14 січня 1852 р. відбувся плебісцит, на якому була схвалена нова Конституція. Зауважимо, що на плебісцит були винесені лише п'ять основних положень Конституції 1852 р., зафіксованих у декларації президента. Решта тексту було розроблено найближчим оточенням Шарля Луї Наполеона. Таким чином, видання декларації президентом і винесення її на національне голосування стало своєрідним техніко-юридичним прийомом, використаним для того, щоб врегулювати відносини між народом і главою держави.

Відповідно до Конституції Франції від 14 січня 1852 р. президент республіки був наділений значними повноваженнями не тільки у системі виконавчої, а й законодавчої та судової влади. Управління республікою довірялось на десять років чинному президенту Шарлю Луї Наполеону. Президент республіки був главою держави, головнокомандувачем сухопутних і морських військових сил, оголошував війну, укладав мирні, союзні і торгові угоди, призначав на всі посади, видавав регламенти та декрети, необхідні для виконання законів [11]. Глава держави управляв країною за допомогою міністрів, Державної ради, Сенату і Законодавчого корпусу. Крім того, президент мав право помилування; затверджував і оприлюднював закони і сенатус-консульти; щорічно направляв Сенату і Законодавчому корпусу послання про стан справ у республіці; повідомивши Сенат у найкоротші терміни, мав право вводити стан облоги в одному або у декількох департаментах країни [11]. Міністри, члени Сенату, Законодавчого корпусу і Державної ради, офіцери сухопутної армії і флоту, судді й інші державні службовці складали таку присягу: «Я присягаю виконувати Конституцію і бути вірним президенту» [11]. Виконавча влада була підконтрольна президенту. Міністри були підпорядковані тільки главі держави. Цікаво, що тільки Сенат мав право висунути звинувачення щодо міністрів.

Важливу роль відіграв такий інститут як Державна рада. Головою Державної ради був президент. Державні радники призначалися і звільнялися главою держави. Вони могли представляти уряд у випадку, якщо їх уповноважив на це президент. Чисельність ординарних членів Державної ради становила від сорока до п'ятдесяти. Під керівництвом президента Державна рада складала проекти законів та інших нормативних актів, а також вирішувала складнощі, що виникали у сфері управління. Крім того, Державна рада від імені уряду брала участь в обговоренні проектів законів у Сенаті та Законодавчому корпусі.

Законодавча влада здійснювалася спільно президентом, Сенатом та Законодавчим корпусом. Тільки президент мав право законодавчої ініціативи [11]. Особливе місце у системі влади належало Сенату, що складався: по-перше, з кардиналів, маршалів, адміралів; по-друге, з громадян, яких президент вважав гідними носити звання сенатора. Голова

Сенату і його заступники призначалися президентом зі складу сенаторів терміном на один рік. Самі ж сенатори призначалися довічно. Кількість сенаторів не могла перевищувати 150 членів. Жоден закон не міг бути оприлюднений до його розгляду Сенатом. Сенат встановлював шляхом прийняття сенатус-консультів: 1) устрій колоній і Алжиру; 2) все, що не було передбачено Конституцією і те, що було необхідним для її реалізації; 3) тлумачення статей Конституції, в яких було кілька інтерпретацій [11]. Ці сенатус-консульти затверджувались й оприлюднювались президентом. Сенат на основі подань уряду і петицій громадян мав право анулювати акти, що суперечили Конституції. Крім того, Сенат міг вносити пропозиції про поправки до Конституції. Якщо така пропозиція була підготовлена виконавчою владою, Сенат затверджував її сенатус-консультом. У випадку розпуску Законодавчого корпусу, до нового скликання Сенат за пропозицією президента вживав термінових заходів, необхідних для роботи уряду [11].

Законодавчий корпус приймав законопроекти і вирішував питання оподаткування. Кожна поправка, прийнята спеціально уповноваженою комісією з перевірки проекту закону, направлялась головою Законодавчого корпусу без обговорення до Державної ради. Якщо поправка не приймалася Державною радою, то її вже не можна було запропонувати на розгляд Законодавчого корпусу [11].

Депутати обиралися на основі загальних виборів. Термін депутатських повноважень становив 6 років. Голова Законодавчого корпусу і його заступники обиралися з депутатів та призначалися президентом терміном на один рік. Президент скликав, розпускав Законодавчий корпус, відтерміновував і продовжував сесії. У випадку розпуску президент повинен був скликати новий Законодавчий корпус протягом 6 місяців [11].

Найвищим інститутом у судовій системі був Вищий суд, що мав право розглядати справи про замах, змови, вбивство президента, злочини проти зовнішньої і внутрішньої безпеки держави. Рішення суду були остаточними. Вищий суд міг прийняти справу до провадження тільки після видання декрету президента. Організація Вищого суду буде визначена сенатус-консультом.

З прийняттям Конституції Франції від 14 січня 1852 р. Наполеон III Бонапарт легалізував свою владу. Конституція була способом закріплення особистої влади глави держави, визначення його ролі та місця у політичній системі.

У середині XIX ст. Шарль Луї Наполеон, який бажав легітимізувати свою владу, був змушений демонструвати прихильність ліберальним цінностям перед громадськістю. Формально у Конституції 1852 р. визнавалися права і свободи громадян; зберігався принцип народного суверенітету; підтверджувалося загальне чоловіче виборче право; поправки до Конституції могли бути внесені лише за згодою французів; кожний громадянин міг звернутися до Сенату з петицією про визнання будь-якого акту неконституційним. Проте на практиці у 1852–1860 рр. Шарль Луї Наполеон придушував політичні свободи [9].

2 грудня 1852 р. Друга республіка припинила існування. Цього ж дня імператорським декретом була проголошена монархічна форма правління у Франції (Друга імперія). Шарль Луї Наполеон був оголошений імператором Наполеоном III Бонапартом. Статус глави держави займав особливе місце у Конституції Другої імперії. Інші інститути були покликані виконувати лише сервісну роль. Імператор використовував принцип народного суверенітету у Конституції 1852 р. як основу для формування своєї абсолютної влади [9].

Сенат Другої імперії був заснований як самостійний інститут, наділений повноваженнями у законодавчій, виконавчій та судовій сферах. Однак Сенат не володів повноваженнями, що дозволяли б на практиці впливати на главу держави, і не обмежував владу імператора. Крім того, Сенат був інструментом, який Наполеон III Бонапарт використо-

вував для послаблення ролі інших інститутів, головним чином Законодавчого корпусу [9].

Конституція Другої імперії закріплювала законодавчий процес, що передбачав такі етапи: підготовка законодавчої пропозиції («первісна ініціатива» міністрів і Сенату, експертиза Державної ради); законодавча ініціатива глави держави; обговорення у Законодавчому корпусі і Державній раді; прийняття у Законодавчому корпусі; схвалення Сенатом; затвердження та оприлюднення закону главою держави [9].

Значна частина питань конституційного характеру регулювалися звичайними законами, актами імператора – декретами, актами Сенату – сенатус-консультами.

Формально у країні було відновлено загальне чоловіче виборче право. Однак вибори відбувалися в умовах жорсткого тиску на виборців, яких влада підкупом чи погрозами змушувала голосувати за так званих офіційних кандидатів [10, с. 262], які забезпечували цілковиту підтримку главі держави. Про це свідчать результати парламентських виборів у Франції у 1852, 1857 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Результати парламентських виборів у Франції (1852, 1857 рр.) [12; 13]

Парламентські вибори 1852 р.		Парламентські вибори 1857 р.	
Партії	Місця	Партії	Місця
Бонапартисти / офіційні кандидати	253	Бонапартисти / офіційні кандидати	276
Роялісти	7	–	–
Республіканці	3	Республіканці	7
Всього	263	Всього	283

Важливо також проаналізувати особливості формування та функціонування місцевого самоврядування у 1852–1860 рр. Відмова від партійної або фракційної політики була послідовною складовою бонапартистської ідеології [3, с. 133]. Комуна була частиною складної ієрархії, патерналізм якої надавав необхідні гарантії порядку, дисципліни та раціональності [14, с. 144–145]. Мери/міські голови та помічники мерів призначались виконавчою владою, а не обирались відповідними радами. Мери великих міст призначались центральним урядом, у той час як мери менших міст і сіл (з чисельністю населення менше, ніж 10 тис. жителів) призначались префектами. На підставі законів від 21 березня 1831 р. і 5 травня 1855 р., уряд мав право на свій розсуд припиняти повноваження мерів. Після 1855 р. префекти також призначали помічників мерів. У Парижі, Ліоні та у всіх комунах Сени місцеві ради та мери призначались імператором. Відповідно до закону 1855 р., префекти також мали право призупиняти роботу міських рад та звільняти мерів [3, с. 133].

Місцевим адміністративним інститутам також було надано функції контролю, спостереження та здійснення репресій. Ці повноваження реалізовувались проти окремих осіб та груп, які займалися ворожою діяльністю щодо інтересів імперії. Ліквідація політичного інакомислення стала частиною більш широкій концепції суспільного життя у провінціях, зокрема підкреслюючи цінність непартійності. Законодавство імперії забороняло місцевим радам виражати політичні погляди.

Друга імперія підтвердила прихильність до унітарної концепції держави. Таким чином, режим місцевого самоврядування Другої імперії був централізований не тільки через прихильність до функціональної та територіальної єдності, але й через підпорядкування політичного представництва адміністративному контролю [3, с. 135]. Переваги від такого

централізованого режиму для місцевого самоврядування виявилися достатньо очевидними, і протягом першого десятиліття Другої імперії політична система, як правило, працювала за логікою, встановленою її авторами. Централізація інформації дозволила імперії обрати свою національну та місцеві політичні еліти через систему офіційних кандидатур. Ці кандидати призначалися урядом на підставі інформації, яку надавали префекти [3, с. 136].

Попри очевидні переваги для режиму, централізована система управління провінціями Другої імперії не повною мірою служила політичним та адміністративним цілям, для досягнення яких вона була створена. Режиму не вдалося повністю усунути політичні конфлікти з місцевого суспільного життя. Наприклад, префекти, які опинилися у легітимістських чи республіканських департаментах, часто були змушені вести переговори (і досягати компромісів) з місцевими опозиційними силами [15]. Комуни часто були розділені на фракції, які конкурували між собою переважно на основі суто локальних позицій. Режиму не завжди легко було сформувати місцеві еліти. Про це свідчить звіт субпрефекта Ансени у липні 1852 р., що розкриває масштаб проблем, з якими іноді стикались імператорські агенти: «Як правило, люди, яким пропонують муніципальні посади, висловлюють бажання приймати їх лише тоді, коли формується муніципальна рада; вони бояться сприйматися як такі, які нав'язані імператорською владою... Байдужість, нерозважність і відсутність ініціативи є трьома основними недоліками локальної політичної структури» [3, с. 137].

Система місцевого самоврядування спиралася на суперечності між принципом легітимації внаслідок загального виборчого права та нав'язуванням імперського контролю за допомогою політичних та адміністративних декретів. Складні відносини між мерами, яких призначали, та обраними муніципальними радами стали основною проблемою. Мерам ставало все важче встановити свою владу виключно на підставі їхнього призначення. Значна кількість магістратів намагалася підвищити рівень своєї легітимності, виставивши кандидатури на виборах після того, як вони були призначені владою. Традиційна практика полягала у призначенні мерів перед проведенням муніципальних виборів, щоб чітко відокремити виконавчі та дорадчі функції місцевих рад. Згідно з даними Маркіза д'Анделарре у ході виборів до муніципалітетів 1855 р. близько 30 тис. мерів взяли участь у виборах або переобраннях [3, с. 138].

Таким чином, основними ознаками бонапартизму як типу політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. виділено такі: 1) домінування виконавчої влади над законодавчою та судовою; 2) опора на авторитет глави виконавчої влади; 3) контроль системи місцевого самоврядування урядом; 4) жорсткий поліцейський нагляд і цензура; 5) придушення опозиції. На підставі співвідношення цих ознак з ознаками авторитаризму, виділених у працях Дж. Ганді [16; 17; 18], Б. Геддес [19; 20], Х. Лінца [21], А. Пшеворські [16; 17], бонапартизм у Франції у 1852–1860 рр. визначаємо як історичний прототип авторитаризму. У подальших дослідженнях проаналізуємо інші історичні прототипи авторитарного режиму.

Список використаної літератури:

1. Биков О. Бонапартизм як тип політичного режиму (теоретичний аспект) / О. Биков // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2016. – Вип. 27. – С. 128–130.
2. Dwyer P. Napoleon and The Foundation of The Empire / P. Dwyer // The Historical Journal. – 2010. – Vol. 53. – No. 2. – P. 339–358.
3. Hazareesingh S. Bonapartism as the Progenitor of Democracy: The Paradoxical Case of the French Second Empire / S. Hazareesingh // Baehr P. Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism (Publications of the German Historical Institute) / P. Baehr, M. Richter. – Cambridge University Press, 2004. – 324 p.

4. Hazareesingh S. The Legend of Napoleon / S. Hazareesingh. – London : Granta Books, 2004. – 336 p.
5. Emsley C. Napoleon: Conquest, Reform and Reorganisation / C. Emsley. – New York : Routledge, 2003. – 168 p.
6. Englund S. Napoleon: A political life / S. Englund. – New York : Scribner, 2004. – 575 p.
7. Медушевский А. Русский бонапартизм как предмет сравнительного изучения / А. Медушевский // Труды Института российской истории ; Институт российской истории РАН / отв. ред. А. Н. Сахаров. – М., 2005. – Вып. 5. – С. 118–181. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ebookiriran.ru/index.php?view=article§ion=8&id=47>
8. Шимов Я. Укрощенная революция: три лика бонапартизма / Я. Шимов // Неприкосновенный запас. – 2008. – № 4(60). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/4/sh10.html>
9. Волков А. Конституция второй империи во Франции 1852–1870 гг. : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук : Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве / А. Волков ; науч. рук. Т. А. Алексеева. – СПб., 2009. – 30 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1321547>
10. Арзаканян М. История Франции / М. Ц. Арзаканян, А. В. Ревякин, П. Ю. Уваров. – М. : Дрофа, 2005. – 474 с., [6] с. : ил., карт.
11. Конституция от 14 января 1852 года: создана в силу полномочий, делегированных французским народом голосованием 20 и 21 декабря 1851 г. / Пер. с фр. А. К. Волкова // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 212–216. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1276979>
12. Élections Législatives de la 2e république et second empire 29 février et 14 mars 1852. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.roi-president.com/legislatives-1852/>
13. Nohlen D. Elections in Europe: A data handbook / D. Nohlen, P. Stover. – Nomos Verlagsgesellschaft Mbh. & Co., 2010. – 2070 p.
14. Berton H. L'évolution constitutionnelle du Second Empire doctrines, textes, histoire / H. Berton. – Paris : F. Alcan, 1900. – 770 p.
15. Clere le B. Les préfets du Second Empire / B. le Clere, V. Wright. – Paris : Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1973. – 411 p.
16. Gandhi J. Authoritarian institutions and the survival of autocrats / J. Gandhi, A. Przeworski // Comparative political studies. – 2007. – Vol. 40. – No. 11. – P. 1279–1301.
17. Gandhi J. Cooperation, cooptation, and rebellion under dictatorship / J. Gandhi, A. Przeworski // Economics & politics. – 2006. – Vol. 18. – No. 1. – P. 1–26.
18. Gandhi J. Elections Under Authoritarianism / J. Gandhi, E. Lust-Okar // Annual Review of Political Science. – 2009. – Vol. 12. – No. 1. – P. 403–422.
19. Geddes B. Authoritarian Breakdown / B. Geddes // UCLA. – Los Angeles : Department of Political Science, 2004. – 35 p.
20. Geddes B. Minimum-winning coalitions and personalization in authoritarian regimes / B. Geddes // Paper prepared for presentation at the annual meetings of the American Political Science Association, Chicago, September 2–5, 2004. – 32 p.
21. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes / J. Linz. – London : Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p.

**BONAPARTISM AS A HISTORICAL PROTOTYPE
OF THE AUTHORITARIANISM IN FRANCE (1852–1860)**

Ihor Osadchuk

Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,

Department of Political Science

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Basic approaches to the definition of Bonapartism are analysed. The peculiarities of the formation and functioning of the political regime in France in 1852–1860 are found. Bonapartism in France in 1852–1860 is defined as the historical prototype of the authoritarianism.

Key words: political regime, Napoleon III Bonaparte, Bonapartism, authoritarianism, plebiscite, senatus-consulte, France.

ІДЕОЛОГЕМИ ПРОРОСІЙСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ В УКРАЇНІ

Оксана Павлятенко

*Національний інститут стратегічних досліджень
бул. Пирогова, 7а, 02000, м. Київ, Україна*

У статті аналізуються ідеологеми, що лягли в основу проросійського сепаратизму у Південних та Східних регіонах України. Їх залучення до інформаційного простору та пропаганда стали одним із механізмів запуску дезінтеграційних процесів, наслідком яких стало створення самопроголошених квазіреспублік в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Ключові слова: сепаратизм, національна безпека, сепаратизація, сепаратистський рух, ідентичність, квазідержави.

Деякі десятиліття відносного спокою принесли віру у збереження статусу-кво, що встановився після розпаду біполярної системи. Проте неочікувано для всіх світ опинився у незвичному для нового століття кризовому стані. Суперечності глобалізації, поява нового типу воєн, ескалація регіональних конфліктів, проблеми міграції, зневіра у політичні інституції та еліти, посилення популістичної риторики, націоналістичної ідеології та сепаратизму сформували новий порядок денний сучасності.

Виклики та небезпеки ХХІ століття не могли не торкнутись України, територія якої стала однією з арен ряду воєнних конфліктів, які розгорілись упродовж останніх років. Поряд із сирійським та тліючим північнокорейським конфліктом, збройна агресія проти нашої держави та підтримка Російською Федерацією сепаратизму на Сході стала частиною глобального комплексу міжнародних проблем.

За роки незалежності територія України перетворилась у буферну зону, яка балансувала між західноєвропейським та євразійським векторами розвитку. Відсутність чіткого цивілізаційного вибору та перебування її частини у сфері впливу сусідньої РФ стало однією з причин поширення сепаратистських настроїв майже серед третини населення Південних та Східних регіонів України [9]. Сепаратизм, поряд із діями, спрямованими на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі та ненависті, тероризмом, створенням і підтримкою маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території став однією з актуальних загроз українській державності [16].

Попри спроби виправдати злочинні дії сепаратистів та російську пропагандистську риторику про «громадянську війну в Україні», що вкидається до інформаційного простору, цілком зрозумілою є природа конфлікту, що криється у намірах виправити «найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття». Саме так у своєму щорічному посланні до Федеральних зборів Російської Федерації Путін охарактеризував розпад Радянського Союзу [13]. Однак історичним став агресивний виступ Володимира Путіна та віце-президента Сергія Іванова на Мюнхенській конференції з питань безпеки у 2007 році, який можна вважати відправною точкою концептуального оформлення нової зовнішньої політики РФ. Реваншистські та експансіоністські наміри російського керівництва почали прикриватись спробами спроектувати інтеграційні утворення на зразок Євразійського економічного союзу та поглибленням співпраці в економічній, енергетичній, культурній та гуманітарних сферах. Кремль зайнявся підготовкою підґрунтя для запуску механізмів дезінтеграції

незалежних держав через розпалювання внутрішньодержавних суперечностей, оскільки вважав, що ці території входять до сфери його геополітичних інтересів. Одним із наслідків цього стала поява ряду проросійських квазідержавних утворень.

З розпадом СРСР перед російською державою постала необхідність у конструюванні нової ідеологічної монополії, що замінить собою комунізм, нову «ідею правительку», яка відображає ціннісно-смыслову систему координат і є складовою російської культури [7]. Показовим є послання Володимира Путіна у грудні 2012 року до Федеральних Зборів, де він зазначає: «Мені боляче про це говорити, але сказати повинен. Сьогодні російське суспільство відчуває явну потребу духовних скреп» [11]. Під час зустрічі з канцлером Федеративної Республіки Німеччини Ангелою Меркель президент РФ зазначив, що електорат, який проживає на територіях, що тягнуться від Калінінграду до Петропавловська-Камчатського, з їх різними поглядами, мовами, побутом, необхідно якось об'єднувати. Цією «духовною скрепою» та «ідеєю правителькою» стала ідеологема «русского міра» [5]. Модернізована кремлівськими політичними технологіями, вона лягла в основу нової російської системи цінностей.

Паралельно зі зміцненням внутрішньополітичної архітектури влади та ідеології активно починає розроблятися і нова зовнішньополітична реваншистська стратегія, в основу якої лягла концепція «гібридної війни». Сучасне офіційне розуміння останньої було викладено у доповіді начальника Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації генерала армії В. Герасимова на загальних зборах Академії воєнних наук РФ у січні 2013 року. У ній наголошується на зростанні ролі невійськових методів впливу на противника через політичний, економічний та гуманітарний елементи. Інформаційне ж протиборство взагалі визначалося як наскрізна діяльність на всіх етапах конфлікту: його зародження, супроводу і у постконфліктний період [4].

Планомірна реалізація даної стратегії призвела до запуску механізму дезінтеграції української державності, що виявив себе у розповсюдженні сепаратистських настроїв.

У своїй протиправній злочинній діяльності сепаратисти використовували широкий інструментарій: від пропаганди (залякування населення Криму та Сходу націоналістичною експансією, зокрема Правим сектором та «бандерівцями»); масових акцій (показових мітингів місцевого населення проти київської влади під прапорами РФ та з георгіївськими стрічками); референдумів (на всіх територіях України, охопленими сепаратизмом, були проведені референдуми про вихід зі складу України та подальше приєднання до РФ); аж до терористичних актів та збройної боротьби (сепаратисти вдавалися до вбивств військових, місцевого населення, підозрюваного у зв'язках із націоналістами, або тих людей, що чинили їм опір) [21].

Отже, сепаратизм в Україні став можливий завдяки використанню в інформаційному просторі низки ідеологем, які формували та кристалізували світогляд та ціннісні установки, що лягли в основу проросійської ідентичності жителів південно-східних областей:

- ідея всеслов'янської єдності – «русского міра»;
- сакральність дати 9 травня, яка символізує Велику Перемогу над ворогом;
- антизахідна риторика;
- демонізація національно-визвольної боротьби України;
- захист усіх російськомовних мешканців України, які є «співвітчизниками» для Росії.

Синтез вищезазначених ідей став ідеологічною основою для побудови квазідержавних утворень на територіях ОРДЛО, які, апелюючи до них, спробували спродувати для суспільства певний гібридний ідеал-проект державотворення.

Основною «духовною скрепою» у РФ, орієнтованою на експорт, стала парадигма «русского міра». Ця ідея поєднала у собі історичне минуле імперської Росії та тоталітарне Радянського Союзу. Характерним для неї є пропагування міфів про єдність слов'янського світу, священну місію Росії, «Москву – третій Рим», домінування православної церкви разом із збереженням радянської ідентичності з її символікою, топонімікою та пам'ятниками. На одній із зустрічей Володимир Путін уточнив зміст цього поняття: «Русский мир может и должен объединить всех, кому дорого русское слово и русская культура, где бы они ни жили, в России или за ее пределами. Почаще употребляйте это словосочетание – «русский мир» [18]. Патріарх Кирило у цьому контексті зазначив: «Ядром русского мира сегодня являются Россия, Украина, Белоруссия. И святой преподобный Лаврентий Черниговский выразил эту идею известной фразой: Россия, Украина, Беларусь – это и есть святая Русь» [3].

Одним з ареалів розповсюдження вищевказаних ідей стали Південні та Східні регіони, які мали утворити «Новоросію» у складі Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, які за словами президента Путіна за царських часів не входили до складу України [12]. «У Новоросії домінує індустріальний тип культури і російська мова як мова імперської та радянської індустріалізації. Будь-які спроби знищення укоріненої ідентичності приречені на провал... Сьогодні Південний Схід намагається відновити історичну самотність, <...> надати цій самотності характеру державності» [17].

Так невелика частина населення Донбасу внаслідок об'єктивних причин: специфічній історії заселення, особливостей індустріалізації, активній русифікації та як наслідок, розмитій етнічній належності та ідентичності були сприйнятливі до ідеї, що «Новоросія – звичайний російський регіон, однопорядковий з Сибіром, Примор'ям, Помор'ям або Кубанню, який лише зигзагом історії опинився відрізанним від нас біловезькими кордонами» [19].

Території Донбасу та Криму перетворились на активний сегмент інформаційного простору Росії, в якому завдяки пропаганді, розгалуженій мережі проросійських організацій, релігійних та соціальних рухів, медіа-ресурсів та інших агентів впливу розповсюджувались антиукраїнські та сепаратистські настрої.

Відповідно даним, отриманим внаслідок опитування групи «Рейтинг» та Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у лютому 2013 року, жителі Одеської області, вибираючи між підписанням договору про асоціацію і подальшим вступом до Європейського Союзу або повноправною участю у Митному Союзі та Єдиному Економічному Просторі з Росією, Білорусією та Казахстаном, надали перевагу Митному Союзу і СЕП – 58%, у той час як 25% проголосувало б за подальший вступ до ЄС, а 18% не визначились [9].

Міфологізація та сакралізація Дня Перемоги 9 травня стали ще одним механізмом політичного маніпулювання та історичної спекуляції. Ще у 2010 році Володимир Путін у прямому ефірі заявив, що Росія здобула б перемогу у Другій світовій війні без України у складі СРСР. «З приводу наших стосунків з Україною. Я дозволю з вами не погодитися, коли ви зараз сказали, що якби ми були розділені, ми не перемогли б у війні (Другій світовій – ред.). Ми все одно б перемогли, тому що ми країна переможців» [1].

Так у «країні переможців» почався процес сакралізація однієї із найбільш трагічних подій ХХ століття та перетворення 9 травня у свято, що об'єднує всі народи пострадянського простору, які мають завжди пам'ятати, що їх діди помирали зі словами «за Батьківщину, за Сталіна».

Одним з інструментів пропаганди та маніпуляцій стала акція Безсмертний полк. Започаткована спочатку у 2012 році як некомерційна громадянська ініціатива, у 2014 році вона була включена до федеральної програми підготовки до святкування 70-тя Дня Перемоги. А вже через рік ходу Червоною площею очолив президент Путін із портретом батька – фронтовика [2].

Сепаратисти невизнаних народних республік надають Дню Перемоги ще нових смислів, проводячи паралелі зі звільненням донецької землі від сучасних нацистів, яких уособлюють українці. Несучи у руках поряд із портретами загиблих дідів, фото терористів та бойовиків – «сучасних захисників землі Донбасу» – сьогодні пишеться нова гібридна історія псевдодержав.

Формування ідеології антиамериканізму та антизахідної риторики у російському суспільстві після розпаду СРСР пройшло декілька етапів становлення. Так, за першого терміну президентства Бориса Єльцина відбулось максимальне потепління стосунків РФ – США. Тоді Америка сприймалась як певний взірець ліберального шляху розвитку держави. Перші ж суперечності та напруга виникли вже у 1995 році після подій в Югославії та з приходом Євгенія Примакова на пост прем'єр-міністра. Проте за другого терміну президентства Путіна антиамериканізм поступово перетворюється на частину зовнішньополітичної доктрини РФ. Антизахідна промова очільника Кремля на Мюнхенській конференції безпеки у 2007 році, де було звинувачено Вашингтон у підриві світової стабільності, нав'язуванні однополярної моделі світоустрою, втручанні у внутрішню політику інших країн ознаменувала собою новий етап напруги. Після масових протестів у кінці 2011 – початку 2012 року проти фальсифікацій на виборах, вона тільки посилилась, оскільки організатором останніх було названо Держдепартамент і особисто державного секретаря Хіларі Клінтон. Ця теорія заговора стала активно трансляватись ЗМІ широким масам населення як у Росії, так і на території всього пострадянського простору.

Створення зовнішнього ворога пояснюється існуванням у Росії актуальних внутрішньополітичних проблем та необхідністю згуртування політичних еліт та населення. Такий поділ світу на друзів та ворогів стабілізує політичний режим, але радикалізує населення. Згідно з останніми соціологічними дослідженнями, проведеними фахівцями Hamilton College у 2016 році, рівень антиамериканських настроїв у російському суспільстві, зокрема серед представників еліти, сягнув абсолютного максимуму. Так, серед 234 опитаних – представників органів державної влади, керівництва державних компаній (директори та заступники), військових (зі званням не нижче полковника), вчених (ректорат та керівники підрозділів), приватного бізнесу (власники та CEO), топ-менеджменту ЗМІ, 88% охарактеризували ставлення Росії до США як вороже. 82,3% вважають, що зона національних інтересів РФ виходить за її межі та надають вирішального значення у міжнародних відносинах військовій силі [23].

Антизахідна риторика стала складовою широкої пропагандистської роботи з підтримки проросійського інформаційного фону серед мешканців східних областей України. Сепаратисти в ОРДЛО апелюють до конспірологічних теорій, згідно з якими Захід був ініціатором та організатором зміни режиму в Україні, зокрема, ворожі Європа та Америка прагнуть забрати українські землі від православної цивілізації, розділити «руській мір».

Демонізація національної боротьби України стала частиною українофобії, яка перетворилась у страх та агресивне несприйняття існування України, її суверенітету та української нації, зверхність, ірраціональну ворожість до нашого народу, культури, мови та історії. Не одне десятиліття у росіян та проросійсько налаштованих жителів України завдяки інформаційному маніпулюванню та викривленню історичних фактів формувалась

українофобський світогляд, коли кожного, хто розмовляє державною мовою, вважали націоналістом, фашистом і ворогом братської Росії [20].

Згідно з даними, опублікованими «Левада-центром», сьогодні прослідковується тенденція до зростання ворожого ставлення росіян до України. Якщо ще у 2014–2015 роках недружною та агресивно налаштованою щодо Росії Україну називали 48 та 50% відповідно, то, згідно з останніми даними, ця цифра сягає 58%. Опитування було проведено 5–8 серпня 2016 року серед 1600 осіб у 137 населених пунктах РФ [8].

Українофобія у російському, а потім вже й сепаратистському варіанті формувалась протягом усієї радянської доби й стала спробою поставити під сумнів саме існування України, перетворити її на “failed state”. Свідоме маніпулювання національною пам'яттю, історичними фактами призвело до демонізації національно-визвольних рухів в Україні та її героїв – Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери. Як наслідок, поява в історичному дискурсі наративу «бандерівець», що є метафізичним втіленням всього ворожого та антиросійського. Уявлення про останніх зводяться до міфів про співпрацю з німецькими окупантами, українсько-німецький націоналізм, жорстокості щодо росіян, поляків, євреїв та русофобію. Образ «бандерівця» став одним з основних інформаційних міфів, розрахованих на інформаційний експорт етнічним росіянам та російськомовним мешканцям Південних та Східних регіонів України. Це стосується діяльності ОУН–УПА, яка уявляється як суто західноукраїнське явище, чуже для Донбасу та Слобожанщини. Так, в ОРДЛО створюють свій пантеон героїв–«антиподів» Степану Бандері. Особливе місце серед них посідають «товариш Артем» (Федір Сергєєв), «луганський ястреб» Олександр Пархоменко, Олексій Стаханов, Паша Ангеліна та нові герої-терористи: Моторола, Гіві тощо. Наприкінці жовтня 2017 року помічником президента РФ Владиславом Сурковим і лідером бойовиків ДНР Олександром Захарченком у Ростові-на-Дону був відкритий пам'ятник «Добровольцям Донбасу», а у Донецьку терористу Арсену Павлову – Моторолі.

Активна інтеграція сепаратистських настроїв у масову політичну свідомість населення Півдня та Сходу України супроводжувалась риторикою про необхідність захисту всіх російськомовних, які вважаються «співвітчизниками» для Росії та перетворення російської мови в об'єднавчий маркер «русского міра».

Визнання своєї належності до співвітчизників позиціюється Російською Федерацією як акт самоідентифікації, підкріплений громадською чи професійною діяльністю зі збереження російської мови, мов народів Росії, розвитку російської культури за кордоном, зміцнення дружніх відносин держав проживання співвітчизників із Російською Федерацією, підтримки громадських об'єднань співвітчизників і захист прав співвітчизників або іншими засобами вільного вибору цих осіб на користь духовного і культурного зв'язку з Росією [10].

Так, вже після 2010 року активно поширюється інформація про те, що становище співвітчизників Донбасу, які «встали на захист російської мови, цінностей російської культури, своїх традицій, звичаїв і способу життя від зазіхань націоналістів» в Україні, «викликає особливу тривогу» та «гостру стурбованість російського керівництва» [6].

Показовим є випадок, що стався 2011 року під час відвідування тодішнім президентом РФ Д. Медведевим Державного інституту російської мови ім. Пушкіна. До зауваження керівника фонду «Русский мір»: «...На Украине теперь за русский язык не преследуют», – Медведев зробив уточнення: «Почти» [22].

Створення спільного гуманітарного простору стало частиною політики щодо підтримки «співвітчизників» та розповсюдження ідей «русского міра». Громадські організації, культурні центри, контрольовані РФ, стали тими агентами впливу, які у своїх державах

пропагували проросійські настрої. Станом на 2013 рік у Донецькій та Луганській областях були зареєстровані відділення майже всіх всеукраїнських громадських організацій, що позиціонувалися посольством Росії в Україні як громадські організації співвітчизників – Всеукраїнская общественная организация «Национально-культурный творческий Союз русских журналистов и литераторов»; Всеукраїнська громадська організація «Русская Община Украины»; Всеукраїнська громадська організація «Русский Совет Украины»; Всеукраїнське національне культурно-просвітительське об'єднання «Русское собрание»; Українське об'єднання російської культури «Русь»; Всеукраїнська громадська організація «Союз Православных граждан Украины»; Українська асоціація преподавателей русского языка и литературы (УАПРЯЛ); Всеукраїнська громадська організація «Русская школа»; Всеукраїнське об'єднання громадян «Русское движение Украины»; Міжнародна громадська організація «Верное казачество»; Всеукраїнське об'єднання громадян «За Україну, Беларусь и Россию» [14]. Вищезазначені організації були легальними «вербувальними центрами», які просуvalи інтереси російських спецслужб у регіональне політичне, економічне, соціокультурне життя Донбасу та розповсюджували сепаратистські настрої серед українців.

Діяльність подібних організацій курувалась Росспівробітництвом та Фондом підтримки публічної дипломатії імені Горчакова. Росспівробітництво – аналог British Council, на яке сьогодні офіційно покладена реалізація двох підпрограм, що передбачають діяльність за межами РФ – «Підтримка російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у СНД» та «Задоволення мовних потреб співвітчизників, що мешкають за кордоном».

Фонд підтримки публічної дипломатії імені Горчакова – російська неурядова організація, завданнями якої є просування зовнішньополітичних інтересів Росії, формування закордоном сприятливого для Росії громадського, політичного і ділового клімату; залучення до зовнішньополітичних процесів інститутів громадянського суспільства [15].

Отже, в основі сепаратистської риторики самопроголошених Донецької та Луганської народних республік лежить низка ідеологем: ідея всеслов'янської єдності – «русского міра»; сакральність дати 9 травня, яка символізує Велику Перемогу над ворогом; антизахідна риторика; демонізація національно-визвольної боротьби України; захист всіх російськомовних мешканців України, які є «співвітчизниками» для Росії. Апелювання до цих смислових конструкцій пояснюється необхідністю виправдання злочинних антиукраїнських дій на територіях ОРДЛО. Інформаційна протидія та розвінчання подібних ідей має стати частиною комплексу заходів, спрямованих на боротьбу з проявами сепаратизму в Україні.

Список використаної літератури:

1. Без 9 травня. Чому день перемоги стає чужим в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2017/05/08/bez_9_travnya_chomu_den_peremogy_staye_chuzhym_v_ukrayini
2. В Москве во главе с Путиным проходит Бессмертный полк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/russia/3848845-v-moskve-prokhodyt-bessmertnyi-polk>
3. Гайдук Георгий. Вернуть Россию в лоно цивилизации может лишь Украина / Гайдук Георгий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/vernut-rossiyu-v-lono-civilizacii>
4. Горбулін Володимир. Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / Горбулін Володимир. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_html

5. Зыгарь М. Вся кремлевская рать: Краткая история современной России / Михаил Зыгарь. – М. : Интеллектуальная литература, 2016. – 408 с.
6. Интервью директора Департамента по работе с соотечественниками за рубежом МИД России А. А. Макарова проекту «Окно в Россию». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/activity/compatriots/min//asset_publisher/ev18J0czYac3/content/id/1647510
7. Карсавин Л. П. Основы политики / Лев Платонович Карсавин // Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн : [антология]. – М. : Наука, 1993. – С. 174-217. – с. 194.
8. Мешканці Росії ненавидять українців так само сильно, як і американців з європейцями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/WORLD/meshkanci-rosiyi-nenavidyat-ukrayinciv-tak-samo-silno-yak-i-amerikanciv-z-yevropeytsyami-216905_.html
9. Мостова Юлия. Юго-Восток: ветвь древа нашего / Юлия Мостова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zn.ua/internal/yugo-vostok-vetv-dreva-nashego-_html
10. Памятка соотечественнику, желающему принять участие в Государственной программе по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом. – М., 2014. – 62 с.
11. Послание Президента Федеральному Собранию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/19825>
12. Прямая линия с Владимиром Путиным. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/20796>
13. Путін розповів про завдання Росії і найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/world/256784-putin-rozproviv-pro-zavdannya-rosiyi-i-najbilshu-geopolitichnu-katastrofu-hh-stolittya>
14. Ротар Н. Мас-медійне маніпулювання та політична міфологізація Донбасу в інформаційному просторі Російської Федерації / Наталія Ротар // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015 / 5-6 (79-80). – С. 351.
15. Снегирьов Д. Як в Європі працюють російські спецслужби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sensor.net.ua/blogs/6601/yak_v_vrop_pratsyuyut_rosyisk_spetsslujb
16. Стратегія національної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
17. Скоробогатый П. Второе рождение Новороссии / П. Скоробогатый // Украина: информационно-аналитический мониторинг. – 2015. – № 1–2 (101–102), июнь. – С. 51–54.
18. Сычёва Лидия. Русский язык, русская культура, русский мир / Лидия Сычёва // РФ сегодня. – 2007. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.russia-today.ru/2007/no_14/14_look.htm/.
19. Холмогоров Е. Выбор Донбасса / Е. Холмогоров // Известия. – 2014. – 4 ноября.
20. Що таке українофобія і як її розпізнати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/475385-scho-take-ukrajnofobiya-i-yak-jiji-rozpiznati.html>
21. Явір В. А. Основні прояви сепаратизму у сучасній Україні / В. Явір // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 64. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – 504 с.
22. Я же резолюции одни пишу! // Коммерсантъ. – 07 июня 2011. – № 101 (4642). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/1655540/print>
23. The Russian elite 2016. Perspectives on foreign and domestic policy / 2016 Hamilton College Levitt Poll [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hamilton.edu/documents/russianelite2016final.pdf>

IDEOLOGEMES OF PRO-RUSSIAN SEPARATISM IN UKRAINE

Oksana Pavlyatenko

*National Institute for Strategic Studies
Pyrogov street, 7a, 02000, Kyiv, Ukraine*

In the article analyzes the ideologues that formed the basis of pro-russian separatism in the southeastern regions of Ukraine. Their entering into the information space and propagation became one of the mechanisms for of disintegration processes, which resulted in the creation of self-proclaimed state in separate regions of Donetsk and Luhansk Oblasts.

Key words: separatism, national security, separatism, separatist movement, identity, self-proclaimed state.

УДК 323.212

ПОЛІТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ (ПЕРСПЕКТИВА МІСЦЕВИХ ГРОМАД)

Володимир Федоренко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології
проспект Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

Стаття розглядає концептуальне обґрунтування політичної консолідації місцевих громад у сучасному науковому дискурсі. Установлено зміст концепції соціально-філософського й громадського спрямування. Розкрито політичний зміст реформування місцевого управління. З'ясовується значення політичної консолідації як відображення загальної суспільної консолідації. Розглядаються можливості поєднання етнополітичних протилежностей на рівні місцевої громади. Визначено концептуальні основи консенсусного об'єднання конкурентних політичних сил на місцевому рівні.

Ключові слова: політична консолідація, місцева громада, політичний дискурс, політичний консенсус, політична згода.

Постановка проблеми. Теоретико-методологічне осмислення тенденції об'єднання та відокремлення в політичній сфері пов'язане як із соціально-філософськими традиціями, так і з формуванням доктринальних положень політичних ідеологій. Об'єднання на рівні місцевих громад, які отримують імпульс для подальшого стабільного розвитку, обговорювалися в наукових працях протягом тривалого часу. Основні моделі та мотивації консолідації місцевих громад визначалися в рамках державницької й громадської теорії та теорії публічного управління. Однак політичні мотивації об'єднання самоврядних громад на демократичних засадах не стали предметом наукового розгляду до кінця 70-х рр. XX ст. Проблема концептуального обґрунтування консолідації місцевих громад у сучасній Україні набуває значення у зв'язку з неповною визначеністю відносно моделі розвитку локальних місцевих громад як повноцінних і самодостатніх колективів. Лише після Революції Гідності в Україні розгорнулася масштабна реформа щодо децентралізації, яка дала змогу місцевим спільнотам отримати необхідні важелі для свого розвитку. Політична консолідація в цьому контексті є чинником концентрації ресурсів на найбільш важливих напрямках розвитку громади, а також забезпечує можливість ухвалення стратегічних рішень на значний період часу. Тому концептуальні засади політичної консолідації місцевих громад дають відповідь на запитання щодо варіантів розвитку політичних відносин місцевого рівня та політичної поведінки в місцевих громадах, взаємодії із центральною владою та державними регіональними інститутами управління.

Аналіз публікацій. Проблема політичної консолідації досить активно обговорюється у вітчизняних політологічних й державознавчих дослідженнях. Зокрема, Ю. Тиркус розглядає умови інтеграції України до ЄС на основі внутрішньополітичної консолідації [9], Т. Сивак вивчає консолідацію як аспект поведінки дійових осіб публічної політики в процесі реалізації соціального проекту [8], О. Пашкова аналізує погляди В. Липинського на соціально-політичну консолідацію як умову реалізації українського державотворення [6], Ф. Медвідь приділяє увагу проблемі збереження етнічної ідентичності в контексті консолідації української модерної нації [5], В. Луста розглядає консолідацію дій на шляху до

спільної мети [3], В. Ладані розкриває зміст концептуальних засад дослідження консолідації демократії в період системної трансформації [2]. Однак комплексного аналізу потребує концептуальний зміст політичної консолідації в контексті співвідношення загальнодержавних і локальних інтересів.

Метою статті є встановлення концептуального змісту, обґрунтування політичної консолідації місцевих громад у сучасному науковому дискурсі. Завданнями статті є встановлення балансу між відцентровими та централізаторськими тенденціями, обґрунтування змісту місцевої політики в сучасній Україні та за кордоном.

Основний зміст статті. Проблематика консолідації місцевих громад розкривається в межах теоретичного підґрунтя, яке сформувалося на основі соціально-філософських та історіософських концептів множинності та різноманіття соціального буття. Політична консолідація в цьому зв'язку є відображенням загальної суспільної консолідації, остання й собі ґрунтується на можливості поєднання протилежностей у світі людського буття. В українській політичній і філософській думці ці аспекти розроблялися Миколою Костомаровим. «Отже, розглядаючи оточуючий людину матеріально-предметний світ – світ її предметно-соціального буття, М. Костомаров «уловлює» поліфункціональність цього світу, його сплетеність у множинність різноякісних законів і його підпорядкованість їм», – зазначає В. Федюк [10].

Позитивне філософське обґрунтування політичної консолідації забезпечує можливість сумісної спільної діяльності людей. Ця діяльність є відображенням людської природи й виступає нормою суспільного життя. Політична консолідація місцевих громад відповідає основним принципам гуманістичної філософії та загальнолюдським цінностям. Тому діяльність, спрямована на політичну консолідацію, відповідає людській природі й основним засадам розвитку суспільства. Як відзначає сучасний український науковець, «спрямованість людської життєдіяльності в своїй основі має об'єктивний характер. Хочуть того люди чи ні, усвідомлюють це вони чи не усвідомлюють, у будь-якому випадку, якщо вони зайняті різноманітною діяльністю щодо забезпечення свого життя, задля задоволення своїх потреб, вони відтворюють і розвивають самі себе» [10].

Вітчизняна соціальна, політична й філософська традиції визначають консолідуючі засади як основу самоорганізаційної та самоврядної діяльності людських спільнот. Етноментальні й етнокультурні особливості українського етносу визначаються як одна з провідних основ самодостатності локальних колективів. Тому політична консолідація має вагомі засади в соціокультурному середовищі української етнічності. Реалізація цього потенціалу на новому етапі розвитку – вагоме завдання як політичної еліти, так і громадянського суспільства. На думку В. Федюк, «за М. Костомаровим, позаструктурний і нелінійний тип організації етнічної культури як цілісності в перехідні (нестабільні) періоди припускає імпліцитно «приховану структуру», яка міститься в ній. Особливістю такого стану етнічної культури є її гетерономність при збереженні її цілісності, яка містить у собі нескінченне число варіантів подальшого самовпорядкування» [10]. Як бачимо, соціально-філософське обґрунтування політичної консолідації пов'язане зі смислами стабільності й адаптивності функціонування соціуму.

Здатність однієї чи іншої нації виробити власну матрицю консолідації – запорука її розвитку й успішної відповіді на зовнішні виклики. Водночас ціннісні та світоглядні настанови щодо самоврядної діяльності консолідації можуть бути втілені на політичному рівні лише як результат взаємодії державно-владних інститутів за підтримки народу й забезпечення механізмів легітимності. Крім того, успішність геополітичної консолідації на національному, регіональному й місцевому рівнях визначає можливість взаємодії соціокультур-

них і етнокультурних чинників консолідації з політико-ситуативними чинниками. Згідно з О. Петуховою, «у політико-владних і державотворчих процесах термін «консолідація» розглядається як різновид об'єднавчих процесів за умов досягнення суспільного консенсусу, що формується й утверджується засобами політичного правління й інтеграцією соціуму» [7]. Акцент уваги дослідників на інтеграційних і об'єднавчих засадах консолідації визначає потенціал політичного як наявності спільного простору для узгодження позицій і дій.

Рівень консолідації визначається не лише за результативністю співпраці політичних суб'єктів і дотримання ними угод, але й за підтримкою населенням діючого політичного порядку, визнанням його легітимним на широкій консенсусній основі. Перспектива й терміни консолідації можуть визначатися як на основі ситуативних інтересів політичних акторів, так і на основі стану політичної системи в цілому. Тому вагому роль відіграє те, на яких принципах побудована та чи інша політична спільнота. Як вважають сучасні вітчизняні фахівці, архетипове наповнення сумісної соціальної й політичної діяльності людини вирішальним чином впливає на зміст і характер консолідації. Як зазначає О. Петухова, «консолідація – це інтегратор об'єднавчих процесів серед груп, спільнот, компаній, інституцій, влади та держави. Консолідація має на меті зміцнення позицій та ідеологем, покращення економічного стану та властивостей системи відносин у суспільстві, нації, державі тощо та переважно орієнтується на довгострокові цілі» [7].

Згідно із сучасними науковими уявленнями, консолідація є чинником структурної міцності та переходу спільноти на новий рівень інтеграції. Внутрішня міцність суспільних структур на регіональному й локальному рівнях залежить від ступеня відповідності політичних технологій управління запитам суспільства та тенденціям його розвитку. Така закономірність простежується протягом багатьох етапів суспільного розвитку. Як зазначають сучасні вчені, «як об'єднавчий процес суспільства, консолідація розпочалася ще в родинно-племінних територіальних групах і поширюється зараз у сучасних етнічних спільнотах як соціально-економічна та побутово-культурна спільність» [7]. Отже, процеси консолідації не є тотожними процесам культурної гомогенізації, політичну й суспільну консолідацію потрібно описувати як процес широкого узгодження або зняття розбіжностей на користь згоди.

Можливість дієвого узгодження інтересів у суспільстві існує лише на умовах їх рівної й адекватної репрезентації. Саме на цій основі виникають політичні передумови консолідації з виникненням відповідного суспільного клімату й до можливостей висловлювання власної позиції. Саме консолідація суспільства визначає його потенціал для вирішення значних завдань і формування нових структур в умовах, коли спільнота не буде відволікатися на вирішення другорядних завдань.

Реалізація структурних реформ в Україні вимагає не тимчасової й ситуативної згоди, а широкої демократичної консолідації. Можливість реалізації масштабних змін забезпечується лише за умови, якщо є консенсус щодо напрямків трансформації як між ланкою управління, так і між населенням. Вихід консолідації на новий рівень набуває характеру політичних реформ на загальнодержавному рівні. Стратегічна консолідація є результатом не лише тривалого процесу узгоджень і переконуваль, але й спроможності продукувати креативні ідеї, наявності формулювати план змін і послідовність його реалізації. Усе це забезпечує консолідацію на макрополітичному рівні.

Консолідація на загальнодержавному рівні не може бути здійснена без формування національної ідентичності, яка призводить до сприйняття ціннісного обґрунтування стратегічних цілей розвитку суспільства (див. Ю. Тиркус [9]). Однак у сучасному світі моноетнічний склад населення держави є рідкісним явищем. Тому проблема макрополітичної стабільності й консолідації політичної системи знову змушує звертатися до проблеми

культурних передумов і реальної національної єдності. В умовах викликів, які існують у сучасній Україні, це питання кореспондується з питанням консолідації й теоретичним обґрунтуванням консолідації місцевих громад, у межах яких організаційно функціонують етнічні меншини, спостерігається конфесійне різноманіття тощо. Як вважає Г. Луцишин, «національну роз'єднаність можна пояснити й тим, що Україна отримала в спадок багато проблем, які ускладнюють досягнення національної консолідації, зокрема, це історичний розвиток регіонів України в складі різних держав, етнокультурна та мовна гетерогенність регіонів України, конфесійна гетерогенність, різні зовнішньополітичні орієнтації регіонів, значні соціально-економічні розбіжності між регіонами України, використання міжрегіональних відмінностей у політичних технологіях тощо» [4].

Важливим сутнісним аспектом дискурсивного поля концептуального обґрунтування політичної стабільності в сучасній Україні є інституційна спроможність і зацікавленість політичних акторів у стабільності й у масштабному розв'язанні питань стратегічного характеру. У дискусіях констатується, що вимір реальних дій щодо консолідації пов'язаний із використанням об'єднаної та конструктивного потенціалу етнокультурної гетерогенності. Для політичної консолідації на рівні місцевих громад це означає реалізацію потенціалу інклюзивності місцевих громад відносно іншоетнічних та іншоconfесійних компонентів. Проте такі процеси вимагають визначеної політичної волі. На думку Г. Луцишин, «сьогодні політична еліта не використовує націєоб'єднаний потенціал і повністю ігнорує завдання соціально-політичної та національної консолідації суспільства, ціннісно-нормативна система розбалансована, загострюються міжнаціональні відносини. Про це свідчать не лише результати сучасних політологічних і соціологічних досліджень, це прослідковується й на рівні політичної діяльності» [4, с. 195].

Концептуальне обґрунтування політичної консолідації на місцевому рівні зазвичай формується навколо визначення місця локальних спільнот у загальнонаціональному масштабі. Саме національний характер й етноментальні властивості визначаються автором як ключові для успіху демократичних реформ. У зв'язку із цим політична консолідація місцевих громад не є відокремленою від загального курсу реформ і процесів, які відбуваються в економічній і культурній сферах. Згідно із сучасними уявленнями, політична консолідація також є чинником загальнонаціональної єдності й розвитку політичної нації. Політична єдність місцевих громад є консолідуючим чинником для всієї нації не на основі централізаторської політики й уніфікації, а на основі утвердження та реалізації потенціалу різноманіття. Згідно з Г. Луцишин, «без національної консолідації неможливо досягти ключових стратегічних цілей у діяльності нації та держави, це необхідна умова для стабільного політичного розвитку, впровадження реформ, стабілізації економіки та подальшого національного розвитку. Національна єдність – це чинник, який постійно діє й становить основу національної життєдіяльності. Розвиток політичної нації є одним зі способів стабілізації міжетнічних відносин, гармонізації інтересів титульної нації та національних меншин, важливим стимулом» [4, с. 196]. Таким чином, концептуальний дискурс відносно чинників консолідації в сучасній Україні спирається також на необхідність модернізації внутрішньої структури нації, її виходу з обмеження етнічних чинників на рівень усвідомлення стратегічних цілей і завдань. Таке усвідомлення можливе лише за умови, якщо місцеві громади будуть отримувати від загальнонаціонального цілого вирішення своїх питань і бачити шляхи реалізації своїх інтересів (див. Т. Сивак [8]). На цій основі політична консолідація місцевих громад в Україні – це процес виходу локальних спільнот на єдиний стандарт розвитку, який дозволить модернізувати країну в цілому (див. О. Пашкова [6]). Політична консолідація місцевих громад, з одного боку, вже отримала імпульс у результаті реформ

щодо децентралізації, з іншого – вона стає потужним чинником репрезентації проблеми міжетнічних відносин на регіональному й локальному рівні, який не потребує втручання центру й забезпечує застосування самоврядних технологій розв’язання потенційних і діючих конфліктів демократичним шляхом.

Штучне протиставлення етнокультурних спільнот, що мешкають на теренах України, імовірно, може бути зняте на новому етапі розвитку української держави в результаті переведення питання реалізації інтересів етнічних меншин і узгодження особливостей розвитку етнічних громад саме на місцевий рівень. У цьому разі загальнодержавне законодавство лише дає загальну рамку для дій і бажаної поведінки, стимулюючи пошук горизонтальних контактів і безпосереднього усунення міжетнічних протиріч (див. Ф. Медвідь [5]). Централізаторська пострадянська політика стосовно етнічних меншин в Україні, яка багато в чому копіювала досвід національної політики СРСР, призвела до консервації наявних міжетнічних проблем. Це було яскраво продемонстровано реакцією угорської та румунської етнічних меншин на прийняття нового Закону «Про освіту».

Унікальність розвитку сучасних українських місцевих громад полягає в тому, що вони здатні стати рушійною силою процесу політичної модернізації та більш масштабного процесу консолідації демократії. Для цього в концептуальному дискурсі щодо політичної консолідації єдність і самодостатність місцевих громад має утверджуватися й обґрунтовуватися як незмінний стратегічний пріоритет. На сучасному етапі розвитку місцевих громад в Україні децентралізація засвідчила прагнення держави надати територіальним колективам важелі для самостійного розвитку. Однак лише політична консолідація всередині цих самоврядних спільнот здатна вивести їх на процеси самовідтворення й реалізації важливих завдань. Політична консолідація місцевих громад – це внутрішній процес, який визначає здатність ухвалювати рішення демократичним шляхом і цілеспрямовано здійснювати їх реалізацію. Саме тому дедалі більше утверджується думка, що консолідація місцевих громад є важливим державотворчим процесом.

Питання реалізації інтересів місцевих громад актуалізується дедалі більше через необхідність підвищення рівня легітимності лідерства певних політичних сил і реалізації політики реформ. У зв’язку із цим місцеві громади є тим простором, на якому встановлюється успіх або неуспіх реформаційних стратегій і шляхів їх реалізації. Тому легітимність політичних сил загальнонаціонального рівня залежить від регіональної та місцевої легітимності. Підтримка загальнонаціональної консолідації можлива лише на основі легітимації економічних і суспільно-політичних перетворень усередині громад. На рівні місцевих громад розгортається ключовий для України процес диверсифікації, або дисперсії влади, яка втрачає свій централізаторський характер і розподіляє відповідальність між іншими ланками. Завдяки цьому концептуальне обґрунтування політичної консолідації має враховувати адресність вимог громади та її участь у формуванні адекватних механізмів представництва, задоволення потреб мешканців того чи іншого населеного пункту (див. В. Ладані [2]). Таким чином, у концепті національної єдності пов’язуються елементи консолідації на макро- й мікрорівнях, забезпечується можливість подолання неузгодженостей між рівнями політичної участі й прийняття рішень.

Висновки. Концептуальне обґрунтування політичної консолідації місцевих громад визначає основні напрямки джерел забезпечення первинної згоди між суб’єктами політичного процесу на місцевому рівні. По-перше, визначальним є пошук установчої платформи для політичних компромісів і вирішення конкретних завдань функціонування громади як цілісної спільноти. По-друге, необхідним елементом політичної консолідації є наявність загальноновизнаних правил гри та їх дотримання. По-третє, життєво важливою умовою полі-

тичної консолідації місцевої громади є можливість спільної реалізації інтересів усіх груп, які складають громаду. По-четверте, необхідне визначення стратегічних цілей місцевої громади та можливості їх реалізації.

Згідно з наявними доктринальними положеннями щодо політичної консолідації, вона є передумовою реалізації громадянських прав і свобод на місцевому рівні. Також вагомим є потенціал політичної консолідації в контексті створення сприятливих умов для економічного й соціально-культурного розвитку (див. Н. Коваленко [1]). Основою політичної консолідації на рівні місцевих громад має стати не примус і утвердження домінування однієї політичної групи чи організації, а демократичне лідерство, яке спирається на підтримку широких верств населення й забезпечує свідомий політичний вибір. Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної у статті, є розгляд зарубіжного досвіду політичної консолідації місцевих громад.

Список використаної літератури:

1. Коваленко Н. Консолідація суспільства як запорука подолання бідності / Н. Коваленко // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 2. – С. 149–153.
2. Ладані В. Консолідація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження / В. Ладані // Грані. – 2014. – № 1. – С. 69–75.
3. Луста В. Консолідація дій на шляху до спільної мети / В. Луста // Ринок праці та зайнятості населення. – 2012. – № 4. – С. 59–60.
4. Луцишин Г. Національна консолідація як фундаментальна основа розвитку української політичної нації / Г. Луцишин // Філософія і політологія в контексті сучасної культури – 2012. – Вип. 4(3). – С. 195–200.
5. Медвідь Ф. Консолідація української модерної нації: проблема збереження етнічної ідентичності / Ф. Медвідь // Етнічна історія народів Європи. – 1999. – Вип. 1. – С. 44–48.
6. Пашкова О. Соціально-політична консолідація як умова реалізації українського державотворення (за В. Липинським) / О. Пашкова // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2011. – Вип. 1. – С. 43–49.
7. Петухова О. Консолідація: сутність і види / О. Петухова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.m.investplan.com.ua/?op=1&j=Investytsiyni_praktyka_ta_dosvid&s=eng&z=4253&i=27.
8. Сивак Т. Консолідація дійових осіб публічної політики в процесі реалізації соціального проекту / Т. Сивак // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2014. – Вип. 14. – С. 163–176.
9. Тиркус Ю. Внутрішньополітична консолідація як умова інтеграції України до ЄС / Ю. Тиркус // Грані. – 2014. – № 8. – С. 113–118.
10. Федюк В. Культура як особлива форма консолідації українського етносу / В. Федюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11590.html>.

**POLITICAL CONSOLIDATION: CONCEPTUAL JUSTIFICATION
IN THE CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE
(PERSPECTIVE OF LOCAL COMMUNITIES)**

Volodymyr Fedorenko

*Oles Gonchar Dniprovsky National University
Department of Political Science
Prospect Gagarin, 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

The article examines the conceptual rationale for the political consolidation of local communities in contemporary scientific discourse. The content of the concept of social-philosophical and communal direction is established. Political content of local government reform is revealed. The significance of political consolidation as a reflection of general social consolidation is elucidated. The possibilities of combining ethnopolitical opposites at the level of the local community are considered. The conceptual foundations of the consensual union of competitive political forces on the local level are determined.

Key words: political consolidation, local community, political discourse, political consensus, political agreement.

УДК 329.23

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ФРАНЦУЗЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ: НАПРЯМКИ ЕВОЛЮЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Борис Філатов

*Політична рада політичної партії
«Українське об'єднання патріотів»
м. Дніпро, Україна, 49000*

У статті розглянуто інституційні форми втілення політичного патріотизму в сучасній Франції. Розглянуто тенденції вираження патріотичних ідей і положень окремими політичними силами. Визначено ціннісне й ідейне підґрунтя політичної поведінки, що нерідко пояснює політичний вибір громадян. Увага акцентується на патріотизмі, що набуває статусу пояснювального концепту в рамках аргументації несприйняття процесів міграції в сучасній Європі. Заслужують на увагу нові інституційні форми, в яких патріотизм утілюється як сукупність уявлень політичного світосприйняття в умовах дезінтеграції традиційних ідеологій, зростання політико-комунікаційних маніпуляцій. Визначено вплив політичного патріотизму Франції на систему політичного лідерства. Вивчаються основи співпраці різноманітних політичних груп у межах політичної конкуренції з лівими й ліберальними політичними силами.

Ключові слова: політичний патріотизм, лояльність, республіканізм, політичні партії, громадські рухи, політика мультикультуралізму.

Постановка проблеми. Патріотизм як політичний чинник в умовах сучасної демократії набуває втілення в різних дисциплінарних підрозділах політичних наук. Ціннісне й ідейне підґрунтя політичної поведінки нерідко пояснює політичний вибір громадян в умовах політичних криз і кардинальних суспільних змін. Вагомою тенденцією в політологічних дослідженнях є розгляд патріотичних концепцій і рухів у рамках етнічного ренесансу на глобальному рівні. Також патріотизм набуває статусу пояснювального концепту в рамках аргументації несприйняття процесів міграції в сучасній Європі. Заслужують на увагу також нові інституційні форми, в яких патріотизм утілюється як сукупність уявлень політичного світосприйняття в умовах дезінтеграції традиційних ідеологій і зростання значення політико-комунікаційних маніпуляцій. Приклади конкретних країн Європи є своєрідними кейсами, які дають змогу уявити більш широкі тенденції та спрогнозувати розвиток ситуації в майбутньому. У сучасній Франції склалася унікальна ситуація, у якій патріотичні сили змушені, з одного боку, конкурувати між собою, а з іншого – мають налагоджувати співпрацю за для збереження свого статусу й політичних позицій в умовах зростання популярності маргінальних політичних об'єднань. Інституційний вимір у цій проблематиці дає змогу побачити, які форми є найбільш оптимальними для вираження патріотичних настроїв у всій їх повноті та різноманітності, позначити тенденції формальної та неформальної політичної участі, скорегувати уявлення щодо інституційних компонентів політичної системи. Франція є однією з провідних демократій світу, тому її приклад є визначальним і симптоматичним для низки країн, що мають континентальну систему державного управління й політичного представництва. Також цей приклад є цікавим для сучасної України, в якій відбувається трансформація інституційних форм патріотичних сил і пошук ними нових оптимальних і ефективних інституційних форм.

Аналіз наукових досліджень. Розвиток партійної політики у Франції став предметом зацікавлення таких українських науковців: П. Ворони [2], М. Гримської [3], Г. Негуляєвої [5]. Ними були розроблені такі аспекти теми, як особливості партійної системи у Франції, руйнування монополії Національного фронту, опозиційний уряд як складова частина парламентської демократії. Поряд із цим потребує вивчення динаміка зміни патріотичних політичних сил сучасної Франції як політичних інститутів.

Метою статті є встановлення особливостей інституційної еволюції політичного патріотизму в сучасній Франції. **Завданням статті** є виокремлення інституційних форм, що є базовими й перспективними для сучасного французького політичного патріотизму.

Основний зміст статті. Інституційні форми реалізації принципів політичного патріотизму в сучасній Франції визначаються різновекторністю та поширенням на всі сегменти політичної системи. Внутрішня політика Франції в умовах терористичних загроз і ускладнення ситуації з міграцією призводить до необхідності ухвалення жорстких і непопулярних рішень, які неповною мірою узгоджуються з ідеалами європейської інтеграції, традиціями французького республіканізму та тривалою практикою мультикультуралізму. Інститути державного управління Франції мають демонструвати патріотизм і лояльність. Однак рішення ухвалюються з урахуванням зміни ситуації та на прагматичних засадах. На думку В. Броннікова й О. Нефедової, «ситуацію можуть ускладнювати проблеми акультурації – процесу взаємовпливу культур, сприйняття одним народом повністю або частково культури іншого народу. Це простежується з 2004 р., коли законом було заборонене носіння відкритих знаків релігійної приналежності й зовсім не обговорювалася законність вихідних днів або канікул у зв'язку з релігійними святами» [1, с. 5]. Прояви інституалізації політичних принципів патріотизму в сучасній Франції полягають у реструктуризації партій правого політичного спектра, а також у сприйнятті політичним істеблішментом Франції настанов правої ідеології.

Захист національних інтересів Франції пов'язаний із політичною традицією голлізму, однак спадкоємцями голлістського політичного руху вважають себе надто багато політичних сил, між якими наявна гостра конкуренція. Крім того, у Франції є дуже сильними традиції лівих і ліберальних політичних сил, які виступають опонентами правих і консерваторів. Вони висувують альтернативні варіанти політичних рішень, нерідко використовуючи патріотичну риторику. Як зауважують В. Бронніков і О. Нефедова, «при цьому варто зазначити, що вже близько двадцяти років імміграція залишається у Франції великою політичною проблемою. Вона стала причиною дебатів між правими й лівими силами, а з погляду крайніх правих зводиться до того, що імміграція становить небезпеку для нації. Її прибічники обстоюють ідею необхідної організації масового повернення осіб, що не мають французького громадянства, у країну походження» [1, с. 5]. Політична консолідація французьких правих сил навколо проблеми міграції спричинила узгодження їх дій і взаємодію.

Водночас наявність істотних розбіжностей між крайньоправими політичними силами зумовлює появу розбіжностей у їх зверненнях до французького суспільства. Вони істотно різняться й не сприяють єдності електоральної бази. До проблеми міграції та тероризму у Франції приєднуються проблеми економічної кризи та загальноєвропейської рецесії, яка не може бути подолана протягом кількох останніх років. Також переосмислення ролі патріотичних політичних сил пов'язане з переглядом зовнішньополітичної ролі Франції в глобальних стратегіях НАТО і ЄС. Через це політичне керівництво Франції перебуває в складному становищі, що полягає в балансуванні між необхідністю жорстких дій і дотриманням принципів демократії. «Основні положення партії Ле Пен будуються на протидії зростаючому припливу арабів і вихідців із країн Північної Африки», – стверджують В. Бронніков і О. Нефедова [1, с. 5].

Об'єднання французьких патріотичних і республіканських політичних сил під час електоральних кампаній пов'язане також із протидією ліволіберального середовища, яке у Франції має дуже міцні позиції. Перемога відносно правого президента Н. Саркозі свого часу була пов'язана з наслідками тривалого перебування при владі соціалістичних політичних сил. Так само кампанія Е. Макрона засвідчила, що попит на патріотичні гасла й політичні дії у Франції лише зростає. Отже, політичний патріотизм у Франції потребує певних форм інституалізації. Вони створюються в умовах радикалізації вимог щодо захисту інтересів нації, а також зростання значення етнічного й конфесійного підґрунтя французького націоналізму. Разом із тим повне домінування правих і правоцентристських сил у Франції є мало ймовірним. Тому інституційною формою політичної сили Е. Макрона став широкий громадський рух «Республіка на марші».

Утілення в життя правоцентристської політичної програми Е. Макрона ускладнюється балансом сил між президентом, урядом і парламентом. У цьому закладені основи подальшої зміни правоцентристів і лівоцентристів у політичному істеблішменті Франції. Неможливість однозначних і комплексних реформ, які мають дати результат, який би задовольняв більшість електорату, веде до потенційного незадоволення французьких громадян. Тому для діючого президента Франції одним із основних завдань є створення якомога масовішого політичного руху, який би змінив ситуацію на парламентських виборах. Як описує В. Сичова ситуацію середини 2000-х, «через виникнення диспаритету між правим президентом і лівою більшістю в Сенаті можна вважати, що відбулося фактичне (умовне) збільшення рівня впливу інституту політичної опозиції на державне управління до незначного ($B=1$), при формальному рівні відповідного впливу «майже незначний» [7, с. 90].

Велике різноманіття правих політичних сил у Франції пов'язується з активністю не лише груп, але й окремих індивідів, які ведуть публічну пропаганду своїх поглядів. До таких груп належать «Радикальна єдність», «Блок ідентитарів», «Партія французьких націоналістів у Європі», «Партія нової сили» та інші. До перемоги партії Е. Макрона «Республіка на марші» на парламентських виборах 2017 р. у Франції не було єдності між парламентом і президентом. Уряд належав більш-менш стабільним коаліціям правоцентристів, в основі якої перебували республіканці – «Рух за республіку» та «Союз за народний рух», а також «Союз за французьку демократію» та лівоцентристські партії, що групувалися навколо соціалістичної партії. Якщо розглядати партію Е. Макрона «Республіка на марші» та партію республіканців як правоцентристські й патріотичні, то нині вони сукупно мають у Національній асамблеї 309 місць + 112, у Сенаті – 28 + 144, у Європейському парламенті республіканці мають 19 місць, у регіональних радах республіканці мають 7 президентів із 17-ти та 44 очільника рад у департаментах [10]. Принципами цих партій є відстоювання французького суверенізму, протекціонізму, євроскептицизму, економічного лібералізму, соціального консерватизму, ліберального консерватизму. Національний фронт Марін Ле Пен отримав 22 президентських місця в регіональних радах Франції. Це свідчить про те, що патріотичні сили у Франції, включно з радикально-націоналістичними й правоцентристськими, отримують контроль над багатьма представницькими й виконавчими інституціями у Франції. Як відомо, у Франції функціонує континентальна система державного управління та місцевого самоврядування, в якій останнє є ланкою першого. Усе це свідчить про значний контроль правих сил над інституційною структурою сучасної Франції. Як показує французька політична ретроспектива, «незважаючи на масові протести наукової спільноти, бажання Н. Саркозі виявилось більш стійким; як і планувалося, дещо в імміграційній політиці було змінено. Проте багато ідей Н. Саркозі так і не вдалося втілити в життя за час свого президентства. По-перше, Н. Саркозі наголошував на необхідності

обмежити кількість іммігрантів – раз і назавжди. Для цього він планував скоротити потік іммігрантів зі 180 тис до 100 тис. на рік. По-друге, мав на меті запровадити політику вибіркової імміграції. По-третє, мав намір переглянути Шенгенську угоду, підписану ще за часів Міттеррана» [8, с. 289]. Отже, відстоювання французькими патріотичними політичними силами національних суверенних прав французів на першочергове отримання робочих місць і протекціоністські заходи щодо французьких національних виробників викликають симпатії у великої кількості французів. Однак ситуація в сучасному ЄС після виходу з нього Великобританії не залишає французькому правоцентристському керівництву значного простору для реалізації протекціоністських реформ, які б мали підірвати принципи співпраці та взаємодії між ключовими країнами євроспільноти. На думку І. Сльоти, «Франція поставила собі за мету асимілювати всіх іммігрантів, які є на її території, однак сьогодні, як і в минулому столітті, питання інтеграції так і залишається не вирішеним, проте залишається надзвичайно актуальним і є необхідною умовою для подальшої успішної реалізації політик в інших галузях. Вирішення проблеми інтеграції іммігрантів дозволить одночасно зменшити тиск на інші сфери державної політики: економічну, соціальну, візову, оборонну політику та політику безпеки» [8, с. 290].

Значна поляризація французьких політичних сил свідчить про специфіку електоральної підтримки та розподілу повноважень, за якою «переможець отримує все». Однак попри значні переваги патріотичних і правих політичних сил, контролю над інституційними важелями, системи французького політичного управління, слід розуміти, що у Франції є дуже сильною традиція політичних страйків, які можуть виводити ситуацію далеко за межі нормальної і змушувати уряд Франції й президента до консенсусних рішень. У цілому страйкова активність на різних рівнях і різних секторах економіки може звести нанівець усі правоконсервативні й праволіберальні реформи нового французького президента, навіть за сприятливих умов домінування в парламентській і президентській гілках. Також, аналізуючи ситуацію в сучасній Франції, слід розуміти, що вибори у Франції проводяться досить часто й фактично країна перебуває у фазі перманентної електоральної кампанії. Зокрема, відбуваються муніципальні вибори, вибори в департаментах, вибори в регіонах. Також перманентними є вибори до законодавчих органів, вибори сенаторів, вибори євродепутатів та інші. Таким чином, французькі патріотичні політичні сили перебувають у ситуації постійної конкуренції й імовірного перегляду результатів останніх виборів, що змушує їх до динамічних дій, а також до пошуку консолідації між собою. На думку вітчизняного фахівця, «серед допоміжних заходів, спрямованих на вдосконалення політики подальшої інтеграції іноземців, було запроваджено спеціальні безкоштовні курси для покращення знання французької мови, поглиблення розуміння цінностей республіки та для підвищення загального рівня обізнаності іммігрантів» [8, с. 290].

У розвитку французьких політичних партій відіграють велику роль співвідношення із політичною спадщиною. Наприклад, ідеться про те, що французький Національний фронт М. Ле Пен в останній президентській кампанії намагався перебрати на себе окремі риси голлістської або республіканської партії. Також французькі політичні сили різняться у своєму ставленні до конкретних питань, зокрема щодо одностатевих шлюбів. Частина французьких правих може виступати за помірковану політику в цьому контексті, тоді як окремі ліві сили можуть виступати з позицією обмежувальної імміграційної політики. Згідно з даними французьких аналітиків (згідно з перекладом Е. Хельтцвуд [11]), французькі політичні сили по-різному відповідають на політичні питання, що спричиняє дезорієнтацію французьких виборців. Вони вірять, що уряди мають здійснити ті чи інші кроки зі зміни політики, перебуваючи при владі, однак їхні очікування, скоріше за все,

не справдяться. Як вважає А. Омельченко, «у Франції втото суспільства від проблем нелегальної імміграції проявилася, зокрема, в безпрецедентно високому збільшенні рейтингу ультраправого політика Ж.-М. Ле Пена, що на президентських виборах 2002 р. спромігся вийти у другий тур. Ле Пен програв Ж. Шираку, дозволивши тому мобілізувати навколо себе французьке суспільство, що сприймало Ширака як «менше зло» [6, с. 255].

Позиції французьких лівих і правих політичних сил від виборів до виборів зсуваються в перспективу комунікаційних маніпуляцій. Це, з одного боку, зближує їх ідеологічні позиції, а з іншого – утруднює вибір між політичними силами. Причиною конвергенції патріотичних і лівих та лівоцентристських політичних сил є необхідність відповідати нормам і загальному рівню європейської спільноти, оскільки Франція завжди виступала одним із лідерів цієї організації. За таких умов інституційний прогрес патріотичних політичних сил Франції, тобто проникнення правих, правоцентристських елементів до інститутів політичного управління та встановлення контролю над ними, є ситуативним явищем, яке може змінитися протягом наступної каденції функціонування виборних органів. Про це свідчить досвід президенства Н. Саркозі, який не зміг отримати шанс на другу перемогу на президентських виборах. Шанси Е. Макрона відтворити цю схему досить значні, адже у Франції є надзвичайно сильними соціальні очікування населення. Отже, новий французький президент буде змушений перебудовуватися з правоорієнтованих гасел на соціально орієнтовані для того, щоб здобути прихильність громадської думки більшості французів. Як зауважує А. Омельченко, «французькі пропозиції, спрямовані на посилення антиімміграційних заходів, зустрічали спротив із боку лівих урядів країн Євросоюзу, що декларували необхідність зняття соціальної напруженості в суспільстві, зокрема, за допомогою політики пом'якшення становища іммігрантів» [6, с. 256].

Політичні перетворення у Франції в останні десятиліття засвідчили зміну класичного балансу сил між партіями. Президентські кампанії Саркозі й Олланда стали яскравим свідченням розколу в суспільстві. Завдяки цьому образом політичного патріотизму у Франції є підтримка не консервативних і традиційних цінностей, а інституцій республіки як таких. До них належить розуміння політичної ролі французької держави, її опікування традиційними принципами рівного доступу до реалізації прав незалежно від расової, етнічної або конфесійної належності. Отже, багато партій намагаються позиціонувати себе як республіканці чи спадкоємці республіканських політичних сил у минулому. Із цього приводу О. Грицина стверджує, що політична система сучасної Франції має свою виразну специфіку. Однією з її особливостей є традиція багатопартійності. Проте останнім часом з'явилося чимало свідчень того, що політичні партії Французької республіки, яка заслужено пишається своєю демократією, не мають особливої підтримки населення країни [4, с. 436].

Ускладненням для партійної діяльності у Франції є боротьба компроматів як технологія дискредитації опонентів, які отримали значне поширення. Прикладом цього стала дискредитація Ф. Фійона під час останньої президентської кампанії. Водночас решта французьких політичних сил, зокрема традиційні голлісти й подібні до них політичні сили, втратили довіру виборців через скандали в керівництві партій. Декларації щодо дотримання принципів патріотизму властиві багатьом політичним силам. Водночас їх реалізація стикається з багатьма труднощами, наприклад, з інтегрованим характером французької політичної еліти, в якій 2/3 посадовців на політико-адміністративних посадах є вихідцями з провідних шкіл публічного адміністрування. Крім того, ситуацію для реалістичних політичних сил ускладнює велика кількість радикальних угруповань, які, не маючи значної підтримки, дискредитують патріотичну риторику розголосом у ЗМІ та демонстративною активністю. Як зауважує О. Грицина, «партіям, зрештою, не вдалося дійти згоди в при-

йнятті рішень, які могли б протистояти кризам, що мали місце у Франції. Негативне сприйняття політичних партій із боку більшості населення стало особливо очевидним за останні 15 років, коли з'явилася інформація про брудні справи, в яких виявилися замішані деякі партійно-політичні діячі» [4, с. 437].

Побудова правового сценарію в політиці сучасної Франції потребує істотних перетворень у структурі французьких правих і консервативних політичних сил. Правоцентристи й лівоцентристи завжди намагалися задіяти електоральний потенціал патріотичних політичних сил із власною метою. У цілому принципи політичного патріотизму у Франції потребують перетворень у контексті європейської інтеграції. На відміну від Німеччини, в якій вибори на місцевому рівні сигналізують про можливість перемоги тієї чи іншої політичної сили на загальнонаціональних виборах, у Франції розбудова нових патріотичних політичних партій вимагає розгортання діяльності загальнонаціонального народного руху, що може забезпечити новий рівень інституційного втілення патріотичних політичних сил Франції.

Просування теми патріотизму в діяльності політичних інститутів є довготривалою програмою, яка втілюється у французькому суспільстві. Так, задовго до президентської кампанії міністр економіки Франції Е. Макрон виступав за реалізацію принципів економічного патріотизму. Водночас інституційне впровадження економічного патріотизму передбачає складний баланс між корпоративними інтересами та встановленням соціальних гарантій. Однією з причин неспроможності Ф. Олланда претендувати на другий президентський термін було скорочення значної кількості робітників у різних галузях, незважаючи на його обіцянки у 2012 р.

У цілому інституційна реалізація французького політичного патріотизму пов'язана з відновленням інтересу до французького республіканізму в кожному виборчому циклі. Як свідчить приклад Е. Макрона, його політична сила «Республіка на марші» знайшла найбільш вдалу форму апеляції до цінностей республіканізму, оскільки світська Французька республіка є полюсом стабільності для основних ідейних уподобань, планів і проєктів політичного майбутнього Франції. Католицизм виступає ще однією підвалиною консервативного французького патріотизму. Водночас його цінності не є універсальними в мультикультурному суспільстві Франції. Таким чином, політичне втілення французького патріотизму відбувається через складну взаємодію державних і недержавних політичних інститутів, яка пов'язується також із соціально-економічним розвитком і впливом зовнішньополітичних і глобальних проблем. Доктрина французького патріотичного республіканізму очікує на нові варіації інституційного втілення через свою високу переконливу здатність і ціннісну привабливість.

Висновки. Інституційні втілення патріотизму в сучасній Франції переживають революційні перетворення після каденцій президентів Франсуа Міттерана й Жака Ширака. Об'єднання Європи створило умови для руху великих мас мігрантів і зміни демографічного складу французької нації в останні десятиліття XX – початку XXI ст. Реакція корінних французів на політику мультикультуралізму й асиміляції нових груп населення проявилася в зміні політичної платформи основної республіканської партії Франції – «Союзу голлістів». Набуття правими республіканцями лідерських позицій у Франції в період президентства Н. Саркозі стало відчутною ознакою загального зростання популярності правих поглядів у французькому суспільстві. Положення патріотизму є більш гнучкими, ніж догми націоналізму, тому вони забезпечують більшу привабливість для більшої кількості пересічних французів. Водночас брак перспективних і соціальних ініціатив із боку президента Саркозі призвів до реваншу лівих сил і перебування на посаді президента Франції Ф. Олланда, починаючи з 2012 р. У цей період політичний патріотизм у Франції набув

більш гнучких інституційних форм. Стали з'являтися громадські рухи й організації, які не були прямо пов'язані із голлістськими партіями, але були фактично афілійовані з ними. Зростання популярності Національного фронту М. Ле Пен було визначене на основі більшої стабільності та незмінності вимог цієї політичної сили стосовно проблеми міграції, яка набула загострення після 2013 р. Загалом спостерігається втілення політичного патріотизму в малих політичних формах – невеликих партіях, відносно молодих громадських рухах і об'єднаннях, які мають гнучку структуру й соціальну базу. Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної в цій статті, є розгляд руху «Пегіда» та його партійної інституціоналізації в сучасній Німеччині.

Список використаної літератури:

1. Бронніков В. Вплив марго-міграційних процесів на внутрішню політику Франції на початку XXI століття / В. Бронніков, О. Нефедова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 178, Вип. 166. – С. 4–7.
2. Ворона П. Особливості партійної системи у Франції в контексті її розвитку в Україні / П. Ворона // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 1 (24).
3. Гримська М. Руйнуючи монополію Національного фронту: інші крайні праві політичні партії Франції / М. Гримська // «Перспективи». Соціально-політичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 41–47.
4. Грицина О. Місце і роль партій у політичній системі сучасної Франції / О. Грицина // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2007. – Вип. 33. – С. 434–451.
5. Негуляєва Г. Опозиційний уряд як складова парламентської демократії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. Негуляєва ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 18 с.
6. Омельченко А. Політика Франції в ЄС на початку XXI ст. / А. Омельченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 252–257.
7. Сичова В. Вплив інституту політичної опозиції на державне управління Франції (1958–2012 рр.) / В. Сичова // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 1. – С. 85–92.
8. Сльота І. Зрушення в урядовій імміграційній політиці Франції на рубежі XX – XXI століть / І. Сльота // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 36. – С. 286–291.
9. Француз А. Чинники дестабілізації демократичних політичних систем і правові способи їх запобігання / А. Француз // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 43–50.
10. Elections départementales : les résultats département par département [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/electionsdepartementales2015/article/2015/03/21/departementales-un-premier-tour-a-quatre-inconnues_4598449_4572524.html#bsJw4I3LXZo9BbbA.99.
11. Heathwood A. The evolution of France's left and right politics, from the 1789 French Revolution to this year's election [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://theconversation.com/the-evolution-of-frances-left-and-right-politics-from-the-1789-french-revolution-to-this-years-election-76226>.
12. Political parties in France with a comparison to political parties in Britain and in the USA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://about-france.com/political-parties.htm>.
13. Presidential election 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://about-france.com/presidential-election-2017.htm>.

14. The Macron presidency Challenges, surprises and a the promise of a new way forward for France [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://about-france.com/macron-government.htm>.

INSTITUTIONAL FORMS OF FRENCH PATRIOTISM, DIRECTIONS OF EVOLUTION IN THE XXI CENTURY

Boris Filatov

*Political Council of the Political Party "Ukrainian Union of Patriots"
Dnipro, Ukraine, 49000*

In the article the institutional forms of political patriotism in modern France are examined. The tendencies of expression of patriotic ideas, positions of separate political forces are considered. The valuable and ideological basis of political behaviour is determined, and connected with the political choice of citizens. Attention is paid to patriotism as an explanatory concept in the argumentation of rejection thinking of the migration processes in modern Europe. It is stated that new institutional forms must be considered with patriotism as a set of representations of the political worldview during the disintegration of traditional ideologies, the growth of political and communication manipulations. The influence of France's political patriotism on the system of political leadership is determined. The bases of cooperation of groups at political competition with the left and liberal political forces are studied.

Key words: political patriotism, loyalism, republicanism, political parties, social movements, multiculturalism policy.

УДК 329.71

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ірина Чміль

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Розглянуто особливості утворення та функціонування суспільно-політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи в період трансформації політичних систем. Проаналізовано вплив зовнішніх чинників на формування й активізацію діяльності транзитних рухів, зокрема, охарактеризовано роль польської профспілки «Солідарність» у визначенні специфіки транзитних рухів країн досліджуваного регіону.

Ключові слова: транзитні рухи, трансформація політичних систем, демократизація, політична й економічна криза, комуністичні партії.

Суспільно-політичні рухи є важливим елементом будь-якого суспільства, оскільки виступають динамічними структурами, що здатні швидко реагувати на зміни й мобілізувати людей задля вирішення проблем. Їхня безперешкодна діяльність є невід'ємним елементом демократії: суспільно-політичні рухи забезпечують реалізацію великої кількості прав громадян, а також є атрибутами розвиненого громадянського суспільства, без існування якого неможливе становлення демократичного режиму.

Особливо важливою є роль суспільно-політичних рухів у недемократичних державах, оскільки за таких умов вони є чинником дестабілізації правлячого режиму. Тобто за допомогою суспільно-політичних рухів відбувається усунення правлячої еліти від влади та передача владних повноважень обраним представникам народу. За недемократичних режимів суспільно-політичні рухи покликані стати загальнонаціональною силою, яка здатна об'єднати навколо себе всіх опозиційно налаштованих громадян задля боротьби з режимом.

Схожа ситуація була характерна й для країн Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) у період 80-х рр. XX ст. Лібералізація режиму в державах цього регіону дала поштовх до формування й активізації діяльності транзитних рухів. Вони були спрямовані на злам системи або на її якісну зміну та пришвидшили трансформацію й сприяли подальшій демократизації політичних систем країн ЦСЄ.

Виникнення транзитних рухів стало наслідком кризи комуністичної влади, її бездіяльності та нездатності вчасно реагувати й успішно вирішувати проблеми, що назріли в суспільстві. Члени й активісти рухів відчували гостру необхідність соціально-політичних змін і мали намір активно впроваджувати їх у життя. Вони були важливими та впливовими акторами політичного процесу, причому не лише на рівні власних країн, але й на рівні цілого регіону. Це зумовило актуальність аналізу таких політичних суб'єктів.

Дослідженням суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ займалася низка науковців, серед яких можна виділити М. Бернхарда [1], П. Кені [2], Дж. Крапфла [3], А. Турена [4], П. Зарічного [5]; вітчизняних учених (Є. Валева [6], Б. Желіцкі [7], Є. Задорожнюк [8], Д. Фурмана [9], В. Бурдяк [10], В. Бусленко [11]) тощо. Вони зосереджували свою увагу

в основному на аналізі антикомуністичних рухів зазначеного періоду в контексті їхнього впливу на посткомуністичну трансформацію країн ЦСЄ.

Падіння комуністичних режимів і подальші процеси модифікації та демократизації політичних систем у країнах ЦСЄ проходили практично одночасно у вигляді ланцюгової реакції, що спричинено, насамперед, спільними проблемами та близькістю країн регіону одна до одної. Держави, що мали більш відкриті кордони та лояльнішу владну верхівку, запозичували методи успішної опозиційної діяльності в суспільно-політичних рухів інших країн. У тих державах, де влада всіляко перешкоджала комунікаціям із Заходом, транзитні рухи намагалися збудити громадськість зсередини.

У СРСР існували жорсткі правила перетину кордонів, тому громадяни, які хотіли виїхати за кордон, мали боротися проти майже непереборних бюрократичних бар'єрів. Зовнішні контакти російських і балтійських дисидентів загалом були обмежені кордонами СРСР; відносини з активістами із ЦСЄ були поодинокими винятками. Між країнами ЦСЄ, навпаки, можна було рухатися більш вільно від початку 1970-х рр. Незважаючи на спеціальні державні обмеження для фізичних осіб, відносно близький і постійний контакт виник між польськими, чеськими й угорськими дисидентами в кінці 1970-х рр. [12].

Значний вплив на подальше утворення та методи діяльності транзитних рухів у країнах ЦСЄ мала Польща, в якій основою формування впливової антикомуністичної опозиції стали протести робітників, що відбулися ще в 1970-х рр. Таким чином, до середини 1980-х рр., коли в інших країнах регіону невдоволення громадян бездіяльністю влади лише почало зароджуватися, Польща вже мала суттєвий досвід діяльності опозиційних груп, що стали підґрунтям для утворення нової опозиції. Першості Польщі в опозиційній діяльності сприяла й лояльність діючого режиму. Це зробило з країни зразок для наслідування.

У країнах, що розташовувалися на південь від Польщі, опозиція була ізольованіша та вразливіша, тому взаємозалежність рухів була більшою. У кожній із цих країн дисидентство добре розвинулося до 1985 р. Приблизно в середині 1980-х рр. відбулася зміна стилю та цілей опозиції, але джерела цієї зміни були мало пов'язані з геополітикою. Навпаки, польський приклад був справжнім дороговказом. Захоплення польською опозицією, що спалахнуло з піднесенням «Солідарності» (профспілки, а згодом широкого транзитного руху) і дещо зменшилося після запровадження військового стану в Польщі, вплинуло на становлення транзитних рухів у країнах ЦСЄ [2, с. 180].

Під цим впливом ЦСЄ перейшла від інтелектуальної критики комуністичної системи, притаманної старшому поколінню, до опозиції, заснованої на конкретних діях. Не всі, звісно, звертали увагу на Польщу, але в кожній країні були активісти, глибоко зацікавлені польським досвідом опозиційної діяльності [1, с. 316].

Транзитні рухи у країнах ЦСЄ дедалі більше координували діяльність між собою й навіть починали уподібнюватися одне одному. Так вони перешкоджали комуністичному режимові втримувати інакодумство в національних кордонах. Антикомуністична опозиція в Польщі на початку 1980-х рр. перейняла мало досвіду як від своїх сусідів у регіоні, так і від країн Заходу. У своїй діяльності «Солідарність» опиралася на поєднання загальновищаних норм і національних традицій, а не на цінності, які вона поділяла з якоюсь конкретною групою за межами державних кордонів. Польська профспілка утрималася від створення західноєвропейських представництв. Її метою була боротьба за вільну Польщу, тому лідери «Солідарності» наголошували, що контакт із пресою й обмін делегаціями лише відволікатимуть їх від головної мети [2, с. 140, 166–173]. Діяльність польської профспілки «Солідарність» підтримували США. У 1987 р. сенат США виділив на підтримку польської профспілки 1 млн доларів США. У той же час обсяг радянської допомоги комуністичному

уряду ПНР тільки за 1982 р. склав, згідно з опублікованими документами політбюро ЦК КПРС, близько 4,4 млрд рублів або близько 2,9 млрд доларів США за тодішнім офіційним курсом. Керівництво ПОРП регулярно зверталось до Москви за матеріальною допомогою.

Також значний вплив на посткомуністичну трансформацію Польщі й на формування «Солідарності» мала міжнародна організація «Freedom House». Остання була покликана здійснювати моніторинг демократичних змін у світі, підтримувати та захищати демократію. Для Польщі, яка першою серед країн ЦСЄ вступила на шлях демократизації, ця підтримка стала стимулом для боротьби з владою. Тим не менше, дослідники відзначають, що в Польщі був найменший вплив зовнішнього чинника [13].

Мобілізації польського населення сприяла широка мережа самвидаву. Підпільні газети публікували критичні статті, у яких викривалася бездіяльність влади й наголошувалося на наявності проблем. Цим самвидавом згодом надихалася молода польська опозиція й антикомуністичні рухи в інших країнах ЦСЄ.

Крім того, що польська опозиція була найдосвідченішою в ЦСЄ, вона характеризувалася різноманітністю, що також вплинуло на її подальший успіх і бажання його наслідування іншими державами. Демократизація проходила комплексно, враховуючи, що кожна з опозиційних груп, які існували в країні, вказувала на проблеми, що були в тій чи іншій сфері, і запропонувала альтернативні шляхи їхнього вирішення. Відповідно «Солідарність», згрупувавши ці ідеї, могла представити проект необхідних змін [5, с. 143].

На особливості діяльності суспільно-політичних рухів у Чехії та Словаччині теж значною мірою вплинула профспілка «Солідарність». Ураховуючи, що ці країни мають спільний кордон із Польщею, крізь який вони отримували польську літературу про діяльність «Солідарності», вони багато чого перейняли від польської профспілки. Насправді переправити таку літературу до Чехословаччини було дуже непросто. Польсько-чехословацький кордон був зоною суворого контролю до грудня 1989 р. Тому в разі затримання польські кур'єри брали всю вину на себе, тоді як чехи втікали. Ця схема була розроблена у зв'язку з тим, що за таку діяльність у Чехословаччині можна було отримати кілька років ув'язнення, тоді як у Польщі в найгіршому випадку – кілька днів в'язниці. Така жертвовність із боку польських активістів свідчила про щире бажання допомогти. Вони могли чимало запропонувати своїм чеським сусідам. Чехи прагнули пізнати багатство польської незалежної історії, політичних ідей, філософії, літератури й методів опозиційної діяльності. Польща стала важливим каналом комунікації між політичною еміграцією та Прагою після 1968 р. [2, с. 158]. Проте поляки мали ресурс навіть важливіший за літературу, яку вони перевозили: активістів із роками досвіду організації антикомуністичного опору та протестів [13]. У 1983 р. було створено «Польсько-чехословацьку солідарність», котра зруйнувала ізоляваність чеських дисидентів. Цей проект був організований із метою впровадження польського досвіду в Чехословаччині, а також обговорення спільних проблем на різного роду зустрічах.

У Чехословаччині саме екзогенний чинник виявився вирішальним, спричинивши «ефект доміно», коли авторитарні еліти розпочали процеси лібералізації під впливом перетворень, уже започаткованих Польщею й Угорщиною, що спричинило тотальну лібералізацію всіх сфер життя [14, с. 55].

У країнах Балтії, як і в Чехословаччині, вплив зовнішнього чинника на формування транзитних рухів теж був значним. В Естонії, Латвії та Литві таким чинником стала політика перебудови, розпочата в СРСР у другій половині 80-х рр. XX ст. До початку її активної фази (1988 р.) основна маса населення відчувала гостре невдоволення станом справ у своїх республіках. Оскільки радянський режим (який в очах багатьох сприймався не тільки

як нелегітимний, але й окупаційний) протягом майже півстоліття блокував практично всі можливості прояву опозиційності, то проголошена М. Горбачовим політика «гласності» викликала сплеск соціальної активності в усіх прошарках суспільства. Балтійські республіки за більш як сорок років перебування в складі СРСР мали низку претензій до радянської влади. Найперше це стосувалося великих демографічних утрат унаслідок масових радянських депортацій 1940, 1948 і 1949 рр. і згубного впливу політики СРСР на культуру балтійських народів. Коли навесні 1988 р. деякі балтійські національноорієнтовані громадські діячі, відчувши зміни в політичному кліматі, натякнули широким масам на необхідність підтримки перебудови, ініціатива знизу не змусила себе довго чекати. Представники всіх соціальних верств одразу ж проявили готовність до об'єднання [15].

Болгарія, хоч і не входила до складу СРСР, усе ж перебувала під його значним впливом. «Радянські зразки» розвитку були особливо близькими для цієї країни в силу особливостей національної історії та культури. Болгарія не переживала конфліктів із СРСР, подібних угорським, чехословацьким чи польським [11]. У країні не набули помітного поширення русофобія й антирадянщина. Не користувалася впливом і церква, яка не могла претендувати на роль кристалізуючого ядра альтернативної політичної субкультури, як у Польщі. Реальні антикомуністичні опозиційні сили в Болгарії сформувалися лише в кінці 1989 р., уже після відсторонення Т. Живкова від влади.

Політика перебудови та гласності в СРСР вплинула на ситуацію в середовищі Болгарської комуністичної партії й відповідно на формування Союзу демократичних сил (далі – СДС), проте не сприяла його діяльності. Функціонування СДС як транзитного посткомуністичного руху фінансувалося з-за кордону, що свідчило про зацікавленість Заходу в поваленні влади болгарської комуністичної партії.

У Румунії ситуація була дещо відмінна. Правління Н. Чаушеску відрізнялося активним зовнішньополітичним впливом. Основним пріоритетом Н. Чаушеску в зовнішній політиці було намагання балансувати між Сходом і Заходом. З одного боку, налагоджувалися контакти із Західною Європою шляхом дистанціювання від Москви з багатьох питань, з іншого – Румунія залишалася членом Ради економічної взаємодопомоги й Організації Варшавського договору, зберігаючи пільгові зовнішньоекономічні зв'язки з СРСР і військово-політичні гарантії Москви. Успіх такої політики припав на 1970-ті рр., коли західні країни надавали значну економічну підтримку Румунії й розвивали з нею інтенсивні політичні контакти, розраховуючи внести розкол у соціалістичну співдружність. Проте політика балансування між Сходом і Заходом із часом почала втрачати ефективність. Починаючи з 1986–1987 рр., стало очевидним потепління в радянсько-американських відносинах, і румунська зовнішня політика позбулася головного козира: поле для гри на протиріччях СРСР і Заходу неухильно звужувалося [16, с. 107]. У той же час західні країни й СРСР стали чинити тиск на Румунію з метою здійснення в цій країні внутрішньополітичних перетворень. У СРСР і в західній пресі, а потім і у виступах офіційних представників країн «великої сімки» Н. Чаушеску все частіше стали називати «диктатором». У 1987 р. західні уряди перестали запрошувати Президента Соціалістичної Республіки Румунії з візитами в країни Заходу. У 1988 р. Румунію позбавили режиму «найбільшого сприяння» в торгівлі з країнами «великої сімки». Причиною була відмова Н. Чаушеску підтримати горбачовську «перебудову» та ствердження, що вона веде до краху соціалізму й розвалу компартії.

Більше того, Румунія після 1985 р. активізувала зв'язки з Кубою, КНДР, Албанією й Китаєм, а також з Іраном та Іраком, Лівією, Нікарагуа, В'єтнамом. 18 грудня 1989 р. відбувся візит Н. Чаушеску в Іран, у ході якого Тегеран і Бухарест домовилися про військово-політичну й економічну взаємодію. Румунське керівництво також намагалось

створити ситуаційний союз тих країн ЦСЄ, керівництво яких прагнуло уникнути лібералізації внутрішньої політики за радянським зразком. До числа таких країн, крім Румунії, належали НДР і Чехословаччина. Згідно з даними югославської та західноєвропейської преси, у Бухаресті був розроблений проект створення економічного співтовариства соцкраїн у складі Румунії, Чехословаччини, НДР, Куби, Китаю, Албанії, Північної Кореї та В'єтнаму. Однак в умовах, коли стало помітним концептуальне зближення підходів СРСР і Заходу до політичних змін у ЦСЄ, спроби створення такої асоціації країн виявилися безуспішними. Однак на святкуванні 45-річчя з дня визволення Румунії від фашизму (серпень 1989 р.) Н. Чаушеску заявив, що «швидше Дунай потече назад, ніж відбудеться «перебудова» в Румунії». У пресі США й Англії у 1988–1989 рр. підкреслювалося, що Н. Чаушеску стає «проблемою для Заходу й Горбачова», а Румунія може згуртувати всі соціалістичні країни, що протистоять «перебудові», тому «з Чаушеску потрібно щось вирішувати» [12]. Восени 1989 р. були розпочаті практичні дії. Суттєву роль у розвитку подій у Румунії відіграла Угорщина.

Напруженість виникла через утиски в Румунії трансільванських угорців і перейшла з локального рівня на державний. Відповіддю стала двохсоттисячна демонстрація в Будапешті, вільне функціонування в Угорщині румунського «самвидаву», офіційне визнання проблеми румунських біженців і спорудження для них таборів, приєднання до Конвенції ООН щодо біженців і офіційне прохання угорської влади надати їм фінансову допомогу для утримання румунських емігрантів через Комітет у справах біженців при ООН.

Зважаючи на політичну ситуацію в Румунії, у громадськості не було жодних шансів мирно змінити режим, що склався, і здійснити перехід до демократії, так само, як не було можливостей для формування справді опозиційного дисидентського руху.

До грудня 1989 р., після початку політичних перетворень в НДР і Чехословаччині, керівництво Румунії виявилось практично в повній міжнародній ізоляції. У ході зустрічі Н. Чаушеску з М. Горбачовим у Москві 4 грудня 1989 р., що відбулася відразу після радянсько-американського саміту на Мальті, лідер СРСР відкрито дав зрозуміти, що є прихильником політичних реформ у Румунії.

Під впливом трансформаційних процесів у сусідніх країнах, а також зростаючих політичної й економічної криз, усередині Румунської комуністичної партії стався розкол. В її межах виокремилося угруповання у формі суспільно-політичного руху, не згідне з політичним курсом влади та націлене на реформування політичної системи – Фронт національного порятунку.

Загалом зовнішній вплив на політичні зміни в Румунії в кінці 1989 р. виявився більш вагомим, ніж це було характерно для інших країн ЦСЄ. Не виключено, що зовнішній вплив міг мати не тільки опосередкований, але й безпосередній характер, виражатися в навмисному провокуванні внутрішньополітичної нестабільності в Румунії.

Угорський транзитний рух, як і опозиція періоду 1980-х рр. у цілому, багато чого запозичив у польської профспілки. Так, у 1979 р. у Польщі й Угорщині опозиція реалізувала низку соціальних проектів із метою відволікти владу від справжньої мети, яку переслідували опозиційні діячі – боротьби з комунізмом. В Угорщині одним із таких проектів був «Клуб допомоги бідним», організований Г. Демскі й О. Шолт у Будапешті. Г. Демскі був тісно пов'язаний із Польщею. У кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. він приїхав до Польщі вивчати самвидав «Солідарності» й після повернення на батьківщину започаткував те, що стало провідним підпільним видавництвом за польським зразком [2, с. 198]. Згодом угорські активісти відвідали Польщу й були глибоко вражені не лише свободою й сміливістю людей, але й можливістю самоорганізації.

Польща була для угорців прикладом успішної активності в умовах недемократичного режиму. Натомість Угорщина в другій половині 1980-х рр. мала найвідкритіші кордони в ЦСЄ (після Югославії). Так, уже восени 1988 р. кілька членів «Фідесу» (утвореного студентами в березні 1988 р.) училися на Заході, отримавши стипендії європейських університетів. «Фідес» розширив межі можливого рішучіше за всі інші опозиційні формування завдяки досвіду, набутому в Польщі, а також завдячуючи контактам із західними активістами.

Коаліція «ДЕМОС» у Словенії та Хорватський демократичний союз і Коаліція народної згоди в Хорватії теж намагалися наслідувати досвід успішної діяльності рухів в інших країнах ЦСЄ. Політика Югославії сприяла самовизначенню словенців і хорватів через відкритість власних кордонів. У СФРЮ офіційно не були заборонені контакти із Заходом, що фактично дозволило Словенії та Хорватії, які найбільше відчували потребу в змінах, переймати досвід проведення вдалих реформ в інших країнах ЦСЄ. Значний вплив на прагнення словенців змінити свій статус у межах Югославії мала польська «Солідарність», що демонструвала позитивні зміни економічної ситуації та швидку демократизацію політичної системи Польщі.

Словенія та Хорватія як дві найбільш подібні республіки у складі СФРЮ (як за рівнем економічного розвитку, так і за прагненням демократичних змін) допомагали одна одній. Вони перебували в однакових умовах, майже одночасно відчували несумісність власних національних інтересів із федеративними. Домінування Сербії в межах СФРЮ та її протидія відокремленню цих двох країн ще більше згуртувала Словенію та Хорватію. Навіть згодом, уже після перемоги опозиційних сил на перших вільних виборах, ці дві країни першими визнали незалежність одна одної від СФРЮ, унаслідок чого федеральне керівництво Югославії розпочало проти них війну.

Отже, виникнення транзитних суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ відбувалося практично одночасно й за ланцюговою реакцією, що свідчить про близькість країн регіону одна до одної та про їхній взаємний вплив. Тому рухи намагалися перейняти одне в одного методи та способи діяльності. Успішний досвід польської профспілки «Солідарність» став каталізатором утворення й активізації діяльності суспільно-політичних рухів у багатьох країнах ЦСЄ.

Відкритість кордонів деяких країн ЦСЄ сприяла контактам активістів транзитних рухів із західними колегами, що дало змогу порівняти політичні та соціальні умови й вплинуло на методи діяльності рухів у країнах ЦСЄ. Тому, незважаючи на наявність певних національних особливостей утворення рухів у країнах ЦСЄ, зовнішній вплив пришвидшив процес формування транзитних рухів і задав певний план дій, напрямок, стратегію для країн, які цього потребували.

Список використаної літератури:

1. Bernhard M. Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe / M. Bernhard // *Political Science Quarterly*. – 1993. – Р. 307–326.
2. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 р. / П. Кені. – К. : Критика, 2006. – 471 с.
3. Krapfl J. Civic Forum, Public Against Violence, and the Struggle for Slovakia / J. Krapfl [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.escholarship.org/uc/item/410258c8>.
4. Touraine A. Solidarność: analiza ruchu społecznego 1980-1981 / A. Touraine. – Gdańsk : Europejskie Centrum Solidarności, 2010. – 336 s.
5. Zariczny P. Opozycja w NRD i w PRL – wzajemne relacje i oceny / P. Zariczny. – Gdańsk : Europejskie Centrum Solidarności, 2013. – 230 s.

6. Валева Е. Союз демократических сил: путь болгарской оппозиции к власти / Е. Валева // Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994. – С. 19–37.
7. Желицки Б. Венгерский демократический форум и его программа / Б. Желицки // Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994. – С. 83–123.
8. Задорожнюк Э. От крушения Пражской весны к триумфу «бархатной» революции. Из истории оппозиционного движения в Чехословакии (август 1968 – ноябрь 1989 г.) / Э. Задорожнюк. – М.: Индрик, 2008. – 440 с.
9. Фурман Д. Становление политических организаций в современной Эстонии / Д. Фурман. – Москва: Аналитический центр по проблемам социально-экономического и научно-технического развития АН СССР, 1991. – 150 с.
10. Бурдяк В. Особливості зародження дисидентського руху в Болгарії / В. Бурдяк // Буковинський журнал. – 2003. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukjournal.com/vira-burdyak-osoblyvosti-zarodzhennya-dysydentskoho-ruhu-v-bolhariji/>.
11. Бусленко В. Інституціоналізація парламентської опозиції в Польщі / В. Бусленко // Сучасна українська політика. Політики й політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – № 20. – С. 444–453.
12. Pollack D. Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins Of Civil Society And Democratic Transition / D. Pollack, J. Wielgoths. – 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/vs/politik3/Lehre_WS_10_11/Wielgoths-Pollack-Dissent.pdf.
13. Bernhard M. The Polish Opposition and the Technology of Resistance / Michael Bernhard [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://users.clas.ufl.edu/bernhard/content/Solid3.pdf>.
14. Зеленько Г. «Оксамитові Революції» як спосіб ротації влади / Г. Зеленько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 53–62.
15. Павлов М. Прибалтийские народные фронты как прообраз национального движения в России / М. Павлов. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnatio.org/news2182/>.
16. Мусатов В. Горбачевская перестройка и режим Чаушеску / В. Мусатов // Новая и новейшая история. – 2010. – № 3. – С. 106–119.

EXTERNAL FACTORS OF TRANSIT SOCIAL MOVEMENTS' CREATION IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Iryna Chmil

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The peculiarities of the formation and functioning of social movements in the Central and Eastern European countries in the period of the transformation of political systems are considered. The influence of external factors on the formation and activity of the transit movements is analyzed. In particular, the role of the Polish trade union “Solidarity” in determining of specificity of transit movements in the studied region is described.

Key words: transit movements, transformation of political systems, democratization, political and economic crisis, Communist parties.

УДК 329.8(410)"1906/20"

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА В 1997–2008 РР.

Захар Чорняк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії й історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Стаття присвячена аналізу політики лейбористських урядів Сполученого королівства в 1997–2008 рр. Автор проаналізував внутрішню та зовнішню політику урядів, різні чинники, які вплинули на зміну політики, а також простежив концептуальну еволюцію політики протягом заданого часового проміжку. У цій статті він визначив особливості трансформації політики партії, ідеологічні зміни та характер урядової діяльності, починаючи від прем'єрства Т. Блера до Г. Брауна, визначив причини й наслідки відходу партії з політичної арени наприкінці минулого десятиліття ХХІ ст.

Ключові слова: програмна політика, урядова політика, Лейбористська партія, партійна система Сполученого королівства, новий лейборизм.

На початку ХХІ ст. британське суспільство сильно змінилося. Опиралися на класове голосування партії вже не могли, оскільки нове покоління британців усе менше й менше асоціювало себе з певним суспільним класом. Для того, щоб перемогти, потрібно було залучитися підтримкою не лише свого традиційного електорату, але й переманити електорат суперника. Серед британців також з'явилася велика кількість медіанних виборців, котрі мали здатність змінювати співвіднесення з певною політичною силою. Потрібно було розробити абсолютно нову концепцію для того, щоб отримати електоральний успіх.

Після гучної поразки на виборах у 1983 р. лейбористи стали на шлях модернізації, усвідомивши, що якщо вони бажають електорального успіху, вони повинні модифікувати свою політику, оскільки отримати перемогу на виборах лише за допомогою представників робочого класу й трейд-юніонів уже було неможливо. Процес модернізації був розпочатий Н. Кінноком і Дж. Смітом, але саме Т. Блер зміг завершити модернізацію партії.

Дослідження, присвячені аналізу британської партійної системи, можна простежити назад до ХХ ст. і робіт М. Дюверже та його аналізу британської партійної структури. На його думку, структура є «найбільш синтетичним компонентом, який значною мірою залежить від цілої низки чинників (ідеології, цілей, соціальної бази і т. д.)» [6, с. 121]. У Лейбористській партії тип організаційної структури визначає баланс сил усередині партії, в якій боротьба за формування політики відбувається між трьома різними суб'єктами. У своїх працях М. Дюверже проаналізував, як (окрім впливу на керівництво партії) партійна структура впливає на формування її ідеологічного спрямування та передвиборчих програм.

Детальне дослідження британських політичних партій продовжили такі західноєвропейські вчені, як Р. Дарлінгтон [5], Т. Бейл [3] та ін. Найбільший внесок у дослідження політики лейбористських урядів при владі і в опозиції було зроблено Г. Дейганом і М. Коулом [4], А. Мюленом [8], Г. Пуле [11] й А. Річардсом [13]. На теренах пострадянського простору дослідженням партій Сполученого королівства займалися такі вчені, як О. Громико [7], А. Слинько та В. Сальникова [1], І. Ярнова [2]. Проте в роботах цих дослідників дуже мало уваги приділяється такому ключовому аспекту, як концептуальна

еволюція політики. Важко виділити й простежити логіку зміни політики, виявити чинники, які впливали на трансформацію й еволюцію політики урядів. Саме тому процес концептуальної еволюції політики партії й аналіз причин і чинників є завданням нашого дослідження.

Напередодні виборів 1997 і 2001 рр. Консервативна та Лейбористська партії приступили до виборчих кампаній із різними рейтингами й іміджами, проте їхні конкурентні позиції були досить подібними. У передвиборчих програмах 1997 і 2001 рр. була така закономірність: в якості основних напрямків виборчої кампанії була визначена охорона здоров'я, освіта й економіка, і ці питання були також найбільш важливими для виборців.

Лейбористи вели кампанію, зосередившись на ключових проблемах (англ. *salient issues*) [8, с. 394], а це означало, що консерватори були змушені проводити кампанію, зосередившись на проблемах, котрі були ключовими для їхнього традиційного електорату (англ. *core vote issues*). Це було проблематичним для консерваторів, оскільки їхні позиції з питань імміграції, притулку та позиції щодо Європи на той час не відбивали настроїв більшості виборців. Консерватори також не змогли отримати вигоду з питання про надання притулку, оскільки лейбористи взяли на озброєння «авторитарну риторику й політику» і з цього питання [8, с. 395].

У 1997 р. лейбористи явно «зайшли на територію консерваторів», буквально не залишивши консерваторам ключових питань, стосовно яких вони будували б свою програмну політику. У позиції щодо освіти, злочинності та Європейського союзу лейбористи перейняли ідеї консерваторів, а також виступали за збереження національної валюти. Г. Браун оголосив у 1997 р., що лейбористи продовжать політику витрат, котру розпочали консерватори, і одночасно не буде ніяких збільшень податків, зокрема базової ставки, верхньої межі податку та ПДВ [8, с. 395]. Дотримуючись нової ідеологічної політики Третього шляху, лейбористи вдало балансували між більш «правим» економічним підходом, одночасно не позбуваючись їх традиційної орієнтації щодо справедливих суспільних послуг і доступної освіти.

Риторика лейбористів у передвиборчому маніфесті узгоджувалася із центристськими ідеями поєднання політики «прагнень» (англ. *aspirations*) і соціальної справедливості (англ. *social justice*): «Наша ціль – єдина нація, в якій наші власні амбіції були б суголосні з нашим почуттям співчуття <...>, порядності та боргу перед іншими людьми» [9]. Це контрастувало з традиційним правим акцентом щодо ролі уряду в програмі консерваторів, котрий повинен був, залишаючись осторонь справ особистості та сім'ї, поступово скасувати деякі форми податків узагалі, вважаючи, що «люди в нашій країні нарощують заощадження протягом довгого часу, і їм повинно вистачити цього для власних потреб <...> наша наступна мета полягає в зменшенні тягаря у вигляді податку на спадщину <...> й обмеження оподаткування загалом» [9].

Напередодні 1997 р. лейбористи, безсумнівно, змістилися в центр із погляду політики, цільової аудиторії й ідеології, запровадивши у свою програму постулати неоліберальної економіки, а також зберігши прихильне ставлення до державного втручання у сферу надання державних послуг. Для порівняння, незважаючи на широкий політичний консенсус між партіями, імідж консерваторів негативно вплинув на їх електоральний успіх напередодні 1997 р. Вони не змогли ефективно апелювати до виборців із центральної Англії та до нового середнього класу, як це вдалося зробити лейбористам. Консервативна партія щосили трималася своїх тривалих «правих ідеологічних зобов'язань» щодо зниження податків, меншого втручання в індивідуальне й сімейне життя та прихильного ставлення до політики накопичення багатства [10]. Проте політичний клімат був сильно змінений.

Люди хотіли помірних податків, але й не прагнули відмовлятися від державних витрат. Центристський Третій шлях більше апелював до нового британського виборця. У 1997 р. вибори з помітною перевагою виграли лейбористи на чолі з Т. Блером.

Відповідно до Третього шляху, у 1997–2005 рр. лейбористи під керівництвом Т. Блера ухвалили неоліберальну економічну модель і одночасно зберегли свою ідеологічну прихильність до забезпечення якісної політики загального добробуту й громадських послуг. В економічній політиці уряд узяв на себе зобов'язання продовжити економічну політику консерваторів щодо подальшої лібералізації й дерегулювання в багатьох сферах економіки [11]. Основною ціллю стала приватизація або принаймні акціонування більшості підприємств, що залишилися в державному секторі, а також розширення ринкових сил у тих сферах, котрі все ж залишилися в громадській і соціальній власності.

Політика нових лейбористів щодо цього останнього пункту відображала їхню значну прихильність до інтернаціоналізації британської економіки. Про це свідчила політика заохочення в країну інвестицій, активне просування зосередженого в Сполученому Королівстві (проте не завжди такого, що перебував у британській власності) фінансового, комерційного й промислового капіталу [11] і підтримка Вашингтонського консенсусу з питання переваги вільної торгівлі у сфері послуг у світовому масштабі. Нові лейбористи перейняли логіку неоліберальної глобалізації в цілому, з гордістю проголошуючи всім і кожному всередині країни та за кордоном її неминучість і бажаність на локальному та міжнародному рівні.

Уряд лейбористів також перейняв політику щодо прибуткового податку й планування в попереднього уряду консерваторів в якості основи для своєї власної політики в цій сфері протягом першого періоду врядування. Лейбористи бажали зберегти податок на прибуток на попередньому рівні. Нова комбінована політика лейбористів передбачала часткову модифікацію неоліберальної економічної політики консерваторів, щоб зберегти соціальні програми та водночас не збільшувати оподаткування, як вони пообіцяли напередодні виборів [12]. Для того, щоб могли це зробити, лейбористський уряд намагався всіляко скоротити безробіття, щоб скоротити соціальну допомогу безробітним і таким чином зекономити кошти для ключових соціальних програм.

З іншого боку, лейбористи вважали за потрібне виправити шкоду від наслідків деяких невдалий, на їхню думку, політичних рішень консерваторів, таких, як швидке зростання нерівності в доходах, відсутність ефективного захисту багатьох співробітників від експлуатації й масове безробіття. Вони зобов'язалися забезпечити на законодавчому рівні основні мінімальні права для особистості на робочому місці, мінімальний розмір заробітної плати (у гнучкому ринку), права на вступ до профспілок і на об'єднання. Це в поєднанні з дотичними ініціативами мало сприяти побудові «культури підприємництва та прийняття ризиків» [11], щоб заохочувати більш повне використання технологій, модернізувати навички й заохочувати «дух партнерства» між керівництвом і працівниками. Нарешті, новий уряд підкреслив, що досягнення «високих і стабільних рівнів зайнятості» залишається основною довгостроковою метою. Усі ці ініціативи почали працювати за допомогою Закону про трудові відносини (англ. *Employment Relations Act*) [12].

Центризм був характерний і для зовнішньої політики Т. Блера. Значним досягненням першого терміну Т. Блера стало підписання 10 квітня 1998 р. Белфастської угоди, відомої як «Угода Страсної п'ятниці». У листопаді 1998 р. Т. Блер став першим британським прем'єр-міністром, який звернувся до нижньої палати Ірландії. Т. Блер був першим, хто простягнув руку ірландській стороні в спробі вирішення конфліктів у Північній Ірландії. Сторони погодилися на «виключно мирні й демократичні» рамки для управління та на створення нового набору політичних інститутів для провінції [14].

У 1999 р. Т. Блер планував і здійснював контроль над проголошенням війни в Косово. Ще під час перебування в опозиції Лейбористська партія критикувала консерваторів, які, на її думку, проявили слабкість під час Боснійської війни, і Т. Блер був серед тих, хто наполягав на сильній лінії з боку НАТО проти С. Мілошевича. Т. Блер був підданий критиці тими, хто вірив, що серби здійснювали законну війну самооборони. Ще однією істотною зміною за перший строк правління Т. Блера стало створення в 1997 р. Департаменту з міжнародного розвитку, котрий займався глобальною політикою розвитку в справах Співдружності як незалежне міністерство рівня Кабінету міністрів [14].

Після подій 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку й Вашингтоні Т. Блер швидко представ на союз зі Сполученими Штатами та підтримав міжнародну коаліцію щодо війни проти Афганістану 2001 р. Т. Блер також надав сильну підтримку вторгненню США до Іраку в 2003 р. Незабаром він став обличчям міжнародної підтримки війни, часто стикаючись у суперечках із президентом Франції Ж. Шираком, який став обличчям міжнародної опозиції. Підтримка Т. Блером війни в Іраку мала для нього досить негативні наслідки. Напередодні свого третього строку він помітно втратив рейтинг, оскільки значна частина британців вважала, що країні не потрібно було втручатися у війну [14]. Сильна підтримка США також вплинула на рейтинг прем'єра, главі уряду почали закидати, що він є маріонеткою Дж. Буша, що ще більше вдарило по рейтингу Т. Блера й зрештою стало вирішальним чинником, що вплинуло на його відхід із політичної арени в 2007 р.

Після тривалого періоду перебування в опозиції Лейбористській партії потрібно було суттєво змінити свою політику, якщо вона прагнула отримати електоральний успіх. Новий лідер партії Т. Блер усвідомив це та вирішив, що захопити більше електорату можна завдяки зміщенню політики до ідеологічного центру та впровадженню у власну політику низки нетрадиційних для лейбористів постулатів. Т. Блер прийняв стратегічне рішення та вирішив не змінювати неоліберальний економічний напрямок своєї попередниці М. Тетчер, а лише трохи модифікував її систему. Це дало йому змогу залучити новий «позакласовий» електорат, який уже не мислив у рамках «ліво-правої» ідеологічної парадигми.

Суттєвою модифікацією в економічній політиці Т. Блера стало сприяння уряду максимально повній зайнятості в країні, щоб зекономити кошти, котрі йшли на забезпечення безробітних, і таким чином зберегти державні кошти для інших соціальних програм. Така економічна політика дозволила уряду Т. Блера реалізувати всі заплановані й обіцяні соціальні програми, не піднімаючи рівень оподаткування.

У зовнішній політиці Т. Блер також продовжив лінію М. Тетчер. Він тісно співпрацював із США та Дж. Бушем-молодшим. Під час прем'єрства Т. Блера Сполучене Королівство вступило у війну в Іраку. Це рішення мало більше негативні, ніж позитивні наслідки для прем'єра. Із кожними виборами його рейтинг падав, а критика щодо зовнішньополітичних рішень зростала. Наприкінці 2007 р. ситуація досягла апогею. Як наслідок, Т. Блер і його команда нових лейбористів була змушена зійти з політичної арени Сполученого Королівства.

Список використаної літератури:

1. Слинько А. Социально-политические системы Европы / А. Слинько, В. Сальникова ; Воронежский государственный университет. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://window.edu.ru/resource/333/59333/files/m07-159.pdf>.
2. Ярнова І. Проблеми соціального реформування в політиці Консервативного уряду М. Тетчер / І. Ярнова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissert.h10.ru/yarnovaII.html>.

3. Bale T. The Conservatives since 1945: the Drivers of Party Change / T. Bale // Oxford University Press. – 2012. – 154 p.
4. Cole M. Political Parties in Britain / M. Cole, H. Deighan // Edinburgh University Press. – 2012. – 224 p.
5. Darlington R. Open Verdict. Why Voters Left Labour / R. Darlington // Demos. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.openleft.co.uk/wp-content/uploads/2010/09/Open-verdict-FINAL.pdf>.
6. Duverger M. Political Parties: Their Organizations and Activity in the Modern State / M. Duverger // London : Methuen. – 1954. – 439 p.
7. Gromyko A. Political modernization of the UK from the Westminster Model of Democracy to the Plural Model / A. Gromyko // IE RAS. – 2005. – № 158. – P. 320–344.
8. Mullen A. The Policy Making Process of the Political Left / A. Mullen // University of Bradford. – 2005. – P. 391–403.
9. Newmann S. Toward a Comparative Study of Political Parties / S. Newmann // Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics. Chicago, 1957. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.books.google.com.ua/books?isbn=0801868637>.
10. Page R. Clear Blue Water? The Conservative Party / R. Page. – University of Lincoln. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social-policy.org.uk/lincoln/Page.pdf>.
11. Puhle H. Still the Age of Catchallism. Old Concepts and New Challenges / H. Puhle // Oxford University Press. – 2002/03. – P. 58–84.
12. Oliver J. Learning and Change in Twentieth-Century British Economic Policy. Center for European Studies / J. Oliver, H. Pemberton [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.people.fas.harvard.edu/~ces/publications/docs/pdfs/OliverPemberton.pdf>.
13. Richards A. The Life and Soul of the Party: Causes and Consequences of Organizational Change in the British Labour Party since 1979 / A. Richards // Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones. – 1997. – 43 p.
14. Vickers R. The evolution of Labour's foreign policy : 1900–51 / R. Vickers. – Manchester : Manchester Univ. Press. – 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.juris.hokudai.ac.jp/global-g/paper/1-15.pdf>.

CONCEPTUAL EVOLUTION OF UK LABOUR PARTY POLITICS IN 1997–2008

Zakhar Chornyak

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of Labor Government policy in the United Kingdom in 1997–2008. The author analyzed the internal and external policies of the governments, the various factors that influenced policy change, and also traced the conceptual evolution of politics during a given time interval. In particular, in this article he defined the peculiarities of the transformation of party politics, the ideological changes and the nature of government activity from the premiership of T. Blair to G. Brown and identified the causes and consequences of the decline of party support and the consequential departure from the political arena at the end of the previous decade of the XXI century.

Key words: program policy, government policy, Labor Party, party system of the United Kingdom, new labour.

УДК 323.1

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОЦЕСІВ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ Й ІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Віра Явір

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
відділ правових проблем політології
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, м. Київ, Україна*

Проаналізовано взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції в сучасному світі на прикладі України й інших держав. Доведено, що тенденції як етнополітичної дезінтеграції, так і інтеграції можна виявити одночасно в межах однієї поліетнічної держави, що вказує на їхній зв'язок. Наголошено на перспективах дослідження цього напрямку етнополітології, зважаючи на інтенсифікацію процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції та застосування їх як політичних технологій, елементів гібридної війни.

Ключові слова: етнополітична інтеграція, етнополітична дезінтеграція, сепаратизм, гібридна війна, етнополітика.

Характерною тенденцією розвитку сучасного світу стала інтенсифікація процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції, що зумовлює науковий інтерес до цієї проблематики. Хоча діалектична взаємодія й взаємозумовленість етнополітичної дезінтеграції й інтеграції вважається в етнополітології однією із закономірностей розвитку людства, вона не знайшла належного висвітлення й обґрунтування в етнополітології. Про взаємозв'язок явищ згадує О. Картунов, указуючи на нескінченну зміну процесів дезінтеграції й інтеграції [1, с. 211]. Дослідник переконаний, що коріння етнополітичної дезінтеграції й етнополітичної інтеграції сягають давніх часів. Тоді дезінтеграційний процес був зумовлений намаганнями етнічних спільнот відмежуватись і зберегти свою окремішність. Саме внаслідок етнополітичної дезінтеграції виникли перші міста-поліси в Давній Греції, кількість яких сягала 160, і перші етнічні протодержави. Однак відокремлене існування невеликих держав не забезпечувало повної реалізації потреб та інтересів їх населення. Таким чином почав зароджуватися природний, об'єктивний процес етнополітичної інтеграції: етнічні спільноти зрозуміли переваги спільного існування й почали об'єднуватись у перші поліетнічні держави. «Із тих давніх часів так і йдуть поруч, змінюючи один одного, процеси дезінтеграції й інтеграції», – констатує О. Картунов [2, с. 213].

Повертаючись до сучасного світу, зауважимо, що етнополітичні процеси дезінтеграції й інтеграції можуть спостерігатися на рівні однієї держави одночасно, що означає їхній нерозривний зв'язок і вказує на необхідність дослідження в межах однієї роботи. Для сучасного світу вже типовою стала ситуація, за якої держава, яка виникла внаслідок етнополітичної дезінтеграції, бере участь в інтеграційних проектах і при цьому продовжує боротися з дезінтеграційними тенденціями всередині. Прикладом можуть бути пострадянські держави – Грузія, Молдова, Російська Федерація, а тепер і Україна; балканські держави – Сербія, Хорватія, Македонія. Це дає підстави дослідникам робити припущення про ланцюговий характер перебігу дезінтеграційних процесів. Його можна відстежити на прикладі кожної зі згаданих держав (і не лише їх). Наприклад, Грузія взяла

активну участь у процесі дезінтеграції Радянського Союзу, прагнучи вийти зі складу імперії. Однак після формування власної незалежної держави в 90-х рр. Грузії довелося вести боротьбу із сепаратизмом на власних теренах – в Абхазії, Південній Осетії, Аджарії, які вимагали більшого рівня самостійності, аж до відокремлення. Як зауважує К. Оніщенко, національні меншини на території Грузії активізувалися для того, щоб домогтися незалежності від Грузії. Однак Грузія почала придушувати відцентрові тенденції – націогенез власних меншин, посиляючись на принцип непорушності територіальної цілісності суверенної держави [3, с. 712].

У сучасному світі процес дезінтеграції поліетнічної держави юридично завжди обґрунтовується правом націй на самовизначення. Однак самовизначення одного народу може відбуватися лише за рахунок обмеження прав інших народів [4]. Держава, яка утворилася внаслідок етнополітичної дезінтеграції, зокрема реалізації права народів на самовизначення, набула статусу держави та міжнародного визнання, відмовляє своїм територіям і національним меншинам, які їх населяють, у реалізації цього права, блокуючи ланцюгову реакцію дезінтеграційних процесів. Іншими словами, застосовує політико-правові механізми етнополітичної інтеграції (реінтеграції).

Як відомо, Грузії не вдалося зберегти свої території, населені національними меншинами. Унаслідок російсько-грузинської війни 2008 р. Грузія втратила контроль над Південною Осетією й Абхазією, які за збройної підтримки Російської Федерації сепаратизувалися в невизнані державні утворення. Наразі Грузія докладляє зусиль для реінтеграції Південної Осетії й Абхазії. Зокрема, Концепцією Національної безпеки Грузії головними пріоритетами політики національної безпеки держави було визначено деокупацію захоплених територій Грузії, реінтеграцію громадян, що проживають на цих територіях, відновлення грузинського суверенітету на всій території держави в межах кордонів Грузії [5]. Держава зобов'язується вживати своєчасні й ефективні заходи для деокупації території Грузії шляхом застосування мирних механізмів, які базуються на принципах міжнародного права. Грузія, починаючи з 2008 р., працює над розробленням політико-правових механізмів, покликаних пришвидшити реінтеграцію між окупованими територіями й іншими регіонами Грузії, що сприяє відновленню відносин і діалогу з громадянами Грузії, які проживають на території самопроголошених республік. Для реалізації цих завдань у грузинському уряді було створене Міністерство реінтеграції, у 2014 р. перейменоване на Міністерство примирення й громадянського рівноправ'я.

С. Асланов зауважує, що питання забезпечення громадянської інтеграції (консолідації) як усередині країни, так і за її межами є настільки важливим для етнонаціональної політики Грузії та політики національної безпеки, що проблематика громадянської інтеграції навіть розглядається як потенційне джерело загроз національній безпеці [6, с. 233]. У Концепції національної безпеки Грузії наголошується на тому, що громадянська інтеграція вимагає створення таких умов, за яких усі грузинські громадяни можуть вивчати національну мову, що сприятиме їх повній участі в політичному, економічному, соціальному та культурному житті політичної нації.

Такий зріз громадянської інтеграції, її складові частини дають всі підстави стверджувати, що йдеться про етнополітичну інтеграцію, щодо Грузії – про реінтеграцію територій, які відкололися внаслідок збройного конфлікту. Коротка дезінтеграційно-реінтеграційна історія лише однієї пострадянської країни, Грузії, переконливо свідчить про тісний зв'язок і взаємозумовленість між процесами етнополітичної дезінтеграції й інтеграції, які мають вивчатися комплексно. У попередньому науковому доробку вони досліджувалися

окремо, причому акценти зміщувалися в бік етнополітичної інтеграції, тоді як дезінтеграція не отримала належного наукового обґрунтування.

На нашу думку, це зумовлено почасти тим, що дезінтеграція сприймається як деструктивний етнополітичний процес, який знаходить вираження в автономізації, сепаратизації. Суверенні держави намагаються його заблокувати, адже кожна держава прагне зберегти свою територіальну цілісність і недоторканність кордонів. У жодній концепції, стратегії розвитку ми не побачимо намірів, які стосуються дезінтеграції держави чи участі в дезінтеграційних проектах. Інша справа, якщо йдеться про інші держави, особливо ті, в яких присутня власна національна меншина. Зовнішня етнонаціональна політика багатьох держав містить дезінтеграційний складник стосовно сусідніх країн, до яких такі держави мають етнотериторіальні претензії й де проживають їхні національні меншини. Наприклад, Угорщина тривалий час вимагає від сусідніх держав (України й Румунії) надання автономії територіям, населеним своєю національною меншиною, цим самим підживлюючи сепаратистські настрої та дезінтеграційні тенденції. У середині 90-х рр. Угорщина проголосила, що несе відповідальність за угорські спільноти за кордоном і збирається їх захищати всіма способами (навіть тими, які суперечать принципам невтручання у внутрішні справи інших держав, збереження їх територіальної цілісності).

Найбільше від угорських претензій потерпає Румунія, де в минулому столітті функціонувала угорська автономія й де угорська національна меншина є найбільшою в державі. Угорська автономна область у Румунії створювалася під тиском Радянського Союзу, як зауважує К. Вітман, для використання трансильванської проблеми в політичних цілях, щоб підтримувати потрібний угорсько-румунський баланс у регіоні [7, с. 396]. Трансильванська проблема полягає в тому, що ця історична територія зі змішаним угорським і румунським населенням, що складає зараз майже четверту частину території Румунії, неодноразово переходила від Угорщини до Румунії та навпаки. Безумовно, якщо праві радикальні політичні сили Угорщини зацікавлені в дезінтеграції Румунії, то Румунія докладає максимум зусиль для блокування дезінтеграційних тенденцій – угорського сепаратизму.

Що ж стосується України, то періодично Угорщина також вимагає розширення прав угорців і їх автономізації в межах Закарпатської області, підживлюючи дезінтеграційні настрої серед угорського населення області. Нещодавно прем'єр-міністр Угорщини заявив про те, що угорці, які проживають на території України, повинні отримати автономію й подвійне громадянство. «Становище 200 тисяч угорців за національністю, які живуть в Україні, надає цьому питанню особливої гостроти. Угорська громада там повинна отримати подвійне громадянство, усі права національної спільноти, а також вона має отримати можливість самоврядування», – наголосив, виступаючи в угорському парламенті, В. Орбан [8]. Це дає підстави стверджувати, що якщо раніше процеси етнополітичної дезінтеграції й інтеграції тривалий час сприймалися виключно як об'єктивна закономірність етнонаціонального розвитку людства, у сучасному світі ситуація під тиском інформаційних технологій, нових гібридних методів ведення війни змінилася. Раніше дезінтеграційно-інтеграційні процеси спрямовано практично не застосовувалися як політична технологія, інструмент тиску на суверенні держави, маніпулювання міжнародною громадською думкою. Досвід України демонструє, що етнополітична дезінтеграція з подальшою інтеграцією чи без неї може бути застосована в будь-якій державі, яка має поліетнічний склад населення, міжетнічні суперечності чи суперечності щодо історичної належності територій, населених національними меншинами. Оскільки ці характеристики притаманні абсолютній більшості поліетнічних держав, вони можуть стати об'єктом етнополітичної дезінтеграції або інтеграції в позаправовий спосіб. Тож

етнополітична дезінтеграція й інтеграція як глобальна взаємопов'язана проблема сучасного світу потребує ретельного наукового вивчення, а також напрацювання політико-правових механізмів, рекомендацій стримування та контролю, ураховуючи негативні наслідки цих процесів.

Процеси етнополітичної дезінтеграції й інтеграції слід розглядати як об'єктивні, незалежно від передумов і джерела їх виникнення, однак поряд із позитивними вони завжди мають негативні наслідки. Brexit став відповіддю на зростання кількості мігрантів в Європейському Союзі, на збільшення терористичних актів і ознаменував домінування дезінтеграційних тенденцій над інтеграційними на теренах Європи. Наразі європейські держави схилиються до проведення більш жорсткої міграційної політики, відмови від інтеграції мігрантів, повернення до політики ізоляціонізму, яку обстоюють націоналістичні партії, що стоять на позиціях євроскептицизму.

Проблематика етнополітичної дезінтеграції й інтеграції особливо актуальна для України, яка виявилася не готовою протидіяти дезінтеграційним тенденціям як на політичному, так і на правовому рівні. Ситуація ускладнювалася тим, що на момент застосування дезінтеграційних технологій у 2014 р. поліетнічне українське суспільство характеризувалося високим рівнем деkonsolidacii, розколотістю щодо розуміння зовнішньополітичного й етнополітичного векторів розвитку України, адже держава приділяла мало уваги подоланню чинників етнополітичного розколу, а також гармонізації, узгодженню інтересів, пошуку компромісів, прийнятних для поліетнічного суспільства, іншими словами, не сприяла інтеграційним тенденціям усередині держави (поліетнічної спільноти), внутрішній етнополітичній, етнокультурній консолідації. Науковці визначають етнокультурну консолідацію як об'єднання громадян незалежно від кольору шкіри, етнічної, національної, мовної належності, етнорегіональних уподобань і релігійних переконань в поліетнічну політичну націю на основі спільних загальнонаціональних цінностей задля реалізації національних інтересів в етнонаціональній і етнополітичній сфері [9, с. 13].

У 90-х та 2000-х рр. удосконалення законодавства етнонаціональної політики тривалий час гальмувалося, вирішення етнополітичних проблем табувалося. Україна належить до поліетнічних держав зі складною історичною спадщиною та суттєвими регіональними, культурними, мовними, етнічними відмінностями, які не вдалося згладити в межах етнонаціональної політики за роки незалежності і які створили сприятливий ґрунт для виникнення етнополітичного конфлікту та дезінтеграції України. Тому після Революції Гідності 2013–2014 рр. Україна постала перед принципово новими викликами – етнополітичним конфліктом за участю РФ, сецесією окремих регіонів України. Анексія Автономної Республіки Крим, посилення відцентрових тенденцій на Південному Сході України вперше за роки незалежності гостро актуалізували проблему сепаратизму, зокрема іредентизму. Усе це – прояви більш глобального етнополітичного процесу – дезінтеграції. В Україні етнополітична дезінтеграція супроводжується воєнними діями, утратою контролю над частиною території, яка незаконно увійшла до складу іншої держави чи оформилася в невизнані квазідержавні утворення – ДНР і ЛНР, які за підтримки РФ ведуть війну з Україною.

Наразі перед Україною стоїть завдання – відновлення територіальної цілісності, повернення контролю над тимчасово окупованими територіями Донбасу та Криму, тобто їх етнополітичної інтеграції, яку в зарубіжній етнополітичній практиці категоризовано як реінтеграцію. Україна – не єдина держава, яка зазнала етнополітичної дезінтеграції на пострадянському просторі. Молдова, Грузія, Азербайджан також утратили частини

своїх територій унаслідок етнополітичних конфліктів і намагаються реінтегрувати їх. Вивчення зарубіжного досвіду моделей і стратегій етнополітичної реінтеграції сприятиме більш глибокому науковому розумінню процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції загалом і напрацюванню практичних рекомендацій для етнонаціональної політики України зокрема.

Про актуальність концептуальних і науково-практичних розробок аналізу викликів і процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції свідчать численні дискусії фахівців і експертів як в Україні, так і за кордоном. Різні аспекти етнополітичної дезінтеграції, протидії її деструктивним наслідкам у межах етнонаціональної політики досліджують О. Антонюк, К. Вітман, В. Євтух, І. Зварич, І. Кресіна, О. Кривицька, В. Крисаченко, О. Куць, Л. Лойко, О. Майборода, Л. Нагорна, О. Нельга, М. Обушний, І. Оніщенко, Т. Панфілова, М. Панчук, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко, М. Товт, Л. Шкляр, М. Шульга. Запобігання етнополітичним конфліктам і їх урегулювання є предметом вивчення В. Ананьїна, М. Байрака, О. Балдинюка, І. Варзара, В. Дівак, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Маруховської, Ю. Мацієвського, Г. Перепелиці, С. Римаренка, М. Розумного, О. Рудіка, С. Ситника, О. Стадніченко, В. Трощинського.

Питання забезпечення етнополітичної стабільності й етнополітичної безпеки держави досліджують А. Асланов, М. Вавринчук, А. Іванова, Ю. Калиновський, Ю. Косьмій, І. Набок, Л. Перепелкін, І. Хусаїнов, Н. Ціцуашвілі. Феномен невизнаних держав, який виникає внаслідок етнополітичної дезінтеграції, досліджують вітчизняні вчені – К. Вітман, Т. Далявська, В. Дівак; зарубіжні – Г. Ганум, Д. Гелденх'юс, Р. Джексон, Г. Ерасмус, Н. Касперсен, Дж. Кер-Ліндсей, Ч. Кінг, А. Кірчнер, П. Колсто, Д. Лінч, К. Мацузато, С. Пег, Н. Попеску, Г. Стенсфілд, Р. Тоомла, Г. Хесль, П. Холл. Теорії інтеграції та реінтеграції були напрацьовані в дослідженнях Н. Вінер, Е. Гааза, К. Дойча, Е. Етціоні, О. Натої, Б. Маліновські, Д. Мітрени, В. Черноуса, Б. Цілевича.

Незважаючи на вагомий доробок, присвячений окремим аспектам етнополітичної дезінтеграції й інтеграції, взаємозумовленість і суть цих етнополітичних процесів, особливості перебігу, основні характеристики та закономірності, причини виникнення, що визначають сучасний етап етнополітичного розвитку, видаються недостатньо дослідженими, особливо в контексті ситуації в Україні, яка зазнала етнополітичної дезінтеграції протягом останніх років і потребує напрацювання ефективної стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій у межах державної етнонаціональної політики.

Слід згадати, що виклики та наслідки, якими супроводжуються сучасні дезінтеграційно-інтеграційні процеси останніх років у світі, також неможливо залишити поза увагою етнополітичної науки. Серед деструктивних – інтенсифікація міграційних процесів, проявів тероризму, сепаратизація територій компактного проживання національних меншин, інформаційна, гібридна війна, нелегітимний перегляд кордонів суверенних держав. Такі наслідки можуть виявитися як у ході етнополітичної дезінтеграції, так і інтеграції, що вкотре вказує на тісний нерозривний взаємозв'язок названих понять, адже етнополітичну інтеграцію можна розглядати як вид етносамоорганізації, яка «наштовхується на протидію з боку цивілізаційних і етномоделних типів і систем самоорганізації, що вбачають загрозу нівеляції й перспективу розчинитися в глобальних вимірах» [10, с. 55]. Наприклад, якщо подивитися на ситуацію в Україні неупереджено, то дезінтеграційні прояви сепаратизму на Сході та Півдні України стали першим етапом етнополітичного об'єднавчого процесу. Як самопроголошена влада Автономної Республіки Крим, так і влада невизнаних утворень – ДНР і ЛНР – задекларували інтеграцію цих територій України до складу Російської Федерації. Однак не все населення підтримало цей вектор етнополітичної інтеграції, зокрема, його не підтримали

українці, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, а також кримські татари як національна меншина. Вони почали чинити активний спротив у політичній площині та на міжнародній арені такому вектору етнополітичної інтеграції.

Таким чином, вдалося довести тісний взаємозв'язок, взаємозумовленість і трансформацію один в одного процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції в сучасному світі на прикладі України й інших держав, а також указати на перспективи дослідження цього напрямку етнополітології, зважаючи на інтенсифікацію процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції. Крім того, у сучасному світі спостерігаються спроби застосування процесів етнополітичної дезінтеграції й інтеграції як політичних технологій, елементів гібридної війни, інформаційної пропаганди та тиску на суверенні держави. Це вимагає більш уважного ставлення до відцентрових (дезінтеграційних) і доцентрових (інтеграційних) тенденцій усередині поліетнічних суспільств із боку етнонаціональної політики й етнополітичної безпеки сучасних держав, які намагаються зберегти суверенітет і територіальну цілісність у сучасному світі.

Список використаної літератури:

1. Картунов О. Вступ до етнополітології [наук.-навч. посібник] / О. Картунов. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с.
2. Цит. праця.
3. Оніщенко К. Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин / К. Оніщенко // Держава і право, 2010. – Вип. 49. – С. 712–718.
4. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=149>.
5. National Security Concept of Georgia / Ministry of Foreign Affairs of Georgia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx?lang=en-US>.
6. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз : [монографія] / С. Асланов. – Ужгород : Ліра, 2016. – 464 с.
7. Вітман К. Культурна автономія як потенційний механізм забезпечення прав національних меншин Румунії / К. Вітман // Актуальні проблеми політики. Вип. 30. – Одеса, 2007. – С. 394–402.
8. Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства / Політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.beregszasz.com.ua/index.php/politika-br-polityka/38-polityka-ukraina/4582-uhorshchyna-vymahaie-dlia-uhortsiv-na-zakarpatti-avtonomii-i-podviinoho-hromadianstva>.
9. Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка / І. Кресіна та ін. – Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – 155 с.
10. Римаренко Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади : [підручник] / Ю. Римаренко, Л. Шкляр, С. Римаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 263 с.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PROCESSES OF THE ETHNOPOLITICAL
DISINTEGRATION AND INTEGRATION IN MODERN WORLD****Vira Yavir***V.M. Koretsky Institute of state and law
of National Academy of Sciences of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine, 01601*

The interrelation between the processes of ethno-political disintegration and integration in the modern world on the example of Ukraine and other states is studied. It is proved that the tendencies of both ethno-political disintegration and integration can be detected simultaneously within the boundaries of one polyethnic state. This indicates their connection. The prospect of this direction of ethno-politics research is indicated, taking into account the intensification of ethno-political disintegration and integration processes and their usage as political technologies, elements of the hybrid war.

Key words: ethno-political integration, ethno-political disintegration, separatism, hybrid war, ethno-politics.

**МАТЕРІАЛИ ЧЕТВЕРТИХ МІЖВУЗІВСЬКИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЧИТАНЬ
«ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ПРИНЦИПИ, ФОРМИ
ТА СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ СВОБОДИ»**

**АКСІОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ФОРМИ
МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ДІАЛОГУ ТА АКТУАЛЬНОГО НАПРЯМУ
ГЛОБАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ**

Тетяна Андрущенко

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

Подолання ціннісного розколу цивілізації є головним завданням людства ХХІ століття. Доки не буде ліквідовано останній арсенал зброї масового ураження, будь-який розкол загрожує вибухом світового штибу, що, поза всяким сумнівом, призведе до самознищення людства як такого.

Центром і основною ланкою уникнення цієї перспективи є демократія, утвердження якої у всесвітньому масштабі продовжує прогресивний поступ останніх десятиріч. Адже тільки єдина система політичних координат здатна гармонійно поєднати світ ціннісної самоідентифікації людини та державно-владного режиму, в якому вона існує. У сучасному глобальному світі на зміну класичним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди – ціннісні системи, притаманні найбільшим з можливих соціальних спільнот – цивілізаціям як найвищим культурним спільнотам людей і найширшому рівню культурної ідентифікації. Відтак, самоідентифікація громадян відбувається вже не за ознаками підтримки тієї чи іншої політичної доктрини, а за ознаками більш високого ціннісного порядку.

Саме на ґрунті демократичних цінностей стає можливим подолання цивілізаційного розколу сучасного світу. На думку сучасних дослідників, цей розкол зумовлений не якимись «одвічними» рисами ворожості певних цивілізацій, а конкретними відмінностями між різними системами цінностей, які (поряд з іншими критеріями – соціально-економічними, релігійними, расовими, ідеологічними) перебувають в основі визначення цих цивілізацій. З'ясування ціннісних відмінностей, усвідомлення того, що вони не є антагоністичними, пошук спільних ідеалів і норм мають сприяти подоланню ціннісного розколу сучасної цивілізації.

Подальший розвиток демократії має бути як «кількісним», так і «якісним» – демократія повинна не тільки поширюватися у різних країнах на рівні зовнішнього запозичення певних інститутів, але й долати притаманні їй внутрішні суперечності, оновлюючи свою систему цінностей. Можна стверджувати, що розвиток демократії значною мірою відображає загальний розвиток людства на засадах, викристалізованих історією. З давніх часів, коли тільки розпочали виникати демократичні інститути, і до сьогодення демократія засвідчила свій величезний потенціал щодо вдосконалення політичної системи, соціальних відносин, духовного світу людини.

Що ж таке демократія і в чому прихована її конструктивна роль стосовно подолання ціннісного розколу цивілізації? Зупинимось на цьому більш детально.

Коли кожна нація має свої особливі переконання, вірування, закони і звичаї, вона вважає себе наче єдиним повноправним представником всього людства в цілому. Якщо між народами, налаштованими таким чином, відбувається війна, вона не уникне проявів жорстокості й варварства, свідчення чому мислитель знаходить в історії людства з найдавніших часів. У міру ж того, як народи зближуються, уподібнюючись один одному, вони стають все більш здатними на відчуття взаємного співчуття, а їх уявлення про права народів – більш гуманними. На думку, наприклад, А. де Токвіля, войовничість духу демократичного народу зменшується через комплексну дію таких причин: зростання кількості свідомих прихильників миру; збільшення чисельності власників, які прагнуть зберегти своє майно від винищення в ході бойових дій; пом'якшення вдачі і добросердя, породжувані рівністю здатність співчувати; переважання в характері людей раціоналізму над буйних пристрастями, що викликаються бойовими діями. Ця характеристика демократії як засобу поширення гуманістичних цінностей у всьому світі не втратила актуальності і нині.

Цінності свободи, права на усвідомлений вибір особистістю життєвих пріоритетів, плюралізму можливостей реалізації людської гідності є важливими складовими цивілізаційного розвитку та невід'ємними вимогами демократизації. Та чи інша система може бути визнана «цивілізаційною», якщо вона забезпечує культурний прогрес людства; можливості самореалізації особистості, розвиток і реалізацію її індивідуальної духовної свободи. Такий зміст загальноцивілізаційного розвитку людства не в останню чергу визначається сучасними цінностями демократії.

Таким чином, демократія належить до найбільш значущих надбань людства. Демократичні ідеї і принципи, що втілюються у різних типах демократії, стають політичною цінністю, на збереження якої орієнтовані освіта, культура, ідеологія. Носієм та виразником цієї цінності покликана бути і громадська думка, яка є відносно самостійним соціальним феноменом стосовно суспільної свідомості в цілому, а в умовах організованого громадянського суспільства – й важливим інститутом демократії. Демократія як політична та правова цінність, як світоглядний ідеал стала невід'ємним елементом політичної свідомості мільйонів громадян.

Демократизація пов'язана з такими домінуючими у сучасному світі цивілізаційними процесами, як децентралізація (поступове подолання централізації з притаманними їй вертикальною структурою, субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі), гуманізація (поступове повернення до цінностей гуманізму на принципово новій основі, через зближення матеріального та духовного рушіїв людського розвитку), інформатизація (показник, за рівнем якого перевіряється й оцінюється ступінь зрілості суспільства, розвиненості країни, а також готовності державної влади до адекватного сучасним потребам виконання свого призначення), індивідуалізація (орієнтація на людину як основного об'єкта і суб'єкта модернізаційного процесу в його сучасному розумінні).

Серед основних чинників, що впливають на розвиток процесу демократизації суспільства на сучасному етапі існування людської цивілізації, можна виокремити:

- втрату привабливості й делегітимацію авторитаризму як моделі національно-державного розвитку внаслідок виявлення його економічної неефективності в якості інструмента модернізації суспільства;
- глобалізацію територіального поширення сучасної демократичної хвилі й масове зростання у світі привабливості демократичних моделей та зразків політичної поведінки внаслідок культурних впливів, що йдуть від західної цивілізації;
- наявність міжнародно-правових стандартів, а також специфічних універсальних чинників (високий рівень індустріального, економічного розвитку, урбанізації; роз-

виненість масових комунікацій; наявність ринкової, конкурентної економіки; соціальний плюралізм; масовий характер освіти), які підтримують демократичні імпульси в різних країнах.

У сучасному світі, що характеризується процесами глобалізації під гаслами модернізації та вестернізації, спостерігається також зворотній процес сплеску національної свідомості, «повернення до свого коріння». І дуже часто будь-які інтеграційні проекти, а особливо Європейський Союз з його безпрецедентним інтеграційним рівнем, сприймається багатьма людьми як цивілізаційний проект, схильний до культурної гомогенізації, як такий, що руйнує національну та релігійну ідентичність.

Тому дуже важливим є усвідомлення того, що участь різних країн світу – у тому числі й України – у цьому інтеграційному проекті, навпаки, може допомогти повніше виразити свою культурну самобутність, зберегти свою національну ідентичність, створити дійсно мультикультурне суспільство, яке зможе нівелювати напруження та агресію, спрямовану на людей з інших груп. А це є важливою складовою поступального руху світової цивілізації.

Незважаючи на відсутність єдиної для всіх системи цінностей, у світовому демократичному політичному просторі все ж діють цінності загальнолюдського характеру, тобто світоглядні ідеали, моральні норми, які відображають досвід усього людства, є спільними для всіх людей незалежно від їх національної, релігійної, політичної приналежності. Саме від людини залежить, на які цінності будуть орієнтуватися сучасне і наступні покоління.

ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ: СУТЬ ТА ОСНОВНІ ТИПИ

Святослава Бекар

*аспірант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Термін «мобілізація» нині має кілька значень. У «Тлумачному словнику» С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової він трактується наступним чином:

1) переведення збройних сил з мирного стану в повну бойову готовність; заклик військовозобов'язаних запасу в армію під час війни; переключення на воєнний стан економіки та державних інститутів країни;

2) приведення кого-небудь або чого-небудь в стан, що забезпечує успішне виконання будь-якого завдання;

Ю. Шведа в «Енциклопедичному словнику» вважає, що мобілізація в політичному лексиконі означає залучення і приведення в готовність сил, засобів, ресурсів, внутрішніх резервів для вирішення певного важливого завдання, здійснення масової кампанії. А політична мобілізація – це залучення політичною партією населення на підтримку своєї політичної програми.

О. Яницький вважає, що мобілізація – це, як правило, відмова від особистих справ і підкорення себе заради суспільного блага: боротьбі за виконання вимог руху, порятунку людей та природи. Мобілізація – це концентрація сил та ресурсів, можливо, із втратами і навіть з ризиком для життя. В «нормальних», не-мобілізованих, умовах накопичення соціального капіталу індивіда потребує часу і власних зусиль, а також часу і знання вчителів,

колег, друзів і знайомих, створення навчальної літератури, практики і т.д. Тобто відбувається санкціонований обмін ресурсами в рамках заданих суспільством часових параметрів. В умовах гострої політичної кризи або катастрофи розхід ресурсів різко перевищує їх накопичення, причому це витрачання не нормоване, а підкорено ситуації, і рішення про участь в цьому процесі індивід або ініціативна група приймають самостійно.

Мобілізація громадян, вказує автор, може бути двох родів: конструктивна, коли група людей, використовуючи наявні мережі та інші ресурси, цілеспрямовано конструює(організовує) такі соціальні дії, як протест або масова кампанія. У цьому випадку, підкреслює С. Терроу, важливу роль грають «мобілізаційні структури, які пов'язують лідерів руху з периферійними його осередками, забезпечують координацію дій та існування руху в часі». І – мобілізація вимушена, стихійна, коли вона диктується критичною ситуацією, техногенною або екологічною катастрофою, також загрозою існуванню спільноти ззовні.

Політична мобілізація інтерпретується як «збір та активізація людей, а також ресурсів державою, політичною партією або соціальний рухом». Причиною активізації мобілізаційних процесів виступає політична влада у таких її проявах:

- як діяльність певних груп, що оцінюються опонентами у негативному контексті та призводять до організації останніх у структури спротиву;
- як суттєвий ресурс, що сам по собі є метою дій консолідованих груп;

Політичну мобілізацію визначають як форсування підтримки тих чи інших політичних дій значними масами населення. Мобілізація передбачає високий рівень участі мас у політичному процесі, їх політичне заангажування. Засоби та технології політичного заангажування можуть бути як м'які, так і такі, що переконують, бо орієнтуються на цілі й інтереси громадян, і жорстокі, примусові, які залучають маси до політичної участі, не звертаючи увагу на їхні думки та погляди.

Т. Кремень вважає, що політичну мобілізацію можна визначити як процес заохочення населення до політичної участі – за умови, що політична участь не завжди відповідає політичній активності. Політична апатія також може вважатися формою політичної участі.

Політичну мобілізацію можна визначити як поступове зосередження і використання державним або недержавним актором політики різних матеріальних і людських ресурсів з метою досягнення своєї мети.

Механізми політичної мобілізації завжди передбачали певну емоційну складову – політичну мобілізацію можна класифікувати, у тому числі, за емоційним повідомленням, на якому вона будується. Залежно від цього політичну мобілізацію можна розподілити на позитивну чи конфліктну.

Позитивна мобілізація будується навколо того потенціалу, який несуть у собі різноманітні позитивні емоції. Спрощено – це мобілізація «за», а не мобілізація «проти». Найбільш яскравим прикладом використання позитивної мобілізації є мобілізація з використанням державних символів – гімн, прапор, герб. Існування в масовій свідомості сталих уявлень про себе як колективну спільноту «ми», про своє місце у світі, про наявність загальних цінностей чи мети визначає ступінь інтеграції мас та їхню здатність до мобілізації. Національна символіка відіграє вкрай важливу роль у формуванні таких уявлень, чим і пояснюється її активне використання в критичні моменти, які вимагають мобілізації суспільства – військові дії чи спортивні заходи.

Конфліктна мобілізація заснована на мобілізаційному потенціалі соціальних конфліктів. Часто саме енергія конфліктного сприйняття реальності стає основою для активної участі громадян. Для розуміння підвалин конфліктної мобілізації необхідно мати на увазі поділ конфліктів на реалістичні та нереалістичні – тобто, ті, які пов'язані з кон-

кретними проблемами соціально-економічного та політичного розвитку, та ідеологічні. Саме останні, як правило, використовуються в політичній мобілізації конфліктного типу. Розповсюдженою технологією є створення «образу ворога», впровадження якого в масову свідомість допомагає відгорнути увагу від інших конфліктів між владою та суспільством, дає величезний ресурс стабільності існуючій політичній системі. Тобто, в цьому випадку використовується така емоція як страх.

Мобілізація народних мас пов'язується з народженням нового політичного лідера, якому вони делегують свої повноваження, і котрий, спираючись на ці народні маси просувається в політичній ієрархії. Мобілізація ресурсів лідера дозволяє йому долати перешкоди на шляху до більш вищого політичного статусу

У межах такого підходу виділяють два засоби мобілізації соціальної спільноти: революційний та еволюційний.

Перший засіб передбачає екстремальне загострення протиріч між соціальними спільнотами в суспільній ієрархії, внаслідок яких, спільнота за малий термін досягає високого рівня мобілізації. Кінцевою метою виступає, в даному випадку, ґрунтовна зміна політичного (соціального) статусу в існуючій системі нерівності. Такий стан призводить до повної чи часткової ліквідації існуючої системи соціальної та політичної стратифікації. Виникає правлячий клас (в термінах Г. Моски), який базується на перевазі виключеної з політичного процесу спільноти.

Еволюційний варіант мобілізації ґрунтується на функціонуванні інститутів представництва, в яких групи впливу (представники) використовують політичні, економічні, медійні засоби з метою мобілізації цільових соціальних спільнот. Процес делегування повноважень, в межах еволюційного способу, не призводить до руйнування системи нерівності, а самі представники характеризуються слабкими зв'язками з мобілізованими спільнотами.

Отже, термін мобілізація походить з воєнної сфери і означає переведення збройних сил з мирного стану в повну бойову готовність; заклик військовозобов'язаних запасу в армію під час війни; переклад на воєнний стан економіки та державних інститутів країни. Мобілізація в політиці – це залучення всіх наявних засобів, сил, ресурсів та резервів для вирішення певної важливої проблеми, здійснення масової кампанії. А політична мобілізація – це залучення політичною партією населення на підтримку своєї політичної програми. Мобілізація може бути двох родів: конструктивна та вимушена. Механізми політичної мобілізації завжди передбачали певну емоційну складову. Залежно від цього політичну мобілізацію можна розподілити на позитивну чи конфліктну. Дослідники виділяють два засоби мобілізації соціальної спільноти: революційний та еволюційний. Відмінність між ними полягає у тому, що перший тип передбачає в кінцевому результаті ґрунтовну зміну політичного(соціального) статусу в існуючій системі нерівності, а в еволюційному варіанті делегування повноважень не призводить до руйнування системи нерівності.

МОТИВАЦІЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ УЧАСТІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ МОТИВІВ

Вікторія Бунь

кандидат політичних наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка

Будь-яка поведінка людини детермінована цілою низкою мотивів, що дозволяють розібратися у сукупності раціональних та ірраціональних чинників електорального вибору. Знання мотиваційних основ поведінки електорату може допомогти прогнозувати голосування як поведінковий акт, регулювати і спрямовувати його дії. Тому особлива актуальність досліджуваної проблематики зумовлюється тим, що знання мотивів і потреб виборців дозволяє з'ясувати можливості зміни електорального вибору шляхом цілеспрямованого втручання.

Проблеми мотивації електорального вибору торкається Е. Ільїн. Він зазначає, що слід розділяти мотивацію участі в голосуванні і мотивацію голосування за того чи іншого кандидата. В такому випадку на участь в голосуванні впливають внутрішні мотиватори (політична активність, почуття громадянського обов'язку) і зовнішні фактори (політична реклама, "ефект приєднання до більшості"). Проте психологічний аналіз проблеми виводить на перший план серед мотивів участі в голосуванні насамперед причини психологічного характеру (так звані внутрішні мотиватори): рівень політичної довіри виборців, наявність „соціального оптимізму”, відчуття каяття за неголосування (політичний абсентеїзм) як дисонанс між потребою та небажанням голосувати тощо.

Проте не слід недооцінювати роль зовнішніх мотиваторів. Оскільки, як зазначає Д. Позняк, аналізуючи модель раціонального вибору, індивід поряд із усвідомленням себе як суб'єкта вибору фіксує факт „заданості” власної поведінки суспільними рамками [4, с. 35]. У процесі вироблення електорального рішення індивідом рефлексується ставлення до себе (чи до своєї соціальної групи) з боку політиків – об'єктів вибору громадян. Таким чином, електоральна поведінка виборців виявляється істотним чином детермінованою фактом усвідомлення виборцями ставленнями до них з боку об'єктів голосування (кандидатів).

На вибір конкретного кандидата, за Е. Ільїним, впливають політична ідентифікація і політична віра, як внутрішні мотиватори і діяльність „виробників соціального тиску” (агітаторів), як зовнішній фактор [2, с. 230]. А. Єрмолін пропонує таку класифікацію мотивів електорального вибору: 1) блок потреб (хочу, повинен, звик голосувати); 2) блок „внутрішнього фільтру” (можу голосувати, надаю перевагу даному кандидату, прогноую результати виборів); 3) цільовий блок (голосую, для того щоб жити стало краще, мій голос є важливий, я можу на щось вплинути). Дана класифікація мотивів пояснює участь у виборах, а не причини голосування за тих чи інших конкретних кандидата чи партію.

Досліджує мотивацію виборців також Г. Артьомов. Він виділяє в структурі мотивації електорального вибору емоційні, раціональні і оціночні елементи. До емоційних належать ті елементи мотивації, які засновані на відчуттях (переживанні симпатії/антипатії, надії/сумніву, захоплення/розчарування та ін.), що виникають у виборців в результаті спостереження за поведінкою кандидатів і спілкування з ними. Раціональними можна вважати ті елементи мотивації, які засновані на очікуванні певної поведінки кандидата, що обумовлене знанням програми кандидата чи партії. Ціннісними елементами мотивації електорального вибору можна вважати ті, які засновані на думці виборця про значущі якості кандидата. Водночас, Г. Артьомов зазначає, що в межах цього мотиваційного комплексу

існують домінуючі (центральні) і периферійні елементи. Натомість в реальній електоральній поведінці ці елементи мотивації поєднуються в різних пропорціях [1, с. 7].

Ю. Левада констатує, що найбільш обдуманим вважають свій електоральний вибір ті, хто зробили його ще до початку виборчої кампанії. Виборці, що роблять свій вибір в останні дні, частіше пояснюють його емоційними мотивами.

На увагу заслуговує експектаційна теорія електоральної поведінки С. Баранова. В її рамках політичний вибір особистості пояснюється структурою психологічних очікувань громадян і мотивами, що поділяються на довготривалі (стратегічні), середньострокові (від 2 – 3 до 20 – 30 років) та короткочасні [4, с. 42]. Залежно від ситуації, кожний із цих мотивів може відіграти вирішальну роль у процесі голосування.

Д. Позняк досліджуючи соціально-психологічні механізми свідомості виборців особливу увагу звертає на такі мотиви як політична ідентифікація, приєднання до більшості. Також дослідник вважає психологічні механізми спрямовані на відтворення виборцями суб'єктивного образу „ідеального майбутнього”, здатними підвищити електоральну активність громадян. Серед таких мотивів слід відзначити політичний оптимізм, віру, почуття громадянського обов'язку тощо [3, с. 33].

Отже, дослідники аналізуючи мотивацію електорального вибору, виділяють внутрішні і зовнішні мотиватори дії. В цьому контексті слід зазначити, що внутрішні мотиватори, що спонукають як до участі в голосуванні, так і до вибору певного конкретного кандидата, можуть слугувати індикаторами розвитку електоральної культури.

Список використаної літератури:

1. Артемов Г. Мотивация электорального выбора [Електронний ресурс] / Г. Артемов // Политический анализ. Доклады Центра эмпирических политических исследований СПбГУ / под ред. Г. П. Артемова. – СПб. : Из-во С.-Петербургского университета, 2000. – Вып. 1. – С. 5–26. – Режим доступа : <http://politanalysis.%20narod.ru/artymov1.html>
2. Ильин Е. Мотивация и мотивы / Е. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
3. Позняк Д. Рефлексивні механізми свідомості виборців / Дмитро Позняк // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 22–38.
4. Позняк Д. Соціально-психологічні механізми політичної свідомості виборців / Дмитро Позняк // Соціальна психологія. – 2004. – № 1 (3). – С. 31–45.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ТЕОРІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Ігор Вдовичин

доктор політичних наук, професор
Львівський торговельно-економічний університет

Людська природа є соціокультурною змінною, тобто існує перш за все у сенсі людської перетворюючої діяльності, що визначає кордони і можливості людських соціокультурних утворень. Соціальний порядок у своїх емпіричних проявах не є біологічно даним і не походить від людського природного середовища, його риси є водночас чинником і наслідком соціального порядку.

У той же час, частина представників постмодернізму ставить під сумнів уявлення про референцію, про буття як присутність. стверджуючи що сучасність характеризується захопом відмінностей між реальністю і її представленням, залишаються лише одні «симулякри», які не володіють жодними референтами, мають відношення лише до власної уявлюваної реальності. Такий підхід є радикальним відступом від традиції політичної думки. Н. Мак'явеллі зокрема, навпаки, суб'єктивізує політико-правові відносини. Він вивільняє індивіда і грубо його кидає в потік історії. Дилеми стоять перед ним жорсткі: загинути самому, погубити інших, раціоналізувати оточуючий політичний хаос неморальними діями. Особистість таким чином змушена вступати в прямий розрахунок із зовнішнім світом без посередництва будь-яких анонімних і всезагальних інстанцій [1, с.241]. У той час як постмодерний підхід вважає що через призму означень він знімає проблему об'єктивності, метода, істини, девальвує наукове знання. Постмодернізм прагне знайти за усіма культурними феноменами дискурс влади, усе проникна здатність якої дозволяє їй «не допускати», «координувати», «переривати» будь-які соціальні структури і встановлення.

Поступовий розвиток постмодернізму передбачав розширення сфери власного застосування та аналізу. Виникнувши як поняття, що характеризує рефлексію, здебільшого, у царині культури, розвиток цього напрямку охопив основні сфери людського існування та самовияву, як-от політика. Якщо постструктуралізм був досить вузькою літературною практикою, то вже постмодернізм задекларовано як більш широкий підхід до пояснення дійсності.

Постмодернізм демонструє свою інтерпретацію політичних практик наступним чином:

- критику класичної логоцентристської наукової позиції, імпліцитної розумінню «наявності», через категорії лінійного детермінізму;
- пошук нових трактувань свободи – маргінальних, розташованих за межами структури, де немає тотального контролю з боку влади;
- текстологічний характер реальності як аксіоматична установка заради подолання авторитету суб'єкта, будь-яких можливостей центрування та перспектив «cogito» [5, с.113].

Для оцінки сенсу постмодерної думки доречно звернутись до Ф. Ніцше, з його ідеєю «прагнення до влади». «Незалежність – талан небагатьох, привілей сильних. А хто, нехай із найповнішим правом, однак не маючи реальної потреби, домагається незалежності, той доводить, що він, мабуть, не тільки сильний, а й сміливий до непогамовності. Він подається в лабіринт, він тисячократно помножує небезпеки, що їх і так готує нам життя, і не найменша з них та, котру ніхто не бачить навіч: де саме він заблукає, стане самотнім і де його розшматує якийсь печерний Мінотавр сумління»[4, с. 34].

Тобто навіть Ніцше пропонує більш конструктивне розуміння політичних відносин. Він наголошує, що прагнення до влади має не тільки кількісний, але і якісний вимір. Він вважає, що в людині поєднуються матерія, глина, бруд, божевілля, хаос, а з іншого боку – творчість, творення, твердість, споглядальне божество. Перші якості притаманні простим людям, другі – шляхетним аристократам. Прагнення до влади в обраних є творчим, у трудящих – руйнівним. На його думку будь-яке суспільство є лише підмостками, завдяки яким аристократія піднімається нагору до вищих завдань, до необмеженого панування. Єдиним мірилом людської цінності визнається прагнення до влади. Тому головними атрибутами людини є її могутність, незаперечне право наказувати, панувати над усім і всіма. Можна відкинути такий підхід, та він пропонує певні координати.

У той час як постмодернізм поєднує різноманітні концепти, спільним для яких є підхід до осмислення дійсності, що не передбачає матричного центрування, а навпаки – програмує ідейний релятивізм.

Зокрема Ж. Бодрійяр наголошуючи, не безпідставно, що сучасні гуманістичні гасла є своєрідним прикриттям для заперечення спроможності індивіда приймати рішення і нести за них відповідальність, по суті зводячи людину до стану тварини. «Толерантність, котрою він (індивід – І.В.) користується, належить до того ж самого порядку, що й терпимість до тварин, про яку ми вже говорили, – це операція, за допомогою котрої соціальний лад закликає і контролює свої нав'язливі манії» [3, с. 281]. Та французький мислитель відкидає саму можливість творення суспільства базованому на певних принципах (навіть соціальної ієрархії і кастовості),

Ж. Бодрійяр переконує що зникає реальна спроможність владних інститутів контролювати функціонування суспільства, його соціальну природу. Зокрема, як приклад, він наводить відношення до освіти: «Влада (або те, що займає її місце) вже не вірить в Університет. Насправді вона знає, що він – це лише зона розміщення та нагляду за цілою віковою категорією, тож їй немає діла до відбору – свою еліту вона відшукає в іншому місці або ж по-іншому. Дипломи нічого не варті : то чому вона мала б відмовлятися видавати їх, втім, вона готова видавати їх усім, тоді для чого ця провокаційна політика, якщо не для того , щоб конкретно спрямувати енергію на досягнення фіктивної мети (відбір, робота, дипломи тощо), на мертве референційне, що загниває»?[2, с. 213] Провідною ідеєю для постмодерну є переконаність у симулятивній природі усіх формальних демократичних процедур: виборів, референдумів, самого процесу голосування, через відсутність у них спроможності сутнісно змінювати характер політико-правових відносин. Як індивід так і маса втратили суб'єктність.

Політичні відносини перетворююся у своєрідний спектакль, розіграний в умовах повсякденного життя перед спраглим до видовищ громадянином, – передвиборче дійство та телеігри – це в свідомості людей упродовж тривалого відрізка часу одне й те ж. «Руйнується й правосуддя: повсюдно позбавлений відповідальності індивід щоразу лише виступає приводом для функціонування бюрократичних структур і вважає, що його повинен судити не суд, а ціле суспільство»[3, с. 279].

Окремо слід окреслити *питання історизму*, розгляд історичного крізь призму дискретності, тому замість поступальної еволюції розглядають радше системну хаотичність, непрогнозованість і часто випадковість такого розвитку.

Текстологічний характер пояснення політичної дійсності полягає в тому, що метафора тексту, як висхідна умова схоплення людського буття, перетворює політичне в глобальний інтертекст із численними посиланнями на інші сфери людського буття та осмислення людини в нерозривності з такими текстологічними практиками, що фактично унеможливує її автономний розгляд, а екстраполює дослідницьку увагу на комплекс чинників, що переплітаються між собою (від ціннісних пріоритетів до характеру політичного режиму) [5, с.114].

Отже, під *постмодернізмом* варто розглядати специфіку світоглядного, аксіологічно-гносеологічного охоплення світу, що ґрунтується на таких принципах, як неопредетермізм, політичність мислення, плюралізм, текстологізм у означенні дійсності.

Для об'єктивного аналізу такого складного інтелектуального концепту як теорія постмодернізму у прикладанні до політологічних проблем слід враховувати незаперечну різноманітність дослідницьких підходів постмодерного статусу, яким непритаманна наявність методологічної однорідності та схожості. Це радше спільна дослідницька стратегія, яка передбачає різноманітність у тактичних підходах до пояснення багатьох феноменів та явищ, зокрема питань політичної теорії, політичної історії, функціонування сучасних політичних інститутів та процесів.

Власного вирішення проблем постмодернізм не те що не пропонує, але радше схиляється до думки що воно неможливе, окрім як шляхом руйнування існуючих політико-правових, соціально-економічних, духовно-культурних практик. І чи не найбільш ефективним на цьому шляху йому видається насильницьких інструментарій. Не можна говорити про цілісність і виразність постмодернізму в політичній теорії – це своєрідний еклектичний інтелектуальний сумнів, свідчення цивілізаційного виклику, яке постає перед людською цивілізацією. Викликають застереження постмодерного теоретизування стосовно прав людини, її становища в сучасному суспільстві через відкидання табу, відповідно – і насильство не є обмежене у будь-якій формі.

Список використаної літератури:

1. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальной личности / Л.М. Баткин. – М.: Наука, 1989. – 272 с.
2. Бодріяр Жан. Симулякри і симуляції / пер. з фр. В. Ховхун / Жан Бодріяр. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
3. Бодріяр Жан. Символічний обмін і смерть / Переклад з французької Леоніда Кононовича / Жан Бодріяр. – Львів: Кальварія, 2004. – 376 с.
4. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Пер. з нім. А. Онишко / Ф. Ніцше. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
5. Політична думка ХХ-початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. Ред.: Н.М. Хоми; [Т.В. Андрущенко, О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко та ін.]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2016. – Т. 1. – 516 с.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Андрій Гарбадин

кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка

Наш час. Саудівська Аравія стала першою країною, яка надала підданство робот. І знову ж таки цілком прогнозоване та логічне обурення викликала ця новина. Передусім у жінок – робот Софія не була одягнена у хіджаб та була присутня на заході без чоловіка-опікуна. Таких прав не мають «живі» жінки у цій країні.

Що основне у цій історії? Страх перед невідомістю, страх перед штучним інтелектом, властивий людській природі. Від конспірологічних відхилень до цілком логічних, первинно етичних, а вже потім політичних питань. Які, зокрема, постають у контексті останньої історії.

Загалом, звужуючи проблематику штучного інтелекту до політичного підтексту, ми зіткнемося із трьома найпоширенішими запитаннями.

По-перше, чи можемо ми використовувати штучний інтелект замість чиновників, оптимізувати з його допомогою державну структуру загалом? Відповідь очевидна – безумовно можемо. І вже використовуємо. Навіть в Україні. Електронне декларування, системи типу прозого – це те, що вже є реальністю. Неминучим можна вважати і подальше посилення дискусій щодо впровадження елементів електронної демократії. І всі ці елементи

поступово ставатимуть нашою реальністю, правда із відчутним запізненням порівняно із практикою країн прогресивнішого типу. Важливо прийняти як факт лише одне – роль штучного інтелекту, інформаційно-електронних технологій і у політиці, і у нашому житті буде лише посилюватися.

По-друге, чи можна використовувати штучний інтелект як інструмент для політичного маніпулювання? Відповідь – так, безумовно. Інше питання у мірі ефективності таких технологій зараз. Близько 40% американців звертають увагу на свій телефон у перші 5 хвилин після пробудження. Протягом дня вони звертають на нього увагу принаймні 50 разів. Основною причиною уваги до цього гаджету будуть безумовно соціальні мережі. Варто зауважити, що дана статистика не враховує інших гаджетів – ПК чи планшетів, ноутбуків.

Соціальні мережі мають значення – вони створюють ілюзію приватного простору, створюють абстрактних нас, зі своїми інтересами та переживаннями. Останні флешмоби, а точніше їх резонанс та вага для світу загалом, не можуть не вражати – від #faceofdepression до #metoo – усі вони підіймають давню проблематику, яка отримала розголосу тільки зараз якраз через легкість дистанційного вивільнення свого, інтимного, потаємного.

Якщо виявляти політичний вимір даного питання, то воно носить справді обширний характер. Не вдаючись до глобальних, ідеологічних дискусій, звужимо нашу проблему якраз до практичного, політологічного огляду. І тут якраз все не так однозначно. Ні для кого не секрет, що у політиці все частіше використовують ботів – несправжні сторінки із несправжніми інтересами та друзями, що активно коментують усе на світі. Це інструмент політичної боротьби у соцмережах використовують майже всі. Проте виникає логічне запитання у їх ефективності. Треба пам'ятати, що політика, її осмислення завжди поляризоване, завжди передбачає поділ на своїх та чужих, правих та неправих. Відповідно роль ботів у формуванні суспільної думки є сильно завищена – боти зазвичай несуть ненависть, критику та образи. Відповідно якщо у людини сформована власна ідентичність, політична зокрема, жоден бот її не переконає у зворотному. Відповідно боти, скажімо російські у американській президентській кампанії, більше діагностували реальні лінії проблемного розмежування самого американського суспільства – зламати його підвалин несправжнім людям просто нереально, скільки їх би не було. Ці боти просто вдарили по проблемах та ненависті, які є характерними для будь-якого суспільства.

Загалом коли ми розглядаємо специфіку соціальних мереж то варто розуміти, чим вони відрізняються від телебачення. Маніпулювання із телебаченням може бути політично ефективним, оскільки останнє подає нам готову інформацію, яку ми споживаємо. Як приклад у Росії – коли всі телеканали державного значення нею і керуються, альтернативних точок зору немає і бути не може. Тому споживач інформації виключно із ТБ може свято вірити у «розіп'ятих дітей» і т.п. У соціальних мережах такий алгоритм уже не працює. Тут ми не лише творимо себе, але і реальність навколо – стрічка подачі інформації facebook це прекрасно ілюструє оскільки залежить від наших вподобань. У соціальних мережах ми обираємо інформацію, контент, якій для нас цікавий та важливий. І тільки нам обирати що читати – CNN, Fox News чи RT. Зрештою якщо нам не подобається та інформація, яку подають наші друзі ми легко можемо влаштувати «френоцит» – «почистити» коло нашого спілкування так, аби наша ідентичність залишалася захищеною.

Підсумовуючи зауважимо, що ми по суті стаємо свідками формування абсолютно нових технологій, нових механізмів маніпуляції, причинених штучним інтелектом.

По-третє, чи існує етична дилема стосовно використання штучного інтелекту? Чи несе він у собі потенційну загрозу? Відповідь на ці питання містить у собі дві складові.

Потрібно мати на увазі, що етична складність притаманна абсолютно всім інноваціям, які виникають у процесі еволюції, особливо якщо їх можна політизувати – від етики «прав людини» до біополітики. І єдиний вихід тут лише у процесі вільного та демократичного осмислення цих явищ. Вертаючись до вищезгаданої Саудівської Аравії – коли у країні досі жінки не мають вільного виборчого права, реальної політичної дієздатності, усі інші інновації виглядають лише як спроба формування прогресивного іміджу перед світом.

І стосовно потенційних загроз. Вони знову ж таки характерні для всього прогресивного, всього, що відбувається на наших очах. Це особливо популярний образ у масовій культурі – від «Термінатора» Джеймса Кемерона до «Вона» Спайка Джонса. Різні історії, але схожа суть – потенційно штучний інтелект може перевершити свого творця. Мабуть найкраще і найефектніше в історії кіно цю ідею зобразив Стенлі Кубрик у легендарному фільмі «Космічна одіссея 2001 року». Цією метафорою просякнута вагома частина даного феномену, на ньому весь страх і ґрунтується. Страх поки лише потенційний, на що залишається і сподіватися.

Підсумовуючи варто зауважити, що осмислення проблематики штучного інтелекту політики та політиками, нас під їх впливом, політизація цього феномену загалом, мало чим відрізняється від осмислення будь чого іншого. Політика тісно пов'язана із усім, що потребує оцінки, оскільки це є інтересом людини загалом. Відповідно і сценарії тут чітко простежуються – від схвалення та позитивних оцінок до панічної критики. Як це відбувається завжди. І буде відбуватися.

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ФОРМА РАЦІОНАЛЬНО-ІРРАЦІОНАЛЬНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ

Валерій Денисенко

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Суттєве значення у формуванні та втриманні ірраціонального в сенсі людського буття відіграє ідеологія. Ця специфічна форма теоретичного відображення та пояснення дійсності почала класично оформлятися (у повному розумінні поняття) лише в новоевропейській історії. З нашого погляду, пояснити її як результат структурованої свідомості – «колективне уявлення» (прояв, а не причина), «деформоване уявлення», тобто як своєрідний осад в системі символічних форм вияву людської раціональності – буде недостатньо, адже тут не розкривається механізм формування феномену. А дослідити цей механізм необхідно, тому що однозначно як систему раціональних чи ірраціональних знань ідеологію, на нашу думку, трактувати неможливо. Вона містить у собі обидва способи пізнання дійсності (як раціональний, так і ірраціональний), вона ж детермінує адекватні їм способи її практичного відтворення.

Масова свідомість не має логічного зв'язку. Виступаючи загальною, ніби зовнішньою формою свідомості, вона створює в собі містичний зв'язок, де виявом останнього є «співпричетність». У цьому контексті важливо включити до сфери дослідницькою інтересу інституційні основи ідеології, суб'єктів її продукування. Поруч з цим – зосередити

увагу на її теоретико-пізнавальній функції в сенсі раціонально-ірраціональних меж відображення соціального буття.

Ірраціональність ідеологічного змісту виникає у перервних, логічно нелінійних актах історії з її випадково поєднаними віхами. В дискретності альтернативних, критичних, неупорядкованих можливостей губиться початковий і розгорнений у неперервності іманентний логічний принцип буття (хоча випадковість поєднання історичних моментів вибудовує свою логіку, але ця логіка ірраціонально алогічна). Така історія домінує (бо вона єдино зрима) над принципами логіки і з основ її розгортання та пояснення вибудовується теоретичне обґрунтування (інтерпретація), що стає заміником логіки з її розгорнутою системою законів та закономірностей. Ця інтерпретаційна теоретична ідея претендує на об'єктивність, достовірність, майже фотографічність, а тому одномірно безальтернативна. Звідси, до речі, бере свій початок ідеологія тоталітарного типу, заснована на утвердженні пріоритету теоретичної ідеї, що також зазіхає на об'єктивність, науковість знання, декларує віднайдення своєрідної універсальної «найрозумнішої істини», що підіймається над живою, вільною особистою свідомістю в наповненості її світосприйняття.

Так, на наше переконання, ірраціональні критерії ідеології потрібно шукати в ірраціональних засадах одного з пластів об'єктивності – історії, коли її перервність, алогічність, одномірна здійсненість, відірваність від внутрішніх логічних детермінантних принципів буття сублімує в систему своєї специфічної теоретичної інтерпретації. Ця самоактуалізація в історію є своєрідною компенсацією за нереалізованість, в основному, в тих альтернативних можливостях, які вкладені у принципи логіки, що ніби започатковували та визначали наперед можливості, долю.

Руйнування логічної та заміщення історичної детермінованості як самодостатньої може бути покладене в основу розриву (точніше було б говорити про з'яву випадкових, неадекватних усієї цілісній системі цього ряду елементів) логічної лінії «мета – засоби – технологія – результат». А виникає це, ми вважаємо, у результаті невідповідності між загально-логічними принципами буття і конкретно-історичними одномірностями їх вияву, що може призвести до абсолютизації значимості історичної форми над логікою змісту. Така розірваність або механічне поєднання структурних складових цілісного процесу дії (в будь-якій сфері буття) спокушає до спроби завершити в якийсь спосіб цю лінію, що перестає органічно вибудовуватися в цілісний процес, виправдавши чи засудивши вияв неспроможності. Основою, яка компенсує неадекватність у цьому ланцюжку, може виступати ідеологія, що відіграє роль інтегратора неоднорідності, а тому ніби створює штучну логіку для можливого впорядкування людської дії. В цьому сенсі вона стає абсолютною цінністю і набуває ірраціональних форм. Як підкреслює К. Ясперс, ідеологія слугує думуючому суб'єктові абсолютною істиною, на засадах якої він вибудовує власну концепцію світу і своє місце в ньому; цим самим суб'єкт здійснює самообман, що є необхідним для виправдання себе, для прикриття своїх справжніх намірів, аби у той чи інший спосіб уникнути потрібних рішень, виходячи з власної користі в цій ситуації.

У Новий час неоднозначну роль щодо становлення ідеологічних форм мислення відіграв сцієнтизм. Абсолютизуючи раціоналізм, він разом з тим стверджував ірраціоналізм. Як наслідок, один із чинників формування ірраціональних засад ідеології лежить в основі механізму творення системи знань – у самому раціоналізмові. Останній може виявлятися в ірраціональних формах:

а) як саме відчуження, коли відбувається ідеальне конструювання раціонального, яке доводиться до формалізовано-алгоритмічних форм (така конструкція знань виступає вже не як відображення дійсності, а як самоцінна ірраціональна формула, у відповідності

з якою мусить узгоджуватися дійсність. В основі відношення такої надсистеми знань до дійсності лежить тоталітарний принцип, а тому вона виконує своєрідну функцію детермінації тоталітарної системи ідеології);

б) як точний відбиток дійсності, «тверезе» мислення, розуміння дійсності, «якщо вона є насправді», що не спонукає до вияву принципів та формування теоретико-понятійної системи знань про цю дійсність. Подібне «вписування», «втрапляння» в логіку буття дійсності детермінує специфічну конформістську свідомість, адже відкриття, розуміння об'єкта – це певне пристосування до нього без усякої можливої логіко-теоретичної деструкції заради пізнання. В руслі такої «епістемологічної» системи вибудовує свою теорію ідеологія, адже тут задаються основні ірраціональні координати останньої: символізм, алгоритмічність, відчуженість надпонять від принципів буття та буквально предметне «втягування» дійсності в спрощену конструкцію теорії, що розрахована на ніби розпредмечувану функцію здорового глузду.

Коли основа певної концептуальної позиції, її вихідні передумови перетворюються в неперехідні істинні цінності, а їх зміст повністю ототожнюється з реальністю, відбувається догматизація. Рациональність перестає бути відкритою формою і замикається на собі і цим самим абсолютизується, перетворюючись в ірраціональність, і стає ідеологією.

Рациональність, що самоактуалізувалася в закритій формі існування – ідеології, об'єктивуючись, продовжує стверджувати себе в системах соціальних відносин та влади і стає основою конструювання знову ж таки згадуваного нами вище тоталітаризму. Тоталітаризм, у свою чергу, становить собою дедалі наростаючий рівень уніфікації всіх форм вияву людського життя в різних його вимірах – господарському, політичному, культурницькому тощо: це рівень всебічної регламентації та раціоналізації праці, поведінки, міра зруйнування багатоманітних зв'язків у суспільстві, атомізація соціуму, перетворення його в «натовп одинаків» та підкорення кожного індивіда одному центру соціальної та політичної влади". Що зрештою постає у кінцевій іпостасі гострого ірраціоналізму.

ПРИНЦИП КОРИСНОСТІ ЯК ОСНОВА РАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УТОПІЇ ТА АНТИУТОПІЇ

Галина Іленьків

*аспірант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Утопія, будучи системою специфічною, системою, яка базується на строгому домінуванні раціональності у всьому, є побудованою з дотриманням певних принципів, що і визначає її як окреме явище політичної думки. В цьому плані як передвісниця Просвітництва утопія спирається на людську раціональність як на найважливішу засаду як організації політичного життя, так і його пізнання. Тобто, принципи раціоналізму реалізуються на двох рівнях: онтологічному та гносеологічному.

Серед принципів раціоналізму на онтологічному рівні базовим та системозапочатковуючим є принцип корисності. Він, з однієї сторони, є найпростішим та найзрозумілішим, з іншої – безсумнівною підставою для реалізації принципів більш високого рівня, наприклад, щастя чи загального блага.

Природно, що саме поняття корисності змушує нас звертатися до утилітаризму – політичної теорії, що з цього поняття виходить. Ми вважаємо за доцільне скористатися визначенням І. Бентама, який стверджував, що принципом корисності ми називаємо такий принцип, що схвалює або не схвалює будь-яку дію, залежно від того, чи має вона (як нам здається) прагнення збільшити або зменшити щастя тієї сторони, про інтерес якої йде справа, яке, на нашу думку, є доволі вичерпним та пояснює саму суть принципу корисності, не вдаючись до зайвих деталізацій.

Для утопії актуальною є двостороння корисність, яка, втім, має властивість переростати в корисність односторонню. Йдеться про те, що як людина повинна приносити користь державі, так і держава має приносити користь людині, саме на цьому ґрунтується існування ідеальної держави всезагального блага. В той же час держава існує з єдиною метою: щастя кожної людини та всього суспільства, тому користь для держави незмінно означатиме користь для самої людини.

Очікувано дзеркального вигляду набуває ситуація в антиутопії, де держава перетворюється на самоцінність. Розуміння як цінності політики, а зокрема – політичної влади, причому в сенсі цінності-мети, тобто цілі політичної діяльності – саме те, що дозволяє антиутопії демонструвати антигуманність тоталітарного режиму в самій його основі. Тобто, для цього не потрібні жорстокі приклади минулого, достатньо лише розуміння засад існування тоталітарного режиму.

Як утопія виправдовує існування тоталітаризму заради блага людини, так антиутопія його (тоталітаризм) засуджує. Звичайно, і в одному, і в іншому випадку йдеться про безкомпромісність та відкидання будь-яких можливих виправдань засуджуваного. Однак, в двох речах утопія та антиутопія неминуче сходяться. По-перше, держава повинна бути корисною для людини. Ця корисність має різні цілі та різні мотиви, проте є незаперечним елементом організації політичної системи. По-друге, основою корисності для кожної людини є керованість.

Власне, наголосимо на останній, беручи до уваги специфіку організації управлінської системи. Максимум раціональності в прийнятті політичних рішень – головний принцип її побудови. Тільки якщо утопія пропонує звернення до еліти – кращих, найбільш талановитих представників суспільства (зрештою, до цього звернеться меритократія, і в цьому ми вбачаємо її утопізм, проте це варто розглянути в окремих дослідженнях), то антиутопія розчаровується в людській раціональності і починає повертатися до ідей остаточного звільнення людини від політики. Еліта поступово витісняється, замінюється на машину, штучний інтелект, який не повинен та не може за своєю суттю мати ірраціонального.

Корисність керованості полягає насамперед відсутності необхідності людині турбуватися про те, що є важким, неприємним та змушує її витратити власний час. Навіть не зважаючи на те, що Т. Мор чи Т. Кампанелла описують свої системи як типово демократичні чи наближені до демократичних (принаймні за схемою організації державної влади), тут має місце саме керованість. Так, наприклад, у «Місті Сонця» очевидно є схильність людей підкорятися. У них немає волі до влади, адже влада для них – нічого, а управління – обов'язок, що має бути покладений на найбільш здібних заради загального блага.

В той же час утопісти розуміли певною мірою психологічні основи існування людини, хоч і не означували їх. Так, бажання бути корисним можна співвіднести з виокремленим вже значно пізніше прагненням до самореалізації. Саме визнання з боку суспільства здібностей людини та її досягнень є одним з індикаторів самореалізації, що утопісти фактично і вписують в відносини влади: людина погоджується на честь та обов'язок влади, тому ще це означає визнання.

Повертаючись до раціональності, зауважимо, що саме з неї виходить розуміння суті та специфіки функціонування ідеальної держави. Зважаючи на те, що людина, а отже і суспільство, раціональні, вони мають розуміти, що держава ідеальна, тобто охоплювати цю властивість розумом, а не відчуттям. Можна було б сказати, що навіть тут ірраціональне залишається відкинутим, проте правильніше сформулювати як: тут ірраціональне відкинуте насамперед. Тому що саме існування держави залежить лише від того, чи сприймають її корисною її громадяни.

Тобто, ідеальна держава фактично зводиться до оптимальної, проте не в плані функціонування політичних інститутів та протікання процесів, а швидше – в плані відчуття і розуміння її корисності кожним окремим громадянином. Такий підхід ми вважаємо доволі прогресивним для початку XVI століття, оскільки він заснований на суб'єктивізмі та індивідуалізмі, які ще довго не займуть панівного становища в політичній науці. І нехай утопія нівелює людину як суб'єкта політики, передаючи суспільне життя до відання найбільш талановитих (корисних суспільству), проте важливою залишається її оцінка.

Саме тут, на нашу думку, варто повернутися до теми утилітаризму, в якому ми вбачаємо реалізацію принципу утопізму. Тобто, значною мірою утилітаризм від утопії є похідним, він наближений до утопії в питаннях побудови оптимальної держави на основі принципу корисності, що буде означати забезпечення щастя максимальної кількості членів суспільства. Щоправда в утилітаризмі знімається аспект нездійсненності (всезагального щастя в умовах існування найбільш ефективних інститутів), що і не дає нам можливості назвати його утопією.

Антиутопія, зважаючи на її типово постмодерний формат, відкидає аспект корисності, розглядаючи його як негативне явище в умовах сучасних цінностей. Власне, цінності і стають причиною зламу, зміни пріоритетів і перенесення корисності в площину з від'ємним знаком. Причиною такого зрушення стає дегуманізація людини в умовах суспільства споживання та полегшення людського життя за рахунок матеріально-технічного прогресу.

Отже, принцип корисності є базовим в організації політичного життя в утопії чи антиутопії. На його основі будується раціональна (онтологічно) держава та формуються оптимальні інститути, завданням яких є забезпечення щастя кожної людини.

Список використаної літератури:

1. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – Москва: РОССПЭН, 1998. – 189 с.
2. Кампанелла Т. Місто Сонця / Т. Мор, Т. Кампанелла Утопія. Місто Сонця. – К.: Дніпро, 1988. – 207 с.
3. Мор Т. Утопія / Т. Мор, Т. Кампанелла Утопія. Місто Сонця. – К.: Дніпро, 1988. – 207 с.
4. Тоффлер Э. Шок будущего [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2008. – 560 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Toff_Shok/index.php.

ІДЕЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В КЛАСИЧНИХ ТЕОРІЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Василь Климончук

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Вся історія людства – це проблема постійного вибору. І чим більше ускладнювалися суспільні відносини, їх якісні видозміни та розвиток, тим самим інтенсивніше змінювалися і, власне, сам характер, умови, зміст вибору. Визначальним символом, що обумовлює подібну динаміку людської активності, є система цінностей. Система цінностей є тим фактором, що дає можливість характеризувати рівень розвитку (історичний, цивілізаційний, культурний, соціальний, політичний тощо) суспільства загалом, потенційні можливості його прогресування, стан сформованості суспільно-політичних ідеалів.

Складність формування нової системи цінностей у політичній, соціальній сферах життя сучасної України пов'язана з наявністю цілої низки складових, що діють у різновекторних напрямках: значний вплив попередньо сформованих ідеолого-культурницьких вартостей доби соціалізму, що залишаються не лише пам'яттю, а ще стилем, формою, а то й ідеєю життя; досить інтенсивний, часто безкомпромісний спосіб “гуманного” нав'язування домінуючих вартостей, що стають уніфікованими орієнтирами розвитку сучасного світу; не простий спосіб „поєднання” цінностей ранньобуржуазної доби, яку переживає сучасна Україна, та вартостей християнської ідеї (з її все-таки ще історично провізантійською ментальною сповідальністю); суперечність між ментальністю традиціоналізму та психологією, діяльністю, ідеями сучасної постмодерністської людини.

Отже, ми маємо складну систему самої політичної та громадянської онтології, складні способи формування духовно-психологічних та ціннісних основ у ній і ще складнішу систему розуміння цього та інтерпретації. Тим більше, цього вимагає не лише сучасна теоретико-пізнавальна сфера нашого буття, а й практика – реальні трансформаційні процеси політичного, ідеологічного, громадянського життя, які переживає Україна.

Саме ХІХ сторіччя стало підготовкою до формування цілісної самостійної аксіологічної теорії, в тому числі і стосовно визначення політичних цінностей.

В першу чергу, як ми вважаємо, ціннісні орієнтири у всіх сферах буття українського суспільства визначаються (особливо в останні чотири сторіччя) ідеєю національного самовизначення. Ідеї громадського гуманізму, про які пишуть дослідники відродження, мали, поза будь-яким сумнівом, в Україні свою специфіку. Насамперед, вони пов'язані з процесом формування національної свідомості та національної культури, в тому числі і політичної культури. Саме гуманістичні ідеї сформували основну на довгі часи ціннісну ідею національного визволення. Загалом же, як правильно, на нашу думку, відзначає В.Литвинов, епоха Відродження в Україні сформувала “комплекс ідей, які називають свободою ідеями громадського гуманізму: національна самосвідомість, патріотизм, громадське служіння (“спільне благо”), справедливість, політичні свободи” [6, с. 302].

Подібні ідеї громадського гуманізму ми знаходимо вже у творах діячів Острозького культурно-громадського гуманізму, насамперед, Г. Смотрицького, Х. Євлевича, М. Пашковського, Л. Зизанія, Д. Наливайка, М. Смотрицького та інших відомих подвижників культурно-національного відродження. В межах такої доктрини осмислення ідеї і цін-

ності свободи, справедливості, патріотизму, формуються республіканські чи державницькі ідеали на ґрунті становлення етнічної чи національної самосвідомості.

Лише в ХІХ ст. ці попередньо окреслені ціннісні ідеали артикулюються в глибоко осмислювану систему. Таку первинну, артикуляційну дію щодо цінностей здійснюють видатні духовники української нації: Т. Шевченко, М. Драгоманов, М. Костомаров. Нація, державність, свобода, справедливість, демократія – ось ті системи, визначальні політично-культурологічні цінності, що остаточно ствердилися у ХІХ сторіччі, наприкінці його викристалізувалися в теоретичних дискурсах.

Для М. Грушевського цінності, що лежать в основі інституалізації, не є суто матеріальними. Демократичні права і свободи, “ідеї національної згоди й гармонії”, “почуття тих великих моральних вартостей, які має здійснити Україна в своєму житті, щоб внести їх в життя людства, повинно бути провідною ідеєю, яка мусить запанувати над розумом, чуттям і уявою громадянства ... , щоб воно стало його релігією, його найвищим добром [7, с. 159]. Таким чином, на думку М. Грушевського, історичний процес українського народу, творення ним соціальних інститутів ґрунтується на “реалізації одвічних гасел українського трудового народу: права на землю і права на повний продукт праці” [2, с. 29], “боротьба за “землю і волю” була головним нервом активності українських мас. Саме у такому контексті М. Грушевський надає важливого значення такій цінності, як національна ідея як фактор інституалізації.

Подібне ж трактування ціннісних визначень соціально-політичної історії та буття є у М.Костомарова, відповідно до якого українці “із давніх-давен відзначалися особистим прагненням свободи” [5, с. 39] на відміну від російського народу, де основною ціннісністю є “тріумф панування загальності (“общинності”) над особистістю” [5, с. 60].

Б. Кістяківський, відстоюючи формалізуючу основу свобод людини – право як одну із основних громадсько-політичних цінностей, дуже застережено ставиться до більш формалізуючих, навіть відчужуючих детермінантів свободи, що в такій формі “нав’язують” різні межі для здійснення особистих свобод (економічний, соціальний, історичний детермінізм) [4, с. 190-193].

Проблема осягнення ціннісних визначень політичного, соціального, культурного буття хвилювала і примушувала весь час до себе повертатися і великого українського гуманіста І. Франка. Універсальною започатковуючою основою стає, на нашу думку, для І. Франка така цінність, як “національний ідеал”. У трактуванні І. Франка “національний ідеал” – це всезагальний багатогранний духовний феномен, який впливає із буття народу і всебічно охоплює це буття у всіх його проявах та вимірах у духовно-мисленному визначенні, що постає перед суспільством як вірогідна, теоретично вмотивована перспектива його розвитку. “Національний ідеал” за І. Франком – то могутня духовна сила в боротьбі народу за свободу, справедливість [6, с. 219].

В той же час Ю. Бачинський на сторінках більшості своїх праць, а найперше – “Україна ігредента”, “Поділ Галичини...”, “Глюсси”, “Большевицька революція і українці” – розглядає державу як цінність особливого кшталту, що з одного боку стає метою самореалізації нації, а з іншого – засобом для осягнення всіх форм свободи. Ю. Бачинський виділяє два основні завдання класової держави. Перше полягає в тому, щоб “усанкціонувати визиск неспідаючої кляси клясою спідаючою”. Другим завданням є “вдержувати працюючі, визискувані кляси у формі визиску, відповідаючій вимогам витворення даним способом продукції” [1, с. 94-96]. Виявом свободи як цінності громадянського сенсу для Ю. Бачинського є свобода пріоритетів національного, соціального змісту (класи), а виявом свободи у її політичному сенсі – це ствердження незалежності, самостійності української держави.

Ми назвали тут ті основні політичні напрями, що певним чином визначали духовно-ідеологічні, науково-дослідницькі зацікавлення тогочасної історичної доби України, де єдиною системо-визначальною основою для них була ідея державності.

Таким чином, досліджуючи особливості визрівання та формування окремих аспектів політичних цінностей, їх місце та роль в системі політико-владних та комунікативних відносин, можна стверджувати, що вся ця складна історія пошуків, доказів, помилок загалом спричинила те, що держава як ціннісна одиниця виміру людського життя і як цілісна аксіологічна система з'являється лише в кінці XIX ст. (хоча доповнення, дорозвиток, вдосконалення її – ще є завданням сьогодення і майбутнього).

Сучасний етап глобалізаційних, інформаційно-технологічних змін суттєво міняє і ієрархію цінностей. Ідеалами вищого рівня нашого часу стають цінності утилітарного, практичного характеру, що не відкладаються як традиції, норми, ідеали, а є релятивними, сьогоденними, такими, що легко і корисно можна опредметити.

Якщо західний світ переживає складну і суперечливу переоцінку цінностей як би у одній площині, то сучасна Україна – у декількох, що одночасно наклалися одна на іншу; вплив загальних світових глобалізаційних процесів з усією множиною цивілізаційних виявів, власний етап якісно нового переходу до зовсім іншої системи державного устрою, владних відносин, соціальних форм буття тощо.

Список використаної літератури:

1. Бачинський Ю. Україна irredenta. – Берлін. Вид-во Української молоді / Ю. Бачинський. – 1924. – XXII. – 237 с.
2. Грушевський М.С. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання / М.С. Грушевський. – К., 1920. – 64 с.
3. Гуманістичні та реформаторські ідеї на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 382 с
4. Кистяковский Б.А. В защиту научно-философского идеализма / Б. Кистяковский // Социальные науки и право. – К., 1916. – С. 190–193.
5. Костомаров М. Дві руські народності / М. Костомаров. – Київ–Лейпціг, 1906. – С. 75.
6. Франко І. Наш погляд на польське питання // Зібрання творів: у 50-ти т. / І. Франко – К., 1986. – Т. 45. – С. 204–220.
7. ЦДІА України у М., Львові. Ф. 401 4 т. Ок. 1, стр. 48 (редакція журналу “Літературно-науковий вісник”. Статті, рецензії, огляди та ін. наукові праці Грушевського з філософії, соціології та естетики, а також джерелознавства).

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ЯК ДИСКУРСИВНИЙ МЕТОД ЗМІНИ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Соломія Кривенко

кандидат політичних наук, асистент
Український католицький університет

Громадськість – це комунікаційна система, в якій відбувається обмін інформацією та поглядами і до якої кожен член суспільства юридично та фактично повинен мати доступ¹.

¹ Штротмайер Г. Політика і мас-медіа / Герд Штротмайер. – пер. з нім А. Орган (Серія «Бібліотека журналіста»). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2008. – С. 64.

Громадська думка впливає на формування консенсусу у відповідній спільноті щодо виду суспільно-політичних відносин, які у ній панують (чи можуть панувати). Через формування громадської думки пролягає шлях до легітимації всякої політичної сили та всякого політичного рішення.

Незважаючи на важливість поняття громадської думки, яким оперують в політичному дискурсі, однозначно визначити його (а вирахувати – тим паче) виглядає малоімовірним. Роберт Нисбет в філософському словнику під назвою «Забобони» пише: «Vox populi може бути Vox Dei», але абсолютно очевидно, що ніколи не було єдиного погляду на те, що означає «Vox» або що означає «Populus»².

Прийнято громадську думку ототожнювати з результатами різного роду опитувань, за допомогою яких намагаються зрозуміти, що думають люди про соціальні проблеми, товари і знаменитостей. Дані опитувань, які пройшли комп'ютерну обробку, урочисто оголошуються громадською думкою (з чим не погоджується французький соціолог П'єр Бурдьє у статті «Громадської думки не існує»).

«Набагато частіше це не суспільна, а людська (popular) думка. Справжня громадськість (public) в основі своїй – це спільнота (community), що виникла, як всі справжні спільноти, на основі певних загальних цілей і підтримується традиціями, міфами і ритуалами, які є продуктом спільної історії. У людської (popular) думки відсутнє те цементуюче начало, яке забезпечують тільки час і традиції. Людська думка – це потік, що перебуває в постійному русі, то з'являється, то зникає, як морська піна»³.

У передмові до праці В. Ліппмана «Громадська думка» цитується і Г. Гадамер, згідно з яким прототипом поняття громадської думки можна вважати поняття здорового глузду (sensus communis)⁴, і тоді громадська думка стає необхідним елементом кожної політичної організації.

Свого часу Джеремі Бентам ввів поняття «суду громадської думки», що становив собою уявний конструкт, який подібний на традиційний суд, але складається зі всіх громадян, які ретельно аналізують всяке рішення уряду. Суд громадської думки всюди збирає свідчення, заслуховує сторони, що підтримують або засуджують рішення уряду, і виносить власний вердикт. Суд громадської думки може карати: від публічного осуду до припинення існування винного⁵.

Гіпотетичний суд громадської думки виконує чотири функції⁶:

- статистичну (члени суду вправі збирати інформацію та докази);
- цензорську (виносить вироки);
- виконавчу (винагороджує та карає людей відповідно до поганої та доброї репутації);
- меліоративно-сугестивну (пропонує проекти покращення інших питань, що стосуються інтересів широкої публіки).

На думку Дж. Бентама, до суду громадської думки належать чотири категорії людей: ті, що говорять (малоосвічена публіка); ті, що читають (освічена публіка); ті, що пишуть (учені. письменники); ті, що видають і публікують (головні редактори газет, власники

² Ліппман Уолтер. Общественное мнение/Пер. с англ. Т.В. Барчуновой; Редак. торы перевода К.А. Левинсон, К.В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – С. 8–9.

³ Nisbet R. Prejudices. A Philosophical Dictionary. Cambridge et al.: Harvard Univ. Press, 1982. P. 251-252.

⁴ Гадамер Х-Г. Истина и метод. М Прогресс, 1988 – С. 61.

⁵ Коник Д. Стратегічні комунікації: посібник для державних службовців / Дмитро Коник. – Київ: Міжнародний банк реконструкції та розвитку/Світовий банк, 2016. – С. 41.

⁶ Остроумов Сатнислав Валерьевич. История идеи гражданского общества в англо-американской либеральной [електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tinyurl.com/yd7r9nho>

видавництв)⁷. Сам філософ розуміє, що його проект утопічний у зв'язку з тим, що члени суду громадської думки не збираються разом для реалізації покладених на них функцій та повноважень.

Проте власне в демократичній державі XX століття питання формування громадської думки стає першочерговим завданням. В. Ліппман зазначав, що вже в США 20-их років XX ст. процес управління відбувається під впливом «контрольованої громадської думки» на адміністрацію. І це, на його думку, зумовлює зміщення суверенітету, через що першочерговим стає так званий консенсус. А якщо суверенітет перейшов від законодавчої влади до громадської думки, то, очевидно, громадськість повинна отримувати надійну інформацію. Захист її джерел повинен стати «першочерговою проблемою демократії»⁸.

Але вся проблема, пов'язана з відбором цієї інформації, полягає в тому, що громадська думка має справу з «псевдосередовищем», де нічого не може сприйматися безпосередньо. «Людина – не аристотелевський бог, що оглядає все суще одним поглядом, а продукт еволюції, який може вихопити фрагмент реальності, достатній, щоб вижити, і в потоці часу зловити кілька моментів осяяння і щастя»⁹, – зазначав В. Ліппман.

Громадська думка формується під впливом інформації та комунікативних потоків. Тож середовище, з яким взаємодіє людина як суб'єкт політичних процесів, заломлюється через численні явища. Це, зокрема, цензура і секретність, фізичні та соціальні бар'єри, деформація уваги, бідність мови, відволікаючі моменти, несвідомі почуття, втома, насильство, одноманітність¹⁰.

Ці чинники, обмежуючи доступ до середовища, накладаються на незрозумілість подій, що в ньому відбуваються, роблячи їх складними для пояснення й такими, що некоректно сприймаються. В результаті реальні події підмінюють фікції.

Отже, можна визначити, що громадська думка формується через медійні (спрямовані до необмеженої аудиторії меседжі) та немедійні (безпосередні) засоби комунікації. В обох випадках важливою є позиція так званих лідерів громадської думки – ланки в масовій комунікації, до думки яких дослуховується абсолютна більшість. Ідея лідерів громадської думки була розроблена в межах теорії двоступеневого руху інформації в процесі масової комунікації, яку запропонували Е. Катц та П. Лазарсфельд. Згідно з даною концепцією, ідеї передаються від засобів масової інформації до лідерів громадської думки, а від них – до більш широкої аудиторії, яка їм довіряє.

Розглянувши питання визначення громадської думки, важливо зосередитися на дослідженні механізмів впливу на неї. З огляду на теорію двоступеневого руху інформації, для того, щоб змінити громадську думку, потрібно, радше, впливати на невелику кількість лідерів думок, ніж на все суспільство. Цю ж теорію підтверджують результати нещодавнього дослідження, згідно з якими, варто змінити думку 10 % населення, щоб з часом вона змінилася цілком¹¹. Так, американські науковці відкрили соціологічну закономірність, згідно з якою якщо бодай 10 % населення твердо дотримується певної думки, вона неодмінно стане думкою більшості.

⁷ Остроумов Сатислав Валерьевич. История идеи гражданского общества в англо-американской либеральной [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tinyurl.com/yd7r9nхо>

⁸ Steel R. Walter Lippmann and the American Century. N.Y.: Vintage Books. A Division of Random House, 1980. P. 171-172.

⁹ Липпман Уолтер. Общественное мнение / Пер. с англ. Т.В. Барчуновой; Редак. торы перевода К.А. Левинсон, К.В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – С. 50.

¹⁰ Там же. – С. 92.

¹¹ Що потрібно, щоб громадська думка змінилася? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/16986>

«Коли кількість відданих прихильників певної ідеї менша за 10 %, прогресу у її поширенні не відбувається. Щоби за таких умов ця ідея стала думкою більшості, потрібен час, який можна порівняти хіба з віком Всесвіту. Інша річ, коли кількість прихильників цієї ідеї перевищує 10 %. Тоді вона поширюється, наче вогонь»¹², – стверджує співавтор дослідження Болеслав Шиманський. Як приклад, Шиманський наводить події 2010–2011 рр. у Тунісі та Єгипті, де диктатори, які перебували при владі протягом десятиліть, були скинуті за лічені тижні. Іншими словами, щоби змінити думку більшості, меншість має налічувати не менше 10%, і це не залежить від того, які ідеї вона поширює і в який спосіб це відбувається¹³.

У всякому разі, аналітик громадської думки повинен почати з того, щоб визнати існування взаємозв'язків між сценою подій, сприйняттям цієї сцени в свідомості людей і реакцією людей на сприйняття того, що відбувається на цій сцені¹⁴. Усвідомивши цей взаємозв'язок, стане очевидно, що впливати на громадську думку можна, маніпулюючи кількістю інформації, яку людини змушена сприймати, зважаючи на обмеженість своїх знань та можливостей здобувати ці знання. До таких механізмів належать: обмеження інформаційних потоків (цензура, табу, секретність тощо), дозоване подання інформації (фреймування, пропаганда, журналістський відбір тощо), перенасичення інформацією (опис псевдоподій, неправдиві новини тощо).

Список використаної літератури:

1. Nisbet R. *Prejudices*. A Philosophical Dictionary. Cambridge et al.: Harvard Univ. Press, 1982. P. 251-252.
2. Steel R. *Walter Lippmann and the American Century*. N.Y.: Vintage Books. A Division of Random House, 1980. – P. 171-172.
3. Гадамер Х-Г. *Истина и метод*. М Прогресс, 1988 – С. 61.
4. Коник Д. *Стратегічні комунікації: посібник для державних службовців* / Дмитро Коник. – Київ: Міжнародний банк реконструкції та розвитку / Світовий банк, 2016. – 256 с.
5. Липпман Уолтер. *Общественное мнение*/Пер. с англ. Т.В Барчуновой; Редак. торы перевода К.А. Левинсон, К.В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
6. Остроумов Сатислав Валерьевич. *История идеи гражданского общества в англо-американской либеральной* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tinyurl.com/ud7r9npx>;
7. Штромайер Г. *Політика і мас-медіа* / Герд Штромайер. – пер. з нім А. Орган (Серія «Бібліотека журналіста»). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2008. – 303 с.
8. *Що потрібно, щоб громадська думка змінилася?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/16986>.
9. *Що потрібно, щоб громадська думка змінилася?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/16986>.

¹² *Що потрібно, щоб громадська думка змінилася?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/16986>

¹³ Там само

¹⁴ Липпман Уолтер. *Общественное мнение*/Пер. с англ. Т.В Барчуновой; Редак. торы перевода К.А. Левинсон, К.В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – С. 39.

ПРИНЦИП ПОЛІТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ЛАНКА ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ПІЗНАННЯ

Святослав Мотрен

*кандидат політичних наук, асистент
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Науковий опис політичної дійсності, відображений у визначеній метамові, прямо детермінований конкретно-історичною ситуацією, вольовими інтенціями політичних суб'єктів, специфікою владних відносин, соціально-економічними інтересами, культурою. Водночас межі політичного, структура і властивості політичних феноменів прямо залежать від обраної метамови (понятійної системи, категоріально-аналітичного апарату) наукового опису. В такий спосіб виникає певна кругова порука між станом довколишньої дійсності та її сприйняттям і науковим осмисленням. Поняття «рефлексія» має й глибший зміст: постає базовою категорією метамови, виступає ключовим інструментом, відповідальним за осмислення суб'єктом-теоретиком політичної науки методологічних принципів політичного пізнання, порівняльного аналізу політичних теорій як інтерпретації політичної реальності. Основний пріоритет рефлексії – осмислення вихідних методологічних установок політичної теорії, порівняння інтерпретацій політики за різними підходами. Вона спрямована на теорії і методи, що в певний спосіб осмислюють політику, проте не задає критерії «істинного співвідношення» реальної політики і певної ідеальної політико-теоретичної концепції сама по собі, так як піддані рефлексивному аналізу методологічні основи різних політичних теорій уже схоплюють політику в рамках специфічних детермінуючих контекстів.

В умовах концептуального різноманіття варіативних методологічних напрямів у теорії сучасної політичної науки відсутнє одне бачення природи соціальної реальності і політичних відносин. Цілісність політологічного дискурсу підтримує саме наукова рефлексія. Вона скріплює і складає воедино розмаїту мозаїку теоретичного знання, збагачує його концепціями і поняттями, акумульованими потугами різних шкіл і програм. Умовний поділ в їхніх напрацюваннях можна провести за лінією досучасність і постесучасність, що відповідає методології класичної і постнекласичної парадигм, розмежованих позитивістським і постпозитивістським світовідчуттям. В рамках останньої актуальний стан політичної дійсності можна аналізувати на основі специфічних індикаторів, виражених у категорії **ідентичності**: мислення і відчуття, готовність діяти і поводитись на певний манер.

Зрозуміти характер взаємовідносин між суб'єктами можна з огляду на їхні уявлення самих про себе та про інших учасників взаємодії. Ці положення пов'язані з розвитком конструктивістського підходу, особливості якого яскраво ілюструє теза Л. Толстого: війну програють не тільки внаслідок низки поразок, нехай й дуже серйозних, але й також, коли переконуються, що її програно.

Зв'язок між довколишньою дійсністю, актуальним станом, який усвідомлюється як доконаний факт, і відповідною мисленнєвою динамікою суб'єкта, змінами у його свідомості, прийняттям обставини як такої, що сталася, відображає саме поняття рефлексії. Рефлексія здійснюється у двосторонньому ключі, протікає, з одного боку, як інтеріоризація в структурах свідомості інтерсуб'єктивної реальності, а з іншого – виявляє перетворення цієї реальності під впливом інтерактивної комунікації, інтенціональної діяльності суб'єктів, в результаті котрої їхні установки екстерналізуються, змінюють фактичний стан реаль-

ності. Так, наукова рефлексія позначає кардинальну зміну світогляду, розгортає нову сторінку в теоретичному аналізованні. Вона формулює принцип взаємного конституювання: ідеї та теорії – наслідок досягнення соціальних тенденцій, які вони в свою чергу згодом самі надихають.

Інструментарій рефлексії уможлиблює виявлення і концептуалізацію різноманітних феноменів реальності, що нас оточує, незалежно від часу, обставин, чіткості виразу. Спостережені закономірності і сформульовані моделі допомагають знайти певну наперед визначеність, універсальність в спонтанному, на перший погляд, плінні подій

Рефлексія передбачає, що суб'єкт, котрий аналізує актуальний стан політичної дійсності, відштовхується від певних світоглядних позицій, котрі слугують відправною точкою для гносеологічної траєкторії його дослідження. Розвиток політичної дійсності, зміну її станів він проектує з цієї перспективи, підбирає відповідний дослідницький інструментарій, творчо підходить до вимірювання і оцінювання явища, і найголовніше – суб'єктивно інтерпретує отримані результати. Оскільки вихідні установки і уявлення дослідника позначаються на процесі пізнання ним політичної дійсності, остільки впливають на її перетворення відповідно до виробленого погляду.

Нинішній етап розвитку політичної науки пов'язаний з настанням теоретичного «витверезіння», що, в свою чергу, пов'язане з рефлексією соціокультурних та історичних обумовленостей структури політичного знання, методу, аксіоматичних теоретичних цінностей. Нова перспектива науково-політичного ракурсу не передбачає позиції універсального спостерігача, об'єктивної, загально-очевидної реальності, що має дзеркально відобразитися в політичній теорії. Віднині політика може конструюватись в уявленні, а соціальна складова цих конструктів визначає дискурс політичної практики. Сьогодні ми «зіштовхуємося з чимось новим, якісно іншим, досі невідомим; у цих умовах постає питання про природу політики, механізми її генерування».

Оскільки виміри політики множинні, не існує єдиного механізму, відповідального за напрацювання рішень, підбір дослідницьких змінних. Аналіз передбачає самостійне визначення дослідником набору категорій, що допоможуть розшифрувати смисли політики, зони її поширення. Відтак політика набуває значення інтелектуального конструкту. Більш того, необхідна вимога установки сучасності – **саморефлексія**, що полягає у несприйнятті суб'єктом себе як результату часового потоку, вимагає складної творчої роботи над собою. Так суб'єкт стає предметом власного творіння, суб'єктом саморефлексії. При цьому йдеться про суб'єктність як у практично-політичному, так і теоретично-аналітичному розрізі.

Акцент пізнання з політичного як об'єкта зміщується на самого суб'єкта, котрий пізнає, оскільки визнано, що цінності визначають теорію, метод конститує об'єкт, опис задає характеристики явища. Відповідно осмисленню підлягають суб'єкт опису політики, застосовуваний ним метод, контекстуальні умови відтворення політичного знання.

Інтерсуб'єктивний підхід, як вираження гуманітарної парадигми мислення і світосприймання, виступає однією з головних стратегій наукового пізнання поруч із природничою (або сциєнтичною) парадигмою. У третьому тисячолітті, на тлі кардинального переосмислення класичних науково-філософських основ, стає домінантним дослідницьким напрямом, якісно оновлюючи образ науки. Традиційна методологія з її позитивістським, раціоналістичним інструментарієм виявила очевидну обмеженість свого ракурсу. Нині підхід, що спирався на об'єктне, предметно-речове, моноцентричне бачення світу, поступається місцем пізнанню людини, культури і світу на основі гуманітарно-діалогічної концепції. У дослідженні людини, спільноти, міжгрупових та міжособистісних взаємин гуманітарно-діалогічний метод засвідчує науково-евристичну продуктивність порівняно з

методами об'єктно-позитивістського і суб'єктно-монологічного дослідження. Діалогічне, гуманітарне мислення походить із чіткого розрізнення феноменів природного, тілесного, матеріального і людського, культурного, духовного існування, аби розмежувати особистість і річ: «гуманітарна парадигма пропонує стратегію пізнання суб'єкта (природи, суспільства, людини) з антропологічної, людинознавчої позиції; людський вимір вона вносить у всі сфери індивідуального і суспільного життя». Вихідною архітектонічною структурою людського існування виступають «Я – Ти» відносини як відносини двох актуальних суб'єктів. Формою цих відносин є діалог як виявлення «живих» відносин. Відносини завжди зумовлюють сприйняття, бачення, відчуття, дії. Діалогічне світовідчуття-світобачення, у такому аспекті, виражає екзистенціально-онтологічну глибину пізнання суті і феномену людини-суб'єкта (суб'єкта-людини).

Порівнюючи методологічні основи гуманітарного і сциєнтичного пізнання, зауважимо, що природничо-науковий світогляд ґрунтується на можливості побудови єдиної можливої, абсолютно істинної картини світу. Все, що притаманне людині-суб'єкту відкидається як, власне, суб'єктивне, неадекватне. Цей підхід опредметнює живу природу людини, перетворює її на безмовну річ. Інтелект споглядає річ, щодо неї висловлює свої судження. Принципово іншим бачимо діалогічне дослідження, яке перебігає у формі діалогу дослідника і досліджуваного явища як двох суверенних суб'єктів, оскільки «самого по собі суб'єкта не можна сприймати і досліджувати як річ, адже залишаючись суб'єктом він не може стати безмовним». Відтак, на протигагу позитивістській оцінковості, гуманітарний підхід стверджує духовно-ціннісний погляд на сутність і природу людини. «Зовнішньо-завершальний опис людини не може відкрити її істинної суті, людина сама відкриває її, виконуючи імператив свого дійсного, духовно-трансцендентного буття». В такому розрізі дослідник має зайняти позицію «перебування поза» щодо певних науково-дисциплінарних поглядів на людину. Це ж стосується і розуміння природи «людини політичної», а також осмислення сутності великих спільнот як суб'єктів політичного процесу та типу взаємодії, що існує між ними.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСІВ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ЕВОЛЮЦІЮ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Ігор Мудрікув

магістр

Львівський національний університет імені Івана Франка

Політичні партії є складними організаціями, які в процесі історичної еволюції (партогенезу), зазнали радикальних структурних та ідейних змін. В період активної діяльності аристократії, політичні партії, за словами М. Вебера, були лише певними угрупованнями, які носили виключно неформальний характер. Їхня структура була простою, а ідейний зміст обмежувався колом інтересів найвпливовіших членів. В процесі трансформації, коли буржуазний клас людей нагромадивши значний об'єм капіталу потребує інструменту політичного представництва, партії еволюціонують. Їхня структура набуває більш організованого характеру, зростає роль ідеології і програм. Варто говорити про те, що політичний конфлікт виходить за межі однієї суспільної верстви – аристократії, він набирає форми боротьби за владу

різних соціальних верств. Тобто, зародження партій як політичних клубів стало вихідним пунктом після якого політичні партії стали активно функціонувати на політичній арені держави і як наслідок стабільно еволюціонувати, пристосовуючись до умов політичного середовища. Тобто, боротьба між соціальними класами стає причиною еволюції політичної партії, дає можливість останнім бути використаними як інструмент досягнення мети і цілі.

Завершальним пунктом, який ознаменував створення масових партій (на зразок сучасних) стало загальне розширення прав та свобод людини у 19 ст. Активна боротьба буржуазного класу проти абсолютизму, за демократизацію держави та лібералізацію суспільства давала свої беззаперечні результати. Безапеляційним є той факт, що відкидання монархічної системи управління на задній план, створило сприятливу платформу для зародження республіканської форми правління, відповідно до якої боротьба за владу відбувається виборним шляхом. На цьому етапі виникає критична необхідність масової підтримки населення для легальності та легітимності влади. Відтак, політичні партії переорієнтовуються з кадрових на масові, акцентуючи свою ідею на залученні якнайбільшої кількості членів. Справедливо зазначити, що внаслідок активної еволюції масових партій виникають потреби у виникненні різних ідеологій, які стають політичною «приманкою» для значної частини населення. Тому, масові політичні партії виникають на етапі активної боротьби буржуазії проти абсолютизму та розвитку республіканської форми правління.

Важливим етапом партогенезу став перехід суспільства до зовсім нового та якісного стану – постіндустріальної ери. Масове скорочення числа великих соціальних класів, зміна соціальної структури суспільства і як наслідок його активна сегментація, створили цілком нові правила політичної гри. Політичні партії знову трансформуються, вони відкидають ідеологію, починають орієнтуватись на соціальні інтереси якомога більшої кількості соціальних класів. Фактично, вони переходять у нову, якісну форму, яка дозволяє їм адаптуватись до нових правил гри і ефективно працювати в їх межах. Відтак, виникають партії типу catch-all (лови-всіх партії), для яких пріоритетним інтересом є залучення якомога більшої кількості політичного електорату для перемоги на виборчому марафоні. Партій такого гатунку більше не цікавить політичне представництво, вони виконують роль інструмента мобілізації населення на виборах. Варто зазначити, що чим більше людська цивілізація розвивається в напрямку вдосконалення демократії, тим більше остання проявляє себе в негативних тенденціях. Наприклад, О. Кірххаймер запропонував теорію «картельних партій», які формуються приблизно на тому ж етапі, що й партії «лови-всіх». За його словами, картельні партії мають не стільки відношення до самих партій, а більше до партійної системи, в якій вони активно функціонують. По-суті, ці партії перетворюються в «Електоральні машини», які отримують фінансування з державного бюджету, вбудовані в державний апарат і забезпечують рекрутування еліт, по корпоративістському принципу, ніж по канонам класичної політичної конкуренції.

Сьогодні, ми можемо спостерігати досить негативну тенденцію, за якої політичні партії стають інструментами політичної влади, виконуючи потрібну їм функцію і роль. Із розвитком постіндустріального суспільства та інформаційних технологій, вони все більше вбудовуються в державний апарат і відходять від своїх магістральних функцій. Відтак, можна спокійно констатувати факт того, що політичні партії знаходяться у глибокій політичній кризі. За словами відомого політолога А. Крувеля, партії як соціальний інститут вже доживають свої останні дні, особливо в Європейських країнах, де немає ніякого правового обмеження для розвитку «інших» політичних партій.

На нашу думку, у політичних партій, в тому вигляді у якому вони існують зараз, майбутнього немає, оскільки вже зараз вони перебувають у глибокій кризі, вихід із якої

можливий лише у варіанті повної трансформації або ж їх ліквідації як політичного інституту. У майбутньому, коли розвиток інформаційних та комунікативних технологій досягне свого апогею, можливо, суспільство зможе ефективно функціонувати за прямої демократії. В такому випадку, потреба у політичних партіях, принаймні в ролі інституту, зникне взагалі. Так, дана гіпотеза є досить утопічною, проте, зважаючи на теперішню політичну картину і на тенденції її розвитку, цей варіант є цілком можливим. В іншому випадку, на нашу думку, партії повинні розвиватись в рамках наукового підходу теорії NZ-раціократії, за якої для кожного структурного елементу політичної партії буде проведений детальний науковий аналіз і виведена раціональна формула їх існування. Дана теорія передбачає детальний науковий аналіз лише для того, щоб створити ідеальну партію, яка зможе ефективно функціонувати в сучасній політичній системі і не перетворюватись у інструмент державної влади.

Отже, суспільство завжди буде змінюватись, під впливом зовнішніх чинників. Воно буде приймати різноманітні форми, переходити у різні стани та входити й виходити з тих чи інших цивілізаційних епох. Проте, суспільство завжди буде впливати на політичні партії, оскільки саме воно є вихідним пунктом будь-якого політичного угруповання. Так, можливо, політичні партії відмирають, оскільки в сучасному світі вони вже не слугують ефективним інструментом в руках соціальних класів, проте політичне представництво як таке, буде існувати вічно. Люди завжди будуть боротись за власні права, у будь-якому суспільстві будуть існувати різні соціальні класи, які будуть змагатись між собою. Це природа людини, яка успішно проектується на людину політичну і відображається на її соціальному бутті. Безкласове суспільство Маркса чи Леніна – це лише утопія, як утопія те, що політичні партії будуть існувати вічно.

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ» У М. ВЕБЕРА

Сергій Орлов

*кандидат філософських наук, доцент
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Розгляд веберівського розуміння раціоналізації неможливий без аналізу контексту цих досліджень, а саме – глобальних зрушень як у науковій діяльності того часу, так і в економічних, соціальних та політичних практиках: становлення та розвиток ринкової економіки, перехід від традиційного суспільства до індустріального, поява класу професійних політичних менеджерів-бюрократів тощо.

Генезу веберівського поняття «раціоналізація» деякі автори відстежують від поняття «механізація», яке розробляли, кожний окремо, інші німецькі дослідники – Ф. Тьонніс та В. Зомбарт. Ф. Тьонніс розглядав історію європейського суспільства новітнього часу з кута зору прогресуючої механізації, тенденцію економічного розвитку він характеризує заміною попередніх організмів механізмом господарського життя.

Творчість Ф. Тьонніса ініціює інтерес В. Зомбарта до проблематики раціоналізації. В. Зомбарт протиставляє принцип задоволення потреб і принцип отримання прибутку, традиціоналізм та раціоналізм, індивідуалізм і солідарність. Розділення спільноти й суспільства традиціоналізму й раціоналізму, класового та безкласового суспільства, принципу задоволення потреб і принципу отримання прибутку відображало реакцію на модернізацію суспільства.

В роботах М. Вебера центральною темою виступає проблематика раціоналізованої соціальної дії, яка відкриває шлях до методологічного та метатеоретичного обґрунтування політологічного та соціологічного знання. Розглядаючи веберівський підхід до раціональності та раціоналізації, необхідно згадати про контекст, у якому до арсеналу досліджень суспільства вводилось поняття раціоналізації, яке сам М. Вебер намагався ввести як ціннісно-нейтральне поняття. Це кризовий етап розвитку людства, пов'язаний із переходом від всеохопного «божественного розуму» до опори у діях на власні сили та на людський розум, що зводилися до звичайної здатності індивіда чинити доцільно, будучи в здоровому глузді та тверезій пам'яті.

В цей час усвідомлюється багатозначність поняття раціональності, розвиваються процеси фрагментаризації та професіоналізації раціонального. Щось є ірраціональним не саме по собі, а з певного раціонального кута зору. Для нерелігійної людини є нераціональною будь-яка релігійна життєва поведінка, так само як для гедоніста – аскетичний спосіб життя. Саме тому в епоху «потьмарення розуму» (за висловом М. Горького) раціональність інтерпретується як цінність, яку потрібно зберегти після (або під час) «позитивістської секуляризації», яка охопила на той час практично усі сфери суспільного життя.

Особливо рельєфно процес секуляризації ілюструє дослідження Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Так, результатом раціоналізації усіх без винятку сфер суспільного життя стало «тотальне» розчаклування людського світу (відповідно його знедуховлення й відчуження від людини), позбавлення його «виміру священного» (яке супроводжується його наскрізною технізацією та утилізацією). Це, на думку Вебера, наслідок первісного акту відокремлення релігії від магії. У свою чергу, причиною економічного раціоналізму може виступати дух аскетичної релігійності.

На думку М. Вебера, раціоналізація проникає в усі сфери суспільного життя: в економіку, політику, релігію, науку. Раціоналізація характеризує суспільство в цілому, засноване на розвитку державно-адміністративного контролю й бюрократичного апарату. Універсальний характер раціоналізації на Заході М. Вебер пов'язує значною мірою з розвитком техніки, з обчислюваністю й вимірюваністю основних технічних факторів. Особливість західного світу полягає в тому, що технічне застосування наукового знання отримувало економічне заохочення, тісно пов'язане з соціальним устроєм суспільства.

Вирішальним відкриттям М. Вебера, на думку Ф. Тенбрука, було осягнення того, що раціоналізація суспільної дійсності здійснювалася під тиском внутрішньої логіки, якій підпорядковувалося нестримне прагнення до раціоналізації релігійних ідей. Саме тому розвиток капіталістичного руху не можна розглядати як часткове явище в загальному процесі розвитку раціональності.

Німецький дослідник Р. Бендикс у роботі «Образ суспільства у Макса Вебера» зазначає, що термін «раціоналізм» має для М. Вебера у крайньому разі три різні значення: як предмет дослідження, як синонім ясності та як процес, що має місце в різних сферах людської діяльності. У методологічному плані це виражається в тому, що не визнається онтологічна, а лише методологічна значущість раціоналізму.

У результаті раціоналізації відносин у всіх сферах суспільного життя в Європі вперше виник новий, який ніколи раніше не існував і тому який не має аналогів в історії, тип суспільства, який сучасні дослідники називають індустріальним. Усі раніше існуючі типи суспільства, на відміну від сучасного, М. Вебер називає традиційними. Найважливіша ознака традиційних суспільств, за М. Вебером, це відсутність у них панування формально-раціонального начала.

Проблематика раціональності знаходить своє безпосереднє політологічне вираження у веберівській концепції бюрократії, яка в індустріальному суспільстві виступає в ролі організаційного центру національної держави. Саме тому раціоналізацію розуміється дослідниками М. Вебера як свого роду силове поле у яке утягуються практично всі проблеми сучасного суспільства.

Список використаної літератури:

1. Бендикс Р. Образ общества у Макса Вебера / Р. Бендикс // Избранное. Образ общества / Вебер М. – М.: Юрист, 1994. – С. 567–588.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер; пер. с нем. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
3. Тьонніс Ф. Теорія спільноти / Ф. Тьонніс // Дух і літера. – 2003. – № 11-12. – С. 434–448.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ЯК СПОСОБУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВЗАЄМОДІЇ З НАУКОЮ

Андрій Сухарина

*аспірант кафедри теорії та історії
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Антропологічний підхід відноситься до когорти мікропідходів та не погоджується з тим, що ідеологія є винятковим продуктом боротьби класів, соціальних груп чи етносів. Зокрема можна вважати, що ідеологія виникає в індивідуальному виразі. Спершу, догми ідеологічної моделі формує людина. Лише тоді, коли вони утверджуються і поширюються завдяки своїй ринковій потребі, інші люди приймають її *de facto*. Це однак не означає, що індивід втрачає свою окремішність після прийняття певної ідеологічної моделі. Інтереси і потреби людини можуть бути індивідуальними, такими які не мають аналогів в її оточенні. Ідеологія служить для того, щоб унікальні інтереси індивідів поєднати на основі кількох спільних критеріїв, які дозволять згрупувати їх в одну соціальну спільність, яка може представляти себе в політичній боротьбі за реалізацію тої чи іншої вимоги. Ідеологія в розрізі свідомості людини є відмінною від її абстрактної форми. Світоглядна призма є унікальною, і малоймовірним є те, що існують дві людини з абсолютно однаковим світосприйняттям.

На сьогодні бракує розуміння того, як ідеологія впливає на конкретну, окремішню людину, чому часто вона заміняє теоретичний науковий світогляд, що такий світогляд може дати людині такого, чого не може гарантувати їй наука. Саме на ці питання покликаний дати відповідь антропологічний метод політичної науки.

У політичній антропології «природа людини не є якимось абсолютом, чимось незмінним, неісторичним. Проте потрібно зауважити, що феномен, який постійно розвивається, а людина, безумовно, відноситься до таких, виключає лише статику, але не постійність, стійкість і стабільність» [2].

Антропологічний метод визнає первинність людини. Суспільство впливає на людину, але не цілком. В той же час, існує великий вплив індивіда на соціум. Відповідно, прийняття/неприйняття ідеології, використання науки в світогляді – це прерогатива людини, а не соціально-економічних умов, які впливають на неї.

Суспільні науки не можуть бути в ізоляції і закриті самі в собі. Окрім того, що людина (і похідний від неї соціум) є елементом мислячого світу, індивід залишається також біологічним суб'єктом. Окрім того, кожна людина має історичну тяглість: своє минуле. Антропологічний підхід наголошує на тому, що ці всі фактори потенційно рівносильні і можуть впливати на людську поведінку по-різному, в залежності від конкретного випадку.

Люди не є рівними від народження. Унікальна генетична природа індивіда забезпечує його унікальність вже під час його появи на світ. Звісно, це не єдиний фактор який детермінує людську поведінку та мислення. На думку Р. Докінза – генетичний фактор не є найважливішим. Генетичні задатки є лише основою, своєрідною матрицею першого типу, на яку накладаються ще кілька структур. Тим не менше, завдяки генетичній складовій, люди не є рівними і однаковими по природі. Б. Рассел, зокрема вважає, що розуміння цього до нас прийшло завдяки теорії еволюції і теорії природного відбору[4]. Окрім унікального генетичного складу, людина отримує і ще одну матрицю – соціальну. Вона включає в себе виховання, освіту, відносини в колективі. Ці дві системи таким чи іншим чином впливають на поведінку і мислення людини. А ідеологія – це певна соціальна підсистема, яка дозволяє врегулювати різноманіття людських поглядів, обмежити унікальний характер людської індивідуальності. Щодо науки – то ця система (в ідеалі) мала би бути відстороненою від людини і включати в себе тільки об'єктивну інформацію про світ без ціннісних суджень, однак на практиці такого не існує.

Існують межі науки, які розширюються порівняно повільно. На поведінку людини, її мислення впливає настільки велика кількість факторів (при чому не тільки соціальних, але і фізичних, біологічних, емоційних тощо), що навіть в довгостроковій перспективі ми не зможемо говорити про існування наукових теорій, які зможуть повністю врахувати поведінку людини. Досліджуючи генетичний детермінізм Р. Докінз стверджує: «нервова система людини настільки складна, що на практиці ми можемо забути про детермінізм і вести себе так, якщо би у нас була свобода волі» [3, с. 30]. Соціальні теорії можуть працювати не гірше фізичних, якщо ми будемо застосовувати їх в теоретичній площині зі заданими раніше параметрами. Однак соціальна реальність надзвичайно складна, а на поведінку людини і її мислення впливає настільки велика кількість факторів, що часто є неможливим перевести їхній вплив в обчислювальні шкали, а також, у багатьох випадках, ми не можемо врахувати такі фактори, тому що не знаємо і, навіть, не підозрюємо про їх існування. Т. Адорно зокрема зауважує наступне «якщо свобода визначалась би законами, то вона була би не свободою, а лише природою» [1, с. 50].

Відповідно антропологічний метод дозволяє: а) в структурі політичної ідеології виокремити певні цінності і принципи, на основі яких індивід бачить світ, взаємодіє з ним і по можливості перетворює. Антропологічний метод дозволить порівняти цінності, якими індивід буде керуватися в межах певної політичної ідеології чи науки. Для розрізнення ідеології і науки є принциповим таке розуміння аксіологічної підсистеми людини, щоб краще зрозуміти відмінності й схожості між ідеологією і наукою. б) антропологічний підхід дозволяє нам побачити суб'єктивовану картину світу, яка ми бачимо не через власну світоглядну призму, а через відповідну світоглядну призму конкретного індивіда прихильника певної ідейної системи. Це дасть змогу порівняти картину світу, яка є об'єктивованою завдяки науці з суб'єктивованою, яким її бачить конкретний абстрактний чи реальний індивід.

Список використаної літератури:

1. Адорно Т. Проблемы философии морали / Пер. с нем. М. Л. Хорькова. – М.: Республика, 2000. – 239 с. – (Библиотека этической мысли)

2. Гречко П. Антропология: философское учение о человеке [Електронний ресурс] / П. Гречко, В. Вержбицкий // Федеральный фонд учебных курсов – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ido.rudn.ru/ffec/philos/ph16.html>
3. Докинз Р. Расширенный фенотип: длинная рука гена / Ричард Докинз; пер. с англ. А. Гопко. – Москва: Астрель: Corpus, 2010. – 512 с.
4. Рассел Б. “Воздействие науки на общество” (Лекции в США, ноябрь 1950), М., Изд-во иностранной литературы, 1952.

ТЕМПОРАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Леся Угрин

*кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Ідентичність – індивідуальна чи колективна, соціальна чи політична, завжди є усвідомленням неперервності (continuity) існування суб'єкта у вимірах минулого, теперішнього та можливого майбутнього. Французький історик Е. Ренан у знаменитому есеї 1882 р. «Що таке нація?» наголошував: «Спільна слава в минулому; прагнення разом ще раз здійснити велике в сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією. ...Нація – це велика спільність, створена розумінням, усвідомленням жертви, колись принесеної, і готовністю до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти» [3, с. 261–263].

Час і пам'ять постають необхідними вимірами будь-якої ідентичності, умовами її проживання і виживання. За В. Гюсле, головним в ідентичності є збереження суб'єкта у часі [5], адже час є «фактором несхожості, відхилення, відмінності» [4, с. 138], силою, яка загрожує руйнуванню ідентичності. Тому неперервність пам'яті індивіда чи історичної пам'яті народу, нації, а також свідомості/самосвідомості впорядковує і «зв'язує» зміни, які хоча й загрожують ідентичності суб'єкта, але не руйнують її, забезпечує неперервність динамічного процесу його самовизначення в умовах внутрішніх і зовнішніх змін. Отже, ідентичність відображає процес збереження ознак подібності й відмінності суб'єкта відносно усталеними протягом певного часу.

Вагомість темпорального чинника формування й функціонування ідентичності зумовлений тим, що від нього значною мірою залежить все, що «відбувається, як, чому і до якого результату призводить»; «не тільки властивості, риси явища, а й його закони диктуються часом» [6, с. 266]. «Темпоральність, зазначають П. Бергер і Т. Лукман – властивість, характерна для свідомості», «потік свідомості завжди впорядкований у часі» [1, с. 49]. Відтак, функціонування та відтворення колективних ідентичностей, їх континуальність, історичну тяглість забезпечують її темпоральні компоненти – історична пам'ять та історична перспектива. За, Л. Колаковським, жодна нація не може жити без усвідомлення того, що її теперішня екзистенція є продовженням існування в минулому» [2, с. 104]. Приналежність до неї в актуальному теперішньому забезпечується однаковою чи подібною інтерпретацією її минулого, (де)конструкцією історичного дискурсу та символів, що здійснюються, однак, крізь призму сьогодення. Італійський філософ А. Феррара вважає приналежність до історичного контексту, тобто включення біографії індивіда у ширший

контекст історії, одним з необхідних компонентів ідентичності з «мінімального набору складників» [7, р. 79]. Вона є вагомим чинником ідентифікації з національною спільною, лояльності державі та її інститутам. У структурі колективної ідентичності учений вирізняє такі темпоральні компоненти: в культурній перспективі – «володіння спільною пам'яттю або традиціями, зазвичай у вигляді документів, наративованої історії і сакральних текстів», «проекцію бажаного майбутнього стану колективної ідентичності»; у соціологічній перспективі – «уявлення витоків, історії і меж групи» та її «передбачення про бажане майбутнє з погляду на структуру інтересів і внутрішню стратифікацію»; у політичній перспективі – «уявлення про витoki, історію і сучасні кордони спільноти», «передбачення про бажаний стан групи з погляду її кордонів, структури влади і локалізації в мережі міжгрупових політичних відносин, в яку входять «друзі» і «вороги», домінантні групи і т.д.» [7, р. 111].

Отже, на основі спільних уявлень про майбутнє, детермінованих «спільними переживаннями» історичного минулого, спільним спогадам, їх інтерпретацією, темпоральні компоненти уможливають побудову нових, або, за М. Кастельсом, – проєктивних ідентичностей, які реіфікують «передбачення майбутнього», однак не заперечують історичний досвід спільноти і опираються на «культурний матеріал» (історичну спадщину), який містить ще «родові» міфи, легенди, перекази, забезпечують тим самим її тяглість в історії, дозволяють «зберегти форму об'єкта у часі» (В. Гьосле).

Історична пам'ять наділяє події минулого значущістю та символами, вагомими для побудови майбутнього. Передбачення майбутнього, за Колаковським, означає «мислення у категоріях завтрашніх інтересів», «намагання утвердити своє буття, убезпечити себе від можливих мінливостей долі» [2, с. 105].

Попри спрямованість в майбутнє, історія та пам'ять для індивіда і спільноти є необхідним ресурсом його осягнення. На рівні макроспільноти співіснують, змагаються за домінування чи конфліктують кілька версій-інтерпретацій минулого з відповідними дискурсами й «місцями пам'яті» (П. Нора). Це проблематизує політику пам'яті (меморіальну, історичну політику), як елемента політики ідентичності й національної стратегії розвитку. Її функцією у демократичному суспільстві є не стільки конструювання й просування офіційної (інституціоналізованої) версії історичного минулого спільноти, чи маніпулювання окремими фактами в інтересах еліти, а вибудовування діалогу між різними її інтерпретаціями (і науковими моделями) з метою позитивної інтеграції історичної пам'яті як набору цінностей певної культури, що поділяються більшістю членів спільноти і є основою інтерпретації ними моделей спільного «уявлюваного» майбутнього, картини світу загалом. У суспільствах з «розділеною пам'яттю» (до яких з певними застереженнями можна віднести й українське) політика пам'яті передовсім має бути спрямована на примирення конфліктуючих інтерпретацій минулого, подолання його травмуючих образів й зосередження на конструюванні спільних образів майбутнього.

Список використаної літератури:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Колаковський Л. Про колективну ідентичність / Лешек Колаковський // *Мої правильні погляди на все* ; пер. з польск. С. Яковенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 100–109.
3. Ренан Е. Що таке нація? // *Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера* : антологія / Е. Ренан ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 261–263.

4. Рікер П. Сам як інший / П. Рікер; пер. з франц. Андрушко В. – К. : Дух і літера, 2002. – 458 с.
5. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности [Электронный ресурс] / В. Хесле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000647/index.shtml>
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [пер. с англ.]; под. ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект-пресс, 1996. – 416 с.
7. Ferrara A. Reflective authenticity. Rethinking the project of modernity / A. Ferrara. – London; New York: Routledge, 1998. – 187 p.

ТЕРОРИЗМ ХХІ СТ.: КІНЕЦЬ СВОБОДИ?

Ірина Харечко

кандидат політичних наук, асистент
Львівський національний університет імені Івана Франка

Терористичні акти 11 вересня 2001 року ознаменували початок нової ери в історії світової спільноти – ери протидії та боротьби із тероризмом як ідеологічною платформою, антигуманною неправою практикою, що деконструє першооснови сучасного суспільного укладу, нехтуючи і зневажаючи загальнолюдські цінності, основоположні права і свободи людини і громадянина.

Тероризм у загальному значенні прийнято розглядати як навмисне використання насильства чи загрози його застосування суверенними державами або субнаціональними групами задля досягнення стратегічних та політичних цілей шляхом вчинення незаконних дій, призначених для залякування значно ширшої аудиторії, ніж постраждалі чи військові [3].

В рамках національних законодавств, так і в міжнародному праві були введені численні норми, призначені для покарання та унеможливлення безпосереднього вчинення терористичних актів, їхньої загрози, а також заборони створення підґрунтя для популяризації, виправдання чи легітимації терористичних організацій.

Разом із цим, антитерористична політика більшості країн світу кристалізувала іманентну суспільству західного зразка дихотомію «безпека – свобода». Так, стаття 10 Європейської Конвенції з прав людини, конститууючи право кожного на свободу вираження поглядів, що включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів, встановлює обмеження цього права, а саме: в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [1].

Безсумнівно, що усі заходи, вжиті державами для боротьби з тероризмом повинні поважати принцип верховенства права, в тому числі і свободу вираження поглядів, і повинні виключати будь-яку форму свавілля, а також будь-яке дискримінаційне ставлення. Однозначними видаються законодавчі норми, що обмежують право представників терористичних організацій та їхніх політичних прихильників вільно виражати свої погляди,

ідеї, в тому числі через засоби масової комунікації, обґрунтовуючи свою легітимність, агітувати та заохочувати підтримувати будь-якими засобами свої організації.

Паралельно із цим, у демократичних суспільствах Європи ефективна стратегія боротьби з тероризмом включає заборону підбурювання до тероризму, що включає недопущення (1) провокацій; (2) глорифікацію або обґрунтування мотивів, причин тощо терористичних злочинів або їх виконавців; (3) приниження жертв терористичних злочинів або їхніх сімей [2]. Таким чином, жорсткому моніторингу та контролю піддається публічний дискурс з проблематики тероризму.

У Сполучених Штатах відверто не криміналізують підбурювання до тероризму, дотримуючись принципу, що кожен може вільно висловлюватися на будь-який предмет. Конституційні гарантії свободи слова та вільної преси не дозволяють державі забороняти чи засуджувати пропаганду застосування сили чи правопорушення, крім випадків, коли така пропаганда спрямована на заохочення чи вироблення неминучих незаконних дій і, ймовірно, спонукатиме чи вироблятиме таку дію [2]. Тож слова Б. Франкліна залишаються актуальними для американського суспільства і в XXI ст.: «Той, хто готовий відмовитися від свободи заради тимчасової безпеки, не вартий ні свободи, ні безпеки». Разом із цим, для вирішення проблеми підбурювання до тероризму застосовують інструментарій, що опосередковано обмежує дію принципу свободи.

Зокрема, дозволено проводити масштабне спостереження за підозрюваними у тероризмі чи шпигунстві, незалежно від громадянства. Передбачається відстеження і прослуховування телефонних дзвінків, доступ до листування, відомостей про фінансовий стан, даних про підозрюваного як користувача бібліотечних матеріалів без його/її відома та дозволу [2]. Такі дії носять контроверсійний характер, адже «людина будучи по своїй природі вільна, рівна і незалежна, не може бути підкорена політичній владі іншого без своєї згоди» (Джон Локк).

Забороняється здійснювати фінансову та логістичну підтримку терористичним групам. Це положення часто набуває неоднозначного смислу, адже матеріальна допомога сиротинцю у Чечні чи лікарні на Західному березі також може бути розцінена як протиправні дії, а це в значній мірі порушуватиме принцип свободи [4].

Іншим засобом протидії тероризмові, що опосередковано обмежує свободу індивіда, є імміграційне законодавство, котре наділило генерального прокурора США повноваженнями необґрунтованого попереднього ув'язнення іммігрантів, навіть якщо вони не вчинили злочину і не можуть бути депортовані законно [4].

Таким чином, керівництво сучасних демократичних націй намагається розв'язати дилему між адекватною реалізацією фундаментального принципу свободи та захисту індивіда окремо і суспільства загалом від реальної загрози тероризму, а сенсбуттєве запитання «Свобода чи безпека?» у сучасному цивілізованому соціумі досі залишається без відповіді.

Список використаної літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 215.
2. Barak-Erez D. Freedom of speech, support for terrorism, and the challenge of global constitutional law / D. Barak-Erez, D. Scharia // Harvard National Security Journal. – 2011. – Vol. 2. – P. 2-30.
3. Bowen E. Jurisdiction over terrorists who take hostages: efforts to stop terror-violence against United States citizens / American University International Law Review 2. – 1987. – № 1. – С. 153-202.

4. A question of freedom [Electronic resource] // The Economist. – March 2003. – Mode of access: <http://www.economist.com/node/1622177> (04.11.2017).

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ У ГРУЗІЇ: ОЦІНКА ПРОГРЕСУ

Наталія Хома

*доктор політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Грузія є серед лідерів на пострадянському просторі за критерієм ефективності боротьби з корупцією. За Індексом сприйняття корупції з пострадянських держав попереду Грузії є лише Естонія та Литва. Реформаційний досвід Грузії є прикладом того, як пострадянська патріархальна держава здатна на справжній цивілізаційний ривок. Але ці успіхи стосуються найперше зведення до мінімуму корупції на рівні громадських та особистих послуг, у сфері оподаткування, але не у площині політики. Зокрема, В. Мацієвський і В. Ковалко слушно зауважують, що «хоча обсяг корупційних схем у Грузії зменшився, акцент змістився з низового рівня на рівень еліт» [3, с. 17]. Г. Кохан теж зацентровує, що «історію успіху Грузії не варто ідеалізувати, оскільки програма інституційних реформ не була завершена, політична корупція залишилася, проявляючись у вигляді непотизму, фаворитизму і непрозорого процесі державних закупівель, через що навряд чи вдасться закріпити уже досягнуті антикорупційні результати без створення надійного механізму стримувань і противаг» [2, с. 5].

Грузія ще не завершила інституційні реформи, які необхідні для забезпечення стійкості результатів боротьби з корупцією й які введуть у дію ефективну систему стримувань і противаг. В роки активних реформ після Революції троянд відбувалося посилення влади центральних органів, зменшилися свободи медіа, представники партії влади («Єдиний національний рух») обіймали у період до 2012 року більшість керівних посад у країні. У результаті виник зразок системи, наділеної усіма зовнішніми атрибутами ліберальної демократії, але який не уможливував істинну політичну конкуренцію: у опозиції не було шансів на перемогу. Політична еліта Грузії радше виступала як модернізатори, але не демократами.

Грузія досягла певних результатів у питаннях законодавчої відкритості. З лютого 2016 року в грузинському законодавчому органі діє Постійна рада з відкритості та прозорості парламенту. Діє система моніторингу майнових декларацій державних службовців (із 01.01.2017 р.); державних службовців зобов'язали заповнювати майнову декларацію навіть через рік після залишення служби.

У 2017 році у Грузії відбулася реформа конституції. Найбільше змін торкнулися інституту виборів: а) президентські вибори з 2023 року будуть непрямыми; б) парламентські вибори у 2020 році проходитимуть за змішаною системою, але зі скороченням із 5-ти до 3-х відсотків прохідного бар'єра та наданням партіям можливості формувати виборчі блоки; такі зміни необхідні задля розвитку дрібніших грузинських партій; в) уже з 2024 року відбудеться перехід на парламентських виборах до пропорційної системи з підняттям прохідного відсотка до 5-ти; створення виборчих блоків буде унеможливлено; скасовуватиметься т. зв. «бонусну систему», за якою голоси, віддані за партії, які не подолали

виборчого порогу, автоматично зараховувалися партії-переможниці. Видається, що зміни процедури проведення парламентських виборів дадуть можливість доброго політичного старту для дрібніших політичних партій.

Для мінімізації політичної корупції Грузії доцільна низка реформ: посилення функції фінансового моніторингу парламенту; підвищення бюджетних повноважень парламенту в процесі бюджетування; продовження здійснення програми Відкритого Уряду для забезпечення більшої відкритості всіх гілок влади, в т. ч. виконавчої, а також більшої залученості громадян; поглиблення реформи державної служби; мобілізація більшого обсягу фінансових ресурсів для судів; досягнення більшої прозорості при розподілі справ в антикорупційних цілях, впровадження електронної системи розподілу справ між суддями; посилення політичних партій через впровадження справедливішої системи фінансування, що уможливить розширення можливостей опозиційних партій; забезпечення альтернативних джерел фінансування громадських організацій і свободи при розміщенні реклами в ЗМІ.

Для Грузії все ще залишається викликом та серйозною проблемою створення ефективного механізму для викриття можливих випадків ТОП-корупції, насамперед, через відсутність незалежних слідчих органів [1]. Необхідністю є створення агенства з боротьби з корупцією. Основною проблемою Грузії в питанні боротьби з корупцією, та й демократичного розвитку загалом, є вкрай високий рівень концентрації влади в руках правлячої партії. Узурповані всі інститути до такої міри, що неможливо уявити, як і хто може відкрити боротьбу проти своїх близьких союзників. Занепокоєння через відсутність незалежності судів і політичне втручання після низки сприятливих для уряду судових рішень у резонансних справах продовжує мати місце. Отже, залишається проблемою забезпечення незалежності судової влади, яка була б неупереджена при розгляді фактів політичної та іншої форм корупції. Великі надії покладаються на результативність внесених до Основного Закону Грузії змін.

Список використаної літератури:

1. Дубровник-Рохова А. Грузинське антикорупційне напів(чудо): інтерв'ю з Е. Урушадзе // День. – 2017. – 13 лип.
2. Кохан Г. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз / Г. Кохан. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – 232 с.
3. Мацієвський Ю. Політичні еліти та доля реформ: Україна і Грузія у порівняльній перспективі / Ю. Мацієвський, В. Ковалко // Агора. – 2016. – Вип. 17. – С. 14–20.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ольга Шиманова-Стефанишин

*кандидат політичних наук, доцент
Львівський державний університет фізичної культури*

Математичне моделювання сьогодні успішно використовується в політологічних дослідженнях, зокрема для шкіл США цей метод дозволяє поглибити розвідки про територіально-політичні системи.

Будь-яка математична модель передбачає застосування двох базових операцій – формалізацію як відображення змісту моделі та інтерпретацію як можливість перенесення результатів моделювання на об'єкт дослідження, що в кінцевому результаті дозволяє верифікувати або заперечити початково висунуту гіпотезу [3, с. 129].

На думку, С. Денисюк метод моделювання в комунікативних дослідженнях дозволяє побудувати штучні, ідеальні, уявні об'єкти та ситуації, що матимуть елементи та відносини, аналогічні з елементами та відносинами реальних політичних та комунікативних процесів. Автором моделювання в політиці вважається Л. Річардсон, підтвердженням чого є його робота «Математична психологія війни», видана в 1919 році [2, с. 42].

Найбільшою методологічною «проблемою» для політичної комунікації є зосередженість дослідників на прикладних аспектах та ігнорування саме політичних параметрів. Адже концепт «політичної комунікації» – це не лише універсальний, але й унікальний тип комунікативного процесу з власними джерелами інформації, особливим типом організації політичних відносин, специфічними функціональними навантаженням в межах суспільства, власною морфологією та стилем спілкування [2, с. 44].

Будь-яка математична модель базується на базових принципах системності:

1. Цілісність – коли система – це одночасно єдине ціле і підсистема для вищих рівнів.
2. Ієрархічність побудови – наявність множини (мінімум двох) елементів, розташованих на основі підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня.
3. Структуризація як можливість аналізу елементів системи та їх взаємозв'язку в межах конкретної організаційної структури.
4. Множинність як можливість використання елементів кібернетичних, математичних, економічних моделей для описання окремих елементів та системи загалом [1].

Процес моделювання в політико-комунікативних дослідженнях розпочинається з формування системи понять, складання схеми розподілу потоків інформації для опису зв'язків в моделі. Існуючі математичні моделі політичних комунікацій умовно поділяються на три групи:

1. Детерміновані моделі з описом поведінки досліджуваної системи у формі рівнянь та нерівностей.
2. Моделі оптимізації спрямовані на досягнення максимуму чи мінімуму функцій, заданих дослідником, з врахуванням визначених обмежень.
3. Ймовірнісні моделі передбачають пошук рішення в контексті максимізації середнього значення корисності. Особливість моделей цієї групи – ймовірнісні характеристики політичних процесів [2, с. 210-211].

Отже, переваги використання математичного моделювання в дослідженнях політичної комунікації полягають в можливості уникнення довільної інтерпретації комунікативних процесів та відкривають широкі можливості для побудови та практичного використання широкого спектру комунікативних технологій в політиці.

Список використаної літератури:

1. Волкова В. И. Основы теории управления и системного анализа / Волкова В. И., Денисов А. А. – СПб. : Изд-во СПбГТУ, 1997. – 510 с.
2. Денисюк С. Г. Технологічні виміри політичної комунікації : монографія / С. Г. Денисюк. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 276 с.
3. Лысенко А. В. Математическое моделирование как метод исследования феномена автономизма в политической географии / Лысенко А. В. // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2014. – Том 10. Выход 2. – С. 129–135.

ЛІБЕРАЛЬНИЙ СОЦІАЛІЗМ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ: СИНТЕЗ ІДЕЙ СВОБОДИ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ

Геннадій Шипунов

*кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Зародження концепції ліберального соціалізму відбувається в кінці XIX століття на стику соціалізованого лібералізму та соціалізму, який звільнився від марксизму [1]. Зауважимо, що вже тоді ліберальний соціалізм та соціальний лібералізм починають формувати, фактично, спільну ідеологічну конструкцію. Показовим тут, на нашу думку, є те, що один із провідних представників «нового лібералізму», британський мислитель Л. Т. Хобхауз визначав свій підхід саме як «ліберальний соціалізм» [4, с. 165, с. 172-174]¹.

Його вихідною теоретичною установкою (як і інших представників нової течії лібералізму, зокрема, Т. Х. Гріна, А. Маршалла) було переконання, що економічний розвиток провідних європейських держав сягнув наприкінці XIX століття такого рівня, що вони здатні забезпечити усім своїм громадянам гідне життя засобом централізованої державної політики, спрямованої на регулювання соціальної сфери та реалізацію соціальних програм з допомоги найбільш нужденним прошаркам суспільства. Відтак у праці «Лібералізм» (1911 р.) Л. Т. Хобхауз наполягає на необхідності доповнення ліберальної концепції економічної свободи соціалістичною концепцією економічної справедливості, оскільки система повної економічної свободи не в стані ефективно вирішити проблему бідності. За такої ситуації саме ліберальна держава повинна взяти на себе функцію гарантування не тільки економічної свободи, а й економічної справедливості, яку британський мислитель концептуалізує, зокрема, як «забезпечення усім нормальним членам суспільства необхідних засобів для створення за допомогою корисної праці матеріальних умов, необхідних для здорового та діяльного життя» [4, с. 184, с. 192].

Остаточне теоретичне обґрунтування та оформлення синтезу основоположних ідей соціалізму і лібералізму отримав у 1920-х роках на тлі критичного осмислення радянського досвіду соціалістичного будівництва. Визначальну роль у розробці теорії «ліберального соціалізму» у цей період відіграв італійський мислитель і політичний діяч К. Росселлі, значний світоглядний вплив на якого справили ідеї Дж. Ст. Мілля, Е. Бернштейна та представників Фабіанського товариства [5, с. 59-60]. Конструюючи цю теорію, К. Росселлі виходив з необхідності комплексного переосмислення «соціалістичних методів з точки зору лібералізму» [2, с. 233]. Причому фундаментальний принцип такого перевизначення соціалізму полягав у відмові від марксизму, який він вважав пройденим етапом у розвитку соціалістичного руху. Доцільність цієї відмови К. Росселлі обґрунтовував тим, що притаманні для марксизму «економосентризм», «детермінізм» та «утопізм» виводили поза межі основної

¹ Значна ідеологічна подібність згаданих концепцій дає деяким дослідникам підстави вживати щодо них як тотожні поняття «ліберальний соціалізм» та «соціальний лібералізм» [6, с. 777-778]. На нашу думку, це не зовсім коректно, оскільки вони відображають існування дещо відмінних тенденцій в еволюції як лібералізму, так і соціалізму: ліберальний соціалізм є результатом перевизначення соціалізму крізь призму ідеологічних установок лібералізму (соціалізм, що інкорпорував принципи лібералізму); і, навпаки, соціальний лібералізм – це наслідок переосмислення лібералізму за допомогою базових ідеологічних засад соціалізму (лібералізм, що інкорпорував принципи соціалізму). Саме тому ідейно-теоретичні погляди Л. Т. Хобхауза правильніше класифікувати саме як «соціальний лібералізм», навіть попри те, що він послуговувався поняттям «ліберальний соціалізм».

уваги соціалізму проблему людини та її свободи, тим самим позбавляючи його морально-ціннісних основ [3, с. 100-102].

Центральною у концепції К. Росселлі є проблема поєднання ідей соціально-економічної справедливості та індивідуальної свободи. Їхній синтез, відповідно до його підходу, базується на приматі ідеї справедливості, забезпечення реалізації якої у суспільстві є гарантією індивідуальної свободи людини. «Свобода, якщо вона не супроводжується мінімумом економічної самостійності, звільненням від хворобливої неможливості забезпечити насущні потреби, не існує для окремого індивідуума, це чистісінька вигадка. В цьому разі індивідуум є рабом своїх злиднів, принижений своєю залежністю, і життя уявляється йому лише в одному аспекті та в одній ілюзії: у матеріальності», – зазначає К. Росселлі [3, с. 119-120].

Таким чином, на нашу думку, можна говорити про те, що формування теорій «ліберального соціалізму» та «соціального лібералізму» є однією з перших спроб створення концепції «третього шляху», тобто ідеологічної альтернативи як марксистсько-ленінському (комуністичному), так і ліберальному (капіталістичному) проекту. Конструювання цієї альтернативи відбувалось на основі прагнення усунути крайнощі згаданих проектів. З одного боку, відповідно, подолати дегуманізацію та делібералізацію соціалізму, характерну для його марксистської версії; а з іншого боку, розв'язати проблему соціально-економічної незахищеності людини (економічної несправедливості) перед лицем необмеженої дії ліберального принципу *laissez-faire*. Основним механізмом вирішення цих завдань став синтез соціалістичної ідеї економічної справедливості та ліберальної ідеї свободи, який дав змогу соціалізму повернути до центру своєї уваги проблему людини та її свободи (осмислити її як вищу цінність), а лібералізму – усвідомити та обґрунтувати можливість втручання держави у економіку для забезпечення соціально-економічної справедливості в суспільстві як основи повноцінної реалізації свободи кожної окремої людини.

Список використаної літератури:

1. Канто-Спербер М. Философия либерального социализма [Електронний ресурс] / М. Канто-Спербер // Неприкосновенный запас. – 2004. – № 6 (38). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/38/kanto1.html>.
2. Наумова Е. В поисках синтеза либерализма и социализма: Карло Росселли / Е. Наумова // Левые в Европе XX века: люди и идеи // Под ред. Н. Комоловой и В. Дамье. – М.: ИВИ РАН, 2001. – С. 227-256.
3. Росселли К. Либеральный социализм / К. Росселли; [пер. с итал. Л. Скалова]. – Рим: Mondo Operaio, 1989. – 179 с.
4. Hobhouse L. T. Liberalism / L. T. Hobhouse. – London: Oxford University Press, 1964. – 254 p.
5. Pugliese S. G. Carlo Rosselli: Socialist Heretic and Antifascist Exile / S. G. Pugliese. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999. – 309 p.
6. Seaman J. W. L. T. Hobhouse and the Theory of "Social Liberalism" / J. W. Seaman // Canadian Journal of Political Science. – Dec., 1978. – Vol. 11, № 4. – P.777-801.

